Népi demokrácia és forradalom-elmélet

MSZMP KÖZPONTI BIZOTTSÁGÁNAK

PÁRTTÖRTÉNETI INTÉZETE

Szabó Bálint

Népi demokrácia és forradalomelmélet

A marxista forradalomelmélet fejlődésének néhány kérdése Magyarországon · 1935—1949

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ · 1970

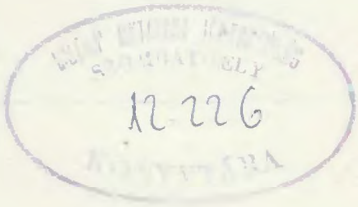
12226
321
Sz 12

Bevezető

„Népi demokrácia" – ez a két szó a második világháború után fogalommá vált, ugyanúgy, ahogy a „Szovjethatalomért!" jelszó az első világháború után. Mindkettő tartalma: harc a háború, az elnyomás ellen, egy új társadalmi rendért, amely megszünteti a háborúk, az elnyomás és a kizsákmányolás forrását, a kapitalista társadalmi rendszert. Végső célját tekintve mindkét jelszó – „Minden hatalmat a szovjeteknek!", „Előre a népi demokráciáért!" – egyaránt a munkáshatalomért, a szocialista társadalmi rendszer megteremtéséért vívott harc jelszava volt. Egyik jelszó sem maradt meg egy ország határain belül; mindkettő – más-más történelmi időszakban – kontinensekre kiterjedően a forradalmi, haladó erők követelése volt.

A két jelszó az azonosság mellett – a munkáshatalom, a szocialista építés alapvető feltételének megteremtése – lényeges különbséget is kifejezett. Ez a különbség – miként ez nálunk közismert és elterjedt – a hatalom fegyveres, illetve békés meghódításában jutott kifejezésre. Ez bizonyos értelemben helyes, hiba lenne azonban e két jelszó és a *kétféle forradalmi út* közötti különbséget kizárólag, sőt elsősorban ebben látni. Hiszen a hatalom békés meghódításának lehetősége 1917 februárját követően egy ideig megvolt Oroszországban is, Magyarországon pedig 1919 márciusában ez a lehetőség realizálódott: a tanácshatalom, mint a proletárdiktatúra egyik formája, békés úton győzött. Másfelől a népi demokrácia, mint a munkáshatalom új formája, elsősorban

Jugoszláviában fegyveres felszabadító harc és polgárháború körülményei között jutott győzelemre még a második világháború időszakában. De utalhatunk az 1948 februári prágai eseményekre is, amelyek során a helyzet a polgárháború elemeivel telítődött, bár nem került sor súlyos fegyveres konfliktusra, polgárháborúra.

A különbség e két jelszó és forradalmi út között tehát elsősorban nem a hatalom megragadásának fegyveres, illetve békés formájából adódik. Ilyen különbséget tenni mégis indokolt és helyes, amennyiben a tendenciát vesszük figyelembe. Nevezetesen azt, hogy az első világháború idején és utána — bár a békés fejlődés lehetősége már akkor is felmerült, sőt egy adott helyzetben a hatalom békés meghódításának tanúi is lehettünk — a szocialista forradalom elsősorban polgárháború útján győzött, míg a második világháború után, új — a haladó erők számára kedvezőbb — nemzetközi erőviszonyok között a szocialista forradalom több országban békés úton ment végbe. Tehát a szocialista forradalom békés fejlődésének lehetőségei — ilyen lehetőséggel Lenin már az 1905-ös forradalom előtt is számolt — a második világháború után, az új viszonyok között megnövekedtek, s több országban polgárháború nélkül győzött a forradalom.

Hangsúlyozni kell, hogy nem általában a forradalmak, hanem a *szocialista forradalom* békés fejlődéséről van szó. A szocialista forradalom győzelméhez utat nyitó antifasiszta, demokratikus fordulat a második világháború idején minden országban fegyveres harcban fogant, a német fasizmus és hazai kiszolgálóik elleni ádáz küzdelemben ezrek és tízezrek vére és élete árán nyílt meg az út immár a társadalom szocialista átalakulása felé.

Másfelől rá kívánunk mutatni arra is, hogy a népi demokráciáért folyó harc — bár értelme, végső célja a szocialista forradalom kivívása volt — nem azonosítható a proletárdiktatúráért, szélesebb értelemben a szocialista forradalom győzelméért vívott közvetlen harccal. A népi demokrácia — vagy mint korábban nevezték, az „új demokrácia" — fogalma még a harmincas évek második felében született meg. Az országok többségében ekkor a közvetlen, fő feladat a fasizmus elleni harc, a nemzeti függetlenség és a polgári demokratikus szabadságjogok védelme, illetve vissza-

állítása volt; a szocialista fordulat végrehajtásának feladata ebben az időszakban átmenetileg háttérbe szorult.

A demokratikus feladatok előtérbe kerülése azonban korántsem jelentette azt, hogy a szocializmusért való harc a távoli jövő feladata lehet csupán. Ellenkezőleg. Az 1930-as években a szocialista világforradalom új szakasza bontakozott ki. Ebben a szakaszban a demokráciáért való harc és a társadalom szocialista átalakulása minden korábbinál szervesebb egységbe olvadt, és új utak nyíltak a szocialista átalakulás előtt. Az a tény, hogy az imperialista reakció szélsőséges formákat öltött, s hogy a demokráciáért folyó harc mindinkább monopoltőke-ellenes tartalmat kapott, az osztályerők olyan átcsoportosulásának alapját vetette meg, amely a társadalom óriási többségét a munkásosztály mögé sorakoztatta fel. Lehetővé vált, hogy *a munkásosztály a maga szocialista osztálycéljait új módon,* szervesebben és elevenebben *kapcsolja össze a nem proletár rétegek törekvéseivel,* s befolyását kiterjessze a nemzeti élet egészére.

Nemcsak az egyes országokban, nemcsak az egyes osztályok helyzetében következtek be változások a század harmadik évtizedére. A szocialista világforradalom első szakaszához képest a nemzetközi helyzet is jelentősen megváltozott. Az orosz munkásosztálynak 1917-ben az első rést kellett ütnie a világkapitalizmuson, elsőnek kellett széttépnie az imperializmus láncát. A szocialista világforradalom első szakaszának kezdetén a tőkés termelési mód objektív törvényszerűségei világméretekben még osztatlanul hatottak. A második szakasz viszont olyan körülmények között bontakozott ki, amikor a föld egyhatodán már győzött a szocializmus, a szovjet állam egyre nagyobb befolyást gyakorolt a világhelyzet alakulására. A Szovjetunió, a szocializmus erői ugyan elégtelenek voltak ahhoz, hogy a második világháború kirobbanását megakadályozzák, de a háború kimenetelében a szocializmus erői, mindenekelőtt a szovjet állam döntő szerepet játszott. Győzelme eredményeként a nemzetközi erőviszonyokban újabb jelentős eltolódások következtek be a demokrácia és a szocializmus javára. *A nemzetközi erőviszonyokban* az Októberi Forradalom győzelme után *bekövetkezett változások a forradalom menetére, ütemére szükségszerűen kihatottak,* Lenin szavaival szólva a

szocializmusba való *lassúbb, óvatosabb* és *rendszeresebb* átmenetet tették lehetővé és szükségessé is.

A két jelszó, a két forradalmi út közötti különbség tehát nemcsak — sőt, mint láttuk nem is elsősorban — a hatalom megragadásának fegyveres, illetve békés formájában jut kifejezésre. A kérdések köre sokkal szélesebb: felöleli a kommunista pártok stratégiájának és taktikájának szinte valamennyi alapvető kérdését; a változások objektíve elsősorban az osztályok egymáshoz való új viszonyában, a tömegek megszervezésének és vezetésének új formáiban jutnak kifejezésre.

A népi demokrácia, a szocializmusért való harcnak ez az új irányvonala nem egyszerre s nem is valamiféle elvont elméleti munka eredményeként alakult ki, mint ahogy a „szovjet út" koncepciója sem egy csapásra lett kidolgozva. Mindkét koncepció a konkrét és változó történelmi viszonyok tanulmányozása közben, fokozatosan alakult, fejlődött, formálódott. Értekezésünkben éppen e folyamatot kívánjuk felvázolni: a népi demokráciáért harcoló pártunk elméleti munkásságát, e munkásság eredményeit, hiányosságait, tanulságait.

A téma feldolgozásának nemzetközi tapasztalatai és a népi demokratikus átalakulásról lefolytatott hazai viták tapasztalatai is azt mutatják, hogy a fogalmak az idők folyamán változtak, módosultak. Egyes fogalmak eltérő értelmezése nehezíti a kérdések tisztázását, a korabeli események megértését. Ezért munkánk során egyik fontos feladatunknak tartottuk, hogy rekonstruáljuk a korabeli gondolkodásmódot, rávilágítsunk a fogalmak és problémák korabeli értelmezésére. Másrészt arra is törekedtünk, hogy bemutassuk, legalábbis a fontosabb kérdéseknél, a nemzetközi hátteret, rávilágítsunk egyes állásfoglalások, a népi demokráciával, a fejlődés perspektíváival kapcsolatos megnyilatkozások nemzetközi összefüggéseire. Úgy véljük, ezzel elősegítjük a felszabadulás utáni időszak eseményeinek, eszmevilágának jobb megértését, előmozdíthatjuk a vitás kérdések tisztázását is.

I

A Kommunista Internacionálé VII. kongresszusa és a Kommunisták Magyarországi Pártjának új irányvonala

A népi demokrácia, s amit ez a kifejezés jelent: a szocialista forradalom megközelítésének és megvalósításának új útja és formája azoknak a változásoknak a hatására alakult ki, amelyek az első világháború és a Nagy Októberi Szocialista Forradalom után az osztályharc feltételeiben végbementek.

Ezek a változások igen sokrétűek, mégis egy fogalomban sűríthetők: kezdetét vette a kapitalizmus általános válsága. A kapitalizmus rendszeréből kivált a világ egyhatoda, s ezzel szerves összefüggésben világszerte, a legtöbb fejlett és kevésbé fejlett országban is megalakult a munkásosztály új típusú forradalmi pártja, a kommunista párt. Mindez számos országban együtt járt a polgári rendszer válságával, a burzsoá osztályuralom formáinak változásával. A húszas évek elejétől kezdve a nemzetközi munkásmozgalom egy új jelenséggel találta magát szemben: a fasizmussal.

A fasizmus, mint a burzsoá osztályuralom új formája, az első világháború utáni első években csak néhány országban került hatalomra, ott, ahol a munkásosztály már egyszer uralmon volt, vagy ahol a forradalmi munkásmozgalom olyan erőt jelentett, hogy a burzsoá osztályuralmat a „régi módon" fenntartani már nem lehetett. Így Magyarországon, Bulgáriában, Olaszországban, Lengyelországban. A fasiszta mozgalom azonban más országokban is tért hódított, s később az 1929—1933-as gazdasági világválság után a hatalmat is magához ragadta.

A világválság kiélezte a kapitalizmus valamennyi ellentmondását, a dolgozó tömegek forradalmasodása meggyorsult, az uralkodó körök hatalma megingott. Ebben a helyzetben a fasizmus — amely már az első világháború óta az imperialista burzsoázia fejlődésének általános tendenciája volt — számos országban új erőre kapott. 1933 elején Németországban is hatalomra jutott.

A fasizmus németországi győzelmének jelentős nemzetközi kihatásai voltak. Németország területénél, lélekszámánál, gazdasági erejénél, katonai potenciáljánál fogva fontos helyet foglalt el a földrészen és világviszonylatban is. Olyan ország volt, amelynek történelmi múltja a militarizmusnak, a revansizmus felszításának kedvezett. Hitler uralomra jutása már egy újabb világháború kirobbanásának veszélyét hordozta magában, s jelentősen megváltoztatta az osztály-erőviszonyokat a nemzetközi küzdőtéren is.

A kommunista mozgalom kezdettől fogva nagy figyelmet fordított a fasizmusra, arra, hogy feltárja ez új társadalmi jelenség osztálytartalmát, szerepét. A Komintern már 1922-ben, a IV. kongresszusán alapvetően helyesen határozta meg a fasizmus jellemző vonásait. Így többek között rámutatott, hogy a fasizmus a tőke kibontakozó támadásának eszköze, amely a proletariátus forradalmi törekvései ellen irányul. A fasiszták céljuk elérésére nemcsak állig felfegyverzett ellenforradalmi harci szervezeteket hoznak létre, hanem szociális demagógiával élve, arra törekszenek, hogy a parasztság, a kispolgárság, sőt a munkásosztály soraiban is tömegbázist teremtsenek. A kommunista pártok fontos feladata — szögezi le a kongresszus határozata —, hogy megszervezzék az ellenállást a fasizmus támadásával szemben.[1]

A fasizmus elleni harc kérdésével ez időtől fogva a Komintern szinte valamennyi vezető testülete foglalkozott. Bővült és kiteljesedett az az elemzés és értékelés, amelyet a fasizmusról a IV. kongresszus adott.

A Komintern Végrehajtó Bizottságának III. plénuma 1923 júniusában részletesen elemezte a fasizmus létrejöttének történelmi körülményeit és okait. A fasizmus — szögezte le a plénum

[1] Lásd Kommunyisztyicseszkij Internacional v dokumentah. 1919—1932. Moszkva 1933. 297. old.

határozata — az első világháború eredményeként létrejött viszonyoknak a terméke. Az imperialista háború aláásta a kis- és középburzsoázia, a kisparasztság és az értelmiség korábbi életfeltételeit. Ezek a rétegek is mozgásba jöttek, a társadalmi rend gyökeres megjavítására irányuló óhajaik teljesülését a szociáldemokráciától várták. A reformista vezérek megalkuvó politikája azonban csalódást keltett bennük, elvesztették a szocializmusba, a munkásosztály történelemformáló szerepébe vetett hitüket. Közülük sokan a fasizmushoz csatlakoztak. A fasizmus bázisra talált bizonyos proletár elemek körében is, amelyek aktívan törekedtek helyzetük megváltoztatására, de kiábrándultak a szociáldemokráciából s más pártokból is. A fasizmushoz csatlakoznak továbbá a legkülönbözőbb társadalmi rétegek kiábrándult és deklasszálódott elemei, akik megélhetési forrásuktól elestek, köztük a tisztikar jelentős része.[2]

A plénum nem csak a fasizmus társadalmi bázisának kialakulását és összetételét elemezte. Továbbfejlesztve a IV. kongresszus megállapítását rámutatott: a fasizmus a különböző országokban különböző formát és jelleget ölthet, de fő jellemvonása az, hogy a durva terrorista erőszakot forradalmi frazeológiával, demagógiával kombinálja, adott helyzetekben látszólag forradalmi mozgalomként jelentkezik, kisajátítja a munkásosztály valóban forradalmi jelszavait.

A plénum megerősítette a IV. kongresszusnak azt a megállapítását, hogy a fasizmus a tőke eszköze a forradalmi munkásmozgalom elleni harcban. Rámutatott: a proletariátus fokozódó forradalmasodása közepette a reformizmus, az „osztálybéke és a demokratikus együttműködés prédikálása" már nem elég a burzsoá rend fenntartásához, a régi módszerek, a régi „apolitikus" államapparátus már nem minden esetben képes a burzsoá osztályérdekek hathatós védelmére. Ezért a burzsoázia hatalmát új eszközökkel, a fasizmus segítségével igyekszik megszilárdítani. Leszögezte: a fasizmus a reakció, az ellenforradalom fegyvere, „nagytőkés funkciót" tölt be.[3]

[2] Lásd ugyanott, 380. old.
[3] Lásd ugyanott, 342. old.

Ezt a gondolatot a Komintern V. kongresszusa 1924-ben így fogalmazta meg: „A fasizmus a nagytőke harci fegyvere a proletariátus elleni küzdelemben, amelyet törvényes, állami rendszabályokkal megtörni nem tud. A fasizmus a harc törvényen kívüli eszköze, amelyet a nagytőke diktatúrájának megteremtése és megszilárdítása érdekében használ fel."[4]

A Komintern VI kongresszusa, valamint a Végrehajtó Bizottság ülésein hozott határozatok a történelmi tapasztalatokat számbavéve tovább gazdagították a fasizmusról már korábban adott értékelést, a fasizmus újabb jellemvonásait világították meg. Így a VI. kongresszus többek között megállapította: a hatalomra jutott fasizmus a bankok, a nagyipar és a nagybirtok „osztatlan, nyílt és következetes diktatúrája". A külpolitikában a fasizmus egyet jelent az erőszakkal, a provokációkkal, az agresszióra való törekvéssel, s mint ilyen állandóan veszélyezteti a békét.[5] A XI. plénum felhívta a figyelmet a fasizmus egyik fontos jellemvonására, a nacionalista demagógiára, s meghatározta a nacionalizmus helyét és szerepét a fasiszta politikában.[6]

A kommunista mozgalom tehát már a húszas évek első felében felismerte a fasizmus osztálytermészetét, helyesen határozta meg keletkezésének okait, osztálybázisát, az osztályharcban betöltött szerepét és azokat az eszközöket és módszereket, amelyek e politikai irányzatot jellemezték. A kommunista pártok felismerték azt is, hogy a fasizmus nagy veszélyt jelent a munkásosztály forradalmi mozgalmára, s mozgósították erőiket a fasizmus elleni harcra.

Könnyebb volt azonban a fasizmus osztályjellegét, funkcióját felismerni, ellene harcba indulni, mint megtalálni a legyőzéséhez vezető harc eszközeit, formáit, meghatározni a lehetséges szövetségesek körét, úgy megválasztani és megfogalmazni a jelszavakat, követeléseket, hogy azok elszigeteljék a fasizmust, tömörítsék mindazokat az erőket, amelyeknek érdekében áll a fasizmus szétzúzása. Más szóval, nehezebb volt és hosszabb időt vett igény-

[4] Ugyanott, 448. old.
[5] Lásd ugyanott, 777–778. old.
[6] Lásd XI. plénum IKKI. Sztyenograficseszkij otcsot. Partizdat, Moszkva 1932. 625. old.

be az első világháború után az osztályharc feltételeiben bekövetkezett változások összességének számbavétele, nehezebb volt s több időt igényelt az új helyzetnek megfelelő kommunista stratégia és taktika kidolgozása, s ennek az egyes országok sajátos viszonyaira való alkalmazása.

Az osztályharc feltételeiben bekövetkezett változások kétségkívül az első világháború után kialakult viszonyokban gyökereznek. De a változások nem egy csapásra következtek be, hanem fokozatosan bontakoztak ki. A fasizmus kezdettől fogva számottevő szerepet játszott az osztályharcban. Egyes országokban a forradalmi munkásmozgalom elleni támadás fő eszköze volt, más országokban viszont változatlanul a polgári demokrácia s ezen belül a szociáldemokrácia játszott döntő szerepet a burzsoá rend védelmében, a proletárforradalom elleni harcban. Az első világháború végén Európa-szerte kibontakozó forradalmi hullám idején a jobboldali szociáldemokrata vezérek a „tiszta demokrácia" jelszavával léptek fel a proletárdemokrácia, a proletárdiktatúra eszméje ellen. Ekkor a proletár forradalmi mozgalom megerősödésének és sikerének alapvető feltétele a polgári demokrácia elleni harc, a reformizmus szétzúzása, a centristák elszigetelése volt. Az alakuló, fiatal kommunista pártok elsősorban ezzel a kérdéskomplexummal kerültek szembe; a polgári demokráciától, a jobboldali opportunizmustól, a reformizmustól való elhatárolódás létrejöttüknek és megszilárdulásuknak ugyancsak döntő feltétele volt.

A kommunista világmozgalom kialakulásának történelmi körülményei tehát nagymértékben közrejátszottak abban, hogy a Komintern és az egyes kommunista pártok nem fordítottak kellő figyelmet a demokráciáért vívott harcra, egyáltalán a proletárforradalomhoz vezető átmenet útjainak, lehetőségeinek vizsgálatára, s a mozgalom taktikája hosszú időn át a proletárforradalom közvetlen, átmenetek, „kitérők" nélküli kivívására irányult.

Ez a felfogás kifejezésre juttatta a kommunista mozgalom szembenállását mindennemű és formájú burzsoá osztályuralommal, a jobboldali, reformista vezetés alatt álló szociáldemokrata mozgalommal, s kezdetben — az Októberi Forradalom győzel-

mét követő forradalmi fellendülés időszakában — több országban meg is felelt az objektív viszonyoknak. Fenntartása, a hozzá való merev ragaszkodás azonban később komoly károkat okozott a mozgalomnak, nehezítette a fasizmus növekvő veszélye elleni eredményes harcot, végső soron nehezítette a cél — a proletárdiktatúra — elérését is.

Lenin már a kommunista világmozgalom kialakulásának kezdetén felfigyelt a „baloldali" tendenciákra, amelyek akkor elsősorban abban mutatkoztak meg, hogy sokan csak a kompromisszumok, „kitérők" nélküli utat ismerték el forradalmi, kommunista politikának, nem számoltak az egyes országok konkrét viszonyaival, a reális lehetőségekkel, mechanikusan másolták az orosz taktikát. Ezek ellen a törekvések ellen fellépve már 1920 tavaszán rámutatott: „A kommunistáknak minden erejükkel azon kell lenniük, hogy a munkásmozgalmat és általában a társadalmi fejlődést a legegyenesebb és leggyorsabb úton vezessék a szovjethatalom világgyőzelme és a proletárdiktatúra felé. Ez vitathatatlan igazság. De csak egy kis lépéssel kell továbbmenni — az ember azt hihetné, hogy a lépés ugyanabban az irányban történt — és az igazság tévedéssé válik. Elég azt mondani, amit a német és az angol baloldali kommunisták mondanak, hogy tudniillik csak egy utat ismerünk el, az egyenes utat, hogy nem tartjuk megengedhetőnek a lavírozást, a megegyezést, a kompromisszumokat — és ez már tévedés lesz, amely igen komoly kárt okozhat, részben már okozott és okoz is a kommunizmusnak."[7] Hangsúlyozta, hogy a kommunista pártok fő feladata: „Felkutatni, tanulmányozni, megkeresni, kitalálni, felismerni minden egyes országban a nemzeti sajátosságokat, a nemzeti szempontból jellegzetes mozzanatot, amely az *egységes* nemzetközi feladat *konkrét megoldására*... a burzsoázia uralmának megdöntésére, a szovjetköztársaság és a proletárdiktatúra megteremtésére vezet..." A kommunisták erejét arra kell összpontosítani, hogy megtalálják „a proletárforradalomhoz való *átmenet* vagy *közeledés* formáját", és a taktikát hozzá tudják idomítani „minden olyan változáshoz,

[7] *Lenin* Művei. 31. köt. Szikra 1951. 96. old.

amelyet nem a mi osztályunk, nem a mi erőfeszítéseink idéztek elő."[8]

Lenin később is visszatért a kérdésre s nem szűnt meg magyarázni, hogy a kommunista pártok stratégiai és taktikai módszerei elmaradnak — mint írja — a burzsoázia kitűnő stratégiája mögött. A legfontosabb feladat — miután a kommunisták proklamálták elveiket, létrehozták szervezeteiket —, hogy gondosan és alaposan felkészüljenek az újabb harcokra, a defenzívára éppúgy, mint az offenzívára, hogy kialakítsák a munkásosztály „egyre helyesebb és pontosabb taktikáját és stratégiáját", amely nem marad el „a legfelvilágosultabb, előrehaladott burzsoázia legjobb nemzetközi stratégiája mögött".[9]

A kommunista mozgalom Lenin életében és vezetésével el is indult az általa megjelölt úton. A Komintern III. kongresszusa 1921 nyarán felhívta a figyelmet a részkövetelésekért folytatott harc fontosságára, hangsúlyozva, hogy e nélkül a tömegeket nem lehet elvezetni a szocialista forradalomhoz. A kongresszus élesen elítélte azt a nézetet, amely szerint a részkövetelésekért szervezett harc reformista politika. Leszögezte: „Nem arról van szó, hogy a proletariátust a végső cél elérésére szólítsuk fel, hanem arról, hogy erősítsük, növeljük a proletariátus gyakorlati harcát, amely egyedül képes elvezetni a proletariátust a végső célokért való küzdelemhez." Rámutatott, hogy a siker feltétele a munkásosztály többségének megnyerése, a középrétegek követelésének felkarolása.[10]

Ezeket az irányelveket fejlesztette tovább a IV. kongresszus, amikor kiadta a „munkáskormány" jelszavát. Ez a jelszó már világosan tükrözte azt a felismerését, hogy a proletárforradalmat a fejlett tőkésországokban is megelőzheti egy demokratikus harci szakasz. A „munkáskormány", mint agitációs jelszó — mutatott rá a kongresszus — szinte valamennyi országban alkalmazható. Ilyen kormányt a kommunisták más, nem kommunista munkáspárttal, munkásszervezettel szövetkezve is lét-

[8] Ugyanott, 83., 84. és 96. old.

[9] *Lenin* Művei. 32. köt. Szikra 1953. 553. és 561—563. old.

[10] Lásd Kommunyisztyicseszkij Internacional v dokumentah. 1919—1932. 191. és 197. old.

rehozhatnak. Ez a kormány nem feltétlenül a proletárdiktatúra kormánya lesz, de fontos kiindulópontul szolgálhat a proletárdiktatúra kivívásához. Feladata e kormánynak: az ellenforradalmi szervezetek lefegyverzése, a proletariátus felfegyverzése, a termelés munkásellenőrzésének bevezetése, az adóterhek áthárítása a vagyonos osztályokra.[11]

A „munkáskormány" jelszava rövidesen „munkás-paraszt kormány" jelszóvá bővült. Az 1923 júniusi, III. plénum már külön határozatban foglalkozott e jelszó jelentőségével. A határozat több, rendkívül fontos megállapítást tartalmaz. Többek között leszögezi: A kommunista pártoknak szakítaniuk kell a proletár osztályharc szűk értelmezésével, azzal a felfogással, hogy a kommunista párt a burzsoá rendszeren belül csak a szélsőproletár ellenzék pártja. A kommunista párt feladata, hogy „össznépi" célokat tűzzön maga elé, törekedjen megnyerni a proletariátus ügyének mindazokat a rétegeket, amelyek helyzetüknél fogva a döntő pillanatban képesek egy proletár fordulat támogatására. Ebből a szemszögből értékeli a „munkás-paraszt kormány" jelszavát is, amelyet „konkretizálni", alkalmazni kell az egyes országok viszonyaira. A határozat egyértelműen szögezi le: a munkás-paraszt kormány *„út a proletárdiktatúrához"*[12].

Ezek a határozatok, pontosabban megállapítások és irányelvek nagy lépéssel vitték előre a Lenin által szorgalmazott „egyre helyesebb és pontosabb" taktika és stratégia kidolgozását, olyan politikai irányvonal kialakítását, amely megfelel az egyes országok konkrét viszonyainak. A III. és a IV. kongresszusnak ezek az útmutatásai azonban nem realizálódtak, sőt rövidesen kétségbe vonták érvényességüket.

A fordulatban, amelynek 1924-től tanúi lehetünk, kétségtelen szerepet játszott Lenin halála. A kommunista mozgalom kiemelkedő, nagy tekintélyű vezetőjét vesztette el benne, de a fordulatot nem lehet csupán Lenin halálával összefüggésbe hozni, mint ahogy a korábbi helyes határozatokat, előremutató lépéseket sem

[11] Lásd ugyanott, 301–302. old.

[12] Ugyanott, 371. old. – A kérdésekre vonatkozóan bővebben lásd: *Betlen Oszkár* „Az antifasiszta népfront-kormány kérdéséről" című tanulmányát. Párttörténeti Közlemények, 1962. 3. sz. 7–11. old.

lehet csupán Lenin tevékenységének betudni. A konkrét történelmi viszonyok, azok változásai, döntően közrejátszottak a kommunista mozgalom eszmei fejlődésében. A nagy forradalmi hullám után a tőkés rend válsága, a munkástömegek elemi egységtörekvése, az intervenció leküzdése volt az a történelmi alap, amelyen az 1924 előtti határozatok létrejöttek. 1924-re jelentős változások következtek be: a kapitalizmus viszonylagos stabilizálódása, az első egységfront-kísérletek meghiúsulása, a szászországi és a türingiai egységkormány negatív tapasztalatai, a szovjet párton belüli ellentétek újraéledése, más szóval a munkásosztály veresége egy sor tőkésországban, a forradalmi fellendülés után a mozgalom apályának beköszöntése — mint ahogy sokszor tanúi voltunk — eszmei zavarhoz, az elhajlások, adott esetben a „baloldali" elhajlás megerősödéséhez vezetett.

Már az V. kongresszus 1924 júniusában lényegében teljesen új megvilágításba helyezte a részkövetelésekért vívott harcot, az egységfront-taktikát és a „munkás-paraszt kormány" jelszavát is.

A részkövetelésekről szólva, az V. kongresszus — szemben a III. kongresszus határozatával — elsősorban azt hangsúlyozta, hogy a részköveteléseket mindig a végső céllal kell összekötni, a részköveteléseknek „összességükben szocialista forradalmat kell eredményezniük". Szemben a IV. kongresszus útmutatásával — amely lehetőnek, sőt adott viszonyok között kívánatosnak tartotta a kommunista—szociáldemokrata, lényegét tekintve tehát egységfrontkormány alakítását (amely még nem lett volna a proletárdiktatúra kormánya) — az V. kongresszus opportunizmusnak bélyegzett mindennemű koalíciót a szociáldemokráciával, s leszögezte, hogy az egységfront-taktika „kizárólag az agitáció és a tömegek forradalmi mozgósításának módszere".

Mindezzel szorosan összefüggött az V. kongresszusnak az a megállapítása, hogy a munkás-paraszt kormány jelszava egyértelmű a proletárdiktatúra jelszavával, a munkáskormány a proletárdiktatúra kormánya. „A Kommunista Internacionálé számára a »munkás-paraszt kormány« jelszava nem más — szól a kongresszus határozata — mint a »proletárdiktatúra« jelszavának a forradalom, a néptömegek nyelvére való fordítása." Ellen-

tétben a IV. kongresszus határozatával, amely a munkáskormány jelszavát adott viszonyok között nemcsak agitációs, hanem politikai jelszóként, az egységfront-taktika szükségszerű folytatásaként fogta fel, az V. kongresszus leszögezte: „a »munkás-paraszt kormány« formula... nem más (nem lehet más), mint az agitáció módszere, a tömegek mozgósításának módszere a burzsoázia forradalmi megdöntése, a szovjet rendszer megteremtése céljából." Megjelenik az „igazi" munkás-paraszt kormány meghatározás; ilyen kormányt csak a burzsoázia megdöntése után, fegyveres felkelés révén lehet létrehozni.[13]

Az V. kongresszusnak ezek a határozatai lényegében elutasították azokat a nézeteket, amelyek lehetségesnek tekintették, hogy a proletárforradalmat fokozatosan, különféle átmeneti formák révén közelítsék meg. A részkövetelések szerepének és az egységfront-taktika lehetőségeinek új értelmezésével, a kongresszus szűkítette a proletariátus lehetséges szövetségeseinek körét.

Ezt az irányzatot erősítette Sztálin két tétele is, amelyeket Zinovjev korábbi nézeteivel összhangban ugyancsak 1924-ben, az V. kongresszus összeülésével nagyjából egyidőben állított fel. Az egyik a forradalmi stratégia elveivel, a másik a szociáldemokrácia értékelésével függ össze.

1924 májusában, az orosz forradalom fejlődésének tapasztalatairól szólva, 1924 decemberében pedig a leninizmus általános stratégiai szabályát ismertetve, Sztálin leszögezte, hogy a kommunista pártoknak a megalkuvó pártok elszigetelése érdekében a fő csapást lényegében a közbülső erőkre kell mérniük.[14] 1924 szeptemberében, a fasizmus és a szociáldemokrácia egymáshoz való viszonyát elemezve, Sztálin megállapította, hogy a fasizmus és a szociáldemokrácia „ikrek", „a szociáldemokrácia a fasizmus objektívo mérsékelt szárnya". Más megfogalmazása szerint: a fasizmus nem egyéb, mint a szociáldemokráciának és a burzsoázia harci szervezeteinek „nem hivatalos politikai blokkja"[15]

[13] Lásd Kommunyisztyicseszkij Internacional v dokumentah. 1919–1932. 407–410. old.

[14] Lásd *Sztálin* Művei. 6. köt. Szikra 1951. 167. és 423. old.

[15] Ugyanott, 312–313. old.

Ezek a meghatározások téves orientációt adtak a kommunista pártok stratégiájának és taktikájának kidolgozásához, hosszú ideig gátolták a lenini forradalomelmélet továbbfejlesztését, az új viszonyoknak megfelelő gazdagítását. A mozgalomban a proletárdiktatúrához való „közvetlen átmenet" irányvonala erősödött meg, amely a fejlett, de még a kevésbé fejlett tőkésországokban is tagadta az „átmeneti lépcsőfokok", a proletárforradalmat megelőző demokratikus forradalmi szakasz létjogosultságát.[16]

Ebben az összefüggésben érthető, hogy a fasizmus lényegének, jellemző vonásainak helyes megvilágítása mellett, ettől az időtől fogva mind több, a fasizmussal összefüggő hibás értékeléssel is találkozunk. Ezek közül kettőt kívánunk kiemelni, amelyeket a Komintern V. kongresszusán fogalmaztak meg.

A Komintern határozatai helyesen világították meg a fasiszta tábor összetételét, helyesen mutattak rá azokra az ellentétekre, amelyek a fasizmushoz csatlakozott egyes rétegek törekvései, valamint a mozgalom zömében kispolgári bázisa és nagytőkés funkciója között fennállt. Ezeknek az ellentéteknek a számbavétele — más stratégiai irányvonal esetén — fontos alapul szolgálhatott és később szolgált is olyan következtetés levonásához, hogy lehetséges és szükséges a fasizmus elleni harcban a munkásosztály szövetségeseinek körét kibővíteni. Az V. kongresszus, ezekből az ellentétekből kiindulva azonban nem ilyen, hanem

[16] Ennek ellentmondani látszik a Komintern programja, amelyet 1928-ban, a VI. kongresszuson fogadtak el. A program az országokat a termelőerők fejlettségének színvonala szerint három csoportba osztotta: a fejlett tőkésországokra, a közepes fejlettségű tőkésországokra, gyarmati és félgyarmati országokra. Az utóbbi csoportba sorolt országokban elkerülhetetlennek tartotta, hogy a szocialista forradalmat nemzeti, demokratikus forradalmak szakasza előzze meg. A másik csoport országai közül is egyesekben lehetségesnek tartotta polgári demokratikus forradalom kibontakozását, amely gyorsan átnő szocialista forradalomba. — Mindez igaz, s kétségtelen az is, hogy egyes pártok, például a román párt ezeknek az útmutatásoknak az alapján, aránylag rövid idő alatt az ország viszonyainak a korábbinál megfelelőbb stratégiát és taktikát dolgozott ki. A program azonban a fejlett tőkésországokban egyértelműen „a proletárdiktatúrára való közvetlen átmenetet" írta elő. Az első csoportban tehát teljesen figyelmen kívül hagyta a demokratikus követelésekért való harc feladatait, kategorikus fogalmazással ki is zárta mindenfajta átmeneti szakasz lehetőségét. A gyakorlatban ez olyan következményekkel járt, hogy nemcsak a fejlett, hanem több, közepesen fejlett tőkésországban is megerősödött a proletárforradalom, mint közvetlen célkitűzés.

más következtetést vont le. Elsősorban azt hangoztatta, hogy az ellentétek a fasizmus belső széteséséhez vezetnek. „A fasizmus győzelmét követően belső ellentétei folytán (a nagy- és kispolgárság érdekeinek összeütközése a proletár elemek érdekeivel) politikai csődbe jut, amely belső széteséséhez vezet."[17]

Ez a következtetés természetesen nem volt alaptalan, nem lehetett eleve kizárni az események ilyen alakulását sem. Hiba volt azonban elsősorban erre tenni a hangsúlyt, ez elősegítette a fasizmus automatikus széteséséről szóló alaptalan és hibás elméletek elterjedését a kommunista mozgalom soraiban is. „A minél rosszabb, annál jobb" elmélete lefegyverzően hatott, a kivárás politikájának kedvezett.[18]

A Komintern helyesen mutatott rá, hogy a szociáldemokrácia a tőkés rendszert védi, hogy a jobboldali vezetők elárulják a munkásosztály ügyét, így objektíve elősegítik a fasizmus térhódítását. A fasizmusnak az a szociáldemokrata értékelése, hogy e mozgalom kispolgári vagy kispolgári szocialista mozgalom, amely a nagytőke és a nagykereskedelem ellen irányul, továbbá a szociáldemokrata vezetők szélsőséges kommunistaellenes beállítottsága, a fasizmus iránt táplált illúziója és engedékenysége kétségtelenül súlyos károkat okozott a munkásosztály ügyének, s megbélyegzésük és elítélésük indokolt és szükséges is volt. Hiba volt azonban, s nem csekély kárt okozott, hogy a Komintern a fasizmus és a szociáldemokrácia közé egyenlőségi jelet tett, elmulasztotta a két politikai áramlat közötti különbség vizsgálatát. Különösen súlyos következménye volt annak az értékelésnek, hogy a burzsoá társadalom fokozódó szétesése következtében „valamennyi burzsoá párt, különösen a szociáldemokrácia többé vagy kevésbé fasiszta jelleget ölt"[19]. Igen súlyos következményekkel járt ez, mégpedig azért, mert megnehezítette a valóban fasiszta törekvések, a fasiszta mozgalmak felismerését, elhatárolását, megkülönböztetését, rendkívüli módon leszűkítette a lehetséges szövetségesek körét.

[17] Kommunyisztyicseszkij Internacional v dokumentah. 1919 – 1932. 448. old.
[18] Erre vonatkozóan lásd. *B. M. Lejbzon – K. K. Sirinya:* Povorot v polityike Kominterna. Moszkva 1965. 113 – 114. old.
[19] Kommunyisztyicseszkij Internacional v dokumentah. 1919 – 1932. 448. old.

Így tehát nem tekinthető véletlennek, hogy a IV. kongresszusnak az a fontos megállapítása, hogy a fasizmus „általában a burzsoá demokrácia alapjai ellen fordul"[20] – nem került már be az V. kongresszus határozataiba, s hosszú időn át feledésbe merült. Az V. kongresszussal lényegében megszakadt az a pozitív munka, amely a kommunista mozgalom új stratégiájának és taktikájának kialakítását célozta s jelentős kezdeti eredményeket is hozott. Az útkeresés ugyan ez után is folytatódott, de lényegében vakvágányra futott. A „baloldaliságot", amelyet Lenin 1920-ban a kommunista mozgalom gyermekbetegségének tekintett, nem sikerült gyorsan leküzdeni, sőt a húszas évek második felében és a harmincas évek elején ez a betegség még tovább terjedt. Alapvető változás e téren csak 1935-ben, a Komintern VII. kongresszusával következett be.

Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a kommunista pártok, de a Komintern vezető szervei is, nem tettek már a VII. kongresszus előtt – különösen 1934-ben – figyelemre méltó lépéseket az objektív viszonyoknak megfelelő új politikai irányvonal kialakítása felé. Már 1933 végén, a XIII. plénumon igen fontos megállapítások hangzottak el, amelyeknek jelentőségét nem szabad lebecsülni még akkor sem, ha a plénum a legfontosabb, közvetlen, gyakorlati kérdésekben nem tudott előrelépni, hibás orientációt adott. Így többek között ez a plénum hívta fel a figyelmet arra, hogy a fasizmus és a háború elleni harc a mozgalom központi feladata. Itt határozták meg először a fasizmus osztálytartalmát, amelyet a VII. kongresszus változtatás nélkül átvett, „a fasizmus a finánctőke legreakciósabb, legsovinisztább és legimperialistább elemeinek nyílt, terrorista diktatúrája". Itt fogalmazták meg először azt a gondolatot, hogy a fasizmus bukása nem jár majd feltétlenül együtt a proletárdiktatúra megteremtésével.[21]

A fasizmus elleni harc során lényeges, új megállapítások születtek a nyugat-európai kommunista mozgalomban. Így például a francia párt 1934. júniusi konferenciája leszögezte: „A jelen időszakban a fasizmus a fő veszély. Ellene kell összpontosítani a

[20] Ugyanott, 297. old.

[21] Lásd XII. plénum IKKI. Sztyenograficseszkij otcsot. Moszkva 1934. 100. és 307. old.

proletár tömegek minden erejét és fel kell sorakoztatni a proletariátus mögé a dolgozó lakosság valamennyi rétegét."[22] A határozat hangoztatja, hogy a kommunisták minden erejükkel védelmezik a demokratikus szabadságjogokat, küzdenek azok megőrzéséért és kiterjesztéséért. Ezzel egyidőben állapítja meg Manuilszkij, hogy a proletárdiktatúra jelszava sok fejlett kapitalista országban nem felel meg a kialakult viszonyoknak. A szocializmus mint a mozgalom végcélja megmarad. Nekünk azonban olyan konkrét programra van szükségünk – mondotta –, amely nem a proletárdiktatúra, nem a szocializmus programja, hanem olyan program, amely elvezeti a tömegeket a szocializmusért vívott harchoz.[23]

Ezek a felismerések a gyakorlati harc közben születtek, az adott történelmi viszonyok elemzése alapján keletkeztek. Nem lehet azonban nem meglátni az összefüggést a kommunista mozgalom korábbi útkeresése és az 1933–1934-es évek megállapításai között, nem lehet nem észrevenni, hogy ezek a felismerések szervesen kapcsolódnak a kommunista mozgalom stratégiájának és taktikájának azokhoz az elemeihez, amelyeket már a húszas évek első felében felismertek és határozatba foglaltak. Nem véletlen, hogy a VII. kongresszus több vonatkozásban is visszanyúlt a lenini örökséghez, utalt a III. és a IV. kongresszus egyes megállapításaira.

Mindez természetesen nem csökkenti a Komintern VII kongresszusának történelmi jelentőségét, sőt éppen fordítva: a történelmi előzmények és összefüggések ismeretében lehet csak igazán értékelni a kongresszus helyét és jelentőségét a kommunista mozgalom fejlődésében. A történelmi előzmények fényében válik csak igazán érthetővé, hogy mennyire szűkkeblű és hibás az az értékelés, amely a VII. kongresszus határozatait kizárólag csupán a Hitler-fasizmus uralomra jutásával hozza összefüggésbe, s erre, illetve az ezt követő viszonylag rövid időszakra szűkíti le a tanácskozás jelentőségét.

[22] L'Humanité, 1934. június 26.; Idézi *B. M. Lejbzon–K. K. Sirinya:* Povorot v polityike Kominterna. 61. old.

[23] Lásd *B. M. Lejbzon– K. K. Sirinya:* Povorot v polityike Kominterna. 78. old.

Hitler hatalomra jutásának természetesen igen nagy szerepe volt abban, hogy a Komintern felülvizsgálta korábbi politikai irányvonalát. A politikai irányvonal felülvizsgálatára azonban már előbb szükség volt; nem Hitler hatalomra jutása tette azt szükségessé, nemcsak a fasizmus németországi győzelme indokolta új stratégia és taktika kidolgozását. Másfelől — bár a kongresszus a fasizmus és a háború elleni harc feladatait hangsúlyozta, az ezzel összefüggő kérdéseket állította a tanácskozások előterébe — a tanácskozás jelölte ki a szocializmusba való átmenet új útjait, egy egész korszakra meghatározta a kommunista pártok új irányvonalának alapelveit.

Amikor ezt hangsúlyozzuk, természetesen nem gondolunk arra, hogy a kongresszus minden részletében, évtizedekre előre kidolgozta volna a kommunista pártok irányvonalát, vagy hogy határozatai a szocializmusba való átmenet valamennyi fontos kérdését tisztázták volna az új történelmi viszonyok között. Minden ilyen törekvés vagy igény távol állt a kongresszus egész szellemétől. A kongresszus egyik fő jellegzetessége éppen az volt, hogy fellépett a doktrinerség, a sémákhoz való merev ragaszkodás ellen, elutasított minden olyan törekvést, amely előre, minden részletében meg kívánta határozni a pártok taktikáját. A kongresszus erőteljesen hangsúlyozta a *konkrét viszonyok*, az egyes országok sajátosságai *elemzésének fontosságát*, „*Ellenségei vagyunk minden sémaszerűségnek* — szögezte le Dimitrov előadói beszédében. — Bármely pillanatban és bármely adott helyen számolni akarunk a konkrét helyzettel s nem akarunk mindenütt *egy meghatározott sablon szerint* cselekedni, nem akarjuk elfelejteni, hogy *különböző* feltételek között a kommunisták álláspontja nem lehet *egyforma*."[24] Majd zárszavában Dimitrov ehhez még hozzátette: „Mi szándékosan küszöböltünk ki mind a beszámolókból, mind a kongresszus határozataiból minden nagyhangú frázist a forradalmi perspektívákról. De nem azért, mintha okunk volna arra, hogy a forradalmi fejlődés ütemét kevésbé optimista módon ítéljük meg, mint azelőtt, hanem azért, mert meg akarjuk szabadítani pártjainkat minden hajlandóságtól arra, hogy a bolsevik

[24] *G. M. Dimitrov:* Válogatott cikkek és beszédek. Szikra 1952. 129. old.

cselekvést forradalmi frázisokkal, vagy a perspektíva megítéléséről folytatott meddő vitákkal cseréljék fel... *Ha mi* a forradalom ügyének pártjaként a *mozgalom minden szakaszán teljesítjük azokat a forradalmi feladatainkat, amelyek megfelelnek az adott szakasz konkrét feladatainak és józanul vesszük számításba a dolgozó tömegek politikai színvonalát, akkor mindennél jobban meggyorsítjuk a proletárforradalom győzelméhez szükséges szubjektív előfeltételek megteremtését.*"[25] (Az én kiemelésem. — *Sz. B.*)

Ezeknek a gondolatoknak a jegyében ülésezett a kongresszus és vizsgálta, hogy a harmincas évek első felében bekövetkezett változások milyen hatással voltak az osztályharc feltételeire és ennek megfelelően hozta meg döntéseit. Ezek a döntések a mozgalom előtt álló konkrét feladatokra vonatkoztak, de a jövő számára is fontos útmutatással szolgáltak.

A kongresszus mindenekelőtt leszögezte, hogy a fasizmus veszélye a világgazdasági válság után megnövekedett. „A Kommunista Internacionálé VII. kongresszusa — szól a határozat — hangsúlyozza, hogy valamennyi kapitalista országban növekszik a fasizmus veszélye s óva int a fasizmus veszélyének bármilyen lebecsülésétől." Különös hangsúllyal szólt a kongresszus arról a veszélyről, amit a német fasizmus jelentett. A határozat szerint: „a német típusú fasizmus a fasizmus legreakciósabb válfaja", amely nemcsak a német munkásosztály valamennyi demokratikus vívmányát semmisíti meg, nemcsak „egy kulturális szempontból magas színvonalon álló országot taszít szellemi sötétségbe", hanem nagy veszedelmet jelent a világ népeire is. „A német fasizmus egy új imperialista háború legfőbb szítója, s a nemzetközi ellenforradalom rohamcsapataként lép fel."[26]

A fasizmus, különösen a német fasizmus jellemzése, a fasizmus nemzetközi térhódításában rejlő veszélyek feltárása nagy érdeme volt a kongresszusnak. De a fasizmus elleni harc kibontakoztatása szempontjából a leglényegesebb az volt, hogy a kongresszus határozottan megkülönböztette a burzsoá osztályuralom két formáját: a burzsoá demokráciát és a nyílt diktatúrát. „A fasiz-

[25] Ugyanott, 180—181. old.

[26] Rezoljucii VII. Vszemirnovo Kongressza Kommunyisztyicseszkovo Internacionala. Partizdat, Moszkva 1935. 12. old.

mus hatalomra jutása nem az egyik burzsoá kormány *egyszerű felcserélése* egy másikkal – szögezte le Dimitrov előadói beszédében –, hanem a burzsoá osztályuralom egyik államformájának, a burzsoá demokráciának *felváltása* a burzsoázia osztályuralmának másik formájával, a nyílt terrorista diktatúrával."[27]

Nagy horderejű, elvi jelentőségű megállapítás volt ez, amely új megvilágításba helyezte, fő feladatként előtérbe állította a fasizmus elleni harcot.

A Komintern – mint erre már utaltunk – korábban nem tett határozott különbséget a burzsoá osztályuralom két formája között, hanem elsősorban azt hangsúlyozta, ami a fasizmusban és a polgári demokráciában, más összefüggésben a fasizmusban és a szociáldemokráciában közös. Most a hangsúly a különbségekre került, ami lehetővé tette a fasizmus igazi arculatának felismerését, s szükségszerűen megváltoztatta a kommunista mozgalom viszonyát a polgári demokráciához, pontosabban a demokratikus követelésekért vívott harchoz. Erre mutatott rá Dimitrov, amikor kijelentette: „Nem vagyunk anarchisták, s egyáltalán nem közömbös számunkra, hogy milyen politikai rendszer van egy adott országban: burzsoá diktatúra-e polgári demokrácia formájában, akár csak a legmegnyirbáltabb demokratikus jogokkal és szabadsággal is, vagy pedig burzsoá diktatúra a maga leplezetlen, fasiszta formájában. Noha mi a szovjet demokrácia hívei vagyunk, *védelmezni fogunk minden arasznyi demokratikus vívmányt, amelyet a munkásosztály hosszú évekig tartó szívós harcban küzdött ki és elszántan harcolni fogunk ezeknek a vívmányoknak a kiszélesítéséért.*"[28]

A kongresszusnak az a megállapítása, hogy a fasizmus hatalomra jutása nem egyszerű kormánycsere, hanem a burzsoá osztályuralom formájának megváltozása, lehetővé és elkerülhetetlenné tette, hogy új módon közelítsék meg a kommunista párt viszonyát a többi párthoz és politikai irányzathoz, hogy új módon vessék fel a munkásosztály és más társadalmi osztályok s rétegek szövetségének kérdését. Ha szemet hunynánk a burzsoá demokrácia és a fasizmus közötti különbség előtt – szögezte le Dimit-

[27] *G. M. Dimitrov:* Válogatott cikkek és beszédek. 43. old.
[28] Ugyanott, 149. old.

rov —, az „megakadályozná azt, hogy *a forradalmi proletariátus, mozgósítsa a város és a falu dolgozóinak legszélesebb rétegeit a* fasiszták hatalomra jutásának veszélye ellen, valamint, *hogy kihasználja magának a burzsoáziának a táborán belüli ellentéteket.*"[29] (Az én kiemelésem. — *Sz. B.*) Dimitrov rámutatott: nem szabad a fasizmus hatalomra kerülését olyan leegyszerűsítve szemlélni, hogy a finánctőke valamilyen bizottsága elhatározza: egy meghatározott napon bevezeti a nyílt diktatúrát. „A valóságban a fasizmus rendszerint a régi burzsoá pártokkal, vagy azoknak bizonyos részével folytatott kölcsönös, néha éles harcban... kerül hatalomra."[30]

E gondolatok jegyében a kongresszus behatóan elemezte a fasizmus elleni munkásegységfront s az azon alapuló szélesebb összefogás, az antifasiszta népfront megteremtésének lehetőségét és feltételeit. Az elemzés során élesen bírálta a szociáldemokrata pártokat a fasizmus uralomra jutása során rájuk háruló felelősség miatt. Ugyanakkor rámutatott a szociáldemokrácia helyzetében bekövetkezett változásokra, amelyek megnehezítik, sőt egyes országokban egyenesen lehetetlenné teszik, hogy a szociáldemokrácia továbbra is a burzsoázia támasza legyen a munkásmozgalom keretein belül. Rámutatott, hogy az egységfront megteremtése érdekében mennyire fontos a szociáldemokrata baloldal megerősödése, és mint reális célt, megvalósítandó feladatot tárgyalta a munkásosztály egységes forradalmi pártjának megalakítását. Új módon vetette fel a kispolgári, demokrata pártokhoz való viszony kérdését, hangsúlyozva a velük való szövetség megteremtésének szükségességét. A korábbiaktól eltérően tehát — amikor is csak azt világították meg, ami a kommunista mozgalmat minden más politikai irányzattól megkülönbözteti, elválasztja — azoknak a momentumoknak a vizsgálata került előtérbe, amelyek a kommunista mozgalmat más politikai irányzatokkal összekötik, amelyek a fasizmus elleni harcban az együttműködés alapjai lehetnek.

Ezzel összefüggésben a kongresszus nagy figyelmet fordított a tömegek között végzett napi agitációs és szervező munkára.

[29] Ugyanott, 43. old.
[30] Ugyanott, 44. old.

Élesen elítélte a hangzatos, de a tömegek közvetlen napi követeléseit szem elől tévesztő jelszavakat. Rámutatott, hogy a kommunistáknak tanulmányozniuk kell a dolgozó tömegek különféle rétegeinek helyzetét és a politikai jelszavak, követelések kidolgozásánál számításba kell venniük az egyes rétegek, főként az ifjúság és a nők külön gazdasági, politikai és kulturális érdekeit. Kiemelte a reformista szakszervezetekben és más, többek között munkásokat is tömörítő fasiszta szervezetekben végzett agitációs, felvilágosító munka fontosságát, amelynek nagy szerepe lehet a munkások megszervezése, a munkásegységfront megteremtése szempontjából.

Jelentősek a kongresszusnak a fasizmus elleni ideológiai harc feladataival kapcsolatos megállapításai is. Leszögezte a kongresszus, hogy a kommunisták ellenségei a burzsoá nacionalizmus minden válfajának, de ellenzik a nemzeti kérdésben megnyilvánuló nihilizmust is. A kommunisták fontos feladata, hogy leleplezzék a fasiszta történelemhamisítást, marxista szellemben gondozzák, és harcukban hasznosítsák országuk múltjának forradalmi hagyományait. A kommunisták fennen hirdessék, s a napi küzdelmek során bizonyítsák is be, hogy a nemzeti szabadságnak és a nép függetlenségének egyetlen igazi harcosa a munkásosztály.

Új módon foglalkozott a kongresszus a Komintern és a szekciók, illetve az egyes kommunista pártok közötti kapcsolatok kérdésével is. Az eddigi szigorúan centralizált vezetési elvvel szemben a pártok önállóságának növelése került az előtérbe. A kongresszus határozata kimondta, hogy a Komintern Végrehajtó Bizottságának fő feladata a nemzetközi munkásmozgalom alapvető politikai és taktikai irányvonalának kidolgozása. El kell kerülni a kommunista pártok belső szervezeti ügyeibe való közvetlen beavatkozást s minden kérdés eldöntésénél az illető ország konkrét viszonyaiból és sajátosságaiból kell kiindulni. E döntés értelmében a mozgalom operatív vezetését magukban a szekciókban kell összpontosítani.

A kongresszus határozatai nagymértékben elősegítették, hogy a kommunista pártok kilépjenek az elszigetelődésből, hogy ne maradjanak csupán „a szélsőproletár ellenzék pártjai", hanem olyan számottevő politikai tényezők legyenek, amelyek „össz-

népi" célokat tűznek maguk elé, s az egész dolgozó nép, a nemzet vezetésére vállalkoznak. Ez a cél lebegett a Komintern vezetői előtt, ennek adott hangot Dimitrov is, amikor előadói beszédének lényegét összefoglalva leszögezte: „Azt akarjuk, hogy pártjaink a kapitalista országokban úgy dolgozzanak és úgy harcoljanak, mint a *munkásosztály igazi politikai pártjai*, hogy valóban *politikai tényezők* legyenek országuk életében, mindig *aktív bolsevik tömegpolitikát* folytassanak és ne szorítkozzanak csupán *propagandára, kritikára és üres harci felhívásokra a proletariátus diktatúrájáért.*" Más szóval: „Egyre nagyobb tömegeket akarunk bevonni a forradalmi osztályharcba és *égető érdekeikből és szükségleteikből kiindulva, saját tapasztalataik alapján* akarjuk elvezetni őket a proletárforradalomhoz."[31]

A kongresszusnak ez az útmutatása akkor, a harmincas évek derekán, az antifasiszta egységfront megteremtéséért, a demokratikus vívmányok megvédéséért és visszaállításáért, a háború ellen, a békéért vívott harcban realizálódott. De maga az útmutatás általános igényt fejezett ki. Olyan követelmény volt ez, amelynek ma is és a jövőben is meg kell hogy feleljen valamennyi kommunista párt, ha valóban eredményesen akar harcolni a dolgozó tömegek ügyéért, a szocializmusért.

A kongresszus valóságos, mélyenszántó fordulatot hozott a Komintern politikájában. A fordulat jelentősége azonban csak később vált nyilvánvalóvá, s maga a fordulat is csak később vált teljessé.

Utalhatunk itt arra, hogy a kongresszus az elvégzett munkát értékelve taktikai változásról beszélt. „*Kongresszusunk a Kommunista Internacionálé új taktikai irányelvének kongresszusa volt*"[32] — szögezte le Dimitrov kongresszusi záróbeszédében. Hasonlóképpen foglalt állást Manuilszkij is a kongresszus jelentőségét méltató előadásában.[33] Figyelmet érdemel az is, hogy a kongresszusi beszámoló elvetette a közbeeső, az átmeneti for-

[31] Ugyanott, 129. és 130. old.

[32] Ugyanott, 177. old.

[33] Lásd *D. Manuilszkij:* Itogi VII. kongressza Kommunyisztyicseszkovo Internacionala. Doklad na moszkovszkom i lenyingrádszkom partaktyive. Partizdat 1935. 74. old.

radalmi szakasz gondolatát mint jobboldali opportunista álláspontot.[34] Az a megállapítás, hogy a népfrontkormány azokban az országokban, ahol polgári demokratikus forradalom van kibontakozóban, a munkásosztály és a parasztság demokratikus diktatúrájának kormányává válhat[35] — végső soron csak erősíti annak a gondolatnak az elutasítását, hogy közbeeső szakaszra más, már fejlett tőkésországokban is szükség lehet, mégpedig éppen a fasizmus elleni harc jellegéből következően. A kongresszus fenntartotta a „Szovjethatalomért!" jelszót, s a határozatban is azt olvashatjuk, hogy a munkásosztály egységfrontjának megteremtése a legfontosabb láncszem a dolgozóknak a proletárforradalmak közelgő nagy harcaira való felkészítésében.[36]

Mindezt azonban a kongresszus egész munkájával összefüggésben kell mérlegelnünk. A kongresszus jelentőségét, az ott elfogadott irányváltoztatás jellegét vizsgálva mindenekelőtt azt kell figyelembe venni, hogy a kongresszus milyen fő feladatokat tűzött a mozgalom elé, miben határozta meg a kommunista pártok közvetlen feladatát, célját.

Korábban a Komintern a fejlett tőkésországokban nem ismert el más stratégiai jelszót, mint a proletárdiktatúráért való harc jelszavát. A részfeladatok, részkövetelések, illetve az értük való harc közvetlenül a hatalom megragadásának, a proletárdiktatúra kivívásának voltak alárendelve, átmeneti célokat nem tűztek ki. Ez szűkítette a lehetséges szövetségesek körét, lényegében meg is gátolta, hogy olyan rétegek, amelyek elutasították a szocializmus gondolatát, felzárkózzanak a munkásosztály mögé a különféle részkövetelésekért, a demokráciáért és a békéért vívott harcban. A VII. kongresszus viszont abból indult ki, hogy a szocialista forradalomhoz, a hatalom meghódításához közbeeső, átmeneti célokért vívott harcok során lehet elvezetni a tömegeket. Ezzel a kongresszus — ha fenn is tartotta a „Szovjethatalomért!" jelszót — alapvetően módosította a kapitalista országok kommunista pártjainak politikai fő irányvonalát. *A kong-*

[34] Lásd *G. M. Dimitrov:* Válogatott cikkek és beszédek. 111. old.
[35] Lásd ugyanott, 147. old.
[36] Rezoljucii VII. Vszemirnovo Kongressza Kommunyisztyicseszkovo Internacionala. 25. old.

resszus levette a napirendről a proletárdiktatúráért való közvetlen harcot, s *a forradalmi mozgalom legközelebbi, soron levő szakaszának fő feladatául a munkásosztály és a dolgozók legnagyobb veszedelme, a fasizmus ellen, a népek békéjéért és szabadságáért, a demokratikus jogok védelméért és visszaállításáért folytatandó harcot, s ennek érdekében a munkásosztály és a szegényparasztság tömegein messze túlnyúló, széles egységfront megteremtését tűzte ki.*

Ezt sugallta a kongresszus egész szelleme, de ezt az irányváltoztatást egyértelműen, kategorikus formában is megfogalmazták: „Ma a fasiszta ellenforradalom támadja a polgári demokráciát és arra törekszik, hogy a dolgozók legbarbárabb kizsákmányolásának és elnyomásának rendszerét valósítsa meg. Ma a dolgozó tömegeknek több kapitalista országban *konkrétan* nem a proletárdiktatúra és a polgári demokrácia, hanem a polgári demokrácia és a fasizmus között kell választaniuk"[37] – szögezte le Dimitrov előadói beszédének vitája után tartott zárszavában. A határozatban pedig a következőket olvashatjuk: „A Kommunista Internacionálé VII. kongresszusa kijelenti, hogy azzal az óriási veszéllyel szemben, amely a munkásosztályt, a munkásosztály minden vívmányát, valamennyi dolgozót és elemi jogaikat, a népek békéjét és szabadságát a fasizmus részéről fenyegeti, *a munkásosztály harci egységfrontjának megteremtése a jelenlegi történelmi szakaszban a nemzetközi munkásmozgalom legfőbb és legközelebbi feladata.* A sikeres harc a tőke offenzívája ellen, a burzsoázia reakciós rendszabályai ellen, az összes dolgozók leggonoszabb ellensége, a fasizmus ellen... parancsolóan megköveteli, hogy létrehozzuk a munkásosztály minden részének... akcióegységét, *még mielőtt a munkásosztály többsége egyesülne a kapitalizmus megdöntésének és a proletárforradalom győzelemre juttatásának általános platformján.*"[38] (Az én kiemelésem. – *Sz. B.*)

Meg kell jegyezni továbbá azt is, hogy hiba lenne túlbecsülni annak a megállapításnak a jelentőségét, amely a fejlett tőkésországokban elveti egy közbeeső forradalmi szakasz lehetőségét. Itt ugyanis abból a lenini meghatározásból indultak ki (s ahhoz

[37] *G. M. Dimitrov:* Válogatott cikkek és beszédek. 149–150. old.

[38] Rezoljucii VII. Vszemirnovo Kongressza Kommunyisztyicseszkovo Internacionala. 13. old.

— a kongresszus irányelveinek esetleges jobboldali eltorzításától tartva — mereven ragaszkodtak), amely szerint kutatni kell „a proletárforradalomba vezető átmenet formáit". Ez a lenini meghatározás azonban nem zárta ki eleve egy közbeeső forradalmi szakasz lehetőségét — miként ezt a kongresszuson felfogták és magyarázták.[39] Másfelől a kongresszus fő mondanivalója éppen az volt, hogy a pártok az átmenet útjait keressék s ennek során az egységfrontkormány megalakításának lehetőségeit, feltételeit mérlegeljék, olyan kormányét, amely a reakció és a fasizmus elleni harc kormánya, de még nem a proletárdiktatúra kormánya. Ennek a kormánynak — az előadói beszéd, de a határozat szerint is — olyan követeléseket kell végrehajtania, amelyek a munkás-paraszt demokratikus diktatúra kormányának is a feladatai, így például a termelés és a bankok ellenőrzése, a rendőrség feloszlatása és felfegyverzett munkásmilícával való felváltása.[40] Más szóval: bár a közbeeső forradalmi szakasz lehetőségét a fejlett országokban elvetették, a hangsúly mégis azon volt, hogy számolni kell egy „átmeneti", tulajdonképpen „közbeeső" forradalmi hatalom létrejöttével, amelynek osztálytartalmát azonban *tételesen* nem fogalmazták meg.[41]

[39] Lásd *G. M. Dimitrov:* Válogatott cikkek és beszédek. 111. old.

[40] Lásd ugyanott.

[41] A beszámoló elsősorban azokkal a feltételekkel foglalkozik, amelyek között egy ilyen kormány létrejöhet. Jellegére nézve csak rövidebb utalásokat találunk. Ezek az utalások azonban elégségesek ahhoz, hogy e kormány osztálytermészete, funkciója világos legyen. Dimitrov arra a kérdésre, hogy a népfrontkormány milyen kormány, a következőképpen felel: „Ez elsősorban a *fasizmus és a reakció elleni harc kormánya.* Ennek olyan kormánynak kell lennie, amely az egységfrontmozgalom eredményeként jött létre és semmiképpen sem korlátozza a kommunista párt és a munkásosztály tömegszervezeteinek a tevékenységét, hanem ellenkezőleg, határozott rendszabályokat léptet életbe az ellenforradalmi fináncmágnások és fasiszta ügynökeik ellen." Másutt pedig így fogalmaz: „az *egységfront kormánya* a proletariátus forradalmi élcsapatának egyéb antifasiszta pártokkal való együttműködési szerve az egész dolgozó nép érdekében; a fasizmus és a reakció elleni harc kormánya." (Lásd *G. M. Dimitrov:* id. mű 106. és 109. old.) Ebből is nyilvánvaló — bár eddig a következtetésig a kongresszus nem jutott el, s ezért is írjuk, hogy e kormány osztálytermészetét *tételesen* nem fogalmazták meg —, hogy itt lényegét tekintve egy ideiglenes *forradalmi* hatalomról van szó, amely nem más, mint a Lenin által meghatározott *forradalmi demokratikus diktatúra egyik válfaja,* amely a munkásosztály vezetésével végrehajtott nem polgári demokratikus, hanem *antifasiszta,* szélesebb értelemben *antimonopolista, antiimperialista, demokratikus fordulat eredményeként juthat hatalomra.*

Egyébként úgy véljük, hogy nem is lett volna helyes és ellentmondott volna a kongresszus egész szellemének, ha valamennyi országra nézve kötelezően „előírják" egy közbeeső forradalmi szakaszra való irányvételt. Ez, bár fordított előjellel, visszatérés lett volna a Komintern korábbi gyakorlatához, amikor is minden országra, illetve országcsoportra nézve mechanikusan egy meghatározott stratégiai irányvételt jelöltek meg. Számolni kellett egy átmeneti forradalmi hatalom kialakulásának lehetőségével, de hiba lett volna ezt általános törvényként elfogadni s más lehetőséget kizárni. Egy átmeneti, közbeeső forradalmi szakasz s az ennek megfelelő ideiglenes forradalmi hatalom létrejötte nemcsak a napirenden levő feladatok jellegétől, hanem az osztály-erőviszonyoktól, a belső és a nemzetközi helyzet alakulásától is függ, s elméletileg nem kizárt, hogy a demokratikus feladatokat a szocialista forradalom melléktermékeként oldják meg.

A kongresszus tehát — a vitatható, vagy éppen bírálható megállapítások ellenére — lényegében helyesen foglalt állást a proletárdiktatúrába való átmenet kérdésében is. Helyesen, mert erre, azaz az átmenetre tette a hangsúlyt; helyesen, mert több lehetőséggel számolt s az egyes országok sajátosságainak, a konkrét viszonyoknak a számbavételére ösztönzött. Ezt híven dokumentálja Dimitrovnak a napirendi ponthoz csatlakozó zárszava, amelyben kijelentette: „Az egységfront- vagy antifasiszta népfrontkormány megalakításának jellegéről és feltételeiről, azt hiszem, elvtársak, a beszámolómban megmondtam azt, ami az általános taktikai tájékozódáshoz szükséges. Ha ezen túlmenően részletezni akarnók egy ilyen kormány megteremtésének *összes lehetséges feltételeit és válfajait* (Az én kiemelésem. — *Sz. B.*), akkor az csupán tévelygés volna a meddő találgatások útvesztőjében.

Óvni akarom az elvtársakat minden leegyszerűsítéstől vagy sematizmustól ebben a kérdésben. Az élet bonyolultabb minden sémánál. Helytelen például úgy elképzelni a dolgot, hogy az egységfrontkormány *kötelező szakasz* a proletárdiktatúra megteremtésének az útján. Ez épp oly helytelen álláspont, mint ahogy helytelen volt, amikor azelőtt úgy képzelték el a dolgot, hogy a fasiszta országokban nem lesz *semmiféle közbeeső szakasz*,

s a fasiszta diktatúrát *okvetlenül* és *közvetlenül* a proletárdiktatúra váltja majd fel.

Az a kérdés lényege, hogy maga a proletariátus készen áll-e majd a döntő pillanatban arra, hogy közvetlenül megdöntse a burzsoáziát és megteremtse a saját hatalmát, *s képes lesz-e majd biztosítani ebben az esetben, hogy szövetségesei támogassák, vagy pedig csak a proletár egységfront- és az antifasiszta népfrontmozgalom lesz képes az adott szakaszban elnyomni, vagy megdönteni a fasizmust* anélkül, hogy azonnal megszüntetné a burzsoázia diktatúráját." (Az én kiemelésem. — *Sz. B.*)[42]

Dimitrov fenti szavai világos útmutatást adnak, s nem is szorulnak különösebb magyarázatra. Néhány megállapítását azért mégis ki kell emelni, mivel azok bizonyos előrelépést jelentenek az előadói beszédhez képest is, és különösen jól érzékeltetik mindazt az újat, amit a VII. kongresszus jelentett a mozgalom történetében.

Szembetűnő, hogy Dimitrov milyen nagy hangsúlyt helyez a konkrét viszonyok, a mindenkori feltételek elemzésére, mennyire kerüli a sémákat, mennyire óvja a pártokat attól, hogy eltévelyedjenek „a meddő találgatások útvesztőjében". Ezek a gondolatok az idézett résznek szinte minden sorát áthatják, ez a mondanivaló lényege. Figyelmet érdemel azonban az is, hogy Dimitrov itt már nem tesz különbséget a fejlett és kevésbé fejlett országok között, s maga is egy *közbeeső szakasz* lehetőségéről beszél.

A kongresszusi beszámolóban meghirdetett új irányvonal tehát a kongresszus munkája során is tovább fejlődött, s ez a folyamat a kongresszus után folytatódott. Az élet új kérdéseket vetett fel s azokra választ kellett adni. Ennek során a kongresszus bizonyos útmutatásait is revízió alá kellett venni.

Ezzel kapcsolatban két, témánk szempontjából fontos momentumra kívánok kitérni. Az egyik, részben már tárgyalt kérdés, a „Szovjethatalomért!" jelszóval függ össze. A másik, a népfrontkormánnyal a népfrontmozgalommal, annak szerepével, lehetőségeivel kapcsolatos. Mindkettő azonban — s ezt hang-

[42] *G. M. Dimitrov:* Válogatott cikkek és beszédek. 146—147. old.

súlyozni szeretném — nem, illetve nem elsősorban a fasizmus elleni harc feladataival függ össze, hanem részben az antifasiszta demokrácia kivívása utáni orientációval, a szocializmusba való közvetlen átmenet, az átnövés kérdésével és részben a szocialista építés formáival és módszereivel.

Előrebocsátom, hogy az alább tárgyalandó kérdéseknek akkor a kongresszus idején és a harmincas években közvetlen gyakorlati jelentőségük nem volt, lényegében nem befolyásolták a fasizmus ellen kibontakozó harc irányvonalának kidolgozását, a harc kimenetelét. Mivel azonban e kérdések megvilágítása és elemzése szorosan összefügg a kongresszus értékelésével, már itt foglalkozni kell velük.

A kongresszus a fasizmus elleni harc feladatait helyesen, a szocialista forradalom perspektívájából tárgyalta, a munkáshatalom, a proletárdiktatúra megteremtésének a szempontjából világította meg. Elvi jelentősége volt annak, hogy a kongresszus leszögezte: az antifasiszta egységfrontkormány, bár rendkívül fontos szerepet vállalhat magára a fasizmus elleni harcban, „nem hozhat *végleges menekvést*", „nem képes végleg kiküszöbölni a fasiszta ellenforradalom veszélyét".[43] Más szóval: a fasizmus veszélyét véglegesen kiküszöbölni csak akkor lehet, ha a fejlődés nem reked meg az antifasiszta demokráciánál, ha ez az antifasiszta demokrácia továbbfejlődik szocialista demokráciává, ha felszámolják nemcsak a fasizmust, hanem a kizsákmányolók osztályuralmát, a burzsoá osztályuralom minden formáját. A kongresszus tehát nem hagyott kétséget afelől, hogy a Komintern és a kommunista pártok a fasizmus ellen küzdve változatlanul a proletárdiktatúra, a szovjethatalom, a szocializmus hívei, s ilyen értelemben a mozgalom fő stratégiai célja változatlan: a fasizmus elleni harc, harc a demokráciáért és a békéért — út a szocialista forradalomhoz.

Figyelemre méltó ugyanakkor az is, hogy a kongresszus a proletárdiktatúráról és a szocializmusról szólva, szinte mindenütt a szovjethatalom kifejezést használja; ez a jelszó bekerült a határozatba, ezt választották a fasizmus elleni harcról szóló

[43] Ugyanott, 112. old.

határozat zárófejezetének címéül is. Ez több szempontból érthető, sőt bizonyos vonatkozásban indokolt is volt. A szovjetek akkor a proletárdiktatúra egyedüli formái voltak, a szovjetek fogalma azonosult a proletárdiktatúra, a szocializmus, a szocialista köztársaság fogalmával. A „Szovjethatalomért!" jelszó kifejezte a demokráciáért harcoló kommunista mozgalom forradalmiságát, a szociáldemokrácia opportunizmusával, békülékenységre hajló politikájával szemben, és kifejezte a Komintern, a kommunista pártok viszonyát az első szocialista államhoz, amely példaképe volt a mozgalomnak. Egyúttal azonban kifejezte azt is, hogy a mozgalom a szovjeteket a szocializmus egyedüli, kizárólagos formájának tekinti, hogy a szocializmus építését más formában elképzelni nem tudja.

Ezt a megállapítást nemcsak a jelszó fenntartása, e kifejezés elterjedt és ismert formában való használata támasztja alá, hanem a kongresszusi beszámolónak azok a részei is, amelyek valamilyen formában a szocialista forradalom, a proletárdiktatúra kivívásának kérdésével foglalkoznak. Így például Dimitrov már fentebb idézett zárszavában elég mereven elhatárolja a népfrontmozgalmat a proletárdiktatúrától, amikor az előbbi szerepét a fasizmus megdöntésére korlátozza.[44] Még világosabban fogalmazza meg ezt a gondolatot, amikor az egységfrontkormányról beszél. Itt egyenesen leszögezi, hogy ez a kormány „nem képes, megdönteni a kizsákmányolók osztályuralmát"[45], s fel sem merül az a gondolat, hogy ez a kormány — az egyébként tőle megkívánt forradalmi demokratikus rendszabályok foganatosításának az eredményeként is — nagy lépés lehet a burzsoá osztályuralom felszámolásának az útján, hogy az antifasiszta demokrácia kivívása aligha képzelhető el a burzsoázia bizonyos csoportjainak a hatalomból való kiszorítása nélkül, hogy az antifasiszta egységkormány a proletárdiktatúra kormányává fejlődhet. Ezért a szocialista forradalom nem egy esetben úgy merül fel, mint amelyre külön fel kell készülni, a proletárdiktatúra pedig nem mint az antifasiszta egységfrontkormány és hatalom szerves

[44] Lásd ugyanott, 146—147. old.
[45] Ugyanott, 112. old.

folytatása, kiteljesedése jelenik meg előttünk, hanem mint az egységkormánytól minden tekintetben eltérő új hatalom.[46]

Mindez összefüggésben volt azzal, hogy a kongresszus idején nem a „demokráciából" a szocializmusba való átnövés kérdése állt az előtérben, hanem a fasizmus megdöntése, a még meglevő polgári demokratikus jogok védelme, a fasiszta támadás visszaverése. A szocializmusra való áttérés kérdései akkor még nem vetődtek fel élesen, az új viszonyok között még gyakorlati tapasztalat alig volt. Csak a harc során válhatott világossá annak minden következménye, hogy a demokráciát nem a feudális maradványok felszámolása útján kell kivívni — ahogy ez még a XIX. század végén, a XX. század elején Oroszországban is felmerült —, hanem a nagytőke, a monopóliumok hatalmának a megtörése útján, a burzsoázia egy részével való ádáz küzdelem során. Itt már nemcsak arról van szó, hogy a demokráciáért vívott harcban a proletariátus — Lenin szavaival szólva — „a burzsoázia ingadozását ellensúlyozza", hanem arról, hogy a burzsoázia egy részének „ellenállását erőszakkal megtörje".[47] Itt már nemcsak a polgári demokratikus jogok védelméről, a polgári demokrácia kivívásáról volt szó, hanem egy antimonopolista, antifasiszta, új típusú demokrácia kivívásáról, amely merőben új feltételeket teremthet és teremtett is a szocialista forradalom kibontakozása számára. E kérdések sokoldalú megvilágítása, újabb következtetések levonása a későbbi időszakra maradt, amelyhez a kongresszus kellő alapot nyújtott.

A Kommunista Internacionálé VII. kongresszusa kiemelkedő történelmi állomás azon az úton, amely a kommunista pártok új irányvonalának kidolgozásához vezetett. A kongresszus után már az egyes kommunista pártok feladata lett, hogy az új és változó helyzet követelményeinek, saját országuk feltételeinek megfelelően kidolgozzák irányvonalukat, a kongresszus útmutatásait a gyakorlati munka során gyümölcsöztessék s a forradalmi elméletet is továbbfejlesszék.

[46] Lásd ugyanott.
[47] Lásd *Lenin* Összes művei. 9. köt. Kossuth Könyvkiadó 1966. 82. old.

A VII. kongresszus határozatai serkentőleg hatottak a kommunista pártok egész tevékenységére. Különösen azok a kommunista pártok, amelyek már a kongresszus előtt jelentős eredményeket értek el az egységfront létrehozásában, gyorsan hasznosították a kongresszus új elvi állásfoglalásait, sikeresen tömörítették a dolgozók mind szélesebb rétegeit és szorították vissza a fasizmus erőit. Elég utalni a francia és a spanyol munkásosztály antifasiszta harcának eredményeire, a népfrontpolitika fejlődésére ezekben az országokban.

A kommunista pártok jelentős részének azonban viszonylag hosszú időre volt szüksége ahhoz, hogy a VII. kongresszus általános útmutatásait a konkrét viszonyokra alkalmazza. A kongresszust követően nem minden párt ismerte fel a maga teljességében a határozatok jelentőségét és értelmét, ezért a kongresszusi irányelveknek a gyakorlatban való érvényesítése elhúzódott. Erre mutatott rá O. Kuusinen a Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottsága Elnökségének 1935. november 20-i ülésén, az egységfrontpolitika végrehajtásának fogyatékosságairól és hibáiról tartott előadásában, a következőket mondva: „Amikor a Kommunista Internacionálé VII. kongresszusa valamennyi párttól konkrét egységfrontpolitikát követelt, tudatában volt annak, hogy ez a feladat nem könnyű, gyakorlati megvalósítása erőfeszítést követel. Most látjuk, hogy a kommunista pártok nagy része e téren a legkisebb ellenállás vonalán halad. Konkrét egységfrontpolitika helyett az esetek többségében az egységfront általános propagandája folyik. Érthető, hogy a VII. kongresszus határozatainak ilyen megközelítésével semmiképpen sem jutnak célba. Arról van szó, hogy a határozatokat konkrétan alkalmazzák a gyakorlatban, és éppen e tekintetben a dolog igen gyenge lábon áll."[48]

A helyzet ilyen alakulását több tényező befolyásolta. Kétségtelen, hogy a határozatok feldolgozása, a konkrét viszonyok alapos elemzése nem történhetett meg egyik napról a másikra, hiszen ez hosszabb időt, elmélyült munkát és komoly erőfeszítést igényelt. De éreztette még hatását a korábbi szektás elzár-

[48] Kommunyisztyicseszkij Internacional, 1935. 35–36. sz. 20. old.

kózás és gyakran az elégtelen elméleti felkészültségből adódó meg nem értés, a régihez, a megszokotthoz való ragaszkodás is.

Kezdetben a magyar párt szintén komoly nehézségekkel küzdött a kongresszus irányelveinek gyakorlati alkalmazása során. A Kommunisták Magyarországi Pártja Központi Bizottságának egyes tagjai — s ami az események alakulása szempontjából különösen fontos, maga Kun Béla is — úgy látták, hogy nincs szükség a magyar párt irányvonalának alapvető megváltoztatására. A szakszervezetekben és a sztrájkharcokban ez idő tájt elért kétségbevonhatatlan sikereket túlértékelték, s ezért nem is tartották szükségesnek, hogy a magyar párt munkáját a kongresszus útmutatásai alapján behatóan elemezzék. Ezt tükrözi már a kongresszuson részt vett magyar delegáció 1935. augusztus 27-i beszámolója is, amely csak általánosságban beszélt a kongresszus munkájáról.[49] A Központi Bizottságnak a politikai helyzetről és a párt előtt álló feladatokról szóló szeptember 18-i levele pedig egyértelműen leszögezi: „...pártunk politikája az egész legutóbbi időben olyan helyes vonalon mozgott, hogy a kongresszusi határozatok nem kívánnak tőlünk éles fordulatot..."[50] A Központi Bizottságnak ez az állásfoglalása, ha nem is gátolta meg, hogy a gyakorlati munka közben bizonyos fokig alkalmazzák a kongresszus irányelveit, mégis nyilvánvalóan megnehezítette a tanulságok levonását, késleltette a magyarországi viszonyok beható elemzését, a párt politikai irányvonalának megváltoztatását.

Pedig erre a változásra a magyar viszonyok közepette is múlhatatlanul szükség volt. Mint ismeretes, a Tanácsköztársaság megdöntése után hatalomra jutott ellenforradalmi rendszer nemcsak az első proletárdiktatúra szocialista vívmányait semmisítette meg, hanem visszaállította a feudalizmus számtalan örökségét, mindenekelőtt a feudális eredetű nagybirtokrendszert, a kizsákmányolás egyes félfeudális módszereivel együtt. Mindez nemcsak az ország gazdasági fejlődését befolyásolta kedvezőtlenül — gátolta a termelőerők fejlődését, mérhetetlen nyomorba

[49] Lásd PI Archívum. 500. f. 1/194. őe.
[50] Ugyanott, 189/a. őe.

taszította a falusi lakosság nagy részét —, hanem igen fontos politikai következményekkel is járt. Ahogy a mezőgazdasági birtokviszonyok nem demokratizálódtak, ugyanúgy nem demokratizálódott a politikai élet sem. A dolgozó tömegeknek jelentős részét teljesen megfosztották politikai jogaitól, a munkásosztály forradalmi pártját illegalitásba kényszerítették és kíméletlenül üldöztek mindent, ami haladó volt. Magyarországon nemcsak a feudális maradványok szabtak határt a demokratikus szabadságjogok érvényesülésének, hanem az is, hogy az ellenforradalom után a burzsoá osztályuralom új formát öltött: fasiszta rendszer alakult ki. A nagybirtok is a fasizmus talaján, annak segítségével állította vissza egyszer már elvesztett hatalmát, a fasizmussal összefonódva állta útját a társadalmi haladásnak. Mindez erőteljesen gátolta a proletariátus forradalmi alapon történő szervezését, osztályharcának minden irányú kifejlődését, végső soron lehetetlenné tette a munkásosztály átmenetek nélküli teljes felszabadítását.[51]

A Kommunisták Magyarországi Pártja a húszas évek közepén, politikai irányvonalának kialakítása során sok szempontból helyesen vette számba az ország gazdasági-társadalmi-politikai viszonyait. Ezt mutatják a Kommunisták Magyarországi Pártja I. kongresszusának határozatai 1925-ben, valamint a párt, benne a Magyarországi Szocialista Munkáspárt gyakorlati tevékenysége 1925-ben és az azt követő néhány évben.

Kétségtelen, hogy a Kommunisták Magyarországi Pártjának I. kongresszusa, a nemzetközi kommunista mozgalomban kialakult általános helyzetnek és elképzeléseknek megfelelően, a párt stratégiai célját a proletariátus forradalmi diktatúrájának kivívásában, más szóval szocialista fordulat végrehajtásában jelölte meg. A kongresszus azonban nagy figyelmet szentelt a demokratikus követelésekért, a munkások és parasztok napi gazdasági követeléseiért folyó harc kérdéseinek is. A proletárdiktatúra mint

[51] A kérdésre vonatkozóan lásd *Nemes Dezső:* A fasiszta rendszer kiépítése és népnyomor Magyarországon. Budapest 1956. 18—23., 98. old.; *Szakács Kálmán:* A Kommunista Párt agrárpolitikája 1920—1930. Kossuth Könyvkiadó 1961. 7. és 165. old.; *Korom Mihály:* A fasizmus bukása Magyarországon. Kossuth Könyvkiadó 1961. 9., 12. és 21. old.

stratégiai cél — szögezi le a határozat — nem jelenti azt, hogy a kommunisták lemondanak a polgári demokratikus követelésekért folyó harcról. A párt nem mellőzheti az általános választójogért, a köztársaságért, a földreformért, a vagyonos osztályok megadóztatásáért való küzdelmet. Ennek megfelelően a kongresszus a részkövetelések sorába felvett olyan követeléseket, mint az egyesülési és gyülekezési szabadság, a háború előtti reálbérek elérése, a munkanélküli segély, a lakbérek leszállítása, a nagybirtok elkobzása és felosztása, a progresszív vagyonadó és még más olyan követeléseket is, amelyek a dolgozók gazdasági helyzetének megjavítását célozták. A demokratikus és részkövetelések különösen nagy helyet kaptak a Magyarországi Szocialista Munkáspárt akcióprogramjában. A köztársaság és a földreform követelése volt a küzdelem során a mozgalom fő politikai jelszava.[52]

A Kommunisták Magyarországi Pártja I. kongresszusának határozatai és a Magyarországi Szocialista Munkáspárt tevékenysége alapul szolgálhatott olyan stratégiai irányváltozáshoz, amely a forradalom adott szakaszának fő feladatát egy demokratikus fordulat végrehajtásában látja. A Komintern akkori politikai irányvonala, és 1927-től kezdve a magyarországi helyzet alakulása (a Kommunisták Magyarországi Pártja és a Magyarországi Szocialista Munkáspárt vezetőinek letartóztatása, a Magyarországi Szocialista Munkáspárt szétverése) nem kedvezett az ilyen irányváltoztatásnak. Ehhez a változtatáshoz adott újabb ösztönzést és bizonyos lehetőségeket a Komintern VI. kongresszusa. A VI. kongresszuson elfogadott program ugyanis Magyarországot a közepes fejlettségű kapitalista országok közé sorolta, s megállapította, hogy ezen országok közül egyesekben lehetséges polgári demokratikus forradalom, amely többé-kevésbé gyorsan átnő szocialista forradalomba. A VI. kongresszusnak ez a megállapítása természetszerűleg felvetette a kérdést: Magyarországon milyen forradalom van napirenden, fenntartható-e a proletárforradalom mint közvetlen stratégiai cél?

[52] Lásd A magyar forradalmi munkásmozgalom története. II. köt. Kossuth Könyvkiadó 1967. 63–67. és 73. old.

Lukács György 1928 végén tézistervezetet készített a magyarországi helyzetről és a Kommunisták Magyarországi Pártja feladatairól. A tézistervezet a Kommunisták Magyarországi Pártja II. kongresszusának politikai referátumát volt hivatva előkészíteni. Ebben a dokumentumban, amely „Blum-tézisek" néven vált ismeretessé, Lukács György a Komintern programjára támaszkodva azt igyekezett bebizonyítani, hogy Magyarországon polgári demokratikus forradalom van napirenden, tehát a demokratikus diktatúra a helyes, közvetlen stratégiai cél. A tézisek szerzője a lenini tanítások szellemében, a VI. kongresszus határozatainak megfelelően, a demokratikus forradalmat nem egy hosszú fejlődési szakasznak fogta fel, amely hosszabb időre elodázza a proletárforradalomért való küzdelmet. Éppen fordítva, a demokratikus diktatúra jelszavát a proletárforradalom megközelítése, a proletárforradalomba való átmenet jelszavának tekintette. A demokratikus diktatúra „bár közvetlen tartalmában nem megy túl a polgári társadalmon — szögezik le a tézisek — dialektikus átmeneti forma vagy a proletárforradalom, vagy az ellenforradalom felé. A demokratikus diktatúránál, mint megrögzített, »alkotmányba foglalt« fejlődési szakasznál való megállás szükségképpen az ellenforradalom győzelmét jelenti. *A demokratikus diktatúra tehát nem érthető másképpen, mint az a konkrét átmenet, amelyen keresztül a polgári forradalom átlendül a proletárforradalomba.*"[53] (Az én kiemelésem. — *Sz. B.*)

A tézistervezetnek a demokratikus diktatúrára vonatkozó megállapításai, pontosabban a stratégiai cél kérdésében kifejtett álláspontnak az elfogadása döntően befolyásolhatta volna a párt politikai irányvonalának további fejlődését. Elősegíthette volna azoknak a szektás nézeteknek a leküzdését, amelyek a szakszervezeti munkával, a szociáldemokrácia szerepével s más kérdésekkel függtek össze, s amelyektől a tézisek sem voltak mentesek. A szektás, dogmatikus nézetek fennmaradása jó néhány kérdésben, nem utolsósorban abból következett, hogy a tézisek a kommunista mozgalom új stratégiájának kidolgozása szempontjából

[53] PI Archívum. 677. f. 1/22. őe.; Az idézett részt közli Párttörténeti Közlemények, 1956. 3. sz. 86. old.

a legfontosabb kérdést: a fasizmus elleni harc feladatát hibásan fogták fel. Erről a tézistervezetben a következőket olvashatjuk: „...ahogy a proletárforradalom első szakaszában legelső rangú feladat volt a diktatúra hamis kérdésfeltevését leleplezni és megmutatni, hogy az igazi kérdésfeltevés így szól: burzsoá diktatúra vagy proletárdiktatúra — úgy most *elsőrangú feladat leleplezni a demokrácia vagy fasizmus kérdésfeltevés félrevezető mivoltát.* Kimutatni, hogy a most meginduló demokratikus fejlődés nálunk éppúgy, mint a »nyugati demokráciában«, a fasizálódásnak egy válfaja, amely — ellentétben az olasz típussal — a nagyburzsoázia és munkásbürokrácia összeműködésén alapszik. Ezért kell *a demokrácia vagy fasizmus jelszavával szemben az »osztály az osztály ellen« jelszavát állítani...*"[54] (Az én kiemeléseim — *Sz. B.*)

A tézistervezetnek ezek a kitételei jelzik, hogy a szerző maga sem ismerte fel a maga egészében a fasizmus veszélyét. A fasizmus elleni harccal kapcsolatos azon kérdésfeltevés, amely a tézisekben is szerepel, akadályozta a szélesebb szövetségi politika kialakítását, az antifasiszta, új típusú demokráciáért való harc kibontakoztatását. Minderre egyébként 1956-ban a „Blum-tézisek" vitáján, maga Lukács György is rámutatott: „...egyikünk sem ismerte fel, hogy hosszú ideig Európában nem a szocializmus harca a kapitalizmussal állt közvetlenül az előtérben, hanem az összes antifasiszta erők mozgósítása a fasizmus ellen. Ezt Európában akkor senki sem ismerte fel, a Blum-tézisek szerzője sem. Ez olyan gondolat volt, amely lassan, sokkal később alakult ki, először talán a francia népfront praxisában és azután megfogalmazást kapott a VII. kongresszus téziseiben és Dimitrov elvtárs felszólalásában. E tekintetben a Blum-téziseket nem lehet úgy tekinteni, mint amelyek már akkor megtették a stratégiában és a taktikában azt a fordulatot, ami később következett be."[55]

Mindezt helyes volt, s helyes ma is leszögezni. Hangsúlyozni kell azonban, hogy a tézistervezet által javasolt irányváltozás elfogadása s az annak megfelelő politikai irányvonal kidolgozása

[54] Párttörténeti Közlemények, 1956. 3. sz. 88. old.
[55] Ugyanott 132. old.

nagymértékben megkönnyítette volna később a VII. kongresszuson rögzített fordulat jelentőségének felismerését, az antifasiszta demokráciáért való harc viszonylag gyorsabb és eredményesebb kifejlesztését.

Lukács György tézistervezetét azonban a Központi Bizottság elutasította; a Kommunisták Magyarországi Pártja a proletárdiktatúrát, mint közvetlen stratégiai célt tartotta fenn. Ezzel együtt, nagyrészt ennek következtében, 1928 után a magyar mozgalomban tovább terjedt a „baloldaliság". Egy időre még azok az átmeneti jelszavak is feledésbe merültek, amelyeket a mozgalom a húszas évek közepén, mint taktikai jelszavakat a zászlajára írt. Mindez gátolta, nehezítette a Kommunista Párt befolyásának kiterjesztését.

A gazdasági világválság éveiben a fasizmus nemzetközi térhódítása, valamint a magyar burzsoá osztályuralom formájában végbemenő bizonyos változások — mindenekelőtt Gömbös kormányra kerülése és egész tevékenysége, amely a munkásmozgalom még legális szervezeteinek szétzúzására, totális fasiszta rendszer bevezetésére irányult — ismételten előtérbe állították a Kommunista Párt harci módszereinek, jelszavainak felülvizsgálatát és a helyzetnek megfelelő politikai irányvonal kidolgozását.

A párt gyakorlati munkája már 1933-tól kezdve egyre inkább igazodott az új helyzet követelményeihez. Középpontjában mindinkább a fasizmus elleni harc állt: a demokratikus jogok maradványainak megsemmisítésére irányuló törekvések meghiúsítása, a munkásszervezetek, elsősorban a szakszervezetek legalitásának védelme. Változások következtek be a párt egységfront taktikájában is. A Kommunisták Magyarországi Pártja szakított azzal a korábbi gyakorlattal, amely az egységfrontot kizárólag „alulról" kívánta létrehozni és kísérleteket tett a szociáldemokrata vezetőkkel folytatandó egység-tárgyalásokra. Elvetette az önálló vörös szakszervezetek alakításának gondolatát és a reformista szakszervezetekben végzendő munkát szorgalmazta. Az előtérbe az antifasiszta munkásegységfront megteremtése került, a párt követelései között ismét szerepeltek olyanok, amelyek a munkásosztálynál és a szegényparasztságnál szélesebb, kispol-

gári rétegek törekvéseit is kifejezték, mint például az általános, titkos választójog követelése.[56]

Mindezzel nagyjából egyidejűleg, feltehetően 1934 nyarán ismételten kísérletek történtek a párt stratégiai irányváltoztatásának elméleti megalapozására is. Révai Józsefnek, a Komintern vezető szervei számára készített „A fasizmusból a proletárdiktatúrába való átmenet kérdéséhez" című rövid tanulmánya rámutat a demokráciáért vívott harc fontosságára, a proletárdiktatúrába való „demokratikus átmenet" lehetőségére és jelentőségére.

A tanulmány bírálja azokat a nézeteket, amelyek szerint a fasizmus a burzsoá diktatúra nem egyik, hanem „végső" formája, amelyet egyedül és kizárólag csak a proletárdiktatúra követhet, s rámutat, hogy a fasizmust bizonyos körülmények között újra polgári demokrácia válthatja fel. Bár rendkívül ellentmondásos módon, gyakran a korábbi politikai irányvonalat is igazolva, elutasítja a proletárdiktatúrára való közvetlen irányvételt. Többek között leszögezi: „A célra (azaz a proletárdiktatúrára) és nem az átmenetekre való orientálódás volt az a pozíció, amelynek alapján 1929-ben a Kommunisták Magyarországi Pártjában és az Olasz Kommunista Pártban is megkezdték a korábbi jelszavak likvidálását, amelyek 1925—1929-ben éppen a proletárdiktatúrára való átmenetekkel próbáltak számolni." Ezek a jelszavak (Magyarországon a köztársaság, Olaszországban a köztársasági nemzetgyűlés jelszava) mint taktikai jelszavak helyesek voltak, mivel számításba vették a kispolgári tömegek demokratikus törekvéseit, kifejezték „a demokratikus és a proletárelemek kombinálásának eszméjét a fasizmus elleni harcban"[57].

Részletesen foglalkozik a tanulmány a munkás-paraszt kormány jelszavával is. Többek között leszögezi: a munkás-paraszt kormány fogalma nem minden esetben azonos a proletárdiktatúra fogalmával. „Nekünk még a hatalom megragadása előtt tudatosan a munkás-paraszt kormányra kell irányt venni, egy átmeneti jellegű kormányra, olyan kormányra, amelynek a forradalmi hatalomátvételig kibővített egységfrontprogramja van, amely

[56] Lásd A magyar forradalmi munkásmozgalom története. II. köt. 147—159. old.

[57] PI Archívum. 500. f. 2/672. őe.

azonban mégiscsak az egységfront relatív korlátolt programja és még nem a proletárdiktatúra kidolgozott teljes programja."[58] Befejezésül pedig annak a meggyőződésének ad kifejezést, hogy a proletárforradalomhoz vezető utat csakis akkor lehet megrövidíteni, ha nem a célra, hanem az átmenetekre vesznek irányt.

Révai József tanulmánya jelentős dokumentuma annak az útkeresésnek, amely a VII. kongresszushoz, a kommunista mozgalom új irányvonalának kidolgozásához vezetett. Jelentőségét — akárcsak a „Blum-tézisek"-ét — nem homályosíthatja el az a körülmény, hogy számtalan kérdésben még hibás, szektás, dogmatikus vagy éppen felemás álláspontot képvisel. Ez mutatkozik meg abban, hogy a proletárdiktatúra egyedüli formájának, vagy mint néha fogalmaz: „egyedüli fejlett formájának" a szovjeteket, a szovjethatalmat és az egypártrendszert ismeri el. Bár az átmenetekre való irányvétel helyességét hangsúlyozza, igyekszik azt „összhangba hozni" a proletárdiktatúrára való közvetlen irányvétel gondolatával, amennyiben kizárja annak lehetőségét, hogy az átmenet megelőzheti magát a proletárdiktatúrát, hogy az „átmenet" önálló stratégiai szakasz lehet a munkásosztály forradalmi harcában.

Révai tanulmánya, a Kommunisták Magyarországi Pártja I. kongresszusának határozatai, a „Blum-tézisek" és más kevésbé ismert és jelentős pártdokumentumok, valamint a gyakorlati munka bizonyos pozitív eredményei is azt mutatják, hogy a Komintern VII. kongresszusának eszméi, legalábbis a kongresszus iránymutatásának fontos elemei, a Kommunisták Magyarországi Pártjában már korábban, s nem is egyszer nagy erővel jelentkeztek; a VII. kongresszus határozatai a magyar mozgalomban sem voltak minden előzmények nélkül valók. Egyben azonban rávilágítanak az elméleti munka fogyatékosságaira, az új keresésének korlátaira, arra, hogy a magyar mozgalom a VII. kongresszus előtt még nem jutott el politikai irányvonalának szükséges felülvizsgálatához.

A Révai-tanulmány előremutató gondolatai közvetlenül a VII. kongresszus után sem találtak megértésre a Kommunisták Ma-

[58] Ugyanott.

gyarországi Pártja vezetőinek többségénél. Azok az új elemek pedig, amelyek 1933 után a gyakorlati munka során a párt politikájában jelentkeztek, bár jelentősek voltak, szerepet játszottak abban, hogy a totális fasizmus bevezetésére irányuló kísérletek Magyarországon meghiúsultak — nem változtattak a párt fő irányvonalán. A változások elsősorban a fasiszta előretörés elleni *védekezés* szempontjából voltak jelentősek, s még távolról sem szolgálhattak alapul a fasizmus elleni *támadás* kibontakozásához. A párt fő irányvonalának felülvizsgálata, a helyzetnek megfelelő új politikai irányvonal kidolgozása tehát még váratott magára.

A VII. kongresszus irányelveinek gyakorlati megvalósítása parancsolólag megkövetelte e munka elvégzését, amit a kongresszus egész szelleme számtalan vonatkozásban meg is könnyített. A magyar párt vezetősége azonban, mint erre fentebb rámutattunk, kezdetben késlekedett. Változást csak a Komintern Végrehajtó Bizottsága Elnökségének már említett 1935 novemberi ülése és azt követően a Komintern Végrehajtó Bizottsága Titkárságának a magyar párt helyzetéről szóló decemberi határozata hozott. A Kommunisták Magyarországi Pártja Központi Bizottságának 1936. január 23-i határozata már megállapítja, hogy a kongresszus irányelveinek a magyar viszonyokra való alkalmazása elhúzódott, a munkában határozott fordulatot kell végrehajtani.[59]

A párt vezetőségének határozata után a párttagsághoz eljuttatott „Elvtársi levél"[60] már azzal is jelzi a munkában megkezdődött fordulatot, hogy hiányzik belőle (s ez különösen szembetűnő, ha összehasonlítjuk a kongresszusi delegáció beszámolójával) az „új tanácsköztársaságért" való harc gondolata. A levél a napirenden levő konkrét feladatokat állítja előtérbe és „az egész dolgozó nép közös érdekeit kifejező, demokratikus harci program" alapján létrehozandó „fasisztaellenes, háború- és nagytőkeellenes" szövetség fontosságát emeli ki. A levélben foglalt főbb követelések — a demokratikus választójog és a szabadságjogok kivívása, földreform a parasztság megterhelése nélkül, a nagytőke árdrágításának letörése, az adóterhek leszállítása, a háborús kalandorko-

[59] PI Archívum. 500. f. 1/198. őe.
[60] Ugyanott.

dás megfékezése – kétségkívül alapjai lehettek egy szélesebb osztályszövetség kialakításának. Figyelemre méltó, hogy a levél bírálja a pártnak a Szociáldemokrata Pártra és a baloldali ellenzéki pártokra vonatkozó korábbi hibás értékelését. Fellép az ellen a nézet ellen, hogy a Szociáldemokrata Párt a burzsoázia fő támasza, és hangsúlyozza, hogy őszintén keresni kell az álláspontok közeledésének lehetőségeit. Leszögezi: a Kommunisták Magyarországi Pártja semmi körülmények között sem helyezkedhet olyan álláspontra, hogy Magyarországon minden ellenzéki párt fasiszta párt. Fellép a levél a szakszervezeti baloldal szervezeti különállása ellen, és számos más kérdésben is fontos megállapításokat tesz. Ezeknek jelentős része nem új, már korábbi belső vitákban, anyagokban is megtalálható.[61] De feltétlenül új és jelentős, hogy e kérdéseket – mint a Központi Bizottság állásfoglalását – a Kommunisták Magyarországi Pártja és a Kommunista Ifjúmunkás Szövetség minden tagjával megismertették.

Az 1935 végén és 1936 elején kezdődött fordulatot még szemléletesebben dokumentálja Kun Béla vitairata.[62] Ebben a munkájában többek között leszögezi: „...a ma fennálló osztály-erőviszonyok mellett az osztályharc nem folyik közvetlenül a körül a kérdés körül: parancsuralom jöjjön-e most Magyarországon a fasiszta diktatúra mai formája helyébe vagy a proletárdiktatúra. A harc most, a mai osztály-erőviszonyok mellett közvetlenül akörül folyik: megvalósítja-e Gömbös a parancsuralmat... avagy megvédi-e a dolgozó magyar nép... ezeket a szabadságfoszlányokat, kivívja-e a demokratikus szabadságjogainak, mozgási szabadságának kiterjesztését, megakadályozza-e a parancsuralom intézményesítését." Majd hozzáteszi: „...minél egységesebb lesz a munkásosztály harca a jelen közvetlen feladatainak megvalósí-

[61] Lásd a Lenin-iskola magyar hallgatói 1935. július 8., 10., 13., 14-i ülésének jegyzőkönyvét (PI Archívum. 500. f. 1/192. őe.); A Központi Bizottság tagjainak levelei. (PI Archívum. 189/a. őe.) – A kérdést részletesen tárgyalja *Szakács Kálmán:* Vita a KMP-ben a népfrontpolitika néhány kérdéséről a Komintern VII. kongresszusát megelőző hetekben. Párttörténeti Közlemények, 1964. 1. sz.

[62] Lásd *Kun Béla:* Közös harcra a parancsuralom ellen. Beszélgetés szociáldemokrata vezetőkkel és munkásokkal. (PI Archívum. 500. f. 1/197. őe.; Közli *Kun Béla:* Válogatott írások és beszédek. II. köt. Kossuth Könyvkiadó 1966. 366. old.)

tásáért – a gazdasági helyzet javításáért, a demokratikus jogok védelméért, a dolgozók mozgási szabadságának kiterjesztéséért –, annál megfoghatóbb közelségbe kerül a jövendő feladatainak megvalósítása: a Gömbös-kormány elsöprése, a fasiszta diktatúra megdöntése."

A Központi Bizottság 1936 januári levele és még inkább Kun Béla fentebb idézett munkája azt tanúsítja, hogy a magyar párt nagy lépést tett előre a VII. kongresszus irányelvei alkalmazásának útján. E dokumentumok a párt közvetlen, fő feladatát egyértelműen a fasizmus ellen, a demokratikus jogok védelméért, illetve kivívásáért folytatandó harcban jelölik meg. A részfeladatok (a Szociáldemokrata Párthoz való viszony, a szakszervezeti munka formái és módszerei stb.) meghatározását is a korábbi hibás vagy túlhaladott tételek felülvizsgálata jellemzi. Az természetesen igaz, hogy ez az előrehaladás nem volt ellentmondásoktól mentes. Valamennyi szükséges következtetés levonására, a párt fő irányvonalának, stratégiai célkitűzésének megváltoztatására még nem került sor. De az is nyilvánvaló, hogy az első s nem is jelentéktelen ide vezető lépéseket már ekkor megtették. Ezért nem lehet egyetérteni a Komintern Végrehajtó Bizottsága Titkársága 1936. május 8-i határozatának azzal a megállapításával, hogy „a VII. kongresszus új taktikai orientációjával szemben tanúsított szektás ellenállás" 1935 decembere után is tovább folytatódott.[63]

A Komintern Titkárságának e határozata értelmében a Kommunisták Magyarországi Pártja Központi Bizottságát feloszlat-

[63] A Komintern Végrehajtó Bizottsága Titkárságának 1936 májusi határozata egy sor helyes megállapítást tartalmazott a Kommunisták Magyarországi Pártja politikai és szervezeti helyzetére vonatkozóan, és meg is gyorsította az új politikai irányvonal kimunkálását. De amiatt, hogy figyelmen kívül hagyta az előző hónapokban a VII. kongresszus irányelveinek alkalmazása során elért eredményeket, a valóságosnál súlyosabbnak látta a magyar párt helyzetét. A Titkárság és különösen a Nemzetközi Ellenőrző Bizottság 1936. június 26-i határozatának megítélésénél figyelembe kell venni, hogy az már a sztálini személyi kultusz és az azzal kapcsolatos negatív jelenségek légkörében fogant, s ez kihatott a magyar párt helyzetének értékelésére és a tett intézkedésekre is: a lefolytatott fegyelmi eljárásra, a leváltásról és kizárásról hozott határozatokra, továbbá arra, hogy később olyan döntést hoztak, miszerint fel kell oszlatni a pártszervezeteket. (A Komintern Végrehajtó Bizottsága Titkárságának határozatát lásd PI Archívum. 500. f. 2/581. őe. Németül.)

ták, és új, ideiglenes vezetőséget hoztak létre. A párt ideiglenes vezetősége 1936. június 23-i határozatában körvonalazta a párt előtt álló feladatokat.[64] A határozat a legtöbb kérdésben megismétli a korábbi Központi Vezetőség „Elvtársi levelé"-ben és Kun Béla vitairatában foglaltakat, de ugyanakkor lényeges, új megállapításokat is tartalmaz. Így a korábbiaknál sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonít a szociáldemokrata pártszervezetekben végzendő munkának, sokkal szigorúbban bírálja a kormány külpolitikáját, többet foglalkozik az ország függetlenségét veszélyeztető „erőszakos katonai revízióra való törekvés" elleni harccal. A politikai irányvonal alakulását tekintve a leglényegesebb momentum az, hogy a határozatban ismét megjelenik a demokratikus köztársaságért folytatandó harc jelszava. A parancsuralom ellen, a demokratikus jogokért vívott harcban „széles körű népfrontmozgalmat kell létrehozni — szól a határozat —, amelybe be kell vonni minden pártot, szervezetet, csoportot és egyes elemeket, amelyek mozgósíthatók a harcra a reakció és a fasizmus ellen, a magyar demokratikus köztársaságért".

A jelenleg rendelkezésre álló forrásanyag alapján nehéz választ adni arra a kérdésre, hogy a demokratikus köztársaság jelszava ekkor egy újabb demokratikus követelés volt-e csupán, vagy egyben kifejezte azt is, hogy a párt a szocialista forradalom helyett demokratikus forradalomra vett irányt. Kétségtelenül igen fontos lépés volt ezen az úton az, hogy a köztársaságért való harc feladatát felvették a határozatba. A párt új irányvonalának elméleti megalapozására, részletes és sokoldalú kifejtésére azonban csak ezután, 1936 végén, 1937-ben került sor, amikor a nemzetközi helyzetben már lényeges változások zajlottak le, és a nemzetközi munkásmozgalom is igen fontos, új tapasztalatokkal szolgált.

1936-ban és 1937-ben meggyorsult az új világháború előkészítése, a világ újrafelosztásában érdekelt fasiszta országok — mindenekelőtt Németország — agresszív törekvései egyre határozottabb formát öltöttek. 1936 végén Németország és Japán aláírta az antikomintern paktumot, amelyhez 1937-ben Olaszország is

[64] A határozatot lásd PI Archívum. 500. f. 2/583, őe. (Németül.)

csatlakozott. Az 1936 júliusában Spanyolországban kirobbantott fasiszta lázadás hamarosan Németország és Olaszország nyílt katonai intervenciójává szélesült. 1938 márciusában Németország megszállta Ausztriát, szeptemberben pedig megkötötték a hírhedt müncheni egyezményt, majd a német fasiszták bekebelezték Csehszlovákia északnyugati területeit. Az események mind nyilvánvalóbbá tették, hogy a német agresszor terveiben Magyarország fontos helyet foglal el; az ország háborúba lépésének megakadályozása, függetlenségének megóvása egyre sürgősebb feladattá vált. Ez kétségkívül olyan új momentum volt, amellyel a pártnak számolnia kellett.

1936 és 1937 azonban nemcsak a fasiszta agresszor térhódításának, hanem a munkásosztály — elsősorban a francia és a spanyol munkásosztály — sikeres antifasiszta harcának az évei is voltak. Az új helyzet követelményeinek megfelelően ezekben az országokban a népfrontpolitika egyre inkább nemzeti függetlenségi front politikává fejlődött. A hitlerista agresszió növekedésének láttára a francia párt kiadta a francia front jelszavát, a csehszlovák párt pedig a köztársaság védelméért, a független és szabad Csehszlovákia jelszavával indult harcba. Spanyolországban az antifeudális, polgári demokratikus forradalom antifasiszta, antiimperialista, nemzeti-felszabadító háborúvá szélesült, amelyben még jobban megszilárdult a munkásosztály vezető szerepe, tovább bővült a munkásosztály szövetségeseinek köre.

A kommunista mozgalom vezetői gyorsan általánosították a mozgalom új tapasztalatait. Diaz, Thorez és más kommunista vezetők beszédei mellett különösen fontos volt Togliattinak a spanyol forradalomról szóló tanulmánya.[65] Togliatti rámutatott, hogy a spanyol nép a polgári demokratikus forradalom feladatait oldja meg, de új módon: a fasiszta lázadás következtében kirobbant polgárháború viszonyai között, amikor a fegyveres harc érdekei a lázadásban részt vevő nagybirtokosok és tőkések tulajdonának kisajátítására kényszerítik a népet. Spanyolországban ekkor a legkülönbözőbb társadalmi rétegek fogtak össze, köztük a

[65] Lásd *M. Ercoli (Togliatti):* Ob oszobennosztyjah iszpanszkoj revoljucii. Partizdat 1936.

burzsoázia olyan elemei is, amelyek egyébként nem támogatták volna a dolgozó nép küzdelmét. Togliatti megállapítja, hogy a spanyol forradalom különbözik bármely korábbi forradalomtól, új típusú demokratikus forradalom: „A spanyol forradalom a világszerte folyó antifasiszta harc szerves része, olyan forradalom, amely a legszélesebb társadalmi alapon nyugszik. Ez a forradalom népi, nemzeti, antifasiszta forradalom."[66] Fontos megállapításokat tesz Togliatti a forradalom eredményeként kialakuló rendszerre vonatkozóan is. Hangsúlyozza, hogy a spanyol népfrontot nem lehet egyszerűen a proletariátus és a parasztság demokratikus diktatúrájának nevezni. Ugyanis egyfelől a munkások és parasztok tömegeinél szélesebb társadalmi bázisra támaszkodik, másfelől rendszabályai radikálisabbak, tovább mennek a forradalmi demokratikus diktatúra kormányának programjánál. Ennek az új típusú demokratikus köztársaságnak sajátos vonása, hogy szétzúzza a fasizmus gazdasági alapjait, és lehetőséget nyújt a dolgozó nép további gazdasági és politikai térhódításához.[67]

A spanyol események elemzése közben született meg tehát az új demokratikus forradalom, az új típusú demokrácia, *a népi demokrácia* fogalma. A spanyolországi tapasztalatok nagy segítséget adtak a kommunista pártoknak ahhoz, hogy felismerjék: a fasizmus elleni harcot, különösen ott, ahol a fasizmus hatalmon van, nem lehet egybekötni a szocialista forradalom feladatainak egyidejű megvalósításával. 1936-tól kezdve egyre többször merült fel az új típusú demokráciáért, az új köztársaságért vívott harc, a demokratikus forradalom szükségességének gondolata.[68] Figyelemre méltó az is, hogy ezzel párhuzamosan, mintegy a fenti

[66] Ugyanott, 6. old.

[67] Lásd ugyanott, 18–20. old.

[68] Így például 1935 októberében a német párt brüsszeli konferenciájának határozata, a fasizmus elleni harc feladatait tárgyalva, még fenntartja a szovjethatalom jelszavát és csupán „nem zárja ki" annak a lehetőségét, hogy a fasiszta diktatúra megdöntése után népfrontkormány alakuljon. (Lásd Kommunyisztyicseszkij Internacional, 1935. 35–36. sz. 91–92. old.) 1936-ban már egyértelműen leszögezik, hogy a hitlerista diktatúra megdöntése után demokratikus, de nem szocialista rendszer jön létre, s kiadják a demokratikus köztársaság jelszavát. (Lásd *Wilhelm Pieck:* Izbrannije proizvegyenyija. Moszkva, 1956. 139–144. old.)

törekvések tükröződéseként, előtérbe került a VII. kongresszussal bekövetkezett fordulatnak stratégiai vonalként való elfogadása.[69]

A magyar párt tehát bizonyos késéssel, de jelentős nemzetközi tapasztalatok birtokában alapozta meg új politikai irányvonalát, a népfrontpolitikát. Kimunkálásában és tudatosításában nagy szerepe volt a párt központi orgánumának, a „Dolgozók Lapjá"-nak, valamint más kommunista, illetve kommunista vezetés alatt álló lapoknak: mindenekelőtt a „Gondolat"-nak, továbbá a párizsi „Szabad Szó"-nak, a Moszkvában megjelenő „Sarló és Kalapács"-nak, majd később az ugyancsak Moszkvában szerkesztett „Új Hang"-nak és a Párizsban megjelenő „Üzenet"-nek. Ezeknek a lapoknak a hasábjain ismertették a kommunisták a nemzetközi munkásmozgalom tapasztalatait, elemezték a magyar gazdasági és társadalmi viszonyokat, formálták, alakították a párt új irányvonalát.[70]

Túllépné tanulmányunk kereteit e szerteágazó, a magyar gazdasági, társadalmi és politikai viszonyok szinte valamennyi fontos kérdésére kiterjedő elméleti munkának az elemzése. Csupán arra vállalkozhatunk, hogy összegezzük a párt fő irányvonalában már e munka eredményeként bekövetkezett változást, és nyomon kövessük az új irányvonal további fejlődését, alakulását. Ez utóbbi feladat elvégzését az indokolja, hogy bár a Kommu-

[69] Különösen érdekes, hogy a VII. kongresszus irányelveit a későbbi években stratégiai vonalként kezelik, ha figyelembe vesszük, hogy Dimitrov a kongresszuson és Manuilszkij 1935-ben a kongresszust értékelő előadásában (*D. Manuilszkij:* Itogi VII. kongressza. Kommunyisztyicseszkovo Internacionala. Partizdat 1935.) a fordulatot egyértelműen taktikai változásnak tartotta. Később, 1937-ben Diaz (*José Diaz:* Pod znamenyem narodnovo fronta. Partizdat 1937. 197—198. old.), majd a kongresszus 3. évfordulóján az Internacionálé folyóirata (1938. 8. sz.) már hangsúlyozottan a kongresszus által kijelölt stratégiai irányvonalról ír. Ezt a változást megítélésem szerint nem úgy kell felfogni, hogy módosították a VII. kongresszus korábbi értékelését (bár bizonyos értelemben erről is szó van), hanem mint olyan jelenséget, amely jelképezi azt az utat, amelyet a kommunista pártok a VII. kongresszus óta megtettek, alkalmazva annak irányelveit.

[70] E kérdésre vonatkozóan lásd *Gondos Ernő* „A »Gondolat«-ról" szóló cikkét (Párttörténeti Közlemények, 1964. 1. sz.), valamint *Pintér István:* „A Kommunisták Magyarországi Pártja szövetségi politikájának főbb vonásai 1936 és 1945 között című tanulmányát. (A Kommunista Párt szövetségi politikája. 1936—1962. Kossuth Könyvkiadó 1966.)

nista Pártok fő irányvonala, más szóval stratégiája általában hosszabb időre szól s csak a nagy történelmi sorsfordulók idején változik, mégis a történelmi események a fő irányvonalnak bizonyos módosítását tehetik és teszik is szükségessé, anélkül természetesen, hogy alapjait érintenék.

A fentieket szem előtt tartva, a továbbiakban a párt politikai irányvonalát meghatározó legfontosabb kérdésekkel kívánunk foglalkozni. A közvetlen stratégiai célkitűzésen túl megvizsgáljuk azt is, hogy a párt miként határozta meg a munkásosztály viszonyát a társadalom más rétegeihez, más szóval: hová irányult az adott időszakban a fő csapás, mely osztályok, rétegek támogatására számíthatott a munkásosztály a harcban?

A magyar kommunista mozgalomban a VII. kongresszus által megkövetelt éles fordulat akkor következett be, illetve vált teljessé, amikor a párt a fasizmus elleni harcot (amelyet már korábban is közvetlen, fő feladatnak tekintett) az ország demokratikus átalakításával, a feudális maradványok következetes megsemmisítésével kapcsolta egybe, s e feladatot demokratikus forradalom keretében látta megvalósíthatónak. Már ennek az új orientációnak a jegyében jelent meg a „Dolgozók Lapja," amely a mozgalom előtt álló közvetlen fő feladatot a demokratikus Magyarországért folytatandó harcban jelölte meg. Ma „...nem a Tanácsköztársaság megvalósítása, a szocializmus kiharcolása az a közvetlen cél Magyarországon, melyre az egész dolgozó nép erejét összpontosítani lehet és összpontosítani kell" – szögezi le a lap programadó bevezetőjében. „Ma az a feladat ..., hogy a fasizmus támadásának visszaverésére, erejének megtörésére egyesítsük az egész munkásosztályt, hogy széles demokratikus frontban egyesítsük a magyar nép minden rétegét..."[71] „...a demokratikus Magyarországért folyó harc az, amit ma a Kommunisták Magyarországi Pártja zászlajára ír, és ezért a célért bajlandó mindenkivel együtt küzdeni, aki a magyar nép érdekeit szívén viseli, aki ellensége a fasiszta diktatúrának és a háborúnak..."[72] A párt tehát a forradalom adott szakaszában már nem a proletárdikta-

[71] Dolgozók Lapja, I. évf. 1. sz.
[72] Dolgozók Lapja, I. évf. 4. sz.

túrát, a „Második Tanácsköztársaság" kivívását, hanem az ország demokratikus átalakítását tartotta feladatának.[73]

Ki kell emelnünk azonban, hogy amikor a párt a fasizmus elleni harcot az ország demokratikus átalakításával kapcsolta egybe, a hangsúly a fasizmus elleni harcra került: a feudális maradványok megsemmisítését, mindenekelőtt az agrárviszonyok demokratizálását a fasizmus elleni harc követelményeinek rendelte alá. „A fasizmus elleni harc és a nemzeti függetlenség védelmének feladata — írta Révai József a párt új irányvonalát a legátfogóbban elemző és kifejtő munkájában — nem egyszerűen azt jelenti, hogy a régi demokratikus feladatokhoz most *még egy* újabb járult, hogy a földkérdés, a választójog, az egyesülési szabadság stb. mellett most *eggyel több* demokratikus feladatot kell megoldani, hanem azt jelenti, hogy *az egész harci terep* más lett, *az osztályok csoportosulása* megváltozott és ezért a »régi« demokratikus feladatok is új megvilágítást, bizonyos mértékig új tartalmat is nyertek a fasizmus elleni harc fő feladatának alárendelve."[74]

Ez a rendkívül fontos elvi megállapítás eleve meghatározta a

[73] A párt politikai irányvonalában bekövetkezett változás első kifejtésével már a „Sarló és Kalapács" 1936 októberi és novemberi számaiban találkozunk. „A magyar népfront célja — írja Révai József az október 15-i számban — ma csak egy lehet: a demokrácia kivívása, a demokratikus köztársaság megvalósítása." A feudális maradványok eltakarításának és a fasizmus elleni harcnak összefüggéseire még világosabban mutat rá Lándor Béla a folyóirat november 15-i számában: „A régi »hagyományos« félfeudális csökevények gyönyörűen felvirágoztak a fasizmus talaján" — írja, majd hozzáteszi — „...megerősödve élnek mindazok az erők, melyek az októberi forradalom első napjaiban, a néptömegektől leterítve a porondon hevertek. A mi feladatunk, hogy ezeket a néptömegeket felrázzuk és újra harcba vezessük Október követeléseiért, hogy a magyar függetlenség Hitler-lakáj ellenségeinek, a földbirtokos és kastélyok urainak, a hivatalok kiskirályainak hatalmát megtörjük. Most már örökre és véglegesen." 1937 elején külön cikkek foglalkoznak a köztársasági jelszó tartalmával. Leszögezik, hogy a húszas évekkel ellentétben, amikor a köztársasági jelszót is a proletárdiktatúrára való irányvétel keretében adták ki, ma „a köztársasági jelszóról mint a demokratikus Magyarországért, a polgári demokráciáért folytatott harc jelszaváról van szó". (PI Archívum. 677. f. 3/24. őe. Téglás E. (Roth István) vitacikkének kézirata.)

[74] *Révai József:* Marxizmus és népiesség. Marxizmus, népiesség, magyarság. Szikra 1949. 253. old. — A napirenden levő demokratikus forradalom új vonásait, antifasiszta, népi demokratikus jellegét Révai már korábban, 1937-ben, a „Gondolat" hasábjain tárgyalta. (Lásd Gondos Ernő tanulmányát a „Párttörténeti Közlemények" 1964. 1. számában.)

párt szövetségi politikáját, a napirenden levő forradalom egész tartalmát. A párt, a demokratikus Magyarországért küzdve, olyan új típusú demokratikus forradalomra törekedett, amely eredményeit tekintve túllépi a polgári demokrácia hagyományos kereteit. „Az átalakulás jellege annyiban lesz több mint polgári demokratikus — mutatott rá Révai —, amennyiben a nép ellenségei elleni harcban nem fog visszariadni attól, hogy az egész nép érdekében belenyúljon a monopoltőke tulajdonviszonyaiba, amennyiben a szocialista munkásság lesz legmegbízhatóbb, legszervezettebb, legéberebb, legtettrekészebb támasza, más szóval: vezető ereje."[75]

A fasizmus elleni harc elsődlegessége azonban nemcsak a forradalom szociális tartalmának, hanem a részkövetelések helyes megválasztásának szempontjából is lényeges volt. A fasizmus elleni harc a legszélesebb társadalmi rétegek összefogását követelte. Ezért a párt, a feudális maradványok következetes megsemmisítéséért küzdve, nem az agrárforradalom, hanem az agrárreform mellett szállt síkra,[76] nem a királyság megszüntetésére és a demokratikus népköztársaság kikiáltására helyezte a súlyt, hanem a köztársaság demokratikus tartalmáért folyó harc részkövetelését állította előtérbe.[77]

[75] *Révai József:* Marxizmus, népiesség, magyarság. 326. old.

[76] „Vannak helyzetek — írta Révai —, amikor a forradalmi megoldás perspektívája egy kérdésre vonatkozólag igenis megbonthatja a fő kérdés megoldásához szükséges egységet. Az agrárkérdés forradalmi megoldásának perspektívája alkalmas lehet arra, hogy egyesítse az *alsó* osztályokat, de a kérdés az, hogy nem állnak-e oly feladatok az ország előtt, melyeknek megoldásához *több* kell az alsó osztályok egységénél? Nem az a perspektíva a valóban forradalmi, mely *egy* kérdésre — az agrárkérdésre — korlátozza a »forradalmiságát«, hanem az, amely *valamennyi* kérdést a maga összefüggésében tekinti és az erőket a *fő kérdés* megoldására összpontosítja." (Ugyanott, 243. old.)

[77] Ezt a gondolatot fejtette ki részletesen Friss István a körmendi gyűlésről szóló cikkében. „Magyarország demokratikus átalakítása — írta — végeredményben a magyar nép demokratikus köztársaságát jelenti. Mi, kommunisták, mint a demokráciának legkövetkezetesebb hívei, a demokratikus népköztársaság követelését szegezzük szembe a fasiszta diktatúrával.

Ez a követelés azonban egyáltalán nem akadálya annak, hogy együtt küzdjünk a fasizmus kevésbé következetes ellenfeleivel, akik szintén hajlandók a fasizmus ellen harcolni, de nem teszik magukévá a demokratikus népköztársaság követelését. Épp ezért a köztársaságért való harcunk elsősorban a köztársaság demokratikus tartalmáért folyó küzdelem.

A fasizmus elleni harc mellett, azzal szoros összefüggésben már 1937-ben egyre fontosabbá vált a nemzeti függetlenség védelmének feladata.[78] A párt az első bécsi döntést értékelve megállapította, hogy a Hitlertől kapott területek ára csak az ország függetlenségének feladása, az ország háborúba sodródása lehet. A Komintern Végrehajtó Bizottsága 1939 júniusi, majd 1940 januári és augusztusi határozatai[79] rámutatnak, hogy a nemzeti függetlenség megvédése a magyar mozgalom egyik legfontosabb feladata. Cikkekben, programokban már 1938-ban megjelent

Miért folyik ez a küzdelem? A demokratikus választójogért, a sajtó, gyülekezés és egyesülés szabadságáért, a kivételes hatalom megszüntetéséért, a parasztság földhöz juttatásáért, a drágaság és uzsora letöréséért, a magasabb bérekért, rövidebb munkaidőért és fizetett szabadságért, a munkanélküliek és öregek segélyezéséért, a fasiszta államokkal szövetségben folytatott háborús politika megtagadásáért, a békéért..." (Dolgozók Lapja, I. évf. 4. sz.)

[78] Szántó Zoltán a „Sarló és Kalapács" 1937. március 15-i számában írja: „A fasiszta revízió Magyarország létét, állami függetlenségét veszélyezteti. Ez a legnagyobb veszély, ami Magyarország népét fenyegeti, és a magyar kommunisták feladata, hogy minden erejükkel harcoljanak ennek a veszélynek az elhárításáért." A hangsúly azonban — éppen a függetlenség megvédése és a békeszerető külpolitika kialakítása érdekében — az ország demokratikus átalakításán van: Az ország központi fekvése a Duna-medencében — írja Poll Sándor —, a magyar burzsoáziának a fasiszta államokkal való szövetsége következtében megkönnyíti a német fasizmus háborús törekvéseit a Szovjetunió és Csehszlovákia ellen. Ezzel szemben a magyar népi demokrácia kifejlődése előmozdíthatja a Duna-medence és a Balkán haladó mozgalmait és a demokratikus államok békepolitikájának komoly előőrsévé válhat. (Lásd Szabad Szó, 1937. november 6.)

[79] A határozatokat a „Párttörténeti Közlemények" 1962. évi 2. száma közölte. — Itt jegyezzük meg, hogy 1939-ben a Komintern és egyes kommunista pártok eltértek a VII. kongresszuson kijelölt irányvonaltól. Ezt tükrözi többek között Dimitrovnak egy 1939-ben írott cikke is. Ebben olyan következtetésekre jut, hogy a háború gyökeresen megváltoztatta a nemzetközi helyzetet s így a munkásosztály feladatai is megváltoztak. A taktika, Kína és a gyarmati országok kivételével, „abban a formájában, amelyben az a jelen háború előtt nyert alkalmazást, már nem lehet alkalmas a többi országok számára". Azt fejtegeti, hogy akcióegységet a szociáldemokrata és más pártok vezetőivel való megegyezés révén már nem lehet elérni. A tüzet az opportunizmus ellen kell összpontosítani — írja —, és a tömegeket csakis a szociáldemokrata és „más demokrata" pártok vezetőségeinek megkerülésével, azok ellenére „alulról kell és lehet megvalósítani". (Lásd *Dimitrov:* A háború és a kapitalista országok munkásosztálya. Idegennyelvű Irodalmi Kiadó. Moszkva 1939. 17—20., 24—25. és 27. old.) Ugyanakkor e helyütt arra is rá kell mutatni, hogy ez a változás a magyar párt gyakorlatára nem hatott ki, politikáját — egyes más pártoktól eltérően — negatívan nem befolyásolta.

„a független, demokratikus Magyarországért" jelszó.[80] Így a népfrontpolitika Magyarországon kezdettől fogva összefonódott a függetlenségért vívott harccal; a magyar párt a háború kitörését megelőző években nemcsak a munkásegység alapjait igyekezett lerakni, hanem a demokratikus nemzeti egységfrontét is, előkészítve ezzel a munkásosztályt a nemzeti szabadságharc vezetésére.[81]

A függetlenségért vívott harc azonban csak később, 1941 tavaszától vált központi feladattá. 1937-ben és 1938-ban – bár a hitlerista befolyás elleni küzdelem a háború kirobbantásának megakadályozásában igen fontos helyet kapott – a népfrontpolitika antikapitalista jellege erősen kidomborodott: a hangsúly a magyar fasizmus elleni harcon volt, a követelések között az első helyen az általános demokratikus követelések, a dolgozó tömegek nagybirtok- és nagytőkeellenes követelései álltak.[82] 1939-től kezdve már előtérbe került a függetlenségi harc, de a párt egész tevékenységét még nem ennek a feladatnak rendelte alá. A fő jelszavak 1940-ben: Békét – Kenyeret – Földet – Szabadságot![83]

Jugoszlávia megtámadása új helyzetet teremtett és új megvilágításba helyezte a függetlenségért vívott harcot. Az ország a német fasiszták felvonulási területévé vált, a magyar hadsereg részt vett Jugoszlávia feldarabolásában. A Kommunisták Magyarországi Pártja Központi Bizottsága a kialakult helyzetet úgy értékelte, hogy Magyarország nyíltan csatlakozott a német fasiszta agresszorhoz, s ez a lépés egyértelmű a nemzeti függetlenség feladásával. Kimondta, hogy a párt egész tevékenységét a függetlenségért vívott harc feladatának kell alárendelni.[84] Ezt fejezi ki a „Független, szabad, demokratikus Magyarországért!" jelszó, amely a háború egész időszakában a mozgalom fő jelszava

[80] A magyar népforradalom évfordulójára. Új Hang, 1938 február. 85. old.; Az Országos Ifjúsági Bizottság javaslatai az 1939 januári kongresszushoz. PI Archívum. 658. f. 1/1939. őe.

[81] Lásd *Kállai Gyula:* A magyar függetlenségi mozgalom. 1936–1945. Szikra 1948. 71. old.

[82] Lásd Dolgozók Lapja, I. évf. 4. sz.

[83] PI Archívum. H–0–4. Orosz Dezső – Skolnik József visszaemlékezése.

[84] Lásd ugyanott.

volt. A Szovjetunió elleni népellenes háború megindulása után erősödött a függetlenségért vívott harc; a párt a nemzet- és népellenes háborúból való kiválásért küzdött. Követelései között az első helyre a különbéke megkötése és nemzeti kormány megalakítása került.[85]

Módosította-e a függetlenségi harc feladatainak előtérbe helyezése a párt 1936—1937-ben kidolgozott irányvonalát, háttérbe szorult-e az ország népi demokratikus átalakulásának a célja? Kétségtelenül történt bizonyos módosulás: az ország demokratikus átalakításának feltétele a függetlenség visszaállítása, illetve kivívása volt, s ennyiben a demokratikus átalakulás feltételeinek rosszabbodásáról, a népfrontpolitika antikapitalista céljainak háttérbe szorulásáról beszélhetünk. A munkásosztály a függetlenségi harcban betöltött vezető szerepénél fogva azonban valójában az egész nemzet élére került, s ezzel közelebb került az ország népi demokratikus átalakításához is.

A párt a függetlenségi harcot fő feladatának, de korántsem egyetlen feladatának tekintette. A nemzeti függetlenség kivívását mindenkor összekapcsolta a demokráciáért, az ország gazdasági és társadalmi rendjének forradalmi átalakításáért vívott harccal. Hangsúlyozta, hogy az ország szabadságát és függetlenségét csak akkor lehet kivívni és szilárd alapokra helyezni, ha következetesen végrehajtjuk az ország demokratikus átalakítását. Más szóval: a függetlenségi harc volt a második világháború időszakában az a közvetlen, előtérben álló fő feladat, ha úgy tetszik döntő láncszem, amelynek megragadása közelebb hozta a társadalom forradalmi demokratikus átalakítását. Ha a politikai irányvonalban a szovjetellenes háború után bekövetkezett változást röviden összegezni akarjuk, akkor azt mondhatjuk, hogy a párt népi-nemzeti forradalomra, olyan demokratikus forradalomra törekedett, melynek a kiindulópontja nemzeti, amelyben

[85] Ezt a változást világosan tükrözik a „Szabad Nép" 1942-ben megjelent számai és a Kossuth Rádió adásai, valamint a párt 1943-ban közreadott programja. (A programot Pintér István és Svéd László a „Párttörténeti Közlemények" 1964. 1. számában közli.) — Már 1942-ben világossá vált, hogy a különbéke megkötése, a háborúból való kiválás és távolmaradás nem lehetséges. A feladat az antifasiszta koalíció oldalára való átállás lett. Ezt azonban már csak 1943 után, különösen a német megszállás viszonyai között hangsúlyozták.

kezdetben a nemzeti függetlenségi harc feladatai dominálnak, de fejlődése során új, népi demokratikus rendszert teremt.[86]

A párt a népfrontpolitika közvetlen céljainak megfelelően határozta meg a fő csapás irányát, alakította ki szövetségi politikáját.

A társadalmi haladás fő kerékkötői, fő ellenségei az országon belül a tárgyalt időszakban mindvégig a nagytőkés-nagybirtokos osztályok voltak. A harc tehát ezeknek az orsztályoknak a hatalma ellen folyt, s a korábbi időszaktól eltérően, általánosságban szólva, a fő csapás a fő osztályellenség ellen, tehát a finánctőke, a monopolista körök s a velük szorosan összefonódott volt feudális-arisztokrácia ellen irányult.[87]

A párt politikájának kialakításánál azonban nemcsak a társadalmat megosztó antagonisztikus ellentéteket vették számba[88], hanem az uralkodó körökön belül meglevő, nem alapvető ellentéteket is. Ezek az ellentétek mindenekelőtt az ország külpolitikai orientációját és a hatalom gyakorlásának módját illetően jelentkeztek. Az uralkodó osztályok egy része ellenezte az 1935

[86] Lásd a Kommunista Párt kiáltványa a magyar néphez. 1944 szeptember. Közli A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai. 1944–1948. Szerkesztette: *Rákosi Sándor* és *Szabó Bálint*. Kossuth Könyvkiadó 1967. 22. old.

[87] Ez igen lényeges momentum volt. Szakítást jelentett azzal a korábbi gyakorlattal, amikor a harc a burzsoázia egésze ellen folyt és a fő csapás a közbülső erők, illetve a szociáldemokrácia ellen irányult. – E kérdésekre vonatkozóan részletesen lásd *Palmiro Togliatti* „A Kommunista Internacionálé történetének néhány kérdése" című tanulmányát. (Rinascita, 1959 július–augusztus. Közli Párttörténeti Közlemények, 1960. 1–2. sz. 171–173. old.)

[88] A magyar társadalmat a második világháború előtt és alatt feszítő antagonisztikus ellentétek vizsgálata alapvető jelentőségű volt a párt politikai irányvonalának meghatározása szempontjából. Révai József jelentős részben ennek szentelte „Marxizmus és népiesség" című munkáját. A kérdés elemzésében – már új viszonyok között – nagy szerepe volt az 1941 nyarán a munkás-paraszt szövetségről, a munkás-paraszt és középrétegek összefogásáról lefolytatott vitának is. (A vita anyagát Kállai Gyula közre is adta „Munkásság, Parasztság, Polgárság" címmel. SZDP-kiadás 1942.) – A kérdéssel részletesen foglalkozik *Zágoni Ernő* „A munkásegységfront problémái Magyarországon a Szovjetunió elleni háborúba lépés idején" című cikkében. (Történelmi Szemle, 1962. 2. sz. 252–256. old.) – E helyütt az antagonisztikus ellentmondások taglalásától eltekintünk, már egy korábbi munkában erre kitértünk. (Lásd *Szabó Bálint:* Forradalmunk sajátosságai. 1944–1948. Kossuth Könyvkiadó 1962. 36–38. old.)

után állandósult törekvéseket egy totális fasiszta rendszer bevezetésére, a hitleri Németországgal való, fenntartás nélküli, szoros szövetség megteremtésére. Mindenekelőtt a zsidó-, finánc- és nagytőkés csoportok, valamint a nagybirtokosok — főként a legitimisták — féltek a német orientáció megerősödésétől, a német terjeszkedéstől, meg akarták akadályozni a szélsőjobboldali erők előretörését.[89]

A párt ezért elsősorban az uralkodó körök németbarát, legagresszívebb szárnyát támadta, amelynek eleinte, Gömbös miniszterelnöksége idején, a kormányzásra döntő befolyása volt. Később a helyzet megváltozott. A legszélsőségesebb, nyíltan Hitler-barát elemek Gömbös halála után „ellenzékbe" szorultak. A párt a harmincas évek második felében harcolt a megélénkülő nyilaskeresztes, szélsőfasiszta mozgalmak ellen, de a fő tüzet továbbra is a kormányon levő fasiszta erők ellen irányította. Az adott viszonyok között ugyanis nem fenyegetett az a közvetlen veszély, hogy a szélsőjobboldal hatalomra kerül. A gazdasági élet kilábalt az 1929—1933-as válságból, az uralkodó körök átmenetileg meggyengült hatalma újra megszilárdult. A német vezető körök, bár támogatták a szélsőséges fasiszta erőket, ekkor még nem tervezték a nyilas mozgalom hatalomra juttatását.[90] De mindezen túlmenően az uralkodó osztály egy részének úgynevezett „ellenállása" a német terjeszkedési törekvésekkel és a fasiszta uralkodási módszerek kiterjesztésével szemben, a kormánypolitikában nem vezetett lényeges változáshoz. A Gömböst követő kormányok folytatták a háború előkészítését, fokozták a haladó erők üldözését, erősödött a német fasiszta befolyás, a nemzeti önállóságot feladva, kiszolgálták a fasiszta Németországot.

Ennek megfelelően a párt mindvégig a kormánypárt, a finánctőke és a nagybirtok érdekeit képviselő mindenkori kormány ellen küzdött. „A munkásosztály és az egész dolgozó nép fő ellen-

[89] Lásd *Berend T. Iván — Ránki György:* Magyarország gyáripara a második világháború előtt és a háború időszakában. 1933—1944. Akadémiai Kiadó 1958. 280—281. old.

[90] Lásd *Lackó Miklós:* Vázlat a szélsőjobboldali mozgalmak társadalmi hátteréről Magyarországon az 1930-as években. Történelmi Szemle, 1962. 3—4. sz. 463—465. old.

ségének, amely ellen a párt politikájában a fő csapásnak irányulnia kell — hangzik a Kommunista Internacionálé 1940. január 3-i határozata — a reakciós kormánypártot kell tekinteni. Elsősorban ez a párt felelős a háborús diktatúra rendszeréért. Ma ez a párt a reakciós finánctőke és a nagybirtok fő képviselője."[91] Majd hangsúlyozza a nyilaskeresztes mozgalom elleni elszánt küzdelem fontosságát, de megjegyzi: szem előtt kell tartani, hogy a nyilaskeresztesek elleni harc „nem vezethet a reakciós kormánypárt elleni harc gyengüléséhez"[92].

A kitűzött közelebbi és távolabbi célok elérése érdekében széles körű osztályszövetség kialakítására volt szükség Csak a legszélesebb dolgozó tömegek összefogása, együttes harca dönthette meg a kormányt, az egész ellenforradalmi rendszert.

A párt 1936 után, az ország háborúba lépéséig, olyan antifasiszta népfront létrehozásáért harcolt, amely a munkásosztály vezetésével tömöríti az egész parasztságot, a városi kispolgárságot és az értelmiség haladó részét. A magyar gazdasági és osztályviszonyokat elemezve, szembeszállt minden olyan nézettel, amely gátolta a lehetséges szövetségesek tömörítését, egységes fellépését. Különösen nagy jelentőségű volt az az eszmei küzdelem, amelyet a párt a jobboldali szociáldemokrata vezetőknek, a Márciusi Front köré tömörült íróknak és az ún. „szellemi honvédelem" képviselőinek nézeteivel szemben vívott. Az 1937-ben és 1938-ban a munkásosztály vezető szerepéről, a parasztegységről és a munkás-paraszt szövetségről lefolytatott viták, véleménycserék hozzájárultak a baloldali ellenzéki pártok balszárnyának megerősödéséhez, a munkásosztály és más dolgozó rétegek közeledéséhez.

Harcos, nagy tömegeket magával ragadó mozgalom kialakulása azonban még váratott magára. A Kommunista Párt szervezetileg gyenge volt, a munkás-paraszt-kispolgári tömegeket tömö-

[91] PI Archívum. 500. f. 4/18. őe.; Közli Párttörténeti Közlemények, 1962. 2. sz.

[92] Ugyanott. — Hasonlóképpen foglal állást a Komintern 1940 augusztusi határozata is. Hangsúlyozva a nyilaskeresztesek elleni fokozottabb harc szükségességét, megállapítja, hogy e harcot úgy kell folytatni, hogy az ne gyengítse a Teleki-kormány elleni küzdelmet, amely „közvetlenül felelős a háborús diktatúráért, a nemzeti árulásért és a kezdődő gleichschaltolásért".

rítő legális baloldali pártok vezetői akkor még nem fogadták el a széles antifasiszta összefogás gondolatát. A forradalmi tömegmozgalom lendülete, amely a frontok tisztázását, a határozottabb állásfoglalás kialakítását segítette volna, ebben az időben alábbhagyott. Mindennek hátterében a kibontakozó hadikonjunktúra, valamint a „területgyarapítások" kapcsán a nacionalizmus nagyfokú térnyerése állt, s ezek a társadalmat feszítő ellentmondások időleges tompulását, a rendszer átmeneti megerősödését eredményezték.[93]

Széles antifasiszta egységfront csak a későbbi évek során alakult ki, amikor a nemzetközi és a belső viszonyok a szovjetellenes háború megkezdése után már jelentősen megváltoztak.

A második világháború első éveiben a hitleri Németország több országot megfosztott nemzeti függetlenségétől, a kizsákmányolás és az elnyomás legkegyetlenebb formáit és módszereit honosította meg. A Szovjetunió megtámadása után fokozódott az a veszély, amellyel a Hitler-fasizmus az egész emberiség fejlődését fenyegette. A fasiszta Németország veresége a népek legközvetlenebb érdeke volt, a hitlerizmus szétverése valamennyi ország munkásosztályának elsőrendű, fő feladatává lett. „A hitlerizmus kiirtása nélkül — hangoztatta a szovjetellenes háború megindulása után a Kommunista Internacionálé — nincs és nem is lehet semmiféle szociális, politikai, kulturális haladás, egyáltalán lehetetlen a népek előrehaladása. Ezért a hitlerizmus kiirtása minden nép halaszthatatlan, döntő feladata, minden e feladat megoldásának van alárendelve."[94]

Magyarország a fasiszta tömb országai közé tartozott, hadserege a hitleristák oldalán részt vett más népek leigázásában, a Szovjetunió elleni háborúban. A „hitlerizmus kiirtása", a fasiszta Németország szétzúzása mindenekelőtt azt követelte meg, hogy Magyarország váljon ki a háborúból, gyengítve ezzel a fasiszta tömb erejét. Ez volt az érdeke a nemzet nagy többségének is, hiszen bizonyos volt, hogy a hitleri Németország oldalán viselt háború az ország függetlenségének teljes feladásához, nemzeti

[93] Lásd *Berend T. Iván — Ránki György:* Magyarország gyáripara a második világháború előtt és a háború időszakában. 1933—1944. 315. és 323. old.

[94] Kommunyisztyicseszkij Internacional, 1941. 6—7. sz. 16. old.

katasztrófához vezet. A kiválást a finánctőke és a nagybirtok érdekeit képviselő kormány akadályozta, amely revíziós és szovjetellenes céljait követve, a könnyű zsákmány reményében háborúba sodorta az országot, mindenben kiszolgálta a fasiszta Németországot. Ezért a magyar párt — éppúgy mint a fasiszta koalíció országainak kommunista pártjai — a fasiszta kormány megbuktatását írta zászlajára, mindenekelőtt a háborút viselő kormány ellen harcolt. „A kapituláns kormány politikája — írja a „Szabad Nép" a Bárdossy-kormányról — következményeiben ugyanoda vezet, ahová a nyilasok vinnék az országot... A fő veszélyt tehát jelenleg a kapituláns kormány kapitulációs politikája képezi a független, szabad, demokratikus Magyarország számára. Ez ellen a politika ellen kell a fő tüzet irányítanunk. Le kell lepleznünk ezt az állítólagos »nemzeti politikát« minden végzetes következményével. Ki kell mutatnunk, hogy ez a politika háborút hoz, Hitler-rabságot, a reakció állandósítását, szegénységet és nyomort."[95]

1941—1942 fordulójának eseményei megérlelték a Bárdossy-kormány bukását. A nagy hangon meghirdetett villámháború csődöt mondott, a győzelem, különösen a gyors győzelem bizonytalanná vált. Magyarország az angolszász hatalmakkal is hadiállapotba került. Az országon belül kibontakozóban volt a függetlenségi mozgalom. Mindez befolyásolta az uralkodó osztályok politikáját, megnőtt az uralkodó osztályok nyugati orientációjú csoportjának súlya. A miniszterelnöki székbe Bárdossy helyére Kállay került, aki a szovjetellenes háború töretlen folytatásával, a kommunisták vezette függetlenségi mozgalom könyörtelen eltiprásával egyidejűleg — német vereséggel is számolva — nyugati kapcsolatok kiépítésére törekedett. A Kállay-kormány megalakulása után rövidesen kezdetét vette az ún. „hintapolitika" időszaka, amely alatt az ország egyre nagyobb áldozatokra kényszerült és mindinkább a német fasizmus járszalagjára került. Miután a Kállay-kormány egész tevékenységével a német hadigépezet háborús céljait segítette elő, Hitlerék legközvetlenebb kiszolgálója lett, politikája hazaáruló politika volt — tehát a

[95] Szabad Nép, I. évf. 1. sz.

párt a fő ellenségnek továbbra is a háborús kormányt tekintette, a Kállay-kormány megbuktatásáért küzdött.[96]

1944. március 19-én a hitlerista hadsereg megszállta Magyarországot. Bár Horthy a helyén maradt, s a függetlenség látszatát továbbra is igyekeztek megőrizni, Magyarország mégis megszűnt önálló állam lenni. A német fasiszták az ország minden erőforrását most már közvetlenül igyekeztek a német érdekek szolgálatába állítani, amit a Hitler-bérenc Sztójay-kormány segítségével meg is tudtak valósítani. A megszállás teremtette új viszonyok között a párt a fő csapást most már közvetlenül a német fasiszta elnyomókra és a velük együttműködő belső reakcióra, egy időben a megszállást fedező és szentesítő Horthyra irányította. Előtérbe a Hitler-ellenes fegyveres szabadságharc szervezése került, ezért nem a háborúból való kiválásért, hanem az antifasiszta koalícióhoz való csatlakozásért, a német megszállók elleni háborúban való aktív részvételért küzdöttek a kommunisták.[97]

Az ország háborúba lépését követő első időszakban a fő csapás iránya változatlan maradt, de a párt szövetségi politikájában jelentős változások következtek be. A Hitler-ellenes függetlenségi harc lehetővé és szükségessé is tette a szövetségesek táborának növelését, a korábbiaknál is szélesebb egységfront kialakítását. Napirendre került az antifasiszta népfront nemzeti függetlenségi fronttá való fejlesztése.

A Kommunisták Magyarországi Pártja Központi Bizottsága már a Jugoszlávia ellen indított támadást követően kijelentette, hogy az ország függetlenségének megvédése érdekében hajlandó

[96] Lásd *Kállai Gyula:* A magyar függetlenségi mozgalom. 1936–1945. 143–144. old.; *Pintér István:* Az antifasiszta pártok és politikai csoportok állásfoglalása a nemzeti összefogás, a Hitler-ellenes harc és az ország demokratikus átalakításának kérdésében 1943 első felében. Párttörténeti Közlemények, 1966. 2. sz.

[97] A párt közvetlenül a német megszállás után nemzeti szabadságharcot hirdetett, kiadta a jelszót: „Pusztuljanak a német megszállók!" (Lásd a Békepárt röplapjait a német megszállás után. Közli: Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1935–1945. Összeállította: *Pintér István* és *Svéd László.* Kossuth Könyvkiadó 1964. 493–498. old.) A Magyar Frontnak a kormányzóhoz eljuttatott memorandumai már nemcsak a Hitlerrel való szakítást követelték, hanem a Hitler-ellenes háborúban való cselekvő részvételt is sürgették. (Lásd *Kállai Gyula:* A magyar függetlenségi mozgalom. 1936–1945. 253–254. old.)

együttműködni minden olyan párttal és társadalmi réteggel, amely vállalja a küzdelmet a németek ellen.[98]

A szovjetellenes háborúba való bekapcsolódás után még fontosabbá vált a széles nemzeti front megteremtése. A Központi Bizottság leszögezte, hogy a háborúba lépés után még tovább bővült a lehetséges szövetségesek köre; erőfeszítéseket kell tenni a burzsoázia németellenes szárnyával való együttműködés megteremtésére.[99] A függetlenségi harcra „az egész nemzetet egyesíteni akarjuk a nyilasok, az imrédysták és a monopolkapitalista Bárdossy-klikk kivételével. Még a burzsoázia egy rétegére is számíthatunk, mint a harc közvetlen vagy közvetett támogatójára" – hangsúlyozta a „Szabad Nép" 1942 februári számának egyik cikkírója.[100]

A párt tehát a mozgalom fejlődésének adott szakaszában olyan nemzeti függetlenségi front létrehozásáért harcolt, amely a munkásosztály vezetésével tömöríti az egész parasztságot, a városi kispolgárságot, az értelmiség hazafias erőit és az uralkodó osztályok németellenes részét is. Ismeretes, hogy a pártnak ez a törekvése rövid idő alatt jelentős eredményt hozott. A széles nemzeti összefogás 1942-ben a Történelmi Emlékbizottságban, majd később, már a német megszállás új viszonyai között a Magyar Frontban öltött testet.

Az 1944 márciusi német megszállás megnehezítette az ország függetlenségéért és demokratikus átalakításáért küzdő erők helyzetét. Egyidejűleg azonban elmélyítette az adott időszak valamennyi ellentmondását, széles rétegekben felkeltette és fokozta a Hitler-fasizmus és magyar kiszolgálói iránt érzett gyűlöletet, meggyorsította a tömegek politikai fejlődését és új, bizonyos értelemben kedvező feltételeket teremtett a legszélesebb nemzeti

[98] Lásd PI Archívum. H – 0 – 4. Orosz Dezső – Skolnik József visszaemlékezése.

[99] Gács István – Orosz Dezső – Skolnik József visszaemlékezése. Pintér István gyűjtése.

[100] A Kossuth Rádió is a legszélesebb nemzeti összefogás gondolatát hirdette adásaiban. Külön hangsúlyozta az együttműködés fontosságát még azokkal a konzervatív, legitimista körökkel is, amelyek ellenzik az ország demokratikus átalakítását, de hajlandók a német befolyással szemben az ország függetlenségét és önállóságát védelmezni. (Lásd PI Archívum. A Kossuth Rádió 1941. november 21-i, továbbá 1942. december 3-i és 10-i adásai.)

összefogás, a fegyveres ellenállás kibontakozása számára. A párt idejében felismerte az új helyzet adta lehetőségeket: miközben leleplezte Horthy és a magyar uralkodó osztályok nép- és nemzetellenes politikáját, feltárta felelősségüket az események alakulásában, az eddiginél is jobban számba vette az uralkodó körök egy részével való ideiglenes együttműködés lehetőségeit az előtérben álló, legközelebbi és legfontosabb feladat megvalósításában — a Hitler-ellenes függetlenségi harcban. Ez reális számítás volt, mert a német megszállás közvetlen, érezhető csapást mért nemcsak a dolgozó osztályokra és a burzsoázia alsó- és középrétegeire, hanem a magyar finánctőke jelentős részére is. Emellett a külső és a belső viszonyok alakulása már jelezte, hogy az uralkodó körök a rendszer átmentése érdekében előbb vagy utóbb kénytelenek lesznek a „szövetséges" Németország ellen fordulni.[101]

1944 szeptemberében, amikor a szovjet hadsereg az ország határához ért, és a horthysta uralkodó körök válsága elmélyült, a párt lehetségesnek tartotta, hogy az antifasiszta koalíció oldalára való átállás végrehajtására átmeneti együttműködés jöjjön létre a Magyar Front és Horthy, a demokratikus erők és a reakciós vezetés alatt álló hadsereg között. A tárgyalások nem sok eredményt hoztak, a hitlerista megszállók Szálasit és csoportját juttatták hatalomra. A párt, korábbi irányvonalához híven, elsősorban a német megszállók és magyar kiszolgálóik — most már a nyilasok — ellen harcolt, s továbbra is számolt a Hitler-ellenes horthysta körökkel való ideiglenes együttműködés lehetőségével. Mint ismeretes, ez az együttműködés az ideiglenes nemzetgyűlés összehívásakor létre is jött.

A párt a legszélesebb, a Hitler-ellenes horthysta köröket is felölelő nemzeti egységfront megteremtésére törekedve sem tévesztette szem elől, hogy az ország függetlenségének kivívása csak a dolgozó tömegek aktív fellépésének, harcának az eredménye lehet. Állandóan azt hangoztatta, hogy a mozgalom vezető ereje a munkásosztály, gerince a munkás-paraszt szövetség s a

[101] A megszállást követően a Kossuth Rádió a legszélesebb nemzeti összefogást hirdette, azokkal is — ha erre hajlandóságot mutatnak —, akik részesei voltak a korábbi katasztrófa-politikának, előmozdítói a német megszállásnak. (Lásd PI Archívum. A Kossuth Rádió 1944. március 22-i és 30-i adásai.)

harc sikerének feltétele a dolgozó osztályok fegyveres ellenállásának kibontakoztatása. Éppen ezt volt hivatva elősegíteni az uralkodó körökkel való ideiglenes együttműködés megteremtése is,[102] mivel a forradalmi erjedés, a mozgalom ekkor még nem volt elég erős ahhoz, hogy az uralkodó osztályok, de főként hadseregük nélkül és ellenük sikeres fegyveres felkelést robbantson ki.

Közben érlelődtek a dolgozó tömegek demokratikus forradalmi mozgalmának a feltételei. A szovjet hadsereg által felszabadított területeken a népi, forradalmi erők gyors ütemben felszínre törtek és rövid idő alatt eltemették a korhadt, ellenforradalmi fasiszta rendszert. Ebben óriási szerepe volt a Kommunista Internacionálé VII. kongresszusa után kidolgozott és a háború időszakában tovább fejlesztett népfrontpolitikának, amelyet követve, a párt sikerrel készítette fel a munkásosztályt történelmi hivatásának teljesítésére, a forradalom vezetésére.

Még vázlatnak sem lenne teljes a párt politikai irányvonaláról rajzolt kép, ha csupán az antifasiszta, függetlenségi politika kérdéseit vizsgálnánk. Hiszen a párt a demokráciáért és a függetlenségért folyó harcot mindenkor a szocializmusért vívott harc szerves részének tekintette, olyan feladatnak, amelynek megoldása közvetlen közelbe hozza a szocializmust, minden korábbinál kedvezőbb feltételeket teremt kiharcolásához.

A Kommunista Internacionálé a népfrontpolitikát nem a forradalmi mozgalom visszaesésére vagy hanyatlására alapozta, hanem arra, hogy rövidesen megindul a forradalmak új hulláma, hogy az országok egész sorában napirendre kerül a tőke megdöntése, a proletárdiktatúra megteremtése. „A kapitalista világ — hangsúlyozza a Kommunista Internacionálé VII. kongresszusa — a kommunizmus belső és külső ellentéteinek kiéleződése kö-

[102] E helyütt elég utalni a Magyar Front 1944 szeptember végi és október eleji memorandumaira és a Magyar Front képviselőinek Horthyval folytatott tárgyalásaira, amelyeknek során a demokratikus erők képviselői a németekkel való szembefordulást, nemzeti kormány megalakítását és nem utolsósorban a munkásság felfegyverzését követelték. A követelések elfogadása (ami természetesen a demokratikus erők részéről is kompromisszumot jelentett volna s a program szűkítését tételezte fel), de egyáltalán az átállás időpontjának egyeztetése, illetve az ismert, előzetes megállapodás betartása Horthyék részéről — tehát a munkásság kellő időben történő felkészítése — nagymértékben elősegíthette volna a széles tömegmozgalom, a fegyveres felkelés kibontakozását.

vetkeztében az éles összeütközések időszakába lép. A Kommunista Internacionálé VII. kongresszusa a forradalmi fejlődésnek eme perspektíváját tartva szem előtt, a legnagyobb politikai aktivitásra és bátorságra, a munkásosztály akcióegységének létrehozásáért való fáradhatatlan harcra hívja fel a kommunista pártokat. A munkásosztály egységfrontjának megvalósítása döntő láncszeme a dolgozók felkészítésének a proletárforradalom második hullámában elkövetkezendő nagy harcokra."[103] Közvetlenül a kongresszus után Manuilszkij, szemben azokkal, akik a VII. kongresszus új irányvonalát a burzsoázia elleni harc gyengítéseként, visszalépésként értékelték, hangsúlyozta: „...mi nemcsak hogy nem szorítjuk háttérbe a burzsoá diktatúra más formái elleni harcot, hanem ellenkezőleg, a tömegeknek a fasizmus ellen való mozgósításával előkészítjük a kapitalizmus megdöntését, a burzsoá diktatúra minden formájával egyetemben."[104] A Kommunista Internacionálé új irányvonala tehát nem a visszavonulásnak vagy a védekezésnek, hanem mindenekelőtt az előnyomulásnak és a támadásnak, a kommunista pártok döntő küzdelmekre való felkészítésének az irányvonala volt.

A népfrontpolitika kidolgozása során pártunk is mindenkor szem előtt tartotta, hogy „a világ döntő országaiban megérett az idő a szocializmusra", hogy a fasizmus elleni harc, a népi demokratikus forradalom győzelme döntő lépés lesz a munkásosztály szocialista céljai elérésének útján. „Ma nincs meg a kapitalizmus régi stabilitása – írta Révai József a népiesekkel folytatott vita során –, veszendőbe ment a polgári demokrácia biztonságérzete, ma a félig feudális országokban is kiveszett az az elemi, lassú liberalizálódási folyamat, amelynek tanúi voltunk a háború előtt. Ezért más ma a nemzetközi munkásmozgalom egész ritmusa. Nincsenek szinte egyenletes sikerei, nincs viszonylag nyu-

[103] Rezoljucii VII. Vszemirnovo Kongressza Kommunyisztyicseszkovo Internacionala. 25. old. – A Kommunista Internacionálé helyesen azt hangsúlyozta, hogy a fasizmus győzelme átmeneti jelenség, amely következményeiben elmélyíti a kapitalizmus ellentmondásait és történelmileg rövid idő alatt napirendre kerül a proletárforradalmak megvívása, a forradalmak „új hulláma" következik s nem a forradalmi mozgalom tartós visszaesése előtt állunk.

[104] *D. Manuilszkij:* Itogi VII. kongressza Kommunyisztyicseszkovo Internacionala. 21. old.

godt előrehaladás, de nincsenek meg e haladásnak régi korlátai és határai sem. A háború utáni munkásmozgalomban sokkal mélyebbek a hullámvölgyek, mint annak előtte, de összehasonlíthatatlanul magasabbak a hullámhegyek is."[105] A párt nem a kapitalizmus szilárdságából, hanem éppen fordítva, ingatag voltából indult ki. Kezdettől fogva hangsúlyozta, hogy a fasizmus elleni harcban születő új rend nem a polgári demokrácia tartós felvirágzását, nem a kapitalizmus további nyugodt fejlődését hozza magával, hanem előmozdítja a kapitalizmusnak szocializmussal való felváltását, út, átmenet lesz az új, osztály nélküli szocialista társadalomhoz.[106]

Amikor a párt a szocializmusba való átmenetet jelentő népi demokratikus rendért küzdött, természetesen nem fordult eleve szembe a „népi demokrácia korlátoltabb, polgáribb, megállapodottabb formájával" sem. A fasizmus megdöntését követő új rendszer jellege nagymértékben függ a tömegek aktivitásától, a külső és belső helyzet alakulásától. Mindezt azonban 1936-ban és 1937-ben, amikor a párt megalapozta új irányvonalát, még nem lehetett előre látni. „Nyilvánvaló, hogy a magyar gazdaság és a magyar társadalom osztályszerkezetéből, úgyszólván statisztikai tényeiből nem lehet egyértelmű, biztos, szinte receptszerű következtetéseket levonni arra nézve, hogy egy adott helyzetben a magyar átalakulás folyamatában milyen arányban fognak keveredni, »összefonódni« a demokratikus és a szocialista átalakulás elemei, hogy a polgári demokratikus átalakulás feladatainak megoldása közben a konkrét történelmi helyzet mekkora lépéseket tesz lehetővé a szocializmus irányában" – írta Révai 1939-ben. De egyúttal hangsúlyozta: „A polgári demokratikus átalakulásra és a szocialista proletár átalakulásra való orientáció nem egymást mereven kizáró politikai terv, hanem kiegészíti egymást, magában a magyar társadalom fejlődésében van meg az objektív alapja mindkét tendenciának."[107]

[105] *Révai József:* Marxizmus, népiesség, magyarság. 289. old.

[106] Lásd Gondolat, III. évf. 1 – 2. sz. 320 – 321. old.; *Révai József:* Marxizmus, népiesség, magyarság. 320. old.

[107] *Vörös Sándor (Révai József):* Pillantás a jövőbe. Új Hang, 1939. II. évf. 7. sz. 43. old. – Ezt a gondolatot fejtette ki 1943-ban, már új történelmi viszonyok között, Erdei Ferenc is. „...fejlődésileg tökéletesen érett és indokolt annak

A párt tehát kezdettől fogva felvetette a népi demokratikus forradalom szocialista forradalommá fejlesztésének a gondolatát, bár ekkor még nem láthatta magának az átnövésnek a módját, mértékét és formáját. De leszögezte: a marxistáknak arra kell törekedniük, hogy a fasizmus és a feudális maradványok megsemmisítése úgy menjen végbe, hogy az egyben „a társadalmi fejlődés magasabb lépcsőfokához alkosson átmenetet". Viszont az általános történelmi helyettől függ, hogy „e törekvés tartalma, módja, formája" milyen lesz.[108]

Emellett még két fontos megállapítást, illetve felismerést kell kiemelni, amelyek szintén a népfrontpolitika történetének első időszakából származnak. Az egyik a demokratikus forradalom eredményeként létrejövő hatalom jellegével, a másik a munkásosztálynak az egész nemzet életében betöltött új szerepével, elfoglalt helyével kapcsolatos. Az előbbi az átnövés jellegének, az utóbbi a szocializmusért vívott harcba bevonható, lehetséges szövetségesek meghatározásának szempontjából lényeges.

Révai József a párt agrárpolitikáját elemezve hangsúlyozta:

a gyökeres polgári átalakulásnak a megvalósulása, amely sem a múlt háború végén, sem pedig annak idején a szabadságharcban nem sikerült. Tehát: felszabadulás az értelmüket vesztett történeti kötöttségek, a nemzeti társadalom sokféle hagyományos és ma már csak érdeket védő kötöttségei alól. Ez az átalakulás, mint politikai program, ma a demokrácia teljes megvalósításának a követelményében áll elő. Olyan társadalomnak kell tehát kialakulnia, amely következetesen és teljesen kiformálja országunkban is a modern polgári társadalmat. Azt is tényként kell azonban számításba vennünk, hogy a tényleges társadalmi helyzet olyan, amelyben tartós polgári társadalom már nem épülhet, éppen úgy, vagy talán még kevésbé, mint 1918-ban. Óriási méretűre nőtt a munkásság, amely tömegében már túlmutatott jelenlegi szervezetének politikáján. A másik nagy tömeg, a parasztság pedig már nem képes fokozatosan beilleszkedni a polgári társadalomba, olyan óriási arányúvá nőtt az agrárszegénység tömege. Tehát sem földbirtokreform, sem polgári termelési politika már nem képes megoldani alapvető gazdasági kérdéseket. Úgy áll tehát a helyzet, hogy egy modern polgári társadalom tartós és állandó kiépülésének már nincsenek meg a tényleges társadalmi alapjai. Ennek következtében a fejlődésnek csak egy átmeneti szakasza lehet egy ilyen átalakulás, mint ilyen azonban feltétlenül szükséges út, amelynek ellenszegülni csak olyan reakcióval lehet, amely a jelenlegi állapotot akarja megrögzíteni, vagy éppen visszafelé fordítani a fejlődés irányát." Majd rámutat: ezt a fejlődést a belső viszonyok diktálják, de hogy ténylegesen „milyen kifejlődés lesz", az a külső politikai átalakulástól is függ. (Szárszó, Budapest, 1943. Magyar Élet kiadása.)

[108] *Révai József:* Marxizmus, népiesség, magyarság. 259. old.

„...az a hatalom, amely az agrárreformot végrehajtja, jellegében, osztálytartalmában *nem állhat túl messze* az agrárforradalmat végrehajtó demokratikus munkás- és paraszthatalomtól. Népinek kell lennie, demokratikusnak kell lennie és valóban rendszerváltozást kell jelentenie. Nem okvetlenül csak munkások és parasztok demokratikus hatalma lesz, de a munkások és parasztok mindenesetre a magukénak kell hogy érezzék."[109] Ugyancsak Révai mutatott rá, hogy mennyire megnövekedett a munkásosztály szerepe, társadalmi súlya, amikor megállapította: „Régi, szilárdnak hitt, örökre elfoglaltnak látszó állásokat elvesztett a munkásság, de újakat is foglalt, egész népek számára mutatja a nemzeti élet új útjait, befolyásának és hatósugarának körébe tudja vonni a nemzeti élet központi kérdéseit."[110] Majd hozzáteszi: „A mai munkásmozgalom talán abban különbözik a háború előttitől, hogy a maga szocialista osztálycéljait sokkal szervesebben, sokkal elevenebben tudja összekapcsolni az egész nemzeti élet új fejlődési útjaiért való harccal, hogy az egész nép alaptörekvéseinek szószólójává tud lenni, a nemzeti élet vezetéséért tud harcolni."[111] A hatalomnak és a munkásosztály szerepének, megnövekedett lehetőségeinek fenti jellemzése már magában foglalta, hogy az átnövés viszonylag békés úton mehet végbe, más szóval: a feladat nem a fennálló hatalom megdöntése, hanem a munkásosztály súlyának növelése útján a munkás-paraszt, pontosabban népi demokratikus diktatúrának proletárdiktatúrává fejlesztése, s ezt a feladatot a munkásosztály megnövekedett szerepénél, „hatósugaránál" fogva szélesebb osztályszövetségben hajthatja végre, mint korábban. S ha e következtetések levonására ilyen egyértelműen akkor nem is került sor, kétségtelen, hogy a fenti megállapítások alapot, kiindulópontot jelentettek az átnövés e fontos kérdéseinek későbbi kimunkálásához.

Bár a második világháború idején a pártnak szinte minden erejét teljesen lekötötte az antifasiszta függetlenségi harc, a háború utáni fejlődés jellegére vonatkozóan már 1942-ben igen fontos megállapítással találkozunk. Az illegális „Szabad Nép", első-

[109] Ugyanott, 254. old.
[110] Ugyanott, 290. old.
[111] Ugyanott, 291. old.

sorban a háború után kialakuló új nemzetközi erőviszonyokból kiindulva, már ekkor leszögezte, hogy az átmenet békés útja lehetséges. „A nemzeti demokratikus irányzat (azaz a függetlenségi mozgalom — *Sz. B.)* a német elnyomással együtt annak belföldi támaszát, a reakciós körök uralmát is felszámolja és szabaddá teszi az utat a nemzet demokratikus fejlődésének, *ami az új európai viszonyokban egyértelmű a szocializmus felé való viszonylag békés fejlődéssel* [112]" (Az én kiemelésem. — *Sz. B.)*

A háború előtti és alatti társadalmi és politikai viszonyok, az előtérben álló közvetlen feladatok azonban nem kedveztek az átnövéssel kapcsolatos kérdések kimunkálásának. „Ma, amikor a népi demokráciáért való egységes harc a legfontosabb — mutatott rá Révai 1938-ban —, nem azon van a hangsúly, hogy milyen különböző utakon fejlődik majd *tovább* az a népi Magyarország, amelyet meg akarunk valósítani."[113] Még inkább ez volt a helyzet a szovjetellenes háború kitörése után, amikor az ország önálló léte is veszélybe került, amikor a fő feladat a népellenes háború beszüntetése, a függetlenség megvédése, s ennek érdekében valamennyi németellenes hazafias erő tömörítése volt.

De nemcsak erről van szó. Nemcsak politikai megfontolások, az „egységes antifasiszta harc" érdekei emeltek korlátokat a továbbfejlődés elemzése, még inkább a távolabbi perspektívákról folyó viták elé, hanem egyáltalán az a körülmény, hogy a konkrét viszonyok ismerete nélkül, amelyek közepette sor kerül majd a fasizmus megsemmisítésére, aligha lehetett egy sor kérdést tisztázni, vagy akár az átnövés valamennyi fontos vonatkozását megvilágítani. Egy ilyen próbálkozás valóban csak a „meddő találgatások útvesztőjébe" vezetett volna.

Azt azonban meg kell állapítani, hogy a magyar mozgalom 1936 után sikeresen dolgozta ki azt az új politikai irányvonalat, amely a VII. kongresszus útmutatásainak és természetszerűleg a nemzetközi és magyar viszonyoknak megfelelt. E munka során a párt nemcsak az antifasiszta, függetlenségi politika alapjait rakta le és ezt a politikát alkalmazta a gyakorlatban, hanem e

[112] Szabad Nép, I. évf. 3. sz.
[113] *Révai József:* Marxizmus, népiesség, magyarság. 327. old.

politika kidolgozásával egyidejűleg elméleti alapot teremtett a párt felszabadulás utáni tevékenysége, a szocializmusba való átmenet politikájának kidolgozása számára is.

Ezek sorában mindenekelőtt meg kell említeni az új típusú népi demokratikus forradalomra, valamint e forradalom eredményeként kialakuló hatalom jellegére vonatkozó, elsősorban Révai József által megfogalmazott, s fentebb ismertetett tételeket. Bár e tételek elsősorban a forradalom antifasiszta, demokratikus szakaszára vonatkoztak, egyben kiindulópontul szolgálhattak és szolgáltak is a szocializmusba való átmenet kérdéseinek kimunkálásához. Külön ki kívánjuk emelni a szocializmusba való átmenet politikájának kidolgozása szempontjából is, a nemzeti kérdés, a függetlenségért való harc jelentőségének felismerését, ami nagy szerepet játszott abban, hogy kialakulhatott az osztályerők megoszlásának teljesen új képlete nemcsak a demokráciáért, hanem a szocialista célokért vívott harc időszakában is. A demokráciáért vívott harc új értelmezése mellett a nemzeti kérdésben való helyes állásfoglalás tette lehetővé, hogy a munkásosztály a maga szocialista osztálycéljait minden korábbinál jobban össze tudja kapcsolni „az egész nemzeti élet új fejlődési útjaiért való harccal", hogy széles osztályszövetséget hozzon létre a saját vezetése alatt, ami kedvező nemzetközi viszonyok között biztosította az antifasiszta demokráciának szocialista demokráciába való békés átfejlődését.

II

A kommunista párt 1944 őszi akcióprogramja és a népi demokratikus fejlődés értelmezése a felszabadulás idején

1944 szeptember végén a Vörös Hadsereg átlépte Magyarország határait. Ezzel megkezdődött a német fasiszta csapatok és magyar kiszolgálóik hatalmának szétzúzása; a felszabadított területeken lehetővé vált egy új, demokratikus rendszer alapjainak lerakása. Más szóval napirendre került a népi demokratikus forradalom megvívása, a Kommunista Párt minimális programjának megvalósítása.

Az új helyzet, az ország felszabadításának megkezdése, a küszöbönálló forradalom szükségszerűen ismételten felvetette mindazokat a legfontosabb elméleti kérdéseket, amelyek a párt stratégiáját és taktikáját meghatározták. Így újfent vizsgálat alá került a soronlevő forradalom jellege, a forradalom fejlődésének perspektívái, a szövetségesek kérdése, s mindazok a módszerek, eszközök, szervezeti formák, amelyeket az átalakulás során alkalmazni lehet, vagy éppen alkalmazni kell.

E kérdések a párt felszabadulás utáni akcióprogramjának kidolgozása során, azzal szoros összefüggésben merültek fel.

A párt korábbi programja – az 1942 decemberében a Kossuth Rádió által sugárzott program, valamint a Magyar Kommunista Párt illegális Központi Bizottságának 1943 áprilisában kiadott programja[1] – a fő pontokat és követeléseket tekintve ugyan

[1] A programokat közli Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1935 – 1945. Kossuth Könyvkiadó 1964. 384. és 393. old.

nem évült el (változatlanul aktuális volt a szovjetellenes háború beszüntetésének, nemzeti kormány alakításának, a demokratikus szabadságjogok biztosításának, széles körű földreform végrehajtásának a követelése), azonban az új helyzet megkívánta e követelések új megfogalmazását.

A párt vezetőségének mindkét része felismerte, hogy szükség van egy új akcióprogram kidolgozására. Az országban illegálisan dolgozó Központi Bizottság és a Szovjetunióban, emigrációban működő Külföldi Bizottság szinte teljesen egyidőben kezdett hozzá a program kidolgozásához, s nagyjából egyidőben is készítette el, egymástól függetlenül, e dokumentumot.

A két program elemzése, a korábbi, az 1942-es és 1943-as programokkal való összevetése önmagában is lehetővé teszi, hogy következtetéseket vonjunk le a forradalomelmélet fejlődésével összefüggő kérdéseket illetően. Hisz a programokat a nemzetközi és a belső helyzet, az erőviszonyok elemzése alapján dolgozták ki, s szükségszerűen tükrözik a forradalom jellegéről, fejlődésének perspektíváiról, útjairól alkotott nézeteket, mégpedig a többség nézeteit, azokat, amelyek a párt egész politikájának kidolgozása során irányadók lettek. Ezért a programok részletes elemzésétől nem tekinthetünk el.

A programok azonban elsősorban a felszabadulást közvetlenül követő átalakulással összefüggő, csak a legáltalánosabb elméleti kérdésekben adnak eligazítást. A részletkérdések, a kisebbségi vélemények, nemegyszer lényeges elméleti-politikai megfontolások, a továbbfejlődésre, pontosabban a forradalom egész menetére vonatkozó elképzelések homályban maradnak. Pedig ezek ismerete témánk szempontjából rendkívül fontos. Ezért vizsgálódásunkat ki kell terjesztenünk a két új program elkészítése közben kibontakozott belső vitára, s nem szabad szem elől tévesztenünk azokat a megnyilatkozásokat sem, amelyek a programról, illetve programokról, azok egyes pontjairól, a párt soron levő feladatairól, nagyjából a programok kidolgozásával egyidejűleg a nyilvánosság előtt elhangzottak.

Fel kell azonban hívni a figyelmet arra, hogy ezt a feladatot csak részben teljesíthetjük. Ennek oka az, hogy a párt vezető szerveiben lefolyt vitákról, értekezletekről viszonylag igen kevés

korabeli dokumentum maradt fenn, illetve áll rendelkezésünkre. A dolog természeténél fogva különösen kevés a párt illegális Központi Bizottságának munkájáról, a Központi Bizottságban lefolytatott vitákról szóló anyag. Ez megnehezíti a programkészítés során felvetődött kérdések minden szempontból hiteles, sokoldalú megvilágítását; bizonyos aránytalanságokat okoz a tárgyalásnál. A Külföldi Bizottság ez irányú tevékenységét viszonylag részletesen, míg az illegális Központi Bizottság munkáját csak igen vázlatosan tudjuk ismertetni.

Ez az aránytalanság azonban nemcsak a forrásanyaggal függ össze. A Külföldi Bizottság, amely ekkor nem volt lefoglalva a mozgalom operatív vezetésével, s legálisan, nyugodt körülmények között dolgozott, több figyelmet szentelhetett a felszabadulás utáni program, politikai irányvonal kidolgozásának és az ezzel összefüggő elméleti kérdések megvitatásának, mint a Központi Bizottság, amely mély illegalitásban dolgozott, és fő figyelme és erőfeszítése a fegyveres nemzeti ellenállás megszervezésére irányult.

A Külföldi Bizottság 1944 szeptemberében és októberében több értekezleten vitatta meg a programtervezetet.[2] A vita során a népi demokratikus átalakulással összefüggő szinte valamennyi fontos elméleti-politikai kérdés felmerült. Olyanok is, amelyeket már korábban tisztáztak, és olyan, részben új kérdések is, amelyeket a párt nyilvánosan csak jóval később, 1946-ban (elsősorban a III. kongresszuson) vetett fel és tisztázott.

[2] Az értekezletek egy részéről gyorsírói feljegyzés áll rendelkezésünkre, amelyet az egyik résztvevő, Friss István a maga számára készített. A feljegyzés három értekezletről (szeptember 13., 28., október 7.) készült. (PI Archívum. 677. f. 1/13. őe.) Azonban ennél több értekezletet tartottak a programtervezetről. Ezt bizonyítja többek között Szántó Béla egy kézirata, amely a szeptember 20-i értekezleten elmondott felszólalását tartalmazza. (PI Archívum. 731. f. I/29.) Az értekezleten nemcsak a Külföldi Bizottság tagjai vettek részt. A résztvevők összlétszámát nem sikerült pontosan megállapítani, csak a felszólalókról vannak megközelítően pontos adataink. A feljegyzés alapján megállapítható, hogy összesen 24-en szólaltak fel (sokan többször). Ezek a következők: Andics Erzsébet, Bíró Zoltán, Fogarasi Béla, Friss István, Gábor József, Gergely Sándor, Gerő Ernő, Háy Gyula, Háy László, Lakatos Éva, Lippai Zoltán, Lukács György, Münnich Ferenc, Nemes Dezső, Nyisztor György, Pelikán Géza, Rákosi Mátyás, Révai József, Rudas László, Szántó Béla, Szántó Rezső, Szántó Zoltán, Uitz Béla, Vas Zoltán. Előadók: Gerő Ernő és Révai József voltak.

Elsőnek a felszabadulás időszakában napirenden levő társadalmi átalakulás jellegéről, a párt közvetlen feladatairól kifejtett nézeteket ismertetjük. Ezek szervesen összefüggnek a program értékelésével, s a tanácskozások is elsősorban erre irányították a figyelmet, ebből indultak ki az egyéb kérdések tárgyalásakor is.

Ismeretes, hogy a párt a Kommunista Internacionálé VII. kongresszusa után, nem mondva le a proletárdiktatúráért való harcról, közvetlen feladatként az ország demokratikus átalakítását tűzte ki. A háború időszakában, különösen a német megszállás viszonyai között a függetlenségi, a Hitler-fasizmus elleni felszabadító harc került előtérbe. A párt fő irányvonala azonban alapvetően nem változott, s változtatást a felszabadulás teremtette új viszonyok sem követeltek.

Mi az oka tehát annak, hogy a stratégiai irányvétel, a forradalom adott szakaszának jellege központi problémája volt az értekezletnek?

Ennek oka – mint erre már korábban utaltunk – abban rejlik, hogy bár a fő irányvonal, a stratégia általában hosszabb időre szól, s csak nagy történelmi sorsfordulók idején, illetve után változik, mégis a konkrét történelmi helyzet bizonyos módosításokat tehet és tesz is szükségessé, anélkül természetesen, hogy e fő irányvonal alapjait érintené. Vonatkozik ez a forradalom adott szakaszának jellegére is. A forradalom jellegét az adott ország gazdasági-társadalmi-politikai struktúrája, a társadalmat feszítő fő ellentmondások határozzák meg, de a konkrét helyzet, amelyben a forradalom napirendre kerül, a nemzetközi és a belső erőviszonyok sajátos vonásokat kölcsönözhetnek a forradalomnak.

Különösen így van ez korunkban a fejlett országokban, ahol is a szocializmusra való közvetlen áttérés objektív alapjai adottak, de a társadalmi-politikai viszonyok a demokratikus fordulat végrehajtását tűzik napirendre. Ezekben az országokban a demokratikus és a szocialista átalakulás között nincs és nem is lehet éles határvonal. Ennek megfelelően a demokratikus és a szocialista átalakulásra való irányvétel – Révai szavaival szólva – nem egymást mereven kizáró politikai terv, hanem kiegészíti egymást, magában a társadalom fejlődésében van meg az objek-

tív alapja mindkét tendenciának. Ezért az objektív helyzetben bekövetkező minden változás megköveteli, hogy feltárják az átalakulás „konkrét képletét", meghatározzák, hogy már a demokratikus átalakulás szakaszán a konkrét történelmi helyzet mekkora és milyen lépéseket tesz lehetővé a szocializmus irányába.

A tanácskozásokon mérlegelték a nemzetközi helyzetet és az országon belül kialakult osztály-erőviszonyokat. Ennek alapján az értekezlet minden résztvevője egybehangzóan szögezte le, hogy a szocialista forradalomnak, a proletárdiktatúra megteremtésének feltételei hiányoznak, demokratikus átalakulás van napirenden. Abban azonban, hogy a demokratikus átalakulás menynyire lesz radikális, kezdettől fogva milyen szocialista rendszabályok foganatosítására kerülhet sor, mennyire lehet a tőkés termelést korlátozni — már voltak bizonyos nézetkülönbségek.

A rendelkezésünkre álló forrásanyag alapján nehéz ezeket — és más nézetkülönbségeket is — részletesen és pontosan felvázolni. Annyit azonban megállapíthatunk, hogy a vita során egyesek nagy hangsúllyal szóltak a németekkel együttműködő nagybirtokosok és nagytőkések vagyonának kisajátításáról, a munkásellenőrzésről, a Horthy-rendszer várható teljes összeomlásáról; míg mások elsősorban az átalakulás kezdeti szakaszának nemzeti jellegét hangsúlyozták, a rendszernek csak részleges összeomlásával számoltak, s főként a nemzeti bizottságok jelentőségét emelték ki az átalakulás végrehajtásában.

A kérdéssel, ezúttal is, különösen sokat foglalkozott Révai József. A feljegyzés egyik felszólalását így rögzítette: „Az elvtársak egy része szerint az akcióprogramnak függetlennek kell lenni attól, hogy milyen körülmények között vesszük át a hatalmat. Ezzel nem ért egyet. Hogy pontosan mi lesz, nem tudjuk, de nagyjából ismerjük az erőviszonyokat. *Nemzeti átalakulás, nemzeti kiindulópont, melyet át kell fejleszteni demokratikus forradalommá.* (Az én kiemelésem. — *Sz. B.*) Nem helyes, hogy radikalizmusunknak csak az szab határt, hogy most nem akarunk szocializmust."[3] Rámutatott, hogy az átalakulás fő kérdése a demokratikus állam megteremtése és a földkérdés megoldása.

[3] PI Archívum. 677. f. 1/13. őe.

Révai egy másik felszólalásában is az átalakulás kezdeti szakaszának nemzeti (mások megfogalmazásában: Hitler-ellenes) jellegét hangsúlyozza. Mint a feljegyzés rögzíti: „Nem rögtöni demokratikus forradalom, hanem olyan átalakulás, amelynek nemzeti a kiindulópontja. Ezt kell továbbfejleszteni." Megítélése szerint a fő tüzet az uralkodó osztályok hazaáruló része ellen kell összpontosítani, ami ugyan megingatja az egész uralkodó osztályt, de nem vezet a nagytőke hatalmának teljes felszámolásához. Hasonlóképpen foglalt állást Gerő Ernő is, aki az átalakulás célját „a feudalizmus és a németekkel szövetséges kapitalizmus" szétzúzásában jelölte meg.

Ezek a gondolatok vezérelték Révait és másokat is a konkrét követelések megfogalmazásánál, a program elkészítése során. Révai a programról szólva is annak nemzeti-demokratikus jellegét hangsúlyozza: „A program megvalósulása esetén nem áll messze attól, amit egy demokratikus forradalom megvalósít, de nem a demokratikus forradalom programja, hanem az után megy, elvezet oda."[4]

Végül is ezek a nézetek váltak elfogadottá és – mint még később látni fogjuk – érvényesültek a program végleges kidolgozása során.

A Külföldi Bizottság tehát nemzeti-demokratikus forradalomra vett irányt, olyan demokratikus átalakulásra, amelynek kiindulópontja és kezdetben fő feladata a nemzeti demokratikus állam megteremtése és a Hitler-ellenes függetlenségi harc. Az ország gazdasági-társadalmi rendjének forradalmi demokratikus átalakítása e fő feladatnak alárendelve, fokozatosan valósul meg.

Jelentett ez valamiféle módosulást a párt irányvonalában? Nem, nem jelentett. Ez az irányvonal teljesen összhangban volt a szovjetellenes háború megkezdése után, 1941-ben kialakított irányvonallal és megegyezett a párt illegális Központi Bizottságának 1944 őszi állásfoglalásával.

Az illegális Központi Bizottság idevonatkozó állásfoglalását természetesen nincs módunk egyes tanácskozásokról készült feljegyzésekkel dokumentálni; a Központi Bizottságban ez a kérdés

[4] Ugyanott.

nem is képezte vita tárgyát. A Kommunista Párt 1944 szeptemberi kiáltványa, amely programjellegű dokumentum volt, de más anyagok, felhívások, memorandumok is egybehangzóan mutatják, hogy az illegális Központi Bizottság, nem mondva le a reakciós rendszer megdöntéséről, a demokratikus átalakulás végrehajtásáról, fő feladatként a Hitler-ellenes harcot, a nemzeti fegyveres ellenállás kibontakozását állította a párt és a mozgalom elé.[5] Ebben az értelemben az illegális Központi Bizottság is egy olyan demokratikus fordulattal számolt, amelynek kiindulópontja „nemzeti", vagyis a Hitler-ellenes nemzeti felszabadító harc.

Felmerül a kérdés (vitákon ennek többen nem is egyszer hangot adtak), hogy helyes volt-e 1944 őszén — amikor a nemzetközi küzdőtéren és a felszabadulás megindulásával az erőviszonyok 1941-hez képest az országon belül is jelentősen megváltoztak — a párt korábbi irányvonalát fenntartani, olyan széles nemzeti front kialakítására törekedni, amelyben még a Hitlerrel szembefordult horthysták is helyet kapnak. A kérdés elsősorban az ideiglenes nemzeti kormány összetételével, a horthystáknak e kormányban játszott szerepével összefüggésben vetődik fel.

Kétségtelen, hogy a horthysta tábornokok és politikusok bevonása az ideiglenes kormányba nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, lényegesen nem befolyásolta a még Hitler oldalán harcoló magyar egységek magatartását. Egyáltalán, a horthysta tábornokok és katonatisztek nem játszottak számottevő szerepet a nemzeti felszabadító háború kifejlesztésében. Igaz, a nemzeti hadsereg felállításának és harcbavetésének elhúzódása, illetve elmaradása nem, helyesebben nemcsak a tábornokokon múlott,

[5] A Kommunista Párt kiáltványát lásd Dokumentumok a forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1935—1945. 537. old. — Az illegális Központi Bizottság irányvonalát jól tükrözik a Magyar Front memorandumai, valamint a Kommunista Ifjúsági Szövetség programja is. A memorandumok fő követelései: hadüzenet Németországnak, fegyverszünet a szövetséges hatalmakkal, koalíciós kormány alakítása a Magyar Front és a hadsereg képviselőiből. (Lásd ugyanott, 545. és 548. old.) A Kommunista Ifjúsági Szövetség programja pedig, a párt más dokumentumaival egybehangzóan leszögezi: A közvetlen feladat és cél „a német megszállók és bérenceik kiűzése, kipusztítása hazánk földjéről, és az ország teljes felszabadítása... A közvetlen célok elérése fogja eredményezni a szabad, független, demokratikus Magyarország megszületését." (PI Archívum. 677. f. 1/92. őe.)

összefüggött a hadműveletek alakulásával, s egyéb, a kormányon kívül álló nemzetközi tényezővel is. Az azonban bebizonyosodott, hogy a kormányba bekerült horthysták semmiféle lényeges erőt nem képviseltek, a nemzeti demokratikus átalakulás megindulásában tulajdonképpen szerepük nem volt. Viszont, szinte kezdettől fogva gátolták a demokratikus átalakulás végrehajtását, többségük támogatott, sőt ösztönzött minden olyan kísérletet, amely a régi, a Horthy-rendszer maradványainak konzerválására, átmentésére irányult.[6]

Mégis úgy véljük, helyes volt, hogy a párt, pontosabban a pártvezetőség mindkét része a Hitler-ellenes felszabadító harc kifejlesztése érdekében egy széles, a hitleri Németországgal szembefordult, horthystákat is magába foglaló nemzeti egységfront megteremtésére törekedett. Ez a törekvés megfelelt a proletariátus nemzetközi feladatainak, az agresszorok elleni háború érdekeinek. Vagyis — Dimitrov szavaival szólva — megfelelt az adott szakasz konkrét feladatainak, és ami szintén nem mellékes, józanul mérlegelte az ország dolgozó tömegeinek politikai színvonalát.

Miről van ugyanis szó? Arról, hogy az uralkodó osztályok egy részének érdeke volt a nácikkal való szakítás és reális volt a feltételezés, hogy ha felemásan, a rendszer átmentése céljából is, de szembefordulnak a hitleri Németországgal. Ily módon tehát bizonyos szerepet játszhatnak a fegyveres harc kibontakozásában. Másfelől viszont a Kommunista Párt szervezeti befolyása,

[6] Az erre vonatkozó tények és események eléggé ismertek. Ezért csak utalunk Dálnoki Miklós Bélának a nemzeti bizottságokkal kapcsolatos akcióira, amelyek a nemzeti bizottságok hatáskörének szűkítésére, e bizottságok felszámolására irányultak (részletesen lásd *Rákosi Sándor — Szabó Bálint:* A pártok állásfoglalása a nemzeti bizottságok kérdésében 1945 elején. Párttörténeti Közlemények, 1967. 1. sz.); gróf Teleki Gézának a földreformmal és az üzemi bizottságokkal szembeni állásfoglalásaira (lásd *M. Somlyai Magda:* Az 1945-ös földreform. Földreform 1945. Kossuth Könyvkiadó 1965. 44. old.; Az üzemi bizottságok a munkáshatalomért. 1944 — 1948. Összeállította: *Dr. Jenei Károly, Rácz Béla, Strassenreiter Erzsébet.* Táncsics Kiadó 1966. 187. old.); a Vörös János vezette honvédelmi minisztérium háborús bűnösöket mentegető akcióira, szabotázsára [lásd *Mucs Sándor:* A magyar néphadsereg megszervezése és fejlődése (1945 — 1948). Zrínyi Katonai Kiadó 1963. 60 — 66. old.], és más, elsősorban a közigazgatás demokratizálását, a háborús bűnösök megbüntetését hátráltató akciókra, amelyekkel a korabeli sajtó is bőven foglalkozott.

az antifasiszta áramlatokat tömörítő Magyar Front ereje elégtelen volt ahhoz, hogy egyedül, az uralkodó osztályok németellenes része nélkül, vagy éppen ellene szakítsa ki az országot a szovjetellenes háborúból, fordítsa szembe a hitleri Németországgal. Ilyen körülmények között nem lehetett lemondani a reakciós, de Hitler-ellenes erőkkel való ideiglenes együttműködés megteremtéséről egy felszabadító háború kibontakoztatása érdekében. A fasiszta Németország szétzúzása, az ország felszabadítása volt a feltétele az ország demokratikus átalakításának, a népi demokratikus forradalom győzelmének is.

A Hitler-ellenes horthysta erőkkel való együttműködés megfelelt a forradalom jellegéről vallott felfogásnak, a párt irányvonalának. De nem következett abból szükségszerűen, hanem a konkrét helyzet, az erőviszonyok függvénye volt. Ha a párt befolyása erősebb: az antifasiszta erők szervezettsége magasabb színvonalú, akkor a fegyveres nemzeti ellenállás a Hitler-ellenes horthysta erők nélkül is sikeresen kifejleszthető lett volna, mi több, az antifasiszta nemzeti ellenállási mozgalom viszonylag gyorsan népi demokratikus forradalomba csaphatott volna át.

Tehát a helyzet, az erőviszonyok késztették a pártot a Hitler-ellenes harcra hajló horthystákkal való együttműködés keresésére. Különösen vonatkozik ez a romániai fordulat utáni helyzetre; 1944 szeptemberében, október elején a magyar hadvezetőség a front megnyitásával még sokat tehetett volna a háború megrövidítése, a németellenes felszabadító háború kibontakoztatása érdekében. Október 15-e után a horthysták helyzete megváltozott, de a háború tovább folyt, s bizonyos horthysta körök készek voltak aktív szerepet vállalni a nemzeti ellenállás megszervezésében. Elég utalni a Felszabadító Bizottság létrejöttére, amelyben a horthysta hadsereg tisztjei jelentős szerepet vállaltak. Nem lehet figyelmen kívül hagyni Dálnoki Miklós Béla átállását sem, amelyet követően sokezren mentek át a szovjet hadsereg oldalára. Jogos volt a feltételezés, hogy a horthysták még egyetmást tehetnek a háború megrövidítéséért. Ez pedig akkor elsőrendű szempont volt, amelyet az antifasiszta koalíció léte és érdekei is motiváltak.

Másfelől számításba kell venni azt is, hogy a Kommunista

Párt (a Külföldi Bizottság csakúgy, mint az illegális Központi Bizottság) nem táplált illúziókat a horthystáknak a demokratikus átalakuláshoz való viszonyát illetően, nem mondott le a tömegek megszervezéséről, mozgósításáról s egyáltalán a demokratikus átalakulás radikális végrehajtásáról.

A Külföldi Bizottság által rendezett tanácskozásokon nemcsak a demokratikus forradalom nemzeti kiindulópontját hangoztatták, s óvtak mindennemű „előreszaladástól", hanem keresték, kutatták azokat a módszereket is, amelyek a demokratikus átalakulást előrelendítik, megjelölték azokat a feladatokat, amelyeknek végrehajtása a polgári demokrácián túlmutató népi demokráciát alapozza meg.

Gerő Ernő felszólalásában óvott attól az illúziótól, hogy a felszabadulás után, mivel minden párt demokratikus lesz, az osztályharc csökken. Rámutatott, hogy az osztályharc az osztályszövetségen, a nemzeti egységfronton belül is kibontakozik. Az osztályharc nem szűnik meg, nem csökken, hanem más formában, más eszközökkel folyik. Hangsúlyozta, hogy a Horthy-rendszer eltakarítása harc kérdése lesz, ennek megvívása elsősorban a belső erők feladata.[7]

Az értekezlet nagy figyelmet fordított a demokratikus tömegmozgalom szervezésére. Révai József — abból kiindulva, hogy az új kormány aligha lesz olyan demokratikus, mint Bulgáriában, s ezért „előre kell hajtani" — leszögezte: „Forradalmi népi demokratikus, alulról jött szerveket akarunk teremteni. Ha a tömegek mozgásba jönnek, ezek lesznek leginkább kitéve a tömegek nyomásának." Ilyen forradalmi szerveknek — mint ez a feljegyzésből kiderül — Révai és mások is a nemzeti bizottságokat, az üzemi bizottságokat és a földrendező bizottságokat tekintették. A helyi népi szervekre való támaszkodás fontosságát hangsúlyozták Andics Erzsébet, Lukács György, Nemes Dezső, Rudas László és mások is. Felmerült, hogy e szerveket, s általában a tömegeket esetleg a kormány ellen kell majd mozgósítani. Lukács György és Szántó Zoltán hangoztatta, hogy ha országos nemzeti bizottság nem is alakul, budapesti nemzeti bizottságra

[7] Lásd PI Archívum. 677. f. 1/13. őe.

(amely országos jelentőségű szervvé nőheti ki magát, mint 1919-ben a Munkástanács) szükség lesz, hogy „előre tolja a kormányt".

A vita során felmerült a helyi népi szervek és a kormány viszonya, valamint általában az új hatalom osztálytartalma is. Volt, aki amellett foglalt állást, hogy a kettős hatalom kialakulása elkerülhetetlen lesz. (Rudas László: „Akár akarjuk, akár nem, kettős hatalom lesz.") Mások ezt nem tartották elkerülhetetlennek és ellenezték, hogy kettős hatalom alakuljon ki. (Rákosi Mátyás: „Kettős hatalom: nem kell. De ez nem azt jelenti, hogy a tömegek befolyását kiküszöböljük. Legjobb válasz lesz a gyakorlati munka.") A központi hatalom és a nemzeti bizottságok viszonyát a konkrét helyzet, a körülmények alakulásától tették függővé. Révai, arra a kérdésre válaszolva, hogy mi lesz a nemzeti bizottságok és a központi hatalom viszonya, a következőképpen válaszolt: „Osztályharc kérdése. Mi jobb nekünk: ha a kormányhatalom ellenőrzi ezeket, vagy ezek a kormányhatalmat? Hol lesz a pártnak nagyobb befolyása? Előre felelni rá nem tudunk." Hasonlóképpen foglalt állást Lukács György: „A körülményeken múlik, hogy erőink hol vannak." Vita után lényegében ezt az álláspontot tette magáévá a tanácskozás.[8]

A hatalom osztálytartalmával – jelen ismereteink szerint – részletesebben Szántó Béla foglalkozott. Ő leszögezte: „...a megvalósításra váró demokráciában a hatalmat nem *egy* osztály fogja gyakorolni. A proletariátus más demokratikus osztályokkal együtt részt vesz ennek a demokráciának a megvalósításában, mert a mai történelmi helyzetben a következetes polgári demokrácia a proletariátus részvétele, sőt vezetése nélkül egyáltalán nem valósítható meg. De a többi osztályok a proletariátusnak nem egyszerűen csak szövetségesei lesznek, úgy mint a proletárdiktatúrában, hanem ezek az osztályok a proletariátussal együtt, *közösen* gyakorolják a hatalmat, részesei a hatalomnak."[9]

Mások a hatalom kérdését a demokrácia osztálytartalma szemszögéből vizsgálták. Rámutattak, hogy ez a „következetes polgári demokrácia" új típusú, plebejus, népi demokrácia. A demok-

[8] Lásd ugyanott.
[9] PI Archívum. 731. f. – I/29.

rácia értelme — mutatott rá Gerő Ernő — ma más, mint korábban. 1919-ben a demokrácia jelszava a szocializmus elleni harc jelszava volt. 1934—1938-ban pedig a fasizmus elleni védekezés jelszava. Ma, harc a demokráciáért, annak a harcnak a folytatása, amelyet a Szovjetunió és a demokratikus államok vívnak a fasizmus szétzúzásáért. A demokrácia jelszava ma a támadás jelszava a fasizmus, végső fokon az imperializmus ellen. Ezért a kommunistáknak részt kell venniük az olyan kormányokban, amelyek a népi demokrácia megteremtésének lehetőségét hordják magukban.[10]

Hasonlóképpen nem tévesztette szem elől az illegális Központi Bizottság sem a tömegek megszervezésének és mozgósításának, az ellenforradalmi rendszer megdöntésének feladatát. Tudatában volt annak, hogy a nemzeti ellenállás elsősorban a munkások és a parasztok, a dolgozó tömegek aktivitásától, harckészségétől függ, hogy az ország demokratikus átalakítása csakis a tömegek harcának eredménye lehet. Ezért, miközben kihasznált minden lehetőséget arra, hogy együttműködést teremtsen a Hitlerrel szembefordulni kész horthysta erőkkel is, a munkásosztály, a tömegek előtt nem szűnt meg leleplezni a hatalmon levő horthysta körök nép- és nemzetellenes magatartását, önálló és határozott fellépésre hívta fel a munkásokat, parasztokat, az ország sorsáért aggódó értelmiségieket.

Az 1944. szeptember 12-én kiadott röplap feltárta, hogy a Horthy—Lakatos-féle hintapolitika és a kivárás politikája milyen súlyos következményekhez vezet: az ország harctérré és romhalmazzá válik. Majd a munkásokhoz fordulva rámutatott: „*A munkásságnak haladéktalanul szakítania kell várakozó magatartásával.* Az ország vezetőitől, Horthytól és társaitól nem várhatunk egyebet, mint árulást és újabb árulást. De nekik is tudniuk kell: ha nem követik Mannerheim példáját, ha rászabadítják most a háború poklát az országra, ugyanaz a sors vár rájuk, mint a német háborús bűnösökre."[11] S bár a Központi Bizottság a Hitler-

[10] Lásd PI Archívum. 677. f. 1/13. őe.

[11] Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1935—1945. 536. old.

ellenes harccal összefüggő konkrét feladatokat állította előtérbe, nem rejtette véka alá — miként ezt a szeptemberi kiáltvány leszögezi —, hogy a nemzeti szabadságharcnak *„kettős a jellege s a kettő elválaszthatatlan egymástól:* Harc a megszálló német imperialista hatalom kiűzésével a független Magyarországért! Harc a magyar reakció megdöntésével a demokratikus Magyarország megteremtéséért!"

A kiáltványban a Központi Bizottság, a demokratikus Magyarországról szólva, egyfelől elhatárolta magát az ultrabaloldali, proletárdiktatúrát hirdető elemektől, leszögezte, hogy a demokratikus Magyarország nem irányul a magántulajdon megdöntésére. Másfelől azonban rámutatott, hogy a demokrácia nem lehet régi típusú, polgári demokrácia, hanem fel kell lépnie „a magántulajdon olyan kinövésének megnyirbálására, mely a magyar dolgozó társadalom óriási többségét feneketlen gazdasági nyomorba taszította és elesettségükben, aggkorukban mint ócskaságot az út szélére dobta."[12]

Ily módon tehát a forradalom nemzeti momentumainak számbavétele, a németellenes függetlenségi harc feladatainak előtérbe helyezése nem jelentett lemondást a népi demokratikus átalakulásról és megfelelt a munkásosztály érdekeinek, a nemzetközi és a belső erőviszonyoknak. A nemzeti kérdés megoldása, a Hitlerellenes függetlenségi harc út volt, átmenet az ország népi demokratikus átalakítása felé.

Ezt a felismerést tükrözte az a programjavaslat, amelyet 1944. november 30-án a Kommunista Párt nyilvánosságra hozott, s amely a népi demokratikus forradalom kibontakozásának idején valamennyi nemzeti demokratikus erő együttműködésének alapja volt.[13]

A program az első helyen a nemzet cselekvő részvételét sürgeti az ország felszabadításában. Ennek érdekében hirdeti, hogy

[12] Ugyanott, 541. és 541—542. old.

[13] Lásd Néplap, 1944. november 30. — A program jellegét még az említett szeptemberi—októberi értekezletek során meghatározták, a főbb követeléseket is kidolgozták, azonban a program végleges megszövegezésére már a felszabadított Szegeden került sor. A végleges szöveget Gerő Ernő és Révai József készítette el. (Gerő Ernő közlése.)

„össze kell fogni minden igazán nemzeti, németellenes erőt" és az ország minden erőforrását mozgósítani kell" a Vörös Hadsereg támogatására, a német fasizmus megsemmisítésére.

A program egyéb követeléseinek nagy része messze túlmutat ezen a célon, de megfogalmazásukból minden esetben kitűnik, hogy a soron levő fő feladat a Hitler-ellenes felszabadító harc. Nem lép fel nyíltan a Horthy-rendszer ellen, hanem a hazaárulók, a németbérencek, a háborús bűnösök elítélését, a fasiszta, népellenes, német zsoldban álló szervezetek feloszlatását követeli. A hangsúly a nyilas, a hazaáruló elemek elleni harcon van.

Jellemző e tekintetben a földreform követelésének megfogalmazása. A programjavaslat világosan kimondja, hogy széles körű földreformot kell végrehajtani, a földigénylők közreműködésével, amely így „sok százezer földnélkülit és szegényparasztot tesz életképes kisgazdaság tulajdonosává". Ugyanakkor — s ez különösen figyelemre méltó az 1942-es, illetve az 1943-as programokkal összevetve[14] — nem tesz említést a nagybirtok igénybevételének mértékéről, módjáról, csupán azt szögezi le, hogy a földreform céljaira „igénybe kell venni a hazaárulók, a háborús bűnösök, a Volksbund-tagok, a német hadseregben szolgáltak birtokait, és teljes egészükben, minden felszereléssel együtt el kell kobozni".

Figyelmet érdemel e tekintetben az a módosítás, amelyet a kommunista programjavaslaton eszközöltek, amikor azt a Nemzeti Függetlenségi Front programjául elfogadták. A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front programja sem foglal állást a birtok-maximum kérdésében, de világosan érzékelteti, hogy nemcsak a hazaárulók, a Volksbund-tagok birtokát kell igénybe venni. A programba ugyanis bevették, hogy *elsősorban* ezek (a fentebb felsorolt kategóriák) birtokainak igénybevétele indokolt. Másfelől azonban a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front prog-

[14] Az 1942-es és az 1943-as program világos állásfoglalást tartalmaz a birtokmaximum kérdésében. Leszögezik, hogy birtokos nem tarthat meg többet 300 holdnál, a 300 holdon felüli birtokot üzemi felszerelésével és állatállományával együtt fel kell osztani. Az 1943-as program még leszögezi, hogy a földosztásban részesülők kártérítést nem fizetnek, s állami kölcsönnel kell a földhöz jutott kisbirtokosokat támogatni. (Lásd Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1935 – 1945. 385. és 397. old.)

ramja a magyar reakciósok háborús politikája helyett a *fasiszták*, tehát a nyilasok háborús politikájáról, felelősségéről beszél, és a programjavaslatnak „a hazaárulók és háborús bűnösök" megbüntetésére vonatkozó követelését „a hazaárulók és a *felelős* bűnösök" megbüntetésére módosították.[15]

Ugyancsak ebben az összefüggésben érdemel figyelmet a Magyar Kommunista Párt, a Nemzeti Parasztpárt és a Kisgazdapárt képviselőinek 1944. november 21-i megállapodása a Délmagyarország című lap politikai irányvonaláról.[16] Ebben egyebek között leszögezik: „A lap a demokratikus, független, népi Magyarországért küzd. Éppen ezért fő ellenségnek a németeket és nyilas bérenceiket tekinti, de következetes kritikát gyakorol a 25 éves Horthy-rendszer fölött is. Elismeri, hogy Horthy fegyverszüneti kérelme alkalmas lett volna az ország helyzetének enyhítésére, de nem áll a Horthy-legitimitás álláspontján. A lap Horthy Miklós személyével szemben a bírálatban tapintatos lesz, anélkül, hogy a tárgyilagos kritikáról lemondana. Különbséget tesz a Szálasi-féle bandita uralom és a Horthy képviselte magyar reakció között."

Ezek a sorok is világosan tükrözik, hogy a Kommunista Párt politikáját a Hitler-ellenes felszabadító harc érdekeinek rendelte alá, anélkül, hogy lemondott volna a Horthy-rendszer maradványai elleni harcról, az ország demokratikus átalakításáról. Sőt számolt azzal, hogy a demokratikus erők viszonylag rövid idő alatt szembekerülnek azokkal a horthysta erőkkel is, amelyek részt vállaltak a németellenes nemzeti átalakulásban, sor kerül a Horthy-rendszerrel való teljes leszámolásra. Erre utal a megállapodásnak az a szakasza, amely leszögezi: „Ha a jelen megállapodást egészben vagy részben túlhaladottá teszi a helyzet alakulása, úgy ezen külön megállapodást megfelelően módosítani kell, vagy újat kell kötni."

[15] Lásd Délmagyarország, 1944. december 3.

[16] Ez a dokumentum azért is érdekes, mert ez volt az első átfogó politikai megállapodás, amelyet a Magyar Frontban részt vevő antifasiszta demokratikus erők képviselői (köztük Balogh István, Erdei Ferenc, Révai József) írtak alá a felszabadulás után. (A dokumentumokat közli A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai. 1944–1948. 611. old.)

Visszatérve a november 30-i programjavaslathoz, rá kell mutatni arra is, hogy ez — a Hitler-ellenes felszabadító harc érdekeinek előtérbe állítása, minden tekintetben való érvényesítése mellett — tartalmazta mindazokat a követeléseket, amelyeknek teljesítése felért a népi demokratikus forradalom feladatainak megoldásával. A program, egy kivételével (üzemi alkotmány, üzemi tanácsok felállítása és a kormány által való elismerése) magában foglalja a korábbi programok követeléseit, és újabb követeléseket is állít fel. Ezek közül a leglényegesebb a nemzeti bizottságokra támaszkodó ideiglenes kormány megalakítása, a kartellek és nagybankok állami ellenőrzése, a villanytelepek, a kőolajforrások, a bauxit-, a szén- és az ércbányák, a biztosítás államosítása. Ezek mellett a programjavaslatban nagyobb hangsúlyt kap a hazaárulók, háborús bűnösök felelősségre vonása, vagyonuk elkobzása. Szerepel benne az újjáépítés központi állami terv alapján való végrehajtása. Végül megjegyezzük, hogy a földreform általánosságban mozgó körvonalazása sem jelenti azt, hogy a program e tekintetben kevésbé radikális. Ezzel elkerülték, hogy a birtok-maximum körül már ekkor vita bontakozzék ki, és nyitva maradt az útja annak, hogy alkalmas időpontban egy radikális földreform-javaslatot dolgozzanak ki.

Mindezek ismeretében megállapíthatjuk, hogy a november 30-i programjavaslat — amely gyakorlatilag a párt minimális programja, a népi demokratikus forradalom programja volt — meszszemenően tekintetbe vette a forradalom kibontakozásának adott feltételeit, a nemzeti függetlenségi harc követelményeit.

Ezután áttérünk az illegális Központi Bizottság által készített programtervezet[17] tárgyalására. Mielőtt azonban a tervezet követeléseit és jellegét vizsgálat tárgyává tennénk, röviden szólni kell e dokumentum keletkezésének körülményeiről, arról, hogy készítőik milyen szerepet szántak a programtervezetnek.

Az a gondolat, hogy a párt illegális vezetősége a háború utáni időkre szóló politikai programot készítsen, a Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt akciócgységét rögzítő dokumentum kidolgozásával egyidőben, 1944 szeptemberében merült

[17] Lásd PI Archívum. 677. f. 1/14. őe.

fel. A programtervezetet, az egységokmányhoz hasonlóan, Rajk Lászlóval együtt Kállai Gyula dolgozta ki. A tervezet 1944. október 2-án készült el. Az elgondolás az volt, hogy miután a Központi Bizottság más tagjainak véleményét is kikérték, a tervezetet átdolgozzák, majd a Kommunista Párt javaslataként a Magyar Frontba tömörült pártok elé terjesztik.[18] Így – bizonyos változtatások után – ez a dokumentum lett volna a demokratikus erők háború utáni együttműködésének platformja, a Magyar Front programja. Az illegális Központi Bizottság tervezete tehát – amelyet „Mit kíván a magyar nemzet a háború befejezése után?" címmel láttak el – lényegében hasonló funkciót volt hivatott betölteni, mint az a dokumentum, amelyet a már felszabadult Szegeden, a Magyar Kommunista Párt javaslatára, a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front programjaként elfogadtak.

A dokumentum átdolgozására azonban nem került sor. Az események viharos gyorsasággal követték egymást. Az október 15-i nyilas puccs, majd a Központi Bizottság titkárának, Rajk Lászlónak a letartóztatása e munkát megakasztotta; a munka folytatása később – különösen a szegedi program nyilvánosságrahozatala és elfogadása következtében – időszerűtlenné is vált. A programtervezet azonban jelen formájában is a magyar kommunista mozgalom történetének egyik jelentős dokumentuma, értékes forrás a párt illegális Központi Bizottsága tevékenységének, különösen pedig a párt felszabadulás utáni politikai irányvonalának vizsgálatához.

Az illegális Központi Bizottság programtervezete fő célkitűzését és a konkrét követelések zömét tekintve is megegyezik azzal a programjavaslattal, amelyet a Külföldi Bizottság megbízásából a Szegeden alakult Központi Vezetőség hozott nyilvánosságra. Követelései között szerepel: a háborús bűnösök felelősségre vonása, a fasiszta és reakciós szervezetek felszámolása, a demokratikus szabadságjogok biztosítása; a dolgozó osztályok gazdasági, kulturális helyzetének javítása, a népegészségügy felkarolása, a munkafeltételek kialakításában kellő hatáskör és ellenőrzési jog biztosítása a szakszervezeteknek és a dolgozók más szervezetei-

[18] Kállai Gyula közlése.

nek; a paraszti adósságok eltörlése és minden 200 holdon felüli birtok kisajátítása és felosztása; a tőke közvetlen kisajátítása nélkül a magántulajdon gyökeres megreformálása; a nemzetiségek egyenjogúságának biztosítása; külpolitikai téren a legszorosabb együttműködés megteremtése a Szovjetunióval és valamennyi szomszédos demokratikus állammal.

E követelések valóra váltásának feltétele volt a hatalmi viszonyok gyökeres megváltoztatása, a nagytőkés-nagybirtokos uralom felszámolása. Ezért a programtervezet első helyen kimondta a reakciós alkotmány hatályon kívül helyezését, a Népköztársaság azonnali kikiáltását. Nem tűzte ki azonban közvetlen célul a proletárdiktatúra megteremtését, nem irányult a tőkés viszonyok azonnali és radikális felszámolására. A szegedi programjavaslathoz hasonlóan, a munkás-paraszt demokratikus hatalom, a népi demokratikus diktatúra megteremtésének programja volt; olyan társadalmi rendszer kiépítését célozta, amely kiirtja a feudalizmus maradványait, szétzúzza a fasizmus gazdasági alapjait és kedvező lehetőségeket nyújt a dolgozó tömegek további gazdasági és politikai térhódításához. A szegedi programjavaslathoz képest azonban jobban kidomborodik a tervezet népi demokratikus, forradalmi jellege: egyértelműen előtérbe helyezi a hatalom kérdését, határozottan kifejezi a népfrontpolitika antikapitalista céljait, s erősen hangsúlyozza a tömegek forradalmi kezdeményezését.

Miben jut mindez kifejezésre?

A programtervezet első helyen és igen részletesen foglalkozik az új állam kiépítésének kérdéseivel. Hangsúlyozza, hogy nemcsak az államforma megváltoztatását, hanem ezzel együtt a hatalmi viszonyok gyökeres átalakítását is szükségesnek tartja. Leszögezi: „A Népköztársaság a magyar dolgozók demokratikus állama. Legelsősorban a munkásosztályra és a parasztságra, a magyar nép nagy többségét kitevő és szilárdan demokratikus két osztályára, de úgyszintén a magyar társadalom összes dolgozó rétegeire (kisiparosság, értelmiség stb.) kíván támaszkodni." A programtervezet tehát a kizsákmányoló osztályok minden rétegének a hatalomból való kirekesztése mellett foglal állást. Egyéb követelései — az államszervezet teljesen új, demokratikus

alapokra helyezése, a reakciós tisztikar leépítése, s felsőház megszüntetése stb. — azt célozzák, hogy az új államban „a dolgozó nép demokratikus uralma" ténylegesen és maradéktalanul érvényesüljön.

A programtervezet — bár nem szerepelnek benne konkrét államosítási követelések (mint például a szegedi javaslatban: a villanytelepek, kőolajforrások, bauxit-, szén- és ércbányák államosítása) — mégis radikálisabb, antikapitalista jellege határozottabb. Nemcsak a monopoltőke, a kartellek és nagybankok állami ellenőrzését hirdeti meg, hanem általában a tőkés tulajdon korlátozásáról szól, s a korlátozást, a visszaszorítást szélesebb körre terjeszti ki. Így leszögezi: a Népköztársaság gazdaságpolitikája „a tőke, a magántulajdon olyan gyökeres megreformálását tűzi ki közvetlen feladatául, hogy azok a kizsákmányolás és spekuláció eszközeivel, a munkanélküliség felidézésével, a házi- és kisipar, valamint a kiskereskedői réteg és értelmiség elnyomásával ne szolgálhassanak a munkásosztály és a parasztság, valamint a többi magyar dolgozó réteg gazdasági jólétének, érvényesülésének és boldogulásának akadályozóiul". Követeli a magántulajdon progresszív megadóztatását, a tantieme-rendszer teljes felszámolását, valamint a 200 holdon felüli birtokok kisajátítását és kártalanítás nélküli szétosztását.

A programtervezet nagy figyelmet szentel a néptömegeknek az állami, társadalmi és gazdasági életbe való bekapcsolására, fontos szerepet, nagy hatáskört kíván biztosítani a dolgozó nép szervezeteinek. Hangsúlyozza, hogy az új államban „a községektől és a falvaktól föl egészen az államélet legmagasabb fokáig, a nép érdekeit érintő összes tisztségek és szervek... a nép jelöltjeivel töltendők be". Követeli a választók visszahívási jogának alkotmányba iktatását. A földreform gyakorlati megvalósítását a földmunkásság, szegény-, törpe- és kisparasztság tömegei által megválasztott bizottságok hatáskörébe utalja (tehát nem csupán általánosságban a földigénylők közreműködésének szükségességét hangoztatja). Különösen figyelemre méltó, hogy a tervezet határozottan leszögezi a termelés és elosztás munkásellenőrzését és a munkafeltételekkel kapcsolatos összes kérdésekben nagy hatáskört biztosít a szakszervezeteknek.

A fentieken túl figyelmet érdemel még, hogy a tervezet nemcsak a teljes vallásszabadság biztosítását hirdeti, hanem ezzel együtt az állam és egyház kettéválasztását is követeli.

Az illegális Központi Bizottság programtervezete tehát radikálisabb. A szegedi programjavaslattal szemben nem veszi tekintetbe a nemzeti függetlenségi harc követelményeit, az előtérbe a társadalmi rendszer demokratizálásának feladatait állítja. Ez nagyrészt azzal függ össze, hogy az illegális Központi Bizottság programtervezete, miként ezt a dokumentum címe is jelzi, a háború utáni időkre szól, tehát olyan időszak követeléseit rögzíti, amikor már a függetlenségi, Hitler-ellenes harc feladatai lényegében megoldódtak, s teljes nagyságában bontakozik ki az ország társadalmi-gazdasági rendje forradalmi átalakításának feladata. Ennek megfelelően a tervezet nem is foglalkozik a Hitler-ellenes függetlenségi harc kérdéseivel.

Ez teljesen érthető és indokolt. A nemzeti fegyveres ellenállás szervezése a tervezet elkészítésekor közvetlen gyakorlati feladat volt, amiben a Magyar Front pártjai lényegében egyetértettek s ennek érdekében tevékenykedtek. A Kommunista Párt ekkor éppen arra összpontosította erőfeszítéseit, hogy az országot a legszélesebb nemzeti összefogás segítségével mielőbb leszakítsa a hitleri Németország oldaláról és átvezesse az antifasiszta koalíció táborába. Ennek a Hitler-ellenes nemzeti egységfrontnak a megteremtéséhez kívántak alapul szolgálni azok a memorandumok, amelyeket a Magyar Front pártjai juttattak el a kormányzóhoz.[19]

Ezzel szemben a szegedi programjavaslat olyan időpontban került nyilvánosságra, amikor még az antifasiszta háború folyt, a függetlenségi, Hitler-ellenes harc elsőrendű feladat volt, s elsősorban, közvetlenül e cél érdekében kellett a társadalmi erők legszélesebb összefogását a már felszabadított területeken megteremteni. Ezért a szegedi programjavaslat magába foglalta a függetlenségi harc feladatait is (mi több, ezt helyezte előtérbe), s számolt még a Hitler-ellenes horthysta körökkel való ideiglenes együttműködés lehetőségével is.

[19] A memorandumokat közli Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1935—1945. 545. és 548. old.

Mindehhez hozzátartozik még egy igen lényeges körülmény. A budapesti tervezet keletkezésének időpontjában (szeptember vége, október első napjai) bár az uralkodó osztályok mély válsággal küszködtek, a horthysta államgépezet még állt. Nem is lehetett tehát pontosan felmérni, hogy az uralkodó körök milyen szerepet fognak játszani, mennyire lesznek képesek egy átállásban szerepet vállalni, mennyit tudnak régi rendszerükből a háború utánra átmenteni. Az illegális Központi Bizottság programtervezete még a Horthy-rendszer létével, tehát a megdöntésének feladatával számolt. 1944 november végén (Horthy átállási kísérletének meghiúsulása, a nyilas puccs, valamint az ország jelentős területének felszabadulása után) már világossá vált, hogy a horthysta államiság alapjai megrendültek, a szovjet hadsereg felszabadító hadműveleteivel megsemmisítő csapást mér az ellenforradalmi elnyomó szervekre is.

Így tehát a dokumentumok keletkezésének konkrét történelmi viszonyai, valamint egymástól bizonyos vonatkozásban eltérő rendeltetésük nagyrészt magyarázatot adnak arra, hogy a két szóban forgó program miért mutat eltéréseket. A programok, valamint az 1944 végén készült és rendelkezésünkre álló dokumentumok azt bizonyítják, hogy a párt vezetőségének két része a napirenden levő átalakulás jellegének megítélésében, a stratégia és taktika alapvető kérdéseiben egybehangzóan foglalt állást, nem voltak számottevő nézetkülönbségek.

Ez természetesen nem zárja ki, hogy bizonyos kérdéseket, például a párt befolyását, helyzetét, a pártszervezés elveit másként ítélte meg az illegális Központi Bizottság, és másként a Külföldi Bizottság. Ez összefüggött a két vezető szerv helyzetével, szükségszerűen eltérő helyzetismeretével. A Külföldi Bizottság nyilvánvalóan kevésbé ismerte a hazai viszonyokat s részben ezért, de részben más okok következtében is alábecsülte a párt politikai befolyását, a munkásosztály és a szegényparasztság politikai színvonalát, harckészségét és bizalmatlanságot is táplált a hazai vezetéssel szemben. Részben ezt tükrözte Gerő Ernőnek a már említett moszkvai tanácskozásokon elhangzott azon kijelentése, hogy elmosódott a határ a Kommunista Párt és más pártok között, hogy egyáltalán helyre kell állítani a pártszerűsé-

get.[20] A hazai forradalmi erők alábecsülése a Külföldi Bizottság egyes vezetői részéről feltehetően ugyancsak szerepet játszott abban, hogy a horthysták viszonylag nagy képviselethez jutottak az ideiglenes kormányban, bár tudni kell, hogy a kormány jellegét, összetételét nemcsak, sőt nem is elsősorban a belső osztály-erőviszonyok, azok kommunista értékelése döntötte el. Magyarország sajátos helyzetéből (az ország hadszíntér volt, a fegyveres ellenállás viszonylag gyenge volt) következett, hogy a háború érdekei, az országon kívülálló nemzetközi tényezők különösen nagy súllyal estek latba a háború utáni demokratikus fejlődés megindulásában.[21]

[20] PI Archívum. 677. f. 1/13. őe. — Bár ezzel kapcsolatban azt is meg kell említeni, hogy a párt helyzetét, az illegális mozgalom vezetői közül többen hasonlóképpen értékelték. Így például Horváth Márton is arról ír egy 1944 végi fogalmazványában, hogy a párt felolvadt a féllegális függetlenségi mozgalomban, nem támaszkodott kellően a tömegekre. (PI Archívum. 677. f. 1/14. őe.) — Ezek az értékelések megítélésem szerint elsősorban azzal függnek össze, hogy a párt szervezeti befolyása, kapcsolata a munkásosztály tömegeivel gyenge volt, nem tudta a tömegek háborúellenes hangulatát szervezett háborúellenes mozgalommá fejleszteni s így szükségszerűen más pártok és szervezetek útján igyekezett az ellenállási mozgalmat kifejleszteni. Mindez azonban a párt háború alatti tevékenységének, különösen az 1944-es tevékenységnek minden oldalú, további vizsgálatát igényli.

[21] Az antifasiszta koalíció tagjai között létrejött megállapodás értelmében a volt csatlós országok háború utáni berendezkedésének kötelező feltétele volt valamennyi Hitler-ellenes politikai erő együttműködése. Ezt a feltételt a jaltai egyezmény írásban is rögzítette. (Lásd Teherán — Jalta — Potsdam. 1943 — 1945. Szikra 1951. 10 — 12. old.) E megállapodás alapján az angolok és az amerikaiak a konzervatív polgári erőknek az új demokratikus kormányokba való bevételét szorgalmazták. Erről részletesen ír *Ságvári Ágnes* „Népfront és koalíció Magyarországon" című könyvében. (Kossuth Könyvkiadó 1967. 84 — 86. old.) — E kérdéssel kapcsolatban ugyanakkor azt is meg kell jegyezni, hogy hiba lenne a kormány összetételét, az átalakulás jellegét közvetlenül a nemzetközi erőviszonyokból levezetni, vagy egyszerűen a nemzetközi helyzet, a nagyhatalmak közötti erőviszonyok függvényének tekinteni. Korábban utalunk arra, hogy a belső osztály-erőviszonyok, az ellenállási mozgalom állapota, szervezeti gyengesége is szükségessé tette a németekkel szembefordulni hajlamos horthysta erőkkel való együttműködést, illetve együttműködésre való törekvést. A nagyhatalmak megegyezhettek abban, hogy a háború után a volt csatlós országok kormányába valamennyi Hitler-ellenes, demokratikus erőt be kell vonni, az azonban, hogy a demokratikus erők különböző irányzatai milyen arányban részesednek a hatalomban, hogy a konzervatív erők milyen számban képviseltetik magukat az új hatalom szerveiben, döntően a belső erőviszonyokon múlott. Ha a forradalmi erők szilárdak, nagy befolyásuk van — ezt elsősorban Jugoszlávia példázza jól —, akkor a konzervatív erők részesedése a hatalomban elenyésző, illetve formális.

De a Központi Bizottság és a Külföldi Bizottság között bizonyos kérdésekben mutatkozó nézetkülönbségek nem szolgálhatnak eleve alapul ahhoz, hogy lényeges, alapvető különbségeket mutassunk ki a Külföldi Bizottság és a Központi Bizottság politikai irányvonalában, pontosabban ezeknek a vezető szerveknek a tömegekhez, a tömegmozgalomhoz, a népi szervekhez való viszonyában. Az a tény, hogy alábecsülték a párt befolyását, *ekkor* nem arra sarkallta az emigrációs pártvezetést, hogy „egyoldalúan a centralizmust helyezzék előtérbe", [22] hogy az átalakulást felülről valósítsák meg, hanem arra, hogy a tömegeket mozgásba hozzák, megnyerjék és megszervezzék.

Kétségtelen, hogy a Központi Bizottság programtervezete nagyobb súlyt helyez a tömegszervezetekre és általában a tömegmozgalomra, hogy követelik a munkásellenőrzés megvalósítását, míg a szegedi program ezzel a kérdéssel nem foglalkozik. Ez azonban még nem ok arra, hogy olyan következtetésekre jussunk, hogy az emigráció vezetői nem törekedtek új hatalmi szervek létrehozására, hogy a munkásellenőrzés követelésében az emigráció képviselői „a tőke bevonásának akadályozóját látták", hogy a tőke korlátozását felülről akarták megoldani, vagy egyáltalán, hogy az emigrációban „a megbeszélésen a tőke munkásellenőrzése nem került szóba"[23].

A rendelkezésünkre álló anyagok alapján mindez nem bizonyítható, de az ellenkezője igen. Mindenekelőtt utalni szeretnénk arra a vitára, amely a nemzeti bizottságok alakításáról, szerepé-

A forradalmi erők nagy súlya az új államban a nyugati hatalmak ellenállását váltotta ki (itt ugyancsak elsősorban a jugoszláv fejleményekre utalunk), s ez a nagyhatalmak közötti együttműködésre is kihatott, az együttműködést nehezítő körülmény volt. Ami Magyarországot illeti, a következőkre kell rámutatni: Magyarországon a belső erőviszonyok úgy alakultak, hogy azok a kezdeti időszakban — legalábbis eddigi ismereteink alapján ezt állíthatjuk — nem okoztak különösebb problémákat a nagyhatalmak együttműködésében; a nagyhatalmak közötti erőviszonyok és a magyarországi belső erőviszonyok bizonyos értelemben összecsengtek.

[22] Lásd *Mód Aladár:* A népi demokratikus forradalom és a magyar népi demokrácia elvi és történeti kérdései. Tájékoztató. Filozófia, politikai gazdaságtan, tudományos szocializmus tanulmányok. A MM Marxizmus – Leninizmus Oktatási osztályának kiadása. 1965. 3. sz. 41 – 42. old.

[23] *Ságvári Ágnes:* Tömegmozgalmak és politikai küzdelmek Budapesten. 1945 – 1947. Kossuth Könyvkiadó 1964. 60. és 68 – 69. old.

ről, a népi szervek és a központi hatalom egymáshoz való viszonyáról az 1944 szeptember – októberi értekezleteken folyt, s amelyet mi részletesen ismertettünk. Ez a vita éppen azt bizonyítja, hogy nagy figyelmet fordítottak az új hatalmi szervek létrehozására, a tömegmozgalom kifejlesztésére s távolról sem kötelezték el magukat a centralizmus, a demokratikus átalakulás „felülről" való végrehajtása mellett. S hogy ez így volt, azt nemcsak a vita fennmaradt anyaga, hanem maga a gyakorlat is igazolja.[24]

Sok tekintetben hasonló a helyzet a munkásellenőrzést illetően, amely a szeptemberi-októberi értekezleteken két ízben került szóba. Andics Erzsébet, abból kiindulva, hogy a polgári demokrácia és a szocializmus között nincs ellentét, rámutatott: A „plebejus demokráciára" kell törekedni, amely elveszi a hazaárulóktól a vagyont és bevezeti a munkásellenőrzést. Nemes Dezső hangoztatta, hogy a Hitler-ellenes nemzeti harc szükségszerűen egybefolyik „a magyar finánctőke hatalmának megtörésére irányuló harccal", s ha az egész finánctőkét egyszerre nem is sajátíthatjuk ki, sor kerülhet bizonyos iparágak (szén) nacionalizálására. Ugyanekkor szükség van más iparágak ellenőrzésére is. „Ennek az ellenőrzésnek a megoldására és a munkáshegemónia megvalósítására kell a munkásellenőrzés"[25] – rögzíti Nemes Dezső szavait a feljegyzés.

Igaz, a munkásellenőrzés követelését a szegedi programba nem vették fel. Megítélésünk szerint azonban ez még nem jelenti azt, hogy az értekezlet többsége vagy a program szerkesztői elvileg és

[24] Erre vonatkozóan lásd *Rákosi Sándor – Szabó Bálint:* A pártok állásfoglalása a nemzeti bizottságok kérdésében 1945 elején című cikkét. (Párttörténeti Közlemények, 1967. 1. sz.) – Megjegyezzük, hogy itt is az első időszakot – 1944 végét, 1945 elejét – vizsgáljuk s tudatában vagyunk annak, hogy a párt, illetve a párt vezetőinek állásfoglalása később a nemzeti bizottságok kérdésében jelentősen változott. Ezt a változást egyébként a fent hivatkozott cikk is nyomon követi. Nem gondolunk továbbá arra, hogy az emigrációnak, illetve a párt vezetőségének a nemzeti bizottságokkal kapcsolatos állásfoglalása minden tekintetben helyes lett volna. Csupán arról van szó, hogy a tömegmozgalom, a nemzeti bizottságok és más népi bizottságok szerepét az átalakulásban felismerték, ezeket szervezték és nemegyszer a kormány reakciós, visszahúzó törekvéseivel szemben a népi bizottságokra támaszkodtak, sőt nagy horderejű, forradalmi jelentőségű akciókat e népi szervek révén hajtottak végre (az új államiság alapjainak megteremtése, a termelés megindítása, a földreform).

[25] PI Archívum. 677. f. 1/13. őe.

általában ellenezték volna a munkásellenőrzést, mert a tőke korlátozását kizárólag felülről kívánták megvalósítani. Jogos az a föltételezés, hogy elsősorban azért nem került be, ami miatt a földreform megvalósítását sem részletezték: el kívánták kerülni, hogy ez nehezítse a széles nemzeti összefogás megteremtését. Köztudott azonban, hogy a párt vezetői a felszabadított területeken felismerték az üzemi tanácsok, üzemi bizottságok jelentőségét és támaszkodtak tevékenységükre.[26]

Ezeknek a kérdéseknek a tanulmányozása szempontjából figyelmet érdemel még az a program, amelyet az „Igaz Szó" 1944. március 7-i száma közölt, s különösen az az augusztus 22-én indult cikksorozat, amelyben Révai József részletesen kifejtette, hogy a program egyes pontjai milyen feladatokat foglalnak magukba.

Ezúttal csupán a cikksorozatnak azokkal a részeivel kívánunk foglalkozni, amelyek a magyar dolgozó tömegek eszmei-politikai arculatának értékelésével, valamint azzal kapcsolatosak, hogy Révai milyen szerepet szán a tömegeknek a demokratikus átalakulás végrehajtásában.

Az első kérdésre Révai a program második pontja kapcsán tér ki, amely a demokratikus szabadságjogok megvalósítását követeli. Révai többek között a következőket írja: „A 25 éves Horthy-uralomnak talán legnagyobb bűne, hogy a magyar népet politikai érettség, országos ügyekben való tájékozódó képesség, a »felsőséggel« szemben való gerinces kiállás dolgában évtizedekkel visszavetette és megfélemlítette, tűrő, lázadásra alig képes embertömeggé változtatta."[27] Súlyos szavak ezek és sok tekintetben igazak. De azzal, hogy a társadalom valamennyi osztályát egy nevezőre hozza, az értékelés aligha fogadható el fenntartás nélkül. Egyfelől lényeges különbség volt a munkásosztály és a kispolgári tömegek „politikai érettsége" között, másfelől az is nyilvánvaló, hogy a tömegek „lázadási készsége" jelentős mértékben függ szervezettségüktől. S ha így közelítjük

[26] A kérdésre vonatkozóan lásd *Dr. Jenei Károly – Rácz Béla – Strassenreiter Erzsébet:* Az üzemi bizottságok és a munkásellenőrzés megvalósulása hazánkban. Az üzemi bizottságok a munkáshatalomért. 1944 – 1948. 14 – 16. old.

[27] Igaz Szó, 1944. augusztus 29. 2. old.

meg a kérdést, nyilván bizonyos fokig eltérő véleményre jutunk.

De most nem is ez a fontos. A kérdés az, milyen következtetésekre jut a szerző. Vajon a demokratikus átalakulást ezért felülről, centralizáltan, a tömegek nélkül, vagy felettük gyámkodva kívánja végrehajtani? Szó sincs erről. Amikor a demokratikus szabadságjogok bevezetését tárgyalja, hangsúlyozza, hogy azok felemelik a tömegeket, kibontakoztatják alkotó képességüket, így cselekvő részeseivé válhatnak az átalakulásnak.

A tömegek elhatározó, döntő szerepét az ország átalakításában különösen kiemeli a földreform és a munkásosztály gazdasági, szociálpolitikai követeléseinek tárgyalása során: „...a nagybirtok felosztása — írja Révai — nem lehet tisztán felülről végrehajtott, bürokratikus rendszabály, adomány, amellyel állami hatóságok szerencséltetik a parasztságot, nem, a földreform végrehajtásában magának a parasztságnak kell kivennie a részét". Majd hozzáteszi: a földreform eredményei csak akkor lehetnek tartósak és szilárdak, „ha a parasztság tömegei cselekvően vesznek részt a végrehajtásban és ha a parasztság erőfeszítéseit az egész dolgozó magyar társadalom, elsősorban az ipari munkásság, életre-halálra támogatja"[28]. A negyedik pont tárgyalásánál pedig leszögezi: „A magyar demokrácia szociálpolitikai intézkedéseinek fő célja az lesz, hogy a magyar nép tömegeit bevonja a nemzeti életbe, a magyar politikai élet cselekvő tényezőivé változtassa őket". De a szociálpolitikai intézkedések megtételét sem csak állami feladatnak tartja, hanem szükségesnek látja, hogy „a munkásság maga igazgassa a saját jólétét szolgáló intézményeket és ellenőrizze az állami rendelkezések betartását"[29].

Révainak ezek a fejtegetései, mint ahogy más megnyilatkozásai is, nem csupán egyéni véleményt fejeztek ki, hanem az emigrációban élő kommunisták véleményét. S ha mi gyakran Révaira, Gerőre s másokra hivatkozunk, s nem Rákosira, ezt nem azért tesszük, mert Révai vagy az itt idézett más vezetők valamiféle általunk felállított koncepciót inkább „igazolnak", mint Rákosi.

[28] Igaz Szó, 1944. szeptember 26. 2. old.
[29] Igaz Szó, 1944. október 10. 2. old.

Ez csupán kifejezője annak, hogy Révai, Gerő és mások a program konkrét kidolgozásában, de a követendő irányvonal alakításában is fontos, gyakran fontosabb szerepet játszottak, mint Rákosi, aki az emigrációban, de itthon is a mozgalom elismert vezetője volt. Távol áll tőlünk, hogy Rákosi tényleges szerepét lebecsüljük, még inkább, hogy másodvonalbeli vezetőként tüntessük fel. Azt sem állítjuk, hogy a Külföldi Bizottság vezetői valamennyi fontos kérdésben ne értettek volna egyet, vagy az irányvonal Rákosi ellenére alakult volna ki. Csupán arról van szó, de ez figyelemre méltó, hogy a politikai irányvonal kimunkálásában, a program konkrét megfogalmazásában, sőt kezdetben annak végrehajtásában is az említett vezetők nagyobb szerepet játszottak, mint a Külföldi Bizottság vezetője, később a párt főtitkára. S ez nem volt véletlen. Révai és Gerő nagyobb elméleti felkészültsége ezt egyébként indokolttá is tette.

Összefoglalva: figyelembe véve a két program elkészítésének konkrét viszonyait, bizonyos fokig eltérő rendeltetését, valamint a párt egyéb dokumentumait és a vezetők megnyilatkozásait, s természetesen, nem utolsósorban a gyakorlatot, megállapíthatjuk, hogy azok a különbségek, amelyek e két dokumentumban mutatkoznak nem jelentettek egyben lényeges eltérést a felszabadulás utáni pártpolitikát, politikai irányvonalat illetően. Bár a párt vezetőségének két része, egymástól elválasztva, eltérő viszonyok között dolgozott, tevékenységét azonos célok, lényegében azonos program és taktika alapján fejtette ki. Ezzel függ össze, hogy a legálissá váló budapesti pártmozgalom, pontosabban a Budapesten működő illegális Központi Bizottság egyetértően és helyeslően vette tudomásul a felszabadított területen dolgozó Központi Vezetőség irányvonalát, gyakorlati tevékenységét, s a vezetés két részének összeolvadása gyorsan megvalósult, az együttműködés viszonylag zavartalan volt.[30]

[30] Nem jelenti ez természetesen azt, hogy a Központi Vezetőség, illetve más oldalról a Központi Bizottság tevékenysége nem váltott ki semmiféle ellenzést, s bizonyos események, intézkedések nem okoztak átmenetileg problémát. Így például a párt Békepárttá alakítását az emigrációs vezetők rendkívül élesen bírálták. Másfelől a hazai vezetők közül egyesek, bár egyetértettek a horthysták bevonásával a kormányba, a horthysták bevonásának mértékét, főként azt,

1944 második fele nemcsak az akcióprogramnak, a felszabadulást közvetlenül követő időszak politikai irányvonalának kidolgozása szempontjából volt jelentős a párt életében. E munka során — mint említettük — a forradalom egész menetének, a szocializmusba való átnövés kérdéseinek számtalan vonatkozása felmerült.

Ezúttal először az illegális Központi Bizottságban, a hazai mozgalomban felvetődött nézeteket, elképzeléseket vizsgáljuk.

Az illegális Központi Bizottság dokumentumai és az illegalitásban készült egyéb anyagok, a fejlődés távolabbi perspektíváiról szólva, egyöntetűen azt hangoztatják, hogy olyan feltételek alakultak ki, amelyek között lehetővé válik, hogy a szocializmushoz demokratikus átalakulás révén, demokratikus úton közeledjünk. „A munkásosztály egysége, a munkásosztály szövetsége a parasztsággal, a haladó polgárság megnyerése, a Szovjetunió és az európai munkásmozgalom hatalmas előretörése megteremtették a lehetőségét, hogy országunk demokratikus átalakulás révén is eljuthasson a szocializmushoz."[31] A „demokratikus átalakulás" magában foglalta a fasizmus ellen, a demokráciáért való harc szükségességét, amely nélkül nem lehet előrehaladni a szocializmus felé.[32] De jelentette azt is, hogy az új nemzetközi erőviszo-

hogy a miniszterelnök is egy horthysta tábornok lett, kifogásolták. (PI Archívum. 274. f. 1/1—40.) Bár a hazai vezetés az emigrációból hazatért vezetők kezdeményező, sőt irányító szerepét elfogadta, zavarólag hatott egyes vezetők (Gerő, Vas) gyakori türelmetlensége. Már ekkor kifejezésre jutott az emigrációból hazatért egyes vezetők (Rákosi, Gerő, Farkas) bizonyos különállása, ami a kollektív vezetés elvének megsértéséhez, később ahhoz vezetett, hogy ez a csoport fölébe helyezte magát a pártnak, a párt vezető szerveinek. Mindez azonban ekkor még nem alakult ki, s nem vezetett nagyobb ellentétekhez, különösen nem a követendő politikai irányvonalat illetően.

[31] Szabad Nép, 1944. 1. sz.

[32] Elsősorban ilyen értelemben hangsúlyozza ezt a párt 1944 szeptemberi kiáltványa: „A Kommunista Párt a munkásosztály forradalmi pártja! Ezt a jellegét nem adtuk fel és nem is adjuk fel soha! Tudjuk — a Szovjetunió léte is bizonyítja —, hogy egyes-egyedül a szocializmus képes megoldani az egész emberiség, s így a magyar társadalom problémáit is. Ezért a szocialista magyar társadalom megteremtéséről mint politikai végcélról nem mondtunk le és nem is mondunk le soha!

De a Kommunista Párt és a forradalmi munkásosztály nem a napimádók együgyűségével hódol a szocializmusnak. A Kommunista Párt és a forradalmi munkásosztály mindenkor és mindenekelőtt az egész magyar dolgozó társada-

nyok között, a munkásosztálynak a széles tömegekre gyakorolt, megnövekedett befolyása következtében polgárháború nélkül, viszonylag békés úton meg lehet közelíteni a szocializmust, a korábbinál nagyobb számú szövetségest lehet bevonni a szocializmusért vívott harcba. Elsősorban ebből a szempontból tárgyalja a kérdést Orbán László „Az értelmiségi munka alapjai" című, 1944. december 14-én írt értekezésében: „...a munkásmozgalom demokratikus irányvonala — írja — mást és többet jelent, mint csak a fasizmus elleni harc szakaszának stratégiáját. Jelenti annak felismerését is, hogy a változott erőviszonyok mellett, a Szovjetunió példátlanul megnövekedett hatalma és presztízse mellett, a munkásmozgalomnak a fasizmus elleni nemzeti felszabadító harc során... az egész nemzetre gyakorolt hatalmas befolyása mellett *lehetségessé válik a szocialista átalakulás megvalósítása demokratikus úton*". (Az én kiemelésem. — *Sz. B.)* Ebből kiindulva megállapítja, hogy az értelmiségre „nemcsak a demokratikus átalakulásért folyó harcban kell számítani, de meg kell nyerni szövetségét arra az időszakra is, amikor ez a harc átnő a szocializmusért folyó harcba, amikor a megvalósított demokratikus népuralom alapján a munkásság, harci szövetségben a parasztság elnyomott tömegeivel, célkitűzésként állítja maga elé a szocialista átalakulást"[33].

A fentiekkel szinte teljesen egybehangzóan merültek fel a szocializmusba való átmenet kérdései a Külföldi Bizottság 1944 szeptemberében és októberében tartott tanácskozásain is.

Arra a kérdésre válaszolva, hogy a szocializmus megvalósítása szükségessé teszi-e az állam (mint mondották a polgári állam) szétzúzását, Gerő Ernő leszögezte: ha az állam valóban demokratikus lesz, akkor nem. Szántó Rezső ehhez még hozzátette: „A

lom egyetemes érdekeit képviseli! A nemzetközi munkásmozgalom és a Szovjetunió előretörése, az a támogatás, melyet az egységessé váló munkásosztály a parasztságtól és kispolgárságtól kap, lehetővé teszi a szocializmus kiharcolását, a fasizmus elleni harc, a demokratikus átalakulás állomásain keresztül. A magyar népnek először szabaddá kell lennie, hogy szabad akaratból dönthessen további társadalmi és gazdasági berendezkedése felett!" (Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1935—1945. 540—541. old.)

[33] PI Archívum. 677. f. 1/16. őe.

demokratikus állam, amely megsemmisíti a feudalizmus és a monopoltőke uralmát, már magában véve a szocializmusba való átnövést jelenti."[34] Ezzel összefüggésben leszögezték, hogy a szocializmusba való békés fejlődés lehetséges, a kérdés részletes tárgyalására azonban nem került sor. Mint Lukács György mondotta: „A békés átnövés kérdéseinek széles vitája elvisz a döntő kérdéstől (a program megtárgyalásától — *Sz. B.)*. Elég leszögezni, hogy *békés átnövés elvileg lehetséges.*" (Az én kiemelésem. — *Sz. B.)*.[35]

Lukács György fent idézett megfogalmazásából is kiviláglik, hogy eleve nem utasították el a hatalom megragadásának, pontosabban a szocializmus megvalósításának más módját. Tulajdonképpen arról volt szó, hogy a békés utat lehetségesnek és kívánatosnak ismerték el. S ez így természetes, hisz a békés átmenet számtalan belső és külső körülménytől függött (a külső, imperialista nyomás, beavatkozás mértékétől; a belső osztályerőviszonyok alakulásától, a burzsoá, reakciós befolyás mértékétől, a munkásegység, a munkás-paraszt szövetség szilárdságától stb.). Erre Szántó Rezső utalt is, amikor leszögezte: ha külső (imperialista) nyomás nem lesz, *akkor* „megvalósítható a szocializmusba való békés fejlődés"[36].

Ezzel összefüggésben — hasonlóképpen ahhoz, ahogy ezt Orbán László fentebb idézett dolgozatában tárgyalja — felmerült, hogy a szocializmus felé széles osztályszövetségben lehet

[34] PI Archívum. 677. f. 1/13. őe.

[35] Ugyanott. — Itt említjük meg, hogy érdekesen von párhuzamot Szántó Béla egy 1945 elején készült tanulmányában az 1917 áprilisában Oroszországban kialakult és a második világháború után hazánkban alakuló történelmi helyzet között. Megállapítja, hogy Leninnek az „Áprilisi tézisek"-ben felállított átmeneti követelései nagyrészt csak a proletárdiktatúra győzelme után valósultak meg Oroszországban. Más lesz a helyzet Magyarországon, ahol e követelések már a proletárdiktatúra győzelme előtt megvalósíthatók: „A népi demokrácia számára ellenben — írja — most megnyíltak az összes objektív lehetőségek arra, hogy megoldja ezeket a feladatokat, hogy megteremtse a szocializmusba való átmenet előfeltételeit, hogy elvezessen bennünket a szocializmusig, odáig, melyen túl már a szocializmus kezdődik." Más helyütt hozzáteszi: A forradalom fejlődésének azt a válfaját, amit Lenin „egyszerűen a forradalom békés fejlődésének nevezett, Magyarországon... népi demokráciának hívják." (PI Archívum. 731. f. I/12.)

[36] PI Archívum. 677. f. 1/13. őe.

előrehaladni. Így többek között Gerő Ernő rámutatott: hiba lenne kiadni azt a lenini jelszót, miszerint „a polgári forradalom első napjától kezdve megkezdjük az átnövést a szocialista forradalomba". Ez a demokratikus rendszer ellen mozgósítana. A pártnak az a feladata, hogy segítse tovább vinni a szövetségeseket abba az irányba, amit a demokratikus program követel. „Nem adjuk fel végső célunkat. Az új lehetőségeket kihasználva, szélesebb fronton nyomulunk előre" — rögzíti a feljegyzés Gerő szavait.

Ez az állásfoglalás természetesen nem jelentette azt, hogy az a széles nemzeti egységfront, amely a felszabadulás időszakára kialakult, változatlanul fenntartható lesz a fejlődés későbbi szakaszában is. Többen hangoztatták, hogy később a munkásosztály szükségszerűen szembekerül azok egy részével, akikkel most együtthalad. Ugyanakkor rámutattak, hogy ez nem fog feltétlenül együtt járni az egységfront-politika feladásával, hanem csupán arról van szó, hogy az első szakaszban az egységfront Hitler és magyar kiszolgálói ellen irányul, később pedig az egész burzsoázia ellen kell majd küzdeni. Azt is hangsúlyozták, hogy a harc kimenetele szempontjából igen fontos, hogy „milyen körülmények között", „milyen út után" kerül szembe a munkásosztály a szövetségesek egy részével; arra kell törekedni, hogy ez csak akkor következzék be, amikor a párt és a munkásosztály pozíciói már erősek

Szóba került az is, hogy milyen új tényezők teszik lehetővé a szocializmus megközelítésének új útját. A nemzetközi tényezőkről szólva leszögezték, hogy a legfontosabb „a Szovjetunió új szerepe". „A második világháborúig főleg a munkásságra, a dolgozókra gyakorolt hatást, ma egész államokra." Továbbá rámutattak arra, hogy „a burzsoázia legreakciósabb rétege sok országban csődbe jutott". A kommunista pártok elszigeteltsége is megszűnt, s e pártok új szerepet töltenek be a nemzet életében. A kommunista pártok több országban jelentősen előretörtek (elsősorban Jugoszláviában és Franciaországban). Ami pedig a belső helyzetet illeti, két tényezőt emeltek ki: 1. „Ma sokkal hátrábbról kell kezdeni", mint 1918-ban. 2. „Szélesebb fronton me-

hetünk előre, olyan szövetségeseink akkor nem voltak és nem lehettek." (Gerő Ernő.)[37]

Az egész irányvonal szorosan összefüggött azzal, hogy az átnövést hosszabb, fokozatos folyamatnak fogták fel. Nemcsak a belső osztály-erőviszonyokat értékelték, hanem mérlegelték a nemzetközi helyzet várható alakulását is. Elsősorban abból indultak ki, hogy az antifasiszta koalíció hatalmai továbbra is a lehető legszorosabban együttműködnek. Erre világosan utalt Révai az „Igaz Szó" egyik cikkében is: „A háború megmutatta — írja —, hogy a három szövetséges nagyhatalom fegyverbarátsága a Hitler-zsarnokság elleni harcban nem gyengült, hanem erősödött. Aki az ellentétek kiéleződésére számított, homokra épített... *A magyar külpolitikának a három demokratikus nagyhatalom háború utáni hosszan tartó együttműködésből kell kiindulnia; minden egyéb: kalandorpolitika lenne.*"[38] (Az én kiemelésem. — *Sz. B.*) Ez a szocializmusért való harc szempontjából azt jelentette, hogy az átnövést — még a belső feltételek megléte esetén is — fokozatosan kell végrehajtani, úgy, hogy az a nagyhatalmak együttműködését ne zavarja.[39]

Ily módon tehát a párt — a Külföldi Bizottság és az illegális Központi Bizottság is — nemcsak a háború utáni demokratikus fordulat programját dolgozta ki 1944 őszén, hanem kijelölte az átnövés útját is, pontosabban számbavette azokat a legfontosabb tényezőket, amelyek a forradalom további fejlődésének útját meghatározták.

Ennek kapcsán két kérdés merül fel. Az egyik: történt-e, s ha igen, milyen irányban történt előrelépés a Kommunista Internacionálé VII. kongresszusának irányvonalához és a pártnak a forradalom-elmélettel összefüggő korábbi felfogásához képest? A másik: a népi demokráciával kapcsolatos elméleti kérdések felvetése, kidolgozása terén — más országokkal, illetve pártokkal összehasonlítva — milyen eredményeket ért el a magyar párt, lépést tartott-e a fejlődéssel, a követelményekkel?

Ami az első kérdést illeti, a válasz viszonylag könnyű. Az anyag

[37] Ugyanott.
[38] Igaz Szó, 1944. augusztus 22. 2. old.
[39] Gerő Ernő közlése.

nagyrészt rendelkezésünkre áll és a problémakör fejlődését már az előző fejezetben is nyomon követtük. Már ott leszögeztük, hogy a párt nem rekedt meg a VII. kongresszus határozatainál, hanem a kongresszus irányelveit az új viszonyokra, az ország sajátosságaira alkalmazva, továbbfejlesztette, mindenekelőtt ami a nemzeti kérdést és a forradalom-elméletet illeti. Ezt fejezte ki az új típusú demokratikus forradalomra való irányvétel. E téren, elméletileg, az 1944-es év második fele újat nem hozott. Csupán arról beszélhetünk, hogy az adott viszonyokra alkalmazták azokat az elvi jelentőségű tételeket, amelyeket a párt már 1937—1939 között megfogalmazott, és az adott helyzetet felmérve készítették elő a forradalom programját. Viszont részben új és igen lényeges felismerések születtek az átnövést, a forradalom továbbfejlődését illetően.

Így megerősödött és általánosan elismertté vált az a tétel, hogy a forradalom békés fejlődése, a szocializmus békés úton való kivívása az új viszonyok között elvileg lehetséges, a polgárháború tehát elkerülhető. Új volt ez a tétel, amely a VII. kongresszuson nem szerepelt, s később is csak elvétve, feltételes formában utaltak rá.

Bizonyos fokig újszerűen merült fel az osztályszövetség kérdése is. Eddig azon volt a hangsúly, hogy a munkásosztály a fasizmus elleni harcban széles osztályszövetséget hozhat létre. Ez korábban sem állt ellentétben azzal, hogy a munkásosztály szocialista céljait is a nem proletár rétegek széles körének támogatásával érheti el. Most azonban határozottan leszögezték, hogy ez a széles osztályszövetség, ha nem is változatlanul, de fenntartható a szocialista célokért vívott harcban.

Végül általánosan elfogadottá vált az a tétel — s ez teljesen új tétel volt —, amely az adott helyzet felmérésének eredményeként alakult ki, hogy az átnövés, a szocialista átalakulás végrehajtása viszonylag lassú, feltehetően több éves, fokozatos folyamat lesz, amelynek során nem kell az államhatalmat megdönteni, valamiféle éles fordulatot végrehajtani. E felfogás szerint a szocializmus győzelme nem egy „új forradalom eredménye", hanem a demokratikus fordulat betetőzése, kiteljesedése.

Ezek fontos, elvi jelentőségű megállapítások, általánosan elfo-

gadott, a vezetés által vallott tételek voltak, amelyek a gyakorlati politikai döntések alapját képezték a felszabadulás időszakában s az azt követő néhány évben is. E tételek az új történelmi helyzet lényeges összefüggéseit ragadták meg, olyanok voltak, amelyek alapján helyes politikai irányvonalat lehetett kialakítani. S végül — előlegezve a választ a második kérdésre is —, ezek a felismerések azt mutatják, hogy a magyar párt vezetősége ekkor, más országok pártjaival összevetve is, lépést tartott a fejlődéssel, a követelményekkel.

Erre az utóbbi kérdésre természetesen nehéz ma kimerítő, pontos választ adni, s talán elhamarkodott ilyen egyértelműen fogalmazni. Ismereteink szerint e kérdéssel történeti feldolgozások nemigen foglalkoznak, archívumi anyagok rendelkezésünkre nem állnak. Szinte kizárólag az egyes pártok vezetőinek a nyilvánosság előtt elhangzott beszédeire vagy vezető pártszervek átfogó politikai határozataira vagyunk utalva. Talán egyedül Mauro Scoccimarro tárgyalja behatóbban ezt a kérdést, korabeli beszédeiben és egy előszóban, amelyet egyik gyűjteményes kötetének orosz kiadásához 1959-ben írt.[40]

Mauro Scoccimarro rámutat, hogy az olasz párt a háború végén új politikát folytatott, a népi demokráciáért küzdött, de e politika sokoldalú elméleti megalapozására ekkor még nem került sor. E politika alkalmazása során felléptek mind a baloldali, mind a jobboldali tendenciák ellen. Egyfelől hangoztatták, hogy a népi demokráciáért vívott harc irányvonala a marxizmus—leninizmus eszméinek helyes és következetes alkalmazása az új viszonyok között, hogy a marxizmus nem dogma, hanem a cselekvés vezérfonala. Másfelől rámutattak arra, hogy korai lenne az átélt eseményekből általános érvényű tanulságokat levonni, olyan tanulságokat, amelyek túlmutatnak az adott és múló történeti viszonyokon. Ugyanakkor felhívták a figyelmet arra, hogy milyen kérdésekkel kell behatóbban foglalkozni. Ezek közül a legfontosabb a munkásosztály és a középrétegek egymáshoz való viszonyának megváltozása volt. A szocializmus győzelme a Szovjet-

[40] Lásd *Mauro Scoccimarro:* Nuova democrazia. Róma 1958. — Az orosz kiadás Moszkvában 1959-ben jelent meg ugyancsak „Új demokrácia" („Novaja demokratyija") címmel. Mi az orosz kiadás alapján idézünk.

unióban, a fasizmus elleni harc tapasztalatai, valamint a háború után kialakult új helyzet lehetőséget nyújtott ahhoz, hogy a középrétegek megszabaduljanak a nacionalista és imperialista szédítés hatásától, kiszabaduljanak a reakciós befolyás alól, ami szilárd és állandó szövetség megteremtésére vezethet a középrétegek és a munkásosztály között. Ez messzeható következményekkel járhatott az egész munkásmozgalom fejlődésére. Mindezt csak igen óvatosan fogalmaztuk meg — írja Mauro Scoccimarro előszavában —, ami „mutatja politikánk alkalmazásának viszonyait és határait"[41].

Ha Mauro Scoccimarrónak a háború utolsó időszakában e kérdéssel foglalkozó beszédeit olvassuk, azt látjuk, hogy az új politikát elemezve lényegében ugyanazokkal a tényezőkkel foglalkozik, amelyek, mint az új politika forrásai, a Külföldi Bizottság moszkvai tanácskozásain is felmerültek (a fasizmus hatása, a Szovjetunió új szerepe, a demokráciáért vívott harc új tartalma, a lehetséges szövetségesek körének kibővülése).[42] De nem mondhatunk mást akkor sem, ha Gottwald, Tito vagy más pártvezetők korabeli munkáit olvassuk. A kérdések mindenütt nagyjából hasonlóképpen vetődnek fel, s nem találkozunk olyan általános érvényű, az adott helyzeten messze túlmutató következtetésekkel, amelyek a szocialista fejlődés egy egész időszakára vonatkoznának. Mindenesetre nem találunk olyan kérdésekre választ, amelyet a magyar mozgalom ekkor még nem oldott meg.

Mire gondolunk? A párt vezetősége felismerte, hogy az adott nemzetközi és belső osztály-erőviszonyok között új utakon (polgárháború nélkül, szélesebb szövetségi táborral, fokozatosan) lehet, sőt csak így lehet eljutni, pontosabban közelebb jutni a szocializmushoz. Ez az adott helyzetben elméletileg is jelentős lépés volt előre, szilárd alapul szolgált a politikai döntésekhez. Számos, ezzel összefüggő kérdés azonban (amelyeket a politikai gyakorlat még nem vetett fel élesen) homályban maradt. Így a forradalom fogalmának az új viszonyok követelte helyes meghatározása, a hatalom osztálytartalmának, az „osztott hatalom"

[41] Ugyanott, 8—10. old.
[42] Ugyanott, 27—33. old.

új jegyeinek feltárása, egyáltalán a népi demokrácia tartalmának pontos meghatározása, különösen pedig a népi demokrácia és a szocializmus, a népi demokrácia és a proletárdiktatúra viszonyának tisztázása. Fontos kérdések voltak ezek, olyanok, amelyek problémaként már ekkor felmerültek,[43] de megoldást nem nyertek. De nem lettek kidolgozva, sokoldalúan kifejtve még azok a fentebb körvonalazott tételek sem, amelyek „polgárjogot nyertek", és a párt gyakorlati tevékenységének alapját alkották.

Nem véletlen tehát, hogy miközben a párt vezetősége helyes és határozott politikai irányvonalat képviselt, amikor a jövő perspektíváit, de egyáltalán a felszabadulással létrejött rendszert jellemzi — már kevésbé határozott és a kérdésre vonatkozó megnyilatkozások sem mindig egybehangzóak.

Jól szemléltetik ezt a párt vezetőinek azok az előadásai, beszédei, amelyeket a párt politikai irányvonaláról, a párt előtt álló feladatokról tartottak.

Ismeretes, hogy a párttagság viszonylag jelentős része nem értette a párt vezetőségének politikáját, a helyi vezetők közül sokan a szocializmus „azonnali bevezetésére" törekedtek.[44] Ezért a párt vezetői 1944 végén—1945 elején a pártaktíva előtt több alkalommal foglalkoztak a politikai irányvonallal és a fejlő-

[43] Szántó Béla egy 1945 márciusában kelt, feltehetően Dimitrovhoz címzett feljegyzésében tesz fel ilyen kérdéseket. Többek között az alábbiak tisztázását tartja szükségesnek: a hatalom jellegének pontos meghatározása, nevezetesen mennyiben tér el az Európában létrejött új demokrácia a proletárdiktatúrától, illetve a munkás-paraszt forradalmi diktatúrától; a NEP-politika és az új demokrácia egymáshoz való viszonya, az előbbi érvényessége az új demokrácia viszonyai között; a kuláksághoz való viszony kérdése stb. (A feljegyzést lásd PI Archívum. 731. f. III/28.)

[44] Eléggé közismert, hogy ilyen törekvések egyes falvakban, kisvárosokban megnyilvánultak. Kevésbé ismert azonban, hogy olyan nagy városokban, mint Szeged és Debrecen hasonló tendenciák érvényesültek, sőt a párt legális újjászervezése lényegében a proletárdiktatúrára való irányvétel, de mindenképpen a párt Központi Vezetőségének irányvonalánál radikálisabb politika jegyében indult meg. Ezt mutatják a „Szegedi Népakarat" és a „Néplap" első cikkei is. Több cikk Horthy és a horthysták ellen irányítja a fő tüzet, a politikai egyenlőség mellett a gazdasági egyenlőség „bevezetése" mellett is hitet tesz. A „Néplap" 1944. november 18-i száma kifejezetten felhívja a munkásokat „kollektív üzemek alakítására", a köztisztviselői kar igazolásának alapelveként pedig meghirdeti, hogy csak az igazolható, aki baloldali volt, vagy legalábbis tanúbizonyságot tett humanista érzelmeiről. Más mindenki bűnös és felfüggesztendő.

dés perspektíváival. Ezek a kérdések különösen nagy helyet kaptak az „MKP szeminárium" címmel kiadott sorozatban, amelyet csak a párttagság körében terjesztettek.

Ezúttal is Révai József volt az, aki a legsokoldalúbban, a legrészletesebben fejtette ki a párt politikai irányvonalának értelmét, mozgatórugóit, az új irányvonalnak a marxista elmélethez való viszonyát, a kettő összefüggéseit.

Nem tartjuk feladatunknak, hogy Révai nézeteit részletesen ismertessük. Ez nem is szükséges, mivel fejtegetései a már tárgyalt felismeréseken alapulnak. Ezért csupán arra vállalkozunk, hogy a kérdésre vonatkozó beszédeinek néhány jellemző vonását felvázoljuk, s jelezzük, milyen azonos vonásokat vagy éppen eltéréseket tapasztalhatunk más vezetők hasonló tárgyú fejtegetéseiben.

Révai a párt politikai irányvonalát elsősorban nemzetközi okokkal magyarázza. Azt hangsúlyozza, hogy a Szovjetunió szövetségben van Angliával és Amerikával, s ez a szövetség hosszan tartó szövetség. Ilyen viszonyok között nem lehet proletárdiktatúrára törekedni. „Ha mi itt, most, Magyarországon arra törekednénk, hogy proletárdiktatúrát csináljunk — szögezi le Révai —, akkor ez nem nemzetközi, hanem szűk nacionalista politika volna, akkor nem törődnénk a Szovjetunió nemzetközi politikájával, sőt közönséges provokáció volna, mert alkalmas volna arra, hogy ellentétet provokáljon ki a Szovjetunió és nagy szövetségesei, Anglia és Amerika között."[45] Ugyancsak a nemzetközi okok kerülnek szóba elsőként, amikor arra válaszol, hogy meddig „érvényes" ez a politika, „meddig tart ez az átmeneti idő"? „A nemzeti egységfrontnak a politikája, a demokráciáért való harcunknak, a magyar függetlenségért való harcunknak a politikája nem rövid lejáratú, hanem hosszú lejáratú politika. Ez következik a teheráni politikából. A Szovjetunió sem rövid lélegzetű szövetséget kötött Angliával és Amerikával, hanem hosszú lélegzetűt."[46]

Ez az érvelés elsősorban egy meghatározott nemzetközi hely-

[45] *Révai József:* Miért harcol a Kommunista Párt a független, szabad, demokratikus Magyarországért? (1945. február 9.) MKP szeminárium 1. füzet. 13. old.
[46] Ugyanott, 19. old.

zethez köti a párt politikáját. Az adott, konkrét viszonyok különösen nagy hangsúlyt kapnak Rákosi előadásában: „...az a politika, amit ma folytatunk és amire sokan talán még ebben az aktívában is, hogy úgy mondjam, kétes érzelmekkel tekintenek, ez a politika a marxizmus alkalmazása a jelenlegi viszonyokra, erre az időszakra, amelyben mi most dolgozunk... Ha megváltozik a helyzet — és évek múlva megváltozik a helyzet —, akkor megváltozik a vonal is."[47]

Érdemes megemlíteni, hogy hasonló — bár távolról sem ilyen kategorikus — állásfoglalással találkozunk más országokban is. Így például Klement Gottwald 1945 tavaszán-nyarán arról szólva, hogy az államrend és az államapparátus tekintetében tiszta lap van a párt előtt, újból alulról kezdhetik azt építeni, leszögezte: „Ez azt jelenti, hogy ma már eljött az idő, amikor legközelebbi célul a szovjetköztársaságot, a szocialista államot tűzhetjük magunk elé? Nem! Ellenkezőleg, súlyos hiba volna, ha pártunk ilyen közvetlen célokat követne."[48] Másutt ezt mondja: „A mi taktikánk ma a Nemzeti Front taktikája és belátható időn belül az is marad. Valóban népi államot akarunk építeni a Nemzeti Front, a nemzeti egység jelszavával. A Nemzeti Frontot nem a mi kommunista programunk alapján építjük fel, amelynek célja a szovjetek és a szocializmus, hanem a kormányprogram alapján."[49]

Mit mutatnak ezek az idézetek? Azt mutatják — ha eltérőek is a fogalmazások, ha más és más aspektusból közelítik is meg a kérdést —, hogy egy *adott időszak politikájáról*, egy *átmeneti időszakról* van szó, amely azonban hosszú éveket ölel fel. Más szóval: tartós politika ez, a haladás, a szocializmus felé mutat, de mégis ideiglenes, valamiféle kitérő, amelyet egy új vonal, más megfogalmazás szerint kommunista program, a „szovjetek és a szocializmus" célkitűzése követ.

A fenti megfogalmazások rávilágítanak arra, hogy a Magyar Kommunista Párt, de egyes más kommunista pártok irány-

[47] *Rákosi Mátyás:* A pártaktíva feladatairól. (1945. február 22.) MKP szeminárium 2. füzet. 18. old.
[48] *Klement Gottwald* Művei. XII. köt. Bratiszlava 1959. 19. old.
[49] Ugyanott, 26. old.

vonala is elsősorban és döntően az adott nemzetközi erőviszonyokon alapult, s a nemzetközi helyzet, valamint ezzel összefüggésben a belső erőviszonyok változása könnyen maga után vonhatja az egész orientáció felülvizsgálatát. Úgy véljük, hogy értékelésünk indokolt és helyes, de ugyanakkor hiba volna értékelésünkön messze túlmenő következtetésre jutni. Többek között olyan megállapítást tenni, hogy a kommunista pártok, a pártok vezetői a népfrontpolitikát csak afféle időleges politikának, csak szükséges rossznak tekintették.

Figyelembe kell itt venni, hogy az érvelés azt a célt szolgálta, hogy leszereljék a szektás hangulatokat, amelyek általában nem elméleti megfontolásokon, hanem érzéseken, sokaknál egyenesen 1917-ben – 1919-ben szerzett bizonyos tapasztalatokon alapultak. A párt vezetői a párttagság széles rétegeihez szóltak, köztük olyan emberekhez, akiknek nem volt kellő, sőt gyakran semmi elméleti felkészültségük. Ez sokszor bizonyos leegyszerűsítésekhez, hangsúly-eltolódásokhoz vezetett.

Ez azonban csak egy momentum. Ennél sokkal lényegesebb, hogy egyidejűleg, gyakran egyazon beszédben, a fenti megállapításoktól eltérő, alapjában véve helyes és előremutató magyarázatokkal is találkozhatunk.

Visszatérve Révai beszédére, figyelembe kell venni, hogy Révai nemcsak „átmeneti időről" beszél, hanem a szocializmusba való átmenet új útjairól is szót ejt, s nemcsak nemzetközi, külpolitikai szempontokat vesz számba, hanem a politika belső feltételeit is elemzi. Így többek között leszögezi: a nép többsége nem támogatná a pártot, ha a párt ma a proletárdiktatúráért és a szocializmusért harcolna.[50] Amikor arról szól, hogy a nemzeti egységpolitika nem rövid lejáratú politika, mert a Szovjetunió sem rövid lélegzetű szövetséget kötött a másik két demokratikus nagyhatalommal, azt is leszögezi, hogy itt más okok is közrejátszanak. „...hosszú lélegzetű ez a mi politikánk más okokból is. Ha mi, kommunisták birtokon belül vagyunk és döntő befolyással rendelkezünk az államhatalom szerveire, akkor egyáltalán nem kell

[50] Lásd *Révai József:* Miért harcol a Kommunista Párt a független, szabad, demokratikus Magyarországért? 14. old.

nekünk arra törekednünk, amire az orosz munkásosztály törekedett egy negyedszázaddal ezelőtt, hogy szembeforduljunk a demokráciával és a polgári demokráciával vívott harcban vigyük győzelemre a szocializmust."[51]

Másutt még ehhez hozzáteszi: „...ha a magyar népnek sikerül biztosítania a Szovjetuniónak a támogatását, akkor a mi népi demokráciánk segítségével egész más utakon és módszerekkel közeledhetünk ahhoz a célhoz, amiért 1918—1919-ben harcoltunk: a szocializmushoz, a kommunizmushoz."[52]

Itt tehát, bizonyos fokig szemben a korábbiakkal (amikor is szinte direkt módon az adott nemzetközi viszonyokból, a „teheráni politikából" vezette le a párt politikai irányvonalát) úgy foglal állást, hogy nincs szükség „új vonal"-ra, a népfrontpolitika a szocializmus győzelemre juttatásának a politikája. Más szóval ez a politika nemcsak a „teheráni politika magyar megfelelője", hanem az osztályharc feltételeiben beállott változások következménye. Ebben a felfogásban nem válnak külön a demokratikus és szocialista célok és feladatok, a hangsúly nem az új helyzet esetleg változó, múló vonásain, hanem a megváltozott helyzet új vonásain, a tartósan, állandóan ható tényezőkön van.[53]

[51] Ugyanott, 19. old.

[52] Ugyanott, 18. old.

[53] Gerő Ernő a párt politikájáról és e politikának az elmélethez való viszonyáról szólva szintén elsősorban, sőt kizárólag az osztályharc feltételeiben bekövetkezett gyökeres változásokat, a tartósan ható tényezőket tartja szem előtt. Többek között leszögezi, hogy „a marxizmusnak vannak olyan tételei, amelyek egy bizonyos időszakra vonatkozóan érvényesek, de új időszakban, a fejlődés új szakaszában érvényüket vesztik..." Majd rátérve az általunk tárgyalt időszakra megállapítja: „Egészen a mostani, második világháborúig az igazi forradalmi marxizmusnak döntő, elfogadott tétele volt az, hogy a kapitalista országokban a demokrácia útján nem lehet eljutni a szocializmushoz. Az akkori körülmények között ez a tétel helyes volt. Annak a polgári demokráciának az útján, amely ismeretes volt a mostani háború alatt, tényleg nem lehet eljutni a szocializmushoz. De ebben a világháborúban új helyzet állt elő. Ez az új helyzet előállott egyrészt azáltal, hogy új szerephez jutott, új szerepet játszik a Szovjetunió, másrészt új szerepet játszanak a népek és végül új szerepet játszanak a kommunisták a munkásosztály és a nemzet élén. Kétségkívül itt egy új típusú demokráciának, olyan demokrácia megvalósításának a lehetősége áll fenn, amely egészen más, mint például az angol, vagy a francia demokrácia volt a háború előtt, vagy amilyen például az angol demokrácia, mondjuk ma." Végül leszögezi: „...létrejött a lehetősége egy új típusú demokráciának, a népi demokráciának és ezzel együtt létrejött a lehetősége annak, hogy a demokrácia útján induljunk a szo-

Érdemes felfigyelni arra is, hogy Révai miként értékeli a felszabadulás nyomán létrejött rendszert. „Az a népi demokrácia, amiért mi harcolunk, még nincs meg. Az elemei már megvannak, de azt hinni, hogy a népi demokrácia Magyarországon már megvalósult, súlyos öncsalás és tévedés lenne..."[54] A népi demokrácia általában más beszédekben is mint cél szerepel, amelyet még el kell érni, ki kell harcolni.

Elhangzottak azonban más állásfoglalások is. Kádár János, a szakszervezetek és az üzemi bizottságok feladatairól szólva, egyértelműen szögezi le, hogy Magyarországon népi demokrácia van. „Az eddigi politikai felépítmény helyébe... ma népi demokrácia lépett." Vagy másutt: „Ma Magyarországon népi demokrácia van: tehát bár a kapitalizmus alapján állunk, a dolgozó népnek, az ipari munkásságnak igen fontos hatáskörök vannak a kezében."[55]

Bár a két fogalmazás, állásfoglalás közötti különbség itt sem lényegtelen, megítélésünk szerint mégis hiba lenne jelentős nézetkülönbségekre következtetni. Hisz 1945 tavaszán-nyarán Magyarországon valóban népi demokrácia volt, amennyiben a munkásosztálynak, a parasztságnak nagy befolyása volt az államra, a központi és helyi hatalomra, a munkásosztály ellenőrizte a tőkés termelést, a parasztság birtokába vette a földet. Ha azonban azt tartjuk szem előtt, hogy még horthysta erők is bent voltak a kormányban, hogy a nagytőke ereje még nem volt meg-

cializmus felé." [*Gerő Ernő:* A Magyar Kommunista Párt (1945. március 7.) MKP szeminárium 3. füzet. 12–13. old.] Ugyanakkor rá kell mutatni arra is — ami a későbbi fejlemények szempontjából lényeges —, hogy a fenti előremutató gondolatok Rákosi Mátyás beszédeiben a legkevésbé tükröződnek.

[54] *Révai József:* Miért harcol a Kommunista Párt a független, szabad, demokratikus Magyarországért. 18. old. — Ez az értékelés teljesen megegyezik Scoccimarro 1945 áprilisi értékelésével. Arra a kérdésre, hogy milyen demokrácia van Olaszországban régi vagy új, így felel: „Sem ez, sem az. Mi egy átmeneti fázisban vagyunk, olyan állandóan változó helyzetben, amikor különböző és ellentétes tendenciák ütköznek meg egymással." (*Mauro Scoccimarro:* Nuova democrazia. 34. old.) — Révai szinte szó szerint ezt vallotta nemcsak 1945 elején, hanem 1946 végén is, amikor pedig már a munkásosztálynak szilárd pozíciói voltak, s a szocialista forradalomba való átnövés jelentősen előrehaladt. (Lásd Fórum, 1946 november. 267–269. old.)

[55] *Kádár János:* A szakszervezetek és üzemi bizottságok az újjáépítés szolgálatában. (1945. június 12.) MKP szeminárium 11. füzet. 7., 14. old.

törve, hogy a népi demokrácia nem egy állandó formáció, hanem út a szocializmushoz, akkor valóban azt lehet mondani, hogy a népi demokráciának még csak elemei vannak meg, tovább kell haladni, a népi demokráciát még ki kell vívni.

A fenti eltérő fogalmazásokat, sokszor lényegbevágó különbségeket főként abból a szempontból tartjuk jelentősnek, hogy felhívják a figyelmet nemcsak arra az előrehaladásra, amelyet a népi demokráciával összefüggő kérdések kimunkálásában elértek, hanem arra is, hogy még a kérdés fontos vonatkozásai megoldásra várnak, több probléma tisztázásra szorul. Mert, ahogy hiba lenne az eltérő, esetenként ellentmondó megnyilatkozások jelentőségét eltúlozni, ugyanúgy hiba lenne azokat csupán a véletlennek betudni, vagy éppen kizárólag annak tulajdonítani, hogy az egyes vezetők különféle kérdések kapcsán, különbözőképpen foglalkoztak a témával.

Szembeötlő, hogy a népi demokrácia osztálytartalmát elsősorban a polgári demokráciával összevetve tárgyalják, a szocialista demokráciával[56] egyező és eltérő vonásait azonban homályban hagyják. E tekintetben, mondhatni, semmiféle jelentős előrelépéssel nem találkozunk. Joggal merül fel a kérdés, mi ennek az oka?

Az okokat keresve több körülményre kell tekintettel lenni. Először is: a gyakorlati feladat a polgári demokrácián túlmutató népi demokrácia (de nem szocialista demokrácia) kiépítése volt. Ez indokolja a polgári demokráciával való összevetést, hisz elsősorban arra kellett válaszolni, hogy mire törekszenek az adott viszonyok között. De az élet már felvetette a távolabbi perspektíva kérdését is, s volt igény — mint erre korábban rámutattunk — a népi demokrácia és a szocializmus összefüggéseinek részletesebb kifejtése, bizonyos fontos elméleti kérdések tisztá-

[56] Itt és másutt is, amikor szocialista demokráciáról szólunk a mai szóhasználattal élünk. A tárgyalt időszakban ez a kifejezés nem volt elterjedt. Elvileg ugyan tisztázott volt, hogy a szocializmus magasabbrendű, a társadalom többsége számára jelent demokráciát, de a szocialista demokrácia fogalma nem volt használatos. Később, 1946 után sok esetben a népi demokrácia kap olyan értelmet, amely a szocialista demokrácia fogalmával rokon. Ekkor azonban a népi demokrácia fogalma — mint erről később szó lesz — a proletárdiktatúra tagadásával párosult.

zása iránt is. Ez az igény talán korai vagy indokolatlan volt? Nem. Megítélésünk szerint két tényező játszott szerepet abban, hogy a fentieket meghaladó mértékben nem került ekkor sor tisztázásukra.

Az egyik inkább objektív természetű, a másik inkább szubjektívnek tekinthető. A helyzet ekkor olyan volt, hogy még nem rajzolódott ki élesen: melyek a világháborút követő új helyzet állandó jellegű, a fejlődést meghatározó vonásai, s melyek azok, amelyek ideiglenesek, átmenetiek, s így a szocializmusért vívott harc feltételeit is csak átmenetileg határozzák meg. Világos volt, hogy a Szovjetunió tekintélye és befolyása megnőtt, a demokratikus erők világszerte megerősödtek, a kommunista pártok új szerepet töltenek be a nemzet élén, az osztályok egymáshoz való viszonya is változásokon ment át. Kevésbé volt világos és előreláthető, hogy a Szovjetunió és a másik két nagyhatalom együttműködése mennyire lesz szilárd, tartós, hogy az imperialista erők az új helyzetre miként reagálnak, s ez hogyan hat vissza az erőviszonyokra, az osztályharc feltételeire. A Szovjetunió hosszan tartó együttműködésre törekedett, ennek rendelte alá egész politikáját, azonban az együttműködés nemcsak a Szovjetuniótól, hanem a másik féltől is függött. Emellett azonban szerepet játszott az is, hogy a pártok vezetői óvakodtak fontos elméleti kérdések kimunkálásától, volt bizonyos fokig tartózkodás attól, hogy az átélt történeti eseményekből általános érvényű tanulságokat levonjanak, olyan tanulságokat, „amelyek túlmutatnak az adott és múló történeti viszonyokon". Kétségtelen, hogy a pártszervező és államépítő feladatok elvonták az erőket az ideológiai munkától, ez is szerepet játszott, de nemcsak ez. Volt tudatos tartózkodás is, olyan felfogás, hogy az alapvető kérdésekben, az új jelenségek, tapasztalatok elméleti általánosításában majd az idősebb testvér, a Szovjetunió Kommunista Pártja, maga Sztálin nyilatkozik. Bizonyos fokig lebecsülték, pontosabban elhanyagolták a saját tapasztalatokon alapuló önálló, elméleti munkát. S ez nemcsak magyar jelenség volt.[57]

[57] Így például Jugoszlávia Kommunista Pártja V. kongresszusán többen is megállapították, hogy az elméleti munka elmaradt a követelmények mögött. Mosa Pijade többek között leszögezte: „...meg kell állapítanom elvtársak, hogy

Nézzük meg ezután, miként alakult a párt politikai irányvonala a gyakorlatban. Hogyan oldotta meg a párt vezetősége a menet közben felmerült legfontosabb elméleti és politikai kérdéseket?

A németekkel szembefordult horthystákat is felölelő széles egységfronton belül az együttműködés viszonylag igen rövid ideig volt zavartalan. Az új állam, illetve az ideiglenes nemzetgyűlés és kormány megteremtésében, valamint a Németországgal való szakítás és szembefordulás, a fegyverszüneti szerződés megkötése tekintetében egység volt. Amikor azonban napirendre került a program egyéb követeléseinek valóra váltása, mindenekelőtt a földreform végrehajtása, a közigazgatás, általában az állami élet demokratizálása — felszínre kerültek a nemzeti fronton belül kezdettől fogva meglevő ellentétek. Mindez olyan viszonyok között (1945 január-februárban), amikor a Hitler-ellenes, felszabadító harc még nem fejeződött be. A hitlerizmus teljes szétverése, nemkülönben az antifasiszta koalíció, a nagyhatalmak közötti együttműködés a nemzeti egységfront és kormány fenntartását, az ellentétek áthidalását követelte, míg az ország demokratikus átalakítása a visszahúzó erők, a kormányban és az egységfrontban is képviselt reakció elleni harc fokozását, sőt a kormányzásból való kiszorítását tűzte napirendre. Ez azt jelentette, hogy a Kommunista Párt politikai irányvonala, amely a programban, de különösen a már idézett november 21-i „koalíciós" egyezményben kifejezésre jutott, minden változtatás nélkül nem volt tovább fenntartható, hacsak a párt, a munkásosztály nem mond le a forradalom továbbfejlesztéséről, az ország demokratikus átalakításáról. Egyébként az ország demokratikus átalakítása, mindenekelőtt a földreform gyors és radikális végrehajtása a Hitler-ellenes harc szempontjából is nagy jelentőségű volt.

A helyzet tehát 1945 elején úgy alakult, hogy a forradalom nemzeti vonásai mellett egyre inkább előtérbe kerültek annak

nem fordítottunk elég figyelmet saját tapasztalataink elméleti feldolgozására... Meg kell mondanom, hogy a második világháború valamennyi jelensége, köztük a népi demokrácia országaival, tehát hazánkkal is kapcsolatos minden jelenség elméleti feldolgozásában azt vártuk, hogy a szovjet szövetség elméleti tudósai segítséget nyújtanak." (Jugoszlávia Kommunista Pártjának V. kongresszusa. Jelentések és beszámolók. Novi Sad 1951. 382. old.) — Hasonló következtetésekre jutott 1947-ben Révai is, de maga a jelenség már 1945-től tapasztalható.

népi, demokratikus vonásai is. Ezzel a párt vezetősége nemcsak számolt, hanem erre törekedett is, bár ez a folyamat gyorsabb volt, mint azt előre látni lehetett, s mint azzal a vezetőség számolt.[58] Érthető tehát, hogy az események alakulása folytán már 1945 februárjában felmerült a kormány-rekonstrukció gondolata, olyan terv, hogy a horthystákat, a jobboldali, reakciós erőket ki kell szorítani a kormányból és ezzel meggyorsítani a demokratikus átalakulással összefüggő követelések végrehajtását.[59] A horthysták elleni frontális támadásra, s így a kormány átalakítására azonban ekkor, elsősorban nemzetközi, külpolitikai okok miatt nem került sor. Még hatottak azok a tényezők, körülmények, amelyek a horthystákig terjedő összefogást meghatározták.

Módosulás azonban szükségszerűen történt, de olyan, amely a fő irányvonal alapjait nem érintette. Miben jutott ez kifejezésre?

1945 januárjáig a párt a fő csapást a nyilasokra, a Hitlerbérenc erőkre mérte. A párt irányvonala e tekintetben világos és egyértelmű volt. Jól tükrözi ezt a „Délmagyarország", amelynek első száma leszögezi: „Az összefogásnak nem akadálya az sem, hogy Vörös János a Horthy Miklósra letett eskü nevében szólítja a honvédeket fegyveres harcra az ország német elnyomói ellen. Mi nem Horthy Miklóshoz, hanem a hazához vagyunk és leszünk hűek mindhalálig. De most nincs itt az ideje azon vitatkozni: hogy a nemzethűség vagy a kormányzóhűség nevében kell-e fegyvert ragadni Hitler ellen! Az a fontos, hogy fegyvert fogjunk. Az a fontos, hogy együtt küzdjünk!"[60] Ugyanakkor a lap rámutat Horthy felelősségére s elhatárolja magát azoktól, akik a „kormányzói legitimitás" alapján állnak[61], de csak a nyilasok meg-

[58] Többek között ezt mutatják a földreform ütemére vonatkozó elképzelések is. Kezdetben az elképzelés az volt, hogy a földreformot csak október 1-re fejezik be, s csak 1945 elején változtatták meg ezt a tervet. (Lásd PI Archívum. 274. f. 1/11 – 28.)

[59] Révai József egyik 1945. február 17-én Debrecenben kelt levelében írja: „Az általános helyzettel kapcsolatban érik bennünk a meggyőződés, nem időszerű-e már most a kormány alapos átalakítására törekedni." Majd kifejti: olyan kormányra van szükség, amely biztosítja a demokratikus fejlődést, „melyből tehát távozniuk kell a reakciós miniszteréknek". (PI Archívum. 274. f. 1/11 – 28.)

[60] Délmagyarország, 1944. november 19.

[61] Lásd Délmagyarország, 1944. november 26.

büntetését követeli, sőt ezt tekinti a felszabadított területeken központi kérdésnek: „...a nyilasok ártalmatlanná tétele *politikai* kérdés, az országnak a német uralom alól felszabadított részén ez ma a *központi* kérdés és minden egyéb kérdés — a közrendtől a forgalom megindításáig azon múlik, hogy *ezt* a kérdést, a nyilasok ártalmatlanná tételét megoldjuk-e?"[62]

A nyilasok, a fasiszták elleni harc természetesen később sem került le a napirendről, de 1945 januárjától „új fogalom" jelenik meg a sajtóban és a beszédekben. A párt ettől kezdve már nemcsak a nyilasok megbüntetését, hanem a reakció elleni harc fokozását követeli. 1945 február közepén már sajtópolémiára kerül sor a Kommunista Párt és a Kisgazdapárt, pontosabban a „Néplap" és a „Debrecen" között, a reakció elleni harc kérdésében.[63] A reakció fogalmának megjelenése, a nyilasokon kívül más reakciós elemek elleni harc követelése kifejezte, hogy a felszabadulással megkezdődött átalakulás egy új állomáshoz érkezett.

Az új helyzetet Rákosi Mátyás 1945. február 11-i beszédében a következőképpen jellemezte: „A magyar demokrácia munkájának első szakasza, amely abban állott, hogy létrehozzon egy központi szervet és megoldja a legsürgősebb feladatokat, elsősorban azt, hogy az országot elrántsa Hitler mellől és átvigye a demokratikus hatalmak oldalára, hogy fegyverszünetet kössön és programot adjon — az új magyar demokrácia feladatának ez az első fejezete sikeresen befejeződött... Most kezdődik az új fejezet, kezdődik az az idő, amikor a szóról rá kell térni a tettre, amikor a papírról az életbe kell átültetni a programokat és követeléseket."[64] Ennek az „új fejezetnek", új időszaknak a feladatait foglalta magában, fejezte ki tömören a jelszó: „Föld, kenyér, szabadság!"

A párt nem indított frontális támadást Horthy és a horthysták ellen, de egyre élesebben bírálta a korábbi rendszert és mind szé-

[62] Délmagyarország, 1944. november 25. — Révai december 10-i cikkében is, a program megvalósításáról szólva, a legsürgősebb feladatként a nyilasok felelősségre vonását említi.

[63] Lásd *Révai József* „Beszéljünk nyíltan!" című cikkét a „Néplap" 1945. február 18-i számában.

[64] *Rákosi Mátyás:* A magyar jövőért. Szikra 1945. 322—323. old.

lesebben vonta meg a háborús és népellenes bűnösök körét. Így például a „Néplap" vezércikke, amely a földbirtok elkobzásával foglalkozott, leszögezte: „...a földbirtok elkobzását ki lehet és ki kell mondani mindazokkal szemben, akik magatartásukkal a fasizmust támogatták és a magyar nép érdekeit sértették". Ki kell mondani az ítéletet azok felett is, akik — ha módjukban állt — nem akadályozták meg a reakciós rendszer előretörését. „Felelősek mindazok — folytatódik a cikk —, akik Gömbös Gyula óta a német–magyar sorsközösség maszlagjával mérgezték a politikai levegőt, akik mint levitézlett kormányzópártok, a NEP-ben vagy MÉP-ben tolták az egyre jobbra tolódó kormányok szekerét. Felelősek az összes képviselői ezeknek a pártoknak, akár a parlamentben, akár községi vagy megyei képviselőtestületben ültek is."[65]

A párt nem törekedett új kormány alakítására, valamennyi horthysta miniszter leváltására, de mind szigorúbban bírálta a kormányszervek tevékenységét, harcot indított egyes reakciós miniszterek leváltásáért. Ugyanakkor a párt kiadta az „erős és demokratikus kormány" jelszavát, követelte, hogy a kormány költözzön Budapestre.[66] Révai pedig a kisújszállási nagygyűlésen leszögezte: „Támogatjuk a kormányt, de a kormánytámogatás nem azt jelenti, hogy ne törekednénk arra, hogy az alkalmatlan minisztereket alkalmasakkal cseréljük fel."[67] Egyidejűleg Rákosi a február 25-i budapesti nagygyűlésen felvetette a közellátási miniszter, a horthysta Faragho leváltásának követelését.[68]

Ily módon a fő csapás iránya a demokratikus átalakulás feladatainak előtérbe kerülésével alapvetően, gyökeresen nem változott meg, de módosult, mindinkább a horthysta reakció ellen is irányult. Ez a folyamat április végén, május elején fordulathoz, minőségi változáshoz vezetett. Ezt mutatja a debreceni nemzeti bizottság határozata, amelyben javasolja a kormánynak, hogy nyilvánítsák ki: Magyarország a demokratikus köztársaság jogállapotában van, Horthy felelős az ország lerombolásáért, Horthy

[65] Néplap, 1945. március 24.
[66] Lásd a „Néplap" 1945. február 24-i vezércikkét.
[67] Néplap, 1945. február 27.
[68] Lásd *Rákosi Mátyás:* A magyar jövőért. 340. old.

háborús bűnös.[69] Ezzel egyidőben követeli a „Délmagyarország" vezércikke is Horthy bíróság elé állítását. „A Külügyminisztériumnak — szól a vezércikk — meg kell keresnie a szövetséges hatalmakat, kérnie kell Horthy Miklós kiadását. Adják át Magyarország kormányzóját a magyar népnek, hogy az mondjon ítéletet Magyarország *legnagyobb háborús bűnöse* felett."[70] (Az én kiemelésem. — *Sz. B.)*

Ettől kezdve a fő csapás iránya megváltozott: a párt frontális támadást indított Horthy és egész korábbi rendszere ellen, ezzel együtt a németellenes, de reakciós erők, valamint általában a demokratikus átalakulás ellenzői ellen is.[71] Bár előtérben Horthy háborús felelőssége, a Horthy-rendszer bírálata áll, ez a változás azt jelentette, hogy nyíltan megkezdődött a harc a koalíció jobbszárnya ellen, mindazok ellen, akik a forradalom megállítása érdekében össze akartak fogni a horthystákkal. Ebben az időben került sor, a már jóval korábban felvetődött kormány-rekonstrukcióra is, amelynek eredményeként több reakciós, jobboldali politikus kiszorult a kormányból.

Mindez szoros összefüggésben volt azzal, hogy a Hitler-ellenes nemzeti felszabadító harc lekerült a napirendről, s a forradalom fejlődésének új szakaszához érkezett. Jól világítja meg ezt az összefüggést, változást Révai „A szegedi kézfogás és ami utána következik" című cikkében. Ebben megállapítja: „Mást jelent a reakció akkor, amikor a szabadságharc a fő dolog és mást, amikor a demokrácia megszilárdítása, berendezkedése, végleges győzel-

[69] Néplap, 1945. május 5.

[70] Délmagyarország, 1945. május 4.

[71] Révai a „Szabad Nép"-ben is leszögezi, hogy a fő bűnös Horthy, s nem lehet őt a felelősség alól felmenteni. A reakció fogalmát nem lehet az október 15-i események szereplőire leszűkíteni, a 25 éves uralmi rendszert is szét kell zúzni. (1945. június 29-i és július 8-i sz.) A „Szabad Nép" „Reakciósok és áldemokraták" című cikkében (1945. július 5.) pedig rámutat: Egyesek hajlamosak reakciósnak csupán a fasisztákat tekinteni. Nem adhatunk azonban amnesztiát a Horthy-rendszer kiszolgálóinak sem. Sőt, lehet valaki egy demokratikus párt tagja, korábban ellenzéke a Horthy-rendszernek s mégis reakciós, mert „nem az számít, hogy mi volt tegnap, hanem az számít, hogy mit cselekszik ma". Révai arra a kérdésre válaszolva, hogy ki a reakciós leszögezi: 1. aki antikommunista, 2. aki a falut szembe akarja állítani a várossal, 3. aki azt hirdeti, hogy saját erőnkből az országot felépíteni nem tudjuk, 4. aki álbaloldali demagógiát űz. (Szabad Nép, 1945. július 22.)

mének biztosítása a fő dolog. Akik *akkor* nem okvetlenül voltak reakciósok, *ma* azokká válhattak."[72] Majd kifejti, hogy a fejlődés menetében változik a résztvevők politikai elhelyezkedése. A demokratikus forradalmak törvénye – mondja – ránk is vonatkozik. Vannak, akik nem bírják „az iramot", és sokan abban reménykednek, hogy az 1919 utáni fordulat megismétlődik. Azonban nem hátra, hanem előre kell nézni. Leninnek a forradalmi demokratikus diktatúráról mondott szavait szinte ismételve szögezi le: „A magyar demokráciának nemcsak múltja van, hanem jövője is, nemcsak indulása, hanem folytatása is. A »szegedi kézfogás« szép és jelentős eseményének felidézése nem szabad, hogy elterelje a demokratikus pártok figyelmét a folytatás kötelességéről."[73]

A „folytatás kötelessége" nem jelentett mást, mint azt, hogy az 1944 novemberi programot maradéktalanul végre kell hajtani s új, távolabbi célokat kell kitűzni és megvalósítani. Más szóval a népfrontpolitika antikapitalista céljai ismét az első helyre kerültek, ami szükségszerűen módosította a fő csapás irányát s változásokat eredményezett a párt szövetségi politikájában is. Mindebben az objektív helyzet változása jutott kifejezésre, és a párt vezetősége helyesen vette számba az objektív viszonyok változását, az új helyzet követelményeit. Nem letérés volt ez a népfrontpolitika útjáról, hanem inkább „visszatérés" a háború előtti politikához, a népfrontpolitika antikapitalista céljainak realizálásához. Ahogy a párt 1941-ben nem riadt vissza attól, hogy a népi demokratikus forradalom feladatainak időleges háttérbe szorítása árán is bővítse a munkásosztály szövetségeseinek körét a szovjetellenes háború beszüntetése, az ország függetlenségének megvédése, a nemzeti felszabadító harc kibontakoztatása érdekében, ugyanúgy most, amikor a helyzet megváltozott, nem riadt vissza attól, hogy a program antikapitalista céljait helyezze az előtérbe, még ha ez a szövetségesek egy részének elfordulását is eredményezi.

A változás lényeges volt, de nem olyan, amely a népfrontpolitika alapjait érintené. A párt változatlanul a széles összefogás

[72] Szabad Nép, 1945. július 8.
[73] Ugyanott.

alapján állt, arra törekedett, hogy a munkásosztály a parasztsággal, a városi kispolgársággal, az értelmiség legszélesebb rétegeivel együtt haladjon tovább a napirenden levő feladatok megoldásáért. A Magyar Kommunista Párt ugyan frontot nyitott Horthy és az ellenforradalmi rendszer képviselői ellen, akik útját állták a további fejlődésnek, de változatlanul állást foglalt a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front fenntartása, a négy demokratikus párt együtthaladása mellett, továbbra is az egységpolitikát, pontosabban a *„demokratikus nemzeti erők"* összefogását hirdette. Összefogást az újjáépítésért, de egyben a nagytőke politikai és gazdasági hatalmának korlátozásáért, a burzsoázia fokozatos elszigeteléséért, a munkás-paraszt érdekek következetes érvényesítéséért.

Talán ellentmondani látszik ennek, hogy a Kommunista Párt egyidejűleg a tőke mozgósítása, a tőkének az újjáépítésbe való bekapcsolása mellett szállt síkra. A tőke bevonása az újjáépítésbe azonban nem jelentette, hogy a párt lemond a tőke politikai-hatalmi-gazdasági visszaszorításáról.

Hogy a tőke bevonása az újjáépítésbe s egyben a tőke korlátozása nem egymást kizáró feladat, hogy a tőke felhasználása és ezzel párhuzamosan fokozatos visszaszorítása, majd kisajátítása miként ment végbe Magyarországon — ezt Berend Iván gazdag anyag alapján, sokoldalúan bemutatja.[74] Azt is kifejtette, hogy ez a politika az úgynevezett új gazdasági politika (NEP) tudatos alkalmazásából nőtt ki, s hogy a lenini koncepció széles körű alkalmazása éppen a népi demokrácia viszonyai között, különösen Magyarországon volt lehetséges.[75] Ezért mi csupán arra vállalkozunk, hogy rámutassunk: a NEP, mint olyan politika, amely a magyarországi viszonyok között is sikeresen alkalmazható, már 1945 tavaszán, a párt politikai irányvonalában bekövetkező változással egyidejűleg felmerült.[76]

[74] Lásd *Berend T. Iván:* Újjáépítés és a nagytőke elleni harc Magyarországon. 1945–1948. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1962.

[75] Ugyanott, 239–240. old.

[76] Ezt azért is szükségesnek tartjuk hangsúlyozni, mert Berend T. Iván fenti munkája a lenini új gazdaság-politika tudatos alkalmazását csak a stabilizáció utáni időszakkal összefüggésben tárgyalja. (Lásd ugyanott, 204–205., 239. és 245. old.)

Az első idevonatkozó megállapítások – jelen ismereteink szerint – 1945. május 14-én hangzottak el nagyobb fórum előtt. Révai József a bányászkongresszuson a többi között az alábbiakat mondotta: „1921-ben Lenin elvtárs kezdeményezte az »Új Gazdasági Politikát«, amelynek az volt a célja, hogy a romba döntött Oroszország újjáépítésére bizonyos kapitalista segítséget is igénybe vegyenek. Tudom, hogy mint minden hasonlat, ez is sántít, mert 1921-ben Oroszországban proletárdiktatúra volt, a nagyipar és a bankok a munkásosztály kezében voltak. Magyarországon nincs proletárdiktatúra, a bankok és a nagyipar a tőkések kezében van. Ezt a különbséget szem előtt tartva van mégis bizonyos hasonlóság az orosz kommunisták akkori és a magyar kommunisták mai politikája között. Mi is azt mondjuk, amit akkor az orosz kommunisták: Nem baj, ha a kapitalisták keresnek, ha egyben hasznot hajtanak a dolgozó népnek és az országnak. Ezért, hogy hasznot hajtanak, érdemes bizonyos árat fizetni. Az ország újjáépítésében részt vevő kapitalisták profitja az az ár, amit érdemes megfizetni azért, hogy a tőkések részt vegyenek az újjáépítésben. Érdemes ezt az árat megfizetni, mert ezáltal megindul az áruforgalom, az ország gazdasági vérkeringése. Jobb, ha az áruforgalom bizonyos kapitalista segítséggel indul meg, mintha egyáltalán nem indul meg."[77]

Néhány nappal később Rákosi Mátyás a budapesti pártaktíva értekezleten hasonló módon magyarázta a párt politikáját.[78] 1945 októberében pedig, már más osztály-erőviszonyok között, ismételten szóba került a NEP-politika időszerűsége s leszögezték, hogy a pártnak az adott viszonyok között „a NEP-hez hasonló politikát kell folytatnia"[79].

A párt politikájának alakulását vizsgálva azonban nemcsak az érdemel figyelmet, hogy a párt vezetői már 1945 tavaszán párhuzamot vonnak a NEP-politika és a Magyar Kommunista Párt politikája között, hanem az is, ahogy meghatározzák az újjáépítés feladatát, helyét a hatalomért vívott harcban.

[77] PI Archívum. B – 6/5.
[78] Ugyanott.
[79] PI Archívum. 274. f. 1/2 – 10.

A Magyar Kommunista Párt a gazdasági újjáépítés kérdését kezdettől fogva elsőrendű politikai kérdésként kezelte, olyan kérdésként, amely az osztályharc, a hatalomért vívott harc kimenetele szempontjából döntő jelentőségű. Már 1945 áprilisában, amikor a párt hozzálátott az újjáépítési terv kidolgozásához, abból a felismerésből indult ki, hogy a küzdelem a reakcióval a gazdasági építés területén fog kibontakozni. Ezt a két munkáspárt összekötő bizottsága határozatban is rögzítette: „A két munkáspárt leszögezi — olvashatjuk az április 20-i összekötő bizottsági ülés jegyzőkönyvében —, hogy a reakció fő vonala a gazdasági káosz előidézése. Abban reménykednek, hogy a demokratikus pártok nem tudják megoldani a gazdasági kérdéseket. *A csata a gazdasági kérdések területén fog lezajlani.*"[80] (Az én kiemelésem. — *Sz. B.*)

E felismerés alapján jutottak a párt vezetői arra a fontos következtetésre, hogy az újjáépítés az a központi előtérben álló fő feladat, amelynek végrehajtásához a párt és az ország minden erejét koncentrálni kell. „A fasiszta barbárság megsemmisítésével és a béke helyreállításával — szól a Magyar Kommunista Párt májusi konferenciájának határozata — az újjáépítés feladata lép előtérbe. Az újjáépítés a fiatal magyar demokrácia tűzpróbája, erre kell összpontosítani a nemzet minden erejét."[81] Ahogy a háború időszakában az ország függetlenségének helyreállítása, a szovjetellenes háborúból való kiválás volt az a feladat, amelynek megoldása biztosította az adott időszak stratégiai céljának elérését: a fasizmus, a nagytőke és a nagybirtok uralmának megdöntését, az ország demokratikus átalakítását, úgy most, az új helyzetben, az újjáépítés volt a kulcsa a további előrehaladásnak, lényegében minden nyitott kérdés megoldásának.

Ez a felismerés, következtetés nemcsak a konferencia fent idézett határozatában, hanem számtalan formában, megfogalmazásban kifejezést nyert. Így ezt a gondolatot közvetítette Rákosi a párttagság felé, amikor hangoztatta, hogy a felépítés nemcsak

[80] PI Archívum. 274. f. 1/11.

[81] A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai. 1944—1948. 82. old.

gazdasági kérdés, hanem elsőrendű politikai kérdés, a felépítés nemcsak az ország első problémája, amely a legszélesebb néptömegek törekvésével megegyezik, hanem „a legsürgősebb és legfontosabb pártprogram"[82]. Ugyanennek a gondolatnak adott hangot Kádár János, amikor kijelentette: „Az újjáépítés jelenti ma Magyarországon az ipari munkásság harcának fő irányát."[83] De ugyanezt fogalmazta meg Révai is, amikor leszögezte: „A háború alatt a kommunisták azt mondották: *mindent a magyar szabadságért!* Most, a béke bekövetkeztével, azt mondják: *mindent a magyar újjáépítésért!*"[84]

A párt az újjáépítést közvetlenül összekapcsolta a hatalomért vívott harccal. „...a magyar munkásosztálynak és a magyar parasztságnak – mondotta Rákosi az 1945. május 17-i budapesti pártértekezleten – annál nagyobb lesz a szerepe az ország vezetésében, minél nagyobb szerepet vállal és minél több áldozatot hoz a felépítésben." A feladat – szögezte le – „a felépítésen keresztül biztosítani a magyar munkásosztálynak és a Magyar Kommunista Pártnak a befolyását a magyar életre"[85]. Ez a gondolat bekerült az országos pártértekezlet határozatába is: „Az országos pártértekezlet felhívja a kommunisták figyelmét arra, hogy a Magyar Kommunista Párt és rajta túlmenően az egész munkásosztály szerepe az ország vezetésében arányos lesz azzal a teljesítménnyel, amelyet az újjáépítésben véghezvitt."[86]

Ezzel függ össze, hogy a párt vezetősége világosan felismerte: az újjáépítés, bár nem szocialista alapon folyik, mégis a tőke korlátozásával, visszaszorításával fog együtt járni. Ezt a párt programjellegű dokumentumai, nyilvánosságra hozott határozatai úgy fejezik ki, hogy leszögezik: az újjáépítés feltétele a reakció elleni harc fokozása, az újjáépítést szabotáló tőkés elemek kíméletlen üldözése, a fasiszták üzemeinek államosítása, a Magyar

[82] PI Archívum. 720. f. VII – 1/a.

[83] Kádár János felszólalása az országos üzemi bizottsági kongresszus tanácskozásain. Országos üzemi bizottsági kongresszus. SZT-kiadvány. 1945. 14. old.

[84] Szabad Nép, 1945. május 20.

[85] PI Archívum. 720. f. VII – 1/a.

[86] A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai. 1944 – 1948. 86. old.

Nemzeti Front államosítási programjának végrehajtása, mindenekelőtt a bányák államosítása.[87]

A tőke korlátozása, mint az újjáépítési terv része, egyértelműbb és világosabb megfogalmazást nyer egyes vezetők beszédében. Révai már idézett bányászkongresszusi felszólalásában a burzsoázia bevonásáról szólva leszögezi, hogy itt a burzsoázia megosztásáról is szó van. Együttműködés azokkal, akik hajlandók az újjáépítésben részt vállalni és harc azok ellen, akik szabotálják az újjáépítő munkát. De az együttműködés sem lesz „egymás keblére borulás", maga az együttműködés is harcot jelent a munkásérdekek érvényesítéséért. Majd megállapítja: „Az együttműködés feltétele: minél szilárdabban kézben tartani a már meghódított hatalmi pozíciókat és új pozíciókat meghódítani az eddigiekhez." Ilyen új hatalmi pozíció lesz „ha nem is ma, hát holnap: bizonyos kulcsiparok, elsősorban a bányák államosítása". Másfelől felveti a termelés állami irányítását és a munkásellenőrzést, mint olyan kereteket, amelyek meghatározzák a tőkések mozgásszabadságát.[88] Számos más beszédben is hangot kap, hogy olyan újjáépítésért folyik a harc, amely a kapitalizmust „a magyar demokrácia, a magyar dolgozó nép által ellenőrzött és irányított kapitalizmussá változtatja", amely a népi demokráciát alapozza meg és közelebb visz a szocializmushoz.[89] Olyan újjáépítésért folyik a harc, amelynek során az állami szektor erősödik, a magánkapitalista csökken, s az egyéni érdek helyett a közösség érdeke az irányadó.[90]

Ily módon tehát a Horthy-rendszer, a reakció elleni frontális támadás nem jelentette egyben a tőke elleni frontális támadás megindítását. A párt a nagytőkének a hatalomból való kiszorítását tűzte napirendre, anélkül, hogy a nagytőke azonnali és teljes kisajátítását is napirendre tűzte volna.

Ebben a harcban a párt támaszkodni kívánt a munkásosztály

[87] Lásd ugyanott, 82–83. old.; A Magyar Kommunista Párt választási programja. Szabad Nép, 1945. szeptember 23.

[88] PI Archívum. B–6/5.

[89] Lásd PI Archívum. 21/1946. Csongrád 2.

[90] Lásd a Magyar Kommunista Párt választási programja. MKP szeminárium 14. füzet.

államhatalmi, kormányzati pozícióira és a népi forradalmi szervek tevékenységére.

Az „alulról" és „felülről" való harc kombinálása a párt politikáját mindvégig jellemezte. Azonban az egyes időszakokban, az osztály-erőviszonyoktól, a napirenden levő feladatok jellegétől függően eltérő mértékben, más és más módon támaszkodott a tömegek forradalmi öntevékenységére, az egyes népi szervekre.

Kezdetben, 1944 végén, amikor még kormány sem volt, a párt a nemzeti összefogást megtestesítő nemzeti bizottságok szervezését, öntevékeny működésük előmozdítását egyik legfontosabb feladatának tekintette. Azt hirdette, hogy a Függetlenségi Front programjának megvalósítását azonnal meg kell kezdeni. „...nem szabad várni se új kormányra, se új törvényhozásra, se új törvényekre — írta Révai. Az új kormányt, az új törvényhozást, az új törvényeket ugyanazoknak a demokratikus erőknek kell megteremteniük, melyek létrehozták a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontot."[91] A párt szorgalmazta az igazoló bizottságok és a népbíróságok felállítását; hirdette, hogy a népi erőknek azonnal és öntevékenyen hozzá kell kezdeniük az új államrend kiépítéséhez.

A Magyar Kommunista Párt az ideiglenes kormány létrejötte után is nagy figyelmet szentelt a népi forradalmi szervek, elsősorban a nemzeti bizottságok, a földigénylő bizottságok szervezésének és tevékenységének. Bár támaszkodott az ideiglenes kormányon belüli pozícióira és azt is felhasználta a demokratikus fejlődés előrehajtására, harcában azonban ekkor elsősorban a népmozgalomra, a népi szervekre támaszkodott.

Ezt mutatta többek között a földreform végrehajtása. A párt nem becsülte le a reform kormányszinten való előkészítését, de első feladatnak, már 1945 január első napjaiban, a parasztok földkövetelő-földosztó mozgalmának támogatását, szervezését jelölte meg.[92] Nem várta be a párt a földreformrendelet megszületését, hanem már február közepén felhívott a földigénylő bizottságok alakítására, és arra, hogy vegyék számba a földet s

[91] Délmagyarország, 1944. december 10.
[92] PI Archívum. 274. f. 1/1 – 22.

tegyenek meg minden előkészületet.[93] A Magyar Kommunista Párt tudatos szervező, mozgósító munkájának köszönhető, hogy februárban a paraszti küldöttségek sora kereste fel a kormányt, sürgette a rendelet kiadását, s nem is egy helyen februárban összeírták az igénylőket, sőt megkezdték a földek felosztását.[94] De ezen túl a földreformnak a rendelet kiadását követő gyors végrehajtása és a végrehajtás módja világosan tükrözi, hogy a tömegmozgalom szerepe itt elhatározó jelentőségű volt.

Az „alulról" való harc előtérbe helyezését mutatja a Kommunista Pártnak a nemzeti bizottságok kérdésében elfoglalt álláspontja.

A nemzeti bizottságok történelmi szerepet vállaltak az új élet megindításában, a központi nemzeti demokratikus államhatalom létrehozásában. Ezt követően szerepük megváltozott, jelentőségük csökkent. Az 1945. január 4-i kormányrendelet ugyanis korlátozta a nemzeti bizottságok korábbi hatáskörét, a régi államszervezet újjászervezését mondta ki. Ennek következtében a nemzeti bizottságok nem épültek be az új államszervezetbe, nem váltak annak alapjaivá, hanem mint a demokratikus pártok helyi szövetségei, mint politikai, tanácsadó ellenőrző szervek működtek tovább. Mindez a kommunista párt egyetértésével következett be. Ez azonban nem jelentette, hogy a párt nem támaszkodott a tömegmozgalomra, s már akkor a „felülről" való harc eszközeit helyezte előtérbe.

A Kommunista Párt vezetősége valóban nem ismerte fel, hogy a nemzeti bizottságok a munkás-paraszt diktatúra, majd a proletárdiktatúra új formáját testesíthetik meg. S hogy ezt nem ismerték fel, abban szerepe volt a népi demokráciával összefüggő egyes elméleti kérdések tisztázatlanságának. Persze nemcsak annak. Hisz más pártok (jugoszláv, csehszlovák) a népi demokrácia és a szocializmus, illetve a népi demokrácia és a proletárdiktatúra egymáshoz való viszonyát elméletileg szintén nem tisztázták, mégis a gyakorlatban a felszabadító harc és a forradalom során kialakult népi, helyi hatalmi szervekhez való viszonyukat helyesen alakították ki. Megítélésünk szerint a nemzeti bizott-

[93] Lásd Néplap, 1945. február 25.

[94] Lásd *M. Somlyai Magda:* Az 1945-ös földreform. Földreform. 1945. 42. old.

ságok alakulásának bizonyos fokig eltérő körülményei, az a tény, hogy a fegyveres ellenállás viszonylag fejletlen volt hazánkban, s így a bizottságok „nem vagy csak kis részben születtek harcban" – lényegében pártkoalícióként alakultak – nagy szerepet játszott a magyar párt ismert álláspontjának alakulásában.[95]

A Magyar Kommunista Párt vezetősége fel sem vetette, hogy az új magyar állam úgy épüljön fel a nemzeti bizottságra, mint a környező országokban. Ugyanakkor a párt mégis nagy szerepet szánt a nemzeti bizottságoknak, olyannyira, hogy tulajdonképpen maga idézte fel egy kettős hatalom kialakulásának veszélyét, amely ellen egyébként mindig szót emelt.

Ismeretes, hogy a nemzeti bizottságok jelentős részét, különösen a Tiszántúlon, radikális, forradalmi beállítottságú munkások, szegényparasztok irányították. E bizottságok, ha nem is tudatosan, de plebejus módon cselekedtek, tevékenységük sok esetben egyenesen a proletárdiktatúra megvalósítása irányába hatott.[96] A párt vezetősége ugyan fellépett a nemzeti bizottságok

[95] S itt nem csupán arról van szó, hogy a nemzeti bizottságok nem úgy nőttek ki a fegyveres harcból, mint másutt, elsősorban Jugoszláviában, hanem arról is, hogy Magyarországon a magyar uralkodó osztályok államgépezete szinte az utolsó pillanatig fennállott. Jugoszláviában, Lengyelországban, részben Csehszlovákiában is a „nemzeti" uralkodó osztályok államát a hitlerista hadsereg zúzta szét, s romjain a megszálló csapatok igazgatása épült ki. Így a régi államgépezet újjászervezése, mint ez Magyarországon megvalósult, ezekben az országokban szóba sem került. Ezekben az országokban a nemzeti, felszabadító bizottságok hálózatára épült az új állam, s másra nem is épülhetett. Ez a folyamat különösen Jugoszláviában már a háború első éveiben megkezdődött s a háború utolsó időszakára lényegében befejeződött. Ily módon a helyzet, a körülmények mások voltak Magyarországon, mint a környező országok többségében. Ezt mutatja az a tény is, hogy a nemzeti bizottságokat rendeleti úton a kormány akarta az új államgépezetbe beépíteni, ami azt a veszélyt hordozta magában, hogy a nemzeti bizottságok forradalmi szerepe teljesen megszűnik. Ezt az aggodalmat fejezte ki Gerő Ernő 1945. február 7-i levele, amelyben többek között ezeket írta: „A nemzeti bizottságok ellen is hangulatot próbál csinálni a reakció. Mire valók most, hogy már van nemzetgyűlés és kormány? Így teszik fel a kérdést. Vagy úgy, hogy a nemzeti bizottságokra nézve az lesz a legjobb, ha egyszerűen átalakulnak közigazgatási szervekké, helyettesítik a városi képviseleti testületeket. Mi persze ezek ellen a kísérletek ellen fordulunk." (PI Archívum. 274. f. 1/11 – 28.)

[96] A nemzeti bizottságok összetételét, tevékenységét gazdag anyag alapján mutatja be *Balázs Béla* „Népmozgalom és nemzeti bizottságok" című munkája. (Kossuth Könyvkiadó 1961.) A kérdésre vonatkozóan lásd különösen a 72. és a következő oldalakat.

„túlkapásai" ellen, de azzal, ahogyan e szervek szerepét meghatározta, a bennük rejlő és a fejlődés szempontjából nagy jelentőségű tendenciákat felkarolta. S ez nem kényszerű engedmény vagy ösztönös cselekedet volt, hanem tudatos politika.

Ezt mutatja többek között Gerő Ernő két felszólalása, amelyek a budapesti Központi Vezetőség aktívaértekezletén hangzottak el. Az 1945. február 12-i értekezleten, a nemzeti bizottságok szerepéről szólva abból indult ki, hogy a kormányban nemcsak a demokratikus erők vannak képviselve, hanem a konzervatív, németellenes erők is. A nemzeti bizottságok „sokkal szilárdabb demokratikus képződmények, mint maga a kormány" s ezért feladatuk, hogy „a kormányt és az egész kormányzatot, bele értve úgy az államit, mint a helyit" előrehajtsák, balratolják.[97] A március elején tartott értekezleten ugyanezt a gondolatot fogalmazta meg, amikor leszögezte: „a nemzeti bizottságok szerepe, hogy ellenőrző és kezdeményező szerv legyenek, amely mozgósítja a közvéleményt és ezen keresztül nyomást gyakorol a koalícióban részt vevő németellenes elemekre, hogy azt csinálják, ami a magyar nép érdeke és amit a magyar nép akar".[98] Hasonló célt követtek, amikor a nemzeti bizottságokat óvták attól, hogy „a közigazgatás apró-cseprő ügyeivel foglalkozzanak", mivel ez elvonja erejüket attól, hogy „az országos politika kérdéseibe szóljanak bele, a nemzeti politika céljait valósítsák meg".[99]

Miről tanúskodnak ezek az idézetek és más dokumentumok, anyagok is.[100] Arról, hogy a Kommunista Párt az ideiglenes kormány megalakulása után is nagy, bizonyos vonatkozásban növekvő szerepet szánt a nemzeti bizottságoknak a tömegek politikai aktivitásának fokozásában, a demokratikus átalakulás végrehajtásában. A párt arra törekedett, hogy e népi forradalmi szervek ellenőrizzék a közigazgatást, sőt a kormány intézkedéseit is, nyomást gyakoroljanak a központi hatalomra a Magyar

[97] PI Archívum. 274. f. 1/12 – 3.
[98] PI Archívum. 274. f. 2/5 – 11.
[99] Néplap, 1945. január 10.
[100] A kérdéssel részletesen foglalkozik *Rákosi Sándor – Szabó Bálint:* A pártok állásfoglalása a nemzeti bizottságok kérdésében 1945 elején. Párttörténeti Közlemények, 1967. 1. sz.

Nemzeti Függetlenségi Front programjának következetes, gyors végrehajtása érdekében.

Joggal merül fel, hogy ez felemás, ellentmondásokkal teli álláspont volt. Valóban az volt, hiszen a nemzeti bizottságokat gyakorlatilag megfosztották azoktól a jogoktól, attól a hatáskörtől, amelyet korábban élveztek, s így mind kevésbé tudták akaratukat érvényesíteni, a követelményeknek megfelelni. A pártnak a nemzeti bizottságok kérdésében elfoglalt álláspontja tulajdonképpen magának a helyzetnek a tükörképe is volt, azoknak az ellentmondásoknak a tükörképe, amelyek az osztály-erőviszonyok, az ország belső helyzete és nemzetközi státusa, illetve a nemzetközi erőviszonyok között keletkeztek... „...a külső és belső helyzet olyan iramot diktál nálunk a demokratikus átalakulás terén – írta Horváth Márton a „Szabad Nép" május 31-i számában –, amely elmarad a tömegek ösztönös vágyai mögött. A politika inkább fékezi, mint túllendíteni akarja a tömegek előrefutó, túlradikális érzelmeit." Ennek a „fékezés"-nek volt sajátos terméke a nemzeti bizottságokkal kapcsolatos politika is.

A párt a nemzeti összefogás, a Hitler-ellenes harc érdekében gyakorlatilag lemondott arról, hogy az új államot a nemzeti bizottságokra építse fel, ugyanakkor a demokratikus átalakulás érdekében mindent megtett, hogy a nemzeti bizottságokat a kormány balratolására, szükség esetén a kormány ellen használja fel. Nem véletlen, hogy „a reakció felhördült" annak a tervnek a hallatára, hogy létrehozzák a nemzeti bizottságok vezető szervét. Nem lett volna ez ellenkormány – mint azt a reakció panaszolta –, de kétségtelen, hogy ez az elgondolás magában rejtette a kettős hatalom elemeit. S az is nyilvánvaló, hogy ez a politika huzamos ideig nem szolgálhatta eredményesen az előrehaladást.

1945 áprilisában gyors és éles fordulat következett be a nemzeti bizottságokkal kapcsolatos kommunista politikában. Ezt jelzi a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front Vezérlő Bizottsága megalakításának elhalasztása.[101] A Kommunista Párt ettől az

[101] A Kommunista Párt 1944 decemberétől kezdve többször felvetette a nemzeti bizottságok országos vezető szervének megalakítását. Erre vonatkozó megegyezés azonban csak 1945 áprilisában született. Április 20-án ezt nyilvánosan is bejelentették. Néhány nap múlva azonban a Magyar Kommunista Párt elállt egy ilyen vezető szerv megalakításától.

időtől kezdve egyre kevesebbet foglalkozott a nemzeti bizottságokkal, s azok szerepe rohamosan tovább csökkent.

A fordulat — mint Horthy szerepének és felelősségének értékelése esetében is — a belső és a nemzetközi helyzetben beállt változás következménye volt, a legszorosabban összefüggött azzal, hogy az újjáépítés kérdése az előtérbe került. Ezt mutatja az a tény is, hogy a Vezérlő Bizottság megalakításának elhalasztását éppen a gazdasági-újjáépítési terv vitája során javasolták és határozták el.[102] Az újjáépítés ugyanis a központi hatalom demokratizálásának, a kormány átalakításának, ugyanakkor a kormány tekintélyének növelését helyezte előtérbe, amellyel a nemzeti bizottságok kérdésében korábban folytatott politika nem volt összeegyeztethető. Másfelől e politika aktualitását is vesztette, mivel sor kerülhetett a kormány bizonyos átalakítására, a baloldali erők pozícióinak növelésére és a nemzeti bizottságok koalíciós alapon való újjászerveződése nagymértékben csökkentette is e népi szervek korábbi ütőképességét, népi forradalmi jellegét.[103]

Az újjáépítéssel egyidejűleg tehát a „felülről" való harc, a központi, kormányzati pozíciók szerepe megnőtt s ez meg is felelt a napirenden levő feladat jellegének.

Mindez természetesen nem jelentette azt, hogy a párt az „alulról" való harc eszközéről lemondott, hogy nem vette igénybe a népi, forradalmi szervek segítségét, s ne épített volna a tömegek öntevékenységére.

Igaz, a nemzeti bizottságok szerepe csökkent, viszont más

[102] A két munkáspárt Összekötő Bizottsága 1945. április 24-i ülésének jegyzőkönyvében olvashatjuk: „Kapcsolatosan felmerül (az újjáépítési tervről van szó — *Sz. B.*) a Vezérlő Bizottság összehívásának kérdése. Rákosi elvtárs véleménye szerint a gazdasági javaslattal és a május 1-i ünnepéllyel egyidőben riasztóan hatna a polgárságra." Ezt követte a határozat: „A Vezérlő Bizottságot egyelőre nem hívják össze." (PI Archívum. 274. f. 1/11.)

[103] Külön vizsgálódást érdemel, hogy miként tolódtak el az erőviszonyok a nemzeti bizottságokban a forradalomellenes, visszahúzó erők javára, 1945 nyarára, amikor valamennyi koalíciós párt helyi szervei kiépültek és a nemzeti bizottságok koalíciós alapon működtek. Ismereteink szerint a később felszabadult területeken, tehát Dunántúlon a kulák-tőkés befolyás — ellentétben a Tiszántúllal — igen jelentős volt. (Lásd Fehér István kandidátusi disszertációját: „Politikai küzdelmek Dél-Dunántúlon, 1944—1946 között." Kézirat.)

szervek és szervezetek, így az üzemi bizottságok és a szakszervezetek szerepe megnőtt. Ezt tanúsítja többek között, hogy a szakszervezeti munka többször szerepelt a párt vezető testületeinek ülésein (a pártkonferencián és az 1945 júniusi központi vezetőségi ülésen is külön napirendi pontként), ekkor hívták össze az üzemi bizottságok kongresszusát, adták ki a második üb-rendeletet, amely kiterjesztette a munkásellenőrzést.

A párt vezetői a munkásosztály kormányzati pozíciói mellett a munkásellenőrzésnek, az üzemi bizottságoknak nagy szerepet tulajdonítottak, azok fejlesztését, megerősítését az újjáépítés s ezzel együtt a tőke korlátozása feltételének tekintették. Mint erre Révai rámutatott, a munkásosztály kormányzati pozíciói és az üzemi bizottságok együtt jelentik azt a hatalmi pozíciót, „amelynek birtokában mi is megengedhetjük, hogy a kapitalisták keressenek"[104].

Ugyanakkor rá kell mutatni arra is, hogy az üzemi bizottságok és a szakszervezetek szerepének növekedése nem tölthette ki azt az űrt, amely a nemzeti bizottságok hatalmi, majd politikai-ellenőrző szerepének csökkenésével keletkezett. A munkásosztály átmenetileg pozíciókat vesztett a közigazgatásban, az államhatalom helyi szerveiben. Ez bizonyos erőforrásoktól fosztotta meg a munkásosztályt az újjáépítésért és a hatalomért vívott harcban.

Mindez elsősorban Magyarország sajátos helyzetével függött össze, azokkal a viszonyokkal, amelyek között a forradalom kibontakozott és fejlődött. A párt politikája ebben az időszakban alapjában jól vette számba a külső és belső erőviszonyokat, a társadalmi átalakulás során felvetődő kérdések zömére helyes válaszokat adott. Ugyanakkor több, a szocializmusba való átmenettel kapcsolatos kérdés még tisztázásra várt. Nem utolsósorban e feladat megoldásától, a kibontakozott forradalom tapasztalatainak számbavételétől, a tapasztalatok elméleti általánosításától függött, hogy a párt mennyire lesz képes az új viszonyok között eligazodni, mennyire lesz képes a szocializmusba való átmenet formáit, módjait az objektív követelményeknek megfelelően meghatározni.

[104] PI Archívum. B – 6/5.

III

A főbb politikai irányzatok a fejlődés perspektíváiról
Az MKP III. kongresszusa

1945 tavaszán-nyarán az országban az osztályerők jelentős átcsoportosulása ment végbe, amelynek következtében megváltoztak az újjáépítés politikai feltételei. A változások — bár a munkásosztály kormányzati pozícióit nem érintették, sőt, a folyamatos kormány-rekonstrukció eredményeként a forradalmi erők kormányzati pozícióinak erősödéséről beszélhetünk[1] — megnehezítették a kommunista újjáépítési program végrehajtását. A forradalmi erők kormányzati pozícióinak bizonyos megszilárdulása ellenére ugyanis a reakciós, a horthysta tőkés erők politikai és hatalmi hadállásai lényegesen nem gyengültek meg, sőt 1945 őszén, a Kisgazdapárt választási eredményei révén hadállásaik egy részét megszilárdították.

A baloldal és vezető ereje, a Kommunista Párt nem számolt a helyzet ilyen alakulásával. Bár a Kommunista Párt vezetői már 1945 februárjában felismerték, hogy a haladásellenes, tőkés-nagybirtokos-horthysta erők a Kisgazdapártot felhasználhatják céljaik elérésére, s hogy ez a párt újra a „Nagyatádi-útra" tér,[2]

[1] 1945 májusától júliusig hat új miniszter került a kormányba: május 11-én Gerő Ernő és Nagy Ferenc, június 1-én Bán Antal, július 21-én pedig Oltványi Imre, Ries István és Rónai Sándor. Ezek a változások összességükben a baloldali erők pozícióit erősítették.

[2] Rákosi Mátyás már 1945. február 22-én, a budapesti pártaktíván elmondott beszédében rámutatott: „Ami a Kisgazdapártot illeti, itt nincs kizárva, hogy a reakció megpróbálja megismételni azt a játékot, amit 1920-ban űzött, azaz betódul a Kisgazdapártba, kezébe veszi az irányítást. Utána megbontja a demokra-

ami megbonthatja a demokratikus erők egységét, politikájukat mégsem erre az eshetőségre, hanem a forradalmi erők előretörésére, a demokratikus nemzeti erők szilárd egységére, lehető harmonikus együttműködésére építették.

Amikor a Kommunista Párt állást foglalt a tőkének az újjáépítésbe való bevonása mellett, egyben a reakció, s benne a tőke politikai befolyása, hatalmi pozíciói elleni harcot hirdette meg. Ezt fejezte ki a Magyar Kommunista Párt májusi konferenciájának határozata, amelyben kinyilvánította: „Az újjáépítési program megvalósításának egyik legfontosabb előfeltétele, hogy végre teljes erővel meginduljon a fasiszta és nyilas maradványok és a reakció elleni harc. Tűrhetetlen, hogy lanyha igazoltatások folytán egyre-másra visszajönnek állásaikba a régi rendszer szekértolói, akiknek működése segítette elő a hazánkra szakadt szerencsétlenséget. Tűrhetetlen, hogy a népbíróságok csak a kis nyilas bűnözőket sújtják, az igazi felelősök pedig jelentéktelen büntetésekkel ússzák meg, vagy bíróság elé állításuk érthetetlen módon késik. A magyar nép akkor fogja vállalni az újjáépítéssel járó áldozatokat, ha látja, hogy az ország demokratizálása teljes erővel halad előre."[3] Ezt az irányvonalat fejezte ki – mint erre már korábban rámutattunk – Horthy háborús felelősségének felvetése, az egész ellenforradalmi rendszer éles bírálata, a reakciós, köztük a volt németellenes konzervatív erők elleni harc előtérbe helyezése, ami a kis nyilasok mellett most már „az igazi felelősök" elítélését, „törvényen kívül helyezését" célozta.[4]

A Magyar Kommunista Párt terve arra épült, hogy az ország

tikus erők egységét és megpróbálja megakadályozni az ország demokratizálását. Ez a veszély kétségkívül igen nagy és komoly." (*Rákosi Mátyás:* A magyar demokráciáért. Szikra 1948. 31. old.) – Áprilisban pedig már tényként szögezik le: a Kisgazdapárt lemondott az osztálypárt jellegéről, idetódul minden reakciós elem és ezek a kulákokkal összefogva meghódíthatják a Kisgazdapártot. Megeshet, hogy Tildy és más demokraták a saját pártjukban kisebbségben maradnak. (PI Archívum. 274. f. 1/1 – 23.)

[3] Harc az újjáépítésért. 85. old.

[4] Ezt az irányvonalat a korabeli kommunista sajtó híven tükrözi. Tömör megfogalmazását pedig a Politikai Bizottság egyik 1945 júniusi határozatában találhatjuk meg, amely többek között leszögezi: A fasizmus elleni harcban osztályszempontból disztingválni kell, erősíteni a polgári származású reakciósok üldözését. (Lásd PI Archívum. 274. f. 1/2 – 2.)

újjáépítése szilárd munkás-paraszt hatalom mellett fog végbemenni. Az újjáépítési program megvalósításáért harcolva, a párt nemcsak a már 1945 tavaszán meglevő hatalmi pozíciókra számított, hanem arra, hogy a horthystáknak a kormányból való kiválása után a munkásosztály újabb jelentős államhatalmi-kormányzati pozíciókat hódít meg. Számolt azzal, hogy a Kisgazdapárt vezetését a reakció kézbe veszi, de azzal nem, hogy a Kisgazdapárt súlya, jelentősége a választások eredményeként nagymértékben megnövekedhet. Éppen fordítva. A választásoktól a munkás-paraszt pozíciók megszilárdulását, a baloldali erők további nagyarányú térhódítását remélte.

A választások mielőbbi kiírásának gondolata először a májusi tüntetések értékelése alkalmából merült fel. Rákosi Mátyás a május 1-i tüntetést értékelve, a Központi Vezetőség 1945. május 4-i ülésén leszögezte: „... a május 1-i tüntetés várakozáson felül sikerült, várakozáson felül sokan jöttek el. Ez országos tünet... Tapasztalat, hogy a párt szervezeti ereje távolról sem akkora, mint a tömegbefolyása... Május 1. megmutatta, hogy a Kommunista Pártnak igen mély gyökerei vannak a tömegekben, és a tömeg hallgat a Kommunista Párt hívó szavára... felmerül a kérdés, hogy nem volna-e okos megtartani Budapesten a városi választásokat. Fel lehet tételezni, hogy ha jól megcsináljuk, az kolosszális kommunista-szociáldemokrata sikert fog mutatni."[5] Bár a vitában egyes felszólalók kételyeiket fejezték ki Rákosi értékelését illetően, az ülés a választások mielőbbi megtartása mellett foglalt állást: „A KV felveti – szól a határozat – a budapesti községi választások rövid időn belül való megejtésének gondolatát és a szükséges tárgyalások vezetésével megbízza a Titkárságot."[6]

Rákosi értékelése és a határozat is világosan tükrözi, hogy a párt vezetősége a fejlődés perspektíváit a politikai hatalom szempontjából egészen a választásokig igen kedvezőnek ítélte. A reakció aktivizálódását 1945 nyarán átmeneti jelenségnek tekintette, úgy vélte, hogy a baloldali erők ellentámadása a reakciót viszony-

[5] PI Archívum. 274. f. 1/1–25.
[6] Ugyanott.

lag gyorsan visszaszorítja.[7] Ugyanakkor tervbe vette a budapesti törvényhatósági választások után az országgyűlési választások megtartását is, amelytől ugyancsak a munkásosztály hatalmi pozícióinak növekedését remélte a pártvezetőség.[8]

A választások azonban — mint ismeretes — nem igazolták a Kommunista Párt és általában a baloldal felfokozott reményeit. Bár a Kommunista Párt és a Függetlenségi Front baloldali erői jelentős számú szavazatot kaptak — a munkáspártok egységlistája a budapesti választásokon 42,8%-ot, a Magyar Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt és a Nemzeti Parasztpárt az országos választásokon összesen 41,4%-ot kapott — a választásokon a Kisgazdapárt szerezte meg a szavazatok abszolút többségét.[9]

De a választások eredményeként létrejött politikai helyzet és az osztály-erőviszonyok értékelése szempontjából nem is a választások számszerű eredményei a legfontosabbak. A lényeges itt az, hogy a szavazatok abszolút többségével rendelkező Kisgazdapárt vezetése kiknek a kezébe jut, illetve hogy a vezetésben első-

[7] Ez nem jelenti azt, hogy a párt vezetősége lebecsülte a reakció előretörését, vagy hogy kezdettől fogva ne küzdött volna ellene. A párt vezető szervei több ízben is foglalkoztak a reakció elleni harc kérdéseivel. Közvetlenül a pártkonferencia után a párt vezetői már felhívták a figyelmet arra, hogy senki se tekintse az újjáépítés érdekében tett engedményeket gyengeségnek, hogy a párt politikája egységes egész. (Lásd Révai vezércikkét a „Szabad Nép" 1945. május 31-i, továbbá Gerő június 3-i beszédét a „Szabad Nép" 1945. június 5-i számában.) A párt harcot indított a reakciós, jobboldali miniszterek leváltásáért, a Központi Vezetőség július 7-i ülése pedig külön is ráirányította a pártszervezetek figyelmét a reakció elleni harcra. Ezen az ülésen hangzott el az a kijelentés is: a pártnak az a terve, hogy az ország minden figyelmét elsősorban a felépítésre fordítsa, nem vihető keresztül, az erők egy részét el kell vonni az újjáépítéstől és a reakció elleni frontra kell irányítani. (Rákosi Mátyás politikai beszámolója. Lásd PI Archívum. 274. f. 1/1—28.) Ugyanakkor azonban a párt vezetősége ebből a helyzetből nem vont le következtetéseket a választások várható kimenetelére vonatkozóan.

[8] Augusztusban ugyan Rákosi maga is utal a gazdasági helyzet romlására, amely a reakciós, tőkés elemeknek kedvez, a vezetőség több tagja pedig kifejezetten a választások elhalasztása mellett foglalt állást. Mégis úgy ítélték meg, hogy a választási eredmények igen kedvezőek lesznek. (Lásd PI Archívum. 274. f. 1/1—30.; 1/2—7.) — Erről ír visszaemlékezésében *Nógrádi Sándor* is. *Nógrádi Sándor:* Új történet kezdődött. Kossuth Könyvkiadó 1966. 52—53. old.)

[9] A választások eredményeinek részletes elemzését lásd *Ságvári Ágnes:* Tömegmozgalmak és politikai küzdelmek Budapesten. 1945—1947. 172—184. old.

sorban kiknek, milyen társadalmi osztályoknak és rétegeknek a befolyása érvényesül. Azoknak a paraszti választóknak a százezreié, akik között sok újonnan földhözjuttatott is volt, vagy pedig az ugyancsak a Kisgazdapártra szavazó volt nagybirtokosok, tőkések, a Horthy-rendszer hívei és kiszolgálói ragadják magukhoz az irányítást? A lényeges az volt, hogy a Kisgazdapárt vezetősége milyen célokat követ, minek és kiknek az érdekében kívánja a választásokon kapott többséget kihasználni.

A Kisgazdapárt élén a baloldalhoz közelálló politikus, Tildy Zoltán állt. A baloldalt, a dolgozó parasztság érdekeit képviselte a vezetőségben Dobi István is. De a vezetőségben a kulákság, a nagytőkések és a klérus képviselőinek: Nagy Ferencnek, Varga Bélának, Kovács Bélának, Sulyok Dezsőnek és másoknak volt döntő szavuk. A volt nagybirtokosoknak, a horthystáknak, a régi főhivatalnokoknak a Kisgazdapárt országos vezetőségében csak néhány képviselőjük volt, de befolyásuk a vezetőségben, különösen a budapesti helyi szervezetekben igen jelentős volt.[10]

A Kisgazdapárt vezetőségének kulcspozícióiban levő politikusai: Nagy Ferenc, aki Tildy Zoltán köztársasági elnökké történt megválasztása után a párt és a kormány elnöke lett, és Kovács Béla, a párt főtitkára, később a „Kis Újság" főszerkesztője, elsősorban a gazdagparasztság érdekeit tartották szem előtt, sokszor szembe is kerültek a nagytőkés, volt földbirtokos, horthysta körök törekvéseivel, sőt a párton belül fel is léptek az e körök érdekeit képviselők „túlzásai" ellen.[11] De ugyanakkor,

[10] Ezt bizonyítja egyebek között a „Budapesti Kerületi Elnökök Testületé"-nek egy 1946 júniusi felterjesztése a Kisgazdapárt Országos Vezetőségéhez. A felterjesztés élesen bírálja a Kisgazdapárt egész addigi politikáját, erélytelenséggel, megalkuvással vádolja az Országos Vezetőséget. Szót emel az ellen, hogy a földreform során elkövetett „jogtiprást" 1946-ban törvényesen szentesítik, hogy figyelmen kívül hagyják „a nemzetgazdasági szempontból felette értékes polgári gazdálkodó elemek minimális jogait". A felterjesztésben követelik, hogy az erélyesebb, határozottabb politika érdekében, amely „a polgári gondolatot", a „nyugati demokrácia metódusait" jobban érvényesíti, bővítsék ki a Politikai Bizottságot a budapesti kerületek két képviselőjével. (OL. Nagy Ferenc félhivatalos levelei. Rendezetlen.) — Több más budapesti felterjesztés, levél is a „polgárság", sőt egyenesen a „nagytőke jogos igényeinek" érvényesítését követeli. (Lásd ugyanott, valamint PI Archívum. 285. f. 2/4., 7.)

[11] A Kisgazdapárt Politikai Bizottsága 1946 nyarán a párt szervezeteinek küldött üzenetében fellépett a rendőrség elleni kirohanások, a rendőrség „általá-

minthogy fő törekvéseik azonosak voltak – határt szabni a munkás-paraszt érdekek érvényesülésének, a polgári rendet fenntartani –, szövetségre léptek a szélsőjobboldali erőkkel, tervet adtak szervezkedéseik számára, és elutasítottak minden olyan követelést, amely a Kisgazdapártnak a nagytőkés és horthysta reakciósoktól való megtisztítását célozta.[12] Így Nagy Ferenc, a „parasztpolitikus", bár bizonyos kérdésekben, elsősorban taktikai okokból, szembekerült a szélsőjobboldali erőkkel, a gyakorlatban mint „többségi" párt- és kormányelnök, a tőkés-reakciós erők, s ami ezzel egyet jelentett: a nyugati, az imperialistabarát politika fő képviselője volt.

Mindez összefüggött azzal, hogy az ország teljes felszabadulásával a forradalom fejlődése új szakaszához érkezett. A fejlődés szocialista perspektívája szükségszerűen közelebb vitte egymáshoz a kizsákmányoló osztály különböző csoportjait. Azok az ellentétek, amelyek a háború és a német fasiszta megszállás idején az uralkodó osztályt, a burzsoáziát ideiglenesen megosztották, háttérbe szorultak vagy létalapjukat vesztették, s az azonos cél: a tőkés rend fenntartása, a különböző csoportokat összefogásra késztette. A nagytőke háborús politikája és az e politikát képviselő vezető politikusok nagy része lelepleződött, így politikai pártjai és szervezetei szétestek. Kézenfekvő volt tehát, hogy a reakciós erők a korábban ellenzéki szerepet játszó és a paraszt-

nos szidalmazása" ellen, türelemre intett a községi választások kiírását illetően, állást foglalt az újjáépítés és a stabilizáció mellett. (Lásd OL. Nagy Ferenc félhivatalos levelei. X/1.) – Nagy Ferenc 1946. szeptember 22-én a kisgazdapárti képviselőknek küldött levelében határozottan fellépett azok ellen, akik destruktív, ellenzékieskedő magatartást tanúsítanak a nemzetgyűlésen és a népgyűléseken. Fegyelmet, az ő politikai vonalának követését szorgalmazta. Kilátásba helyezte, hogy lemond, ha a többség őt nem követi, viszont ha a többség vele ért egyet, úgy az egyes képviselőknek kell a konzekvenciát levonniuk. (Lásd PI Archívum. 285. f. 2/9.)

[12] 1946 márciusában a 21 képviselő kizárása a Kisgazdapártból, kényszerű engedmény volt, amit Nagy Ferenc és más kisgazdapárti politikusok akarata ellenére tettek. Ezt Nagy Ferenc a párt politikájáról 1947 elején írt tanulmányában maga is megerősíti. (Lásd OL. Nagy Ferenc félhivatalos levelei. Rendezetlen.) – Kovács Béla bár későn, de a Kisgazdapárt vezetőségénél jóval előbb le is vonta e politika konzekvenciáit, amikor Nagy Ferencnek 1947 februárjában küldött lemondólevelében leszögezi: „...különböző kisgazdapárti személyiségek összeesküvési kompromittáltsága következtében politikai felelősség jelentkezik és az a párttal szemben nagymértékben engem terhel)." (Ugyanott, X/2.)

ság körében nagy befolyással rendelkező polgári-kulák pártba, a Kisgazdapártba tömörüljenek, s az élre a párt németellenes, de angol orientációjú, lehetőleg paraszti politikusai kerüljenek. Az ebben rejlő lehetőségeket a polgári rend híveinek valamennyi csoportja felismerte. Erre vet fényt Gordon Ferencnek 1947 márciusában Tildy Zoltánhoz írt egyik levele, amelyben többek között leszögezi: „Kétségtelen tény, hogy pártunk és így annak mai vezetői is, a polgárság legmesszebbmenő támogatásával kerültek a nyeregbe. Ezt én, aki annak idején kívánságodra néhány napig a párt anyagi ügyeinek intézését végeztem, tudom a legjobban." A pártnak — írja — így nincs oka, sem joga, hogy elárulja a polgárságot, „azt a polgárságot, melyet annak idején lebeszélt arról, hogy külön pártot alakítson".[13]

A nagy paraszti és kispolgári tömegeket tömörítő Kisgazdapárt tehát már 1945 nyarától kezdve egyre inkább a nagytőkés, reakciós, visszahúzó erők eszközévé és fedezékévé vált, s így választási sikere gátat emelt a munkásosztály hatalmi pozícióinak további jelentős kiterjesztése elé. A Kisgazdapárt révén a hatalomra a tőkének változatlanul nagy befolyása volt, de ezt a befolyást most már elsősorban nem a horthysták, hanem a kisgazdapárti parasztpolitikusok biztosították, zömükben olyanok, akik nem kompromittálták magukat a német szövetséggel. Így azok a politikai irányzatok és törekvések, amelyek korábban nagyrészt a Függetlenségi Front keretein kívül léteztek, most már egyre inkább e kereteken belül léptek fel. Mindez azt is jelentette, hogy a Függetlenségi Front összetétele, politikai arculata megváltozott: míg korábban a népi demokratikus fejlődés hívei e szövetségben ténylegesen is és formálisan is többségben voltak, most — a Kisgazdapárt parlamenti többsége révén — formálisan kisebbségbe szorultak. Így a kommunista újjáépítési program realizálása, s ami ezzel egyet jelentett, a forradalom fejlődése elé nagy akadályok gördültek.

[13] PI Archívum. 285. f. 2/4. — Nemcsak a Kisgazdapárthoz korábban tartozó polgárságról van szó, hanem általában a polgárokról, azokról is, akiket a felszabadulás politikai hatalmuktól megfosztott. Ezt Gordon Ferenc ki is hangsúlyozza, amikor leszögezi, hogy „a tőke és a nagytőke jogos és kívánatos igényeinek" hathatós védelmét tartja szükségesnek; a párt „nem osztálypárt és nem is akar azzá lenni, hisz ezzel magát a létjogosultságát veszítené el".

A Kommunista Párt az új helyzetben is ragaszkodott az 1945 április-májusában kidolgozott politikai irányvonalához. Továbbra is a nemzeti demokratikus erők összefogásának és az ország újjáépítésének politikáját követte, változatlanul a négy párt koalíciója, együtthaladása mellett foglalt állást.[14] Ugyanakkor számolt az új helyzettel, tisztában lévén azzal, hogy ezt a politikát csak a Független Kisgazdapárt kulák és tőkés vezetőinek ellenállását leküzdve, e vezetők elszigetelésével valósíthatja meg.[15]

Az osztály-erőviszonyokban, a Függetlenségi Front összetételében és politikai arculatában bekövetkezett változások ellenére a koalíció fenntartását és a koalíción belül a munkásosztály vezető szerepének töretlen érvényesítését több tényező tette lehetővé. A nemzetközi erőviszonyok, az antifasiszta koalíció hatalmainak megállapodásai, a szovjet elnökség alatt működő Szövetséges Ellenőrző Bizottság, a szovjet csapatok jelenléte – olyan tényezők voltak, amelyek megnehezítették, hogy a burzsoázia a kisgazdapárti választási győzelmet felhasználva, kiszorítsa a hatalomból a munkásosztályt, elszigetelje a Kommunista Pártot. De a belső helyzet sem kedvezett ennek. A Kommunista Párt s a vele szövetséges, baloldali vezetés alatt álló Szociáldemokrata Párt és Nemzeti Parasztpárt olyan erőt képviselt, amely nélkül és ellen az országot vezetni nem lehetett. Nemcsak azért, mert a baloldal – a Magyar Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt és a Nemzeti Parasztpárt – együttesen a szavazatok több mint 40%-ával rendelkezett, s a mögötte álló tömegek szervezett, akcióképes erőt alkottak, hanem azért sem, mert a választások nem fejezték ki a pártok tényleges befolyását, az erőviszonyokat.

[14] A Kommunista Párt kezdeményezésére a Függetlenségi Front pártjai még az országos választások előtt megállapodtak a koalíció fenntartásában. Ezt rögzítette a Függetlenségi Front 1945. október 25-i felhívása, amelyben többek között ezt olvashatjuk: „...függetlenül a választások kimenetelétől a nemzeti egységre múlhatatlanul szükség lesz a jövőben is... Az új kormány... csakis a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front négy nagy pártjának kormánya lehet." (A felhívást közli A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai. 1944–1948. Kossuth Könyvkiadó 1967. 619. old.)

[15] A Magyar Kommunista Párt Központi Vezetőségének 1945 decemberi határozata, amely az országgyűlési választások eredményeivel és a párt feladataival foglalkozik, rámutat: fontos feladat a heterogén összetételű Kisgazdapárton belül a differenciálódás elősegítése, a reakciós jobbszárny leválasztása a pártról. (Lásd ugyanott, 177. old.)

A Kommunista Párt a soron levő feladatok megoldása közben mindenkor számíthatott az aktív tömegek döntő többségének feltétlen támogatására, néha — mint ezt az 1946 eleji események mutatták — még azoknak a demokratikus érzelmű paraszti, kispolgári, mindenekelőtt az újonnan földhöz jutott paraszti rétegek egy részének a támogatására is, amelyek a Kisgazdapártra adták szavazatukat. Nem véletlen, hogy a Kommunista Párt, s így a munkásosztály kormányzati pozíciói a választások után sem gyengültek meg, sőt a kormányalakítás után, a Gazdasági Főtanács megalakulásával jelentősen tovább erősödtek.

A baloldali erők, s mindenekelőtt a Kommunista Párt tényleges befolyása a hatalomra, az ország sorsának alakítására azonban jóval nagyobb volt, mint azt a kormányban elfoglalt pozíciók száma mutatta. S ebben — az ország nemzetközi és belső helyzetén túl — döntő szerepe volt annak, hogy a Kommunista Párt rendelkezett olyan programmal, amely alkalmas volt az ország súlyos gazdasági helyzetének megjavítására, olyan programmal, amely a dolgozó tömegek óriási többségének érdekeit fejezte ki.[16]

Ily módon sajátos és ellentmondásos helyzet alakult ki. A választásokon többséget szerzett Kisgazdapárt heterogén összetétele folytán, de konstruktív program hiányában[17] is, tulajdon-

[16] A kérdést részletesen tárgyalja *Berend T. Iván* „Újjáépítés és nagytőke elleni harc Magyarországon. 1945—1948" című munkája.

[17] A Kisgazdapárt mindvégig képtelen volt országépítő programot kidolgozni. Nem egy Nagy Ferenchez írt levél és beadvány teszi szóvá, hogy a pártnak nincs átfogó programja, nincs elképzelése a teendőkről, az események után kullog. Többek között az Országos Kisgazda Közgazdasági Szervezet 1946 januári levele is sürgeti az átfogó program kidolgozását. A súlyos gazdasági helyzetből kivezető utat külföldi élelmiszer- és nyersanyagsegély, valamint valutakölcsön felvételében, a szovjet csapatok létszámának csökkentésében, az elhurcolt javak visszaszerzésében látja. Fontosnak tartja az üzemi bizottságokban a kisgazdák közreműködését, a külföldi üzleti és pénzügyi kapcsolatok kiépítésére közgazdasági minisztérium létesítését s más rendszabályokat, csak éppen a belső erők mozgósításáról nem igen esik szó. 1946 szeptemberére a Kisgazdapárt elkészítette átfogó, a gazdasági élet egészére kiterjedő programtervezetét. A nagy terjedelmű anyag azonban alig tartalmaz valami konkrétumot, az adott viszonyok között reálisan megoldható feladatot. Sok a ködös, semmitmondó óhaj, közöttük a „félelem nélküli, boldog élet" követelése, a „lehető legjobb bérek" biztosítása, hogy „a munkás jómódú polgárrá váljon" stb. A fogalmazás csak ott egyértelmű és világos, ahol a Magyar Kommunista Párt követelései ellen lép fel. (Lásd OL. Nagy Ferenc félhivatalos levelei. Rendezetlen.)

képpen ellenzékbe szorult, míg a viszonylag kisebb parlamenti képviselettel rendelkező népi demokratikus erők, élen a Kommunista Párttal, az ország életének elhatározó tényezői voltak, pontosabban maradtak. Ugyanakkor, éppen a Függetlenségi Front politikai arculatának megváltozása miatt az előrehaladás, az újjáépítés programjának végrehajtása a korábbiaknál nagyobb politikai nehézségekbe ütközött, amelyeket a gazdasági helyzet romlása még tovább fokozott.

A helyzet ilyen alakulása arra ösztönözte a különböző politikai irányzatokat, hogy keressék a kivezető utat e nyilvánvalóan ideiglenes, átmeneti helyzetből, meghatározzák a fejlődés útjaira vonatkozó álláspontjukat. A szellemi élet középpontjába a fejlődés perspektívái kerültek, ami nyilvános eszmecserére, vitára is vezetett a különböző irányzatok között.

A Kisgazdapárt – pontosabban a párt jobbszárnya és centruma –, miként korábban is, a „polgári életforma", a polgári magántulajdon, a polgári demokrácia védelmezőjeként lépett fel. „Pártunk – olvashatjuk az „Újjáépítés alappilléreiről" szóló egyik vezércikkben – a magántulajdon elvi alapján áll." A gazdasági élet legszélesebb területén „a magántulajdon, az egyéni kezdeményezés rendszere az a kívánatos termelési forma, mely a gazdasági újjáépítés egyedüli biztosítéka".[18] Állást foglalt ugyan a cikk a munkásosztálynak az újjáépítésbe való „intézményesített bekapcsolása" mellett, de azt csak „az őket közvetlenül érdeklő" munkaviszonyokra, szociális berendezkedésekre és a termelés helyes irányát tovább tökéletesítő intézkedésekre korlátozza – a tőkés rendszer kereteiben. A Kisgazdapárt kulák és tőkés vezetői nem zárkóztak el a tőkés rendszer „megreformálása" elől, sőt – mint Sulyok is – azt hirdették, hogy a tőkés rendszer „javított kiadását" szeretnék az eljövendő időben megvalósítva látni.[19] A tőkés rendszer javított kiadásán azonban nem a monopóliumok felszámolását, a nagytőke uralmának korlátozását értették, hanem a nyugati polgári demokrácia valamelyik válfaját. Mint a párt külpolitikáját elemző egyik cikk hangoz-

[18] Demokrácia, 1945. július 2.
[19] Kis Újság, 1945. november 30.

tatja: példaképül szolgáljanak az angolszász demokráciák, az Egyesült Államok és Anglia, amelyek „mindig nagy vonzerővel bírtak reánk"[20]. Érthető, hogy 1946 küszöbén – mint ahogy már 1945 nyarán is – a Kisgazdapárt fő célkitűzése a „konszolidáció", a forradalom fejlődésének megállítása volt. „Belpolitikailag – hirdeti Dessewffy Gyula újévi cikkében – az 1945-ös esztendő forradalmi vívmányainak végleges stabilizációjára kell törekednünk. Konszolidálnunk kell mindazt, amit tegnap a forradalom erői megszereztek számunkra. És *meg kell akadályoznunk, hogy a* diadalmas tegnapi *forradalom* utat tévesztve *folyamatossá, permanenssé váljék.*"[21] (Az én kiemelésem. – *Sz. B.*)

A polgári demokrácia, pontosabban a megingott tőkés rendszer stabilizálása, a munkásosztály visszaszorítása nem egyedül a Kisgazdapárt jobbszárnyának és centrumának célja volt. A polgári demokráciát tűzte zászlajára a Polgári Demokrata Párt, és a polgári demokrácia hívei a többi pártban is – a Kommunista Párt kivételével – ott voltak. Peyer Károly, Kéthly Anna, Szélig Imre és követőik a Szociáldemokrata Pártban, Kovács Imre a Parasztpártban. Ezeket a csoportokat és irányzatokat különböző indítékok juttatták el a polgári demokrácia platformjára. A jövőt és a követendő taktikát illetően eltérő nézeteik is voltak, de a fejlődés szocialista perspektívájának elutasítása lényegében és végeredményben egy nevezőre hozta őket. Ugyanakkor a Kisgazdapártban több olyan politikus foglalt helyet – Dobi István, Barcs Sándor, Ortutay Gyula, Gulácsy György és mások –, akik szemben álltak saját pártjuk kulák és tőkés vezetőinek politikájával. Ily módon a fejlődés perspektíváinak megítélése tekintetében, miként a politikai küzdelem terén is, a választóvonal nem, illetve csak bizonyos tekintetben húzódott a pártok között. A polgári demokráciát meghaladó fejlődés, a nagytőke elleni harc híveinek tábora messze meghaladta a Kommunista Párt kereteit. A politikusok e táborához tartozott a Szociáldemokrata Párt és a Nemzeti Parasztpárt vezetőinek nagy része és a kisgazdapárti politikusok egy része is.

[20] Kis Újság, 1945. november 11.
[21] Kis Újság, 1946. január 1.

Az a tábor, amely a dolgozó tömegek érdekeit, a demokrácia többségét képviselte, szintén nem volt teljesen egységes. Bár a nagy többség marxista volt, vagy legalábbis magáénak vallotta a marxista világnézetet, többen közülük valamiféle paraszti szocializmus hívei voltak, s távol álltak a proletár szocializmus eszméitől. Mások egyenesen elvetették a Kommunista Párt hirdette „népi demokráciát", de tevékenységük során a kommunistákéhoz hasonló, sőt azonos célokért küzdöttek.

Mi kötötte össze, mi egyesítette ezeket a demokratikus, népi erőket? Elsősorban annak a felismerése, hogy nem lehet a politikai demokrácia kivívásával a fejlődést befejezettnek tekinteni, tovább kell lépni a gazdasági demokrácia megteremtésének útján. Ennek adtak hangot a Kisgazdapárt baloldali erői is, amikor leszögezték: „Talán nem is annyira a demokrácia fogalmának elvi meghatározásán kellene vitázni, mint világosan megmondani minden oldalon, hogy realitásokban miként gondolkodunk a demokrácia tartalmáról. Kétségtelen egyetértünk abban, hogy semmiképpen nem lehet a dolgok fejlődését visszafordítani és hogy közös erővel szegüljünk ellen minden ilyen szándéknak... Egyetértünk abban is, hogy demokráciánk nem állhat meg az úton, s hogy minden területen a haladást, fejlődést kell szolgálnia, hogy *a politikai demokráciának a gazdasági demokrácia reális bázisán kell nyugodnia.*"[22] (Az én kiemelésem. – *Sz. B.*) Ezen, mint Gulácsy György egyik cikkében kifejti, a monopolkapitalizmus megzabolázását értik, ami nem mond ellent annak, hogy a Kisgazdapárt a magántulajdon elvi alapján áll. „Mi igenis megvédjük a magántulajdont, a gazdák földjét, a munkás házát. Megvédjük – írja – az emberi leleményesség, szorgalom, kitartás, nagyobb rátermettség és áldozatos munka alapján keletkezett kis- és középüzemeket, ha nem profitéhes, csupán csak tisztes vállalkozói haszonra törekvő tőkéről van szó." Hangsúlyozza: „A magántulajdon-elvnek nem minőségi, hanem mennyiségi megváltozásáról van szó most is, a közérdek kívánalmainak megfelelően."[23] Ugyanakkor állást foglaltak azok ellen, akik a fel-

[22] Demokrácia, 1946. szeptember 29.
[23] Demokrácia, 1946. június 2.

szabadulás után „özönlötték el a pártot", s az „igazi demokrácia" jelszavával vezetik félre a népet.[24]

A „gazdasági demokrácia" követelését még határozottabban fogalmazta meg a Nemzeti Parasztpárt centruma és különösen balszárnya. Veres Péter, valamint Darvas József, Erdei Ferenc és mások is egyaránt vallották – miként azt a „Szabad Szó" egyik 1946 szeptemberi cikke leszögezi –, hogy „...félúton vagyunk. A kivívott politikai jogok még nem jelentenek egyenlő életlehetőséget mindenki számára". Olyan demokráciára van szükség, amely „nem elégszik meg azzal, hogy csupán választójogot ad a néptömegeknek, hanem részeseivé teszi őket a teljes politikai és gazdasági hatalomnak is".[25]

E cél érdekében egyértelműen és határozottan állást foglaltak a nagytőke elleni harc és a munkás-paraszt szövetség mellett. Veres Péter több ízben és számtalan formában leszögezte: „A munkásság és a parasztság harca közös az úri reakció, a nagytőke, nagybankok, a nagykereskedelem ellen... a vitákat félretesszük akkor, amikor a fő kérdésről, a fő ellenség elleni küzdelemről van szó."[26] Célunk – mondja – „a mi népi, nemzeti forradalmunk győzelmes befejezése... Ebből ered a munkáspártokkal való harci szövetkezés szükségessége."[27] A munkás-paraszt szövetség, a munkáspártokkal való együtthaladás gondolatát tükrözi a Nemzeti Parasztpárt 1946 májusi kiáltványa is. Ebben többek között leszögezik: „Az öntudatos és szervezett parasztság szövetsége az öntudatos és szervezett munkássággal: egyetlen útja a parasztság felemelkedésének és a demokrácia végső győzelmének... Minden parasztegység, amely nem a munkássággal való szövetségen alapszik, ma is a parasztság vesztét idézné elő és nyeregbe segítené a közös ellenséget."[28]

A gazdasági demokrácia mint cél, mint követelés a Szociáldemokrata Párt baloldali vezetőinek szinte minden fontosabb

[24] Lásd *Barcs Sándor* „Igazi demokrácia" című cikkét. (Demokrácia, 1946. július 21.), valamint Gulácsy György levelét Nagy Ferenchez. (OL. Nagy Ferenc félhivatalos levelei. X/2.)

[25] Szabad Szó, 1946. szeptember 29.; 1947. február 1.

[26] Szabad Szó, 1946. április 3.

[27] Szabad Szó, 1946. április 10.

[28] Szabad Szó, 1946. május 12.

nyilatkozatában megtalálható. „Meg kell születnie a gazdasági demokráciának, amely biztosítéka annak, hogy valóban demokratikus lesz az ország berendezkedése" – olvashatjuk a „Népszavá"-nak az üzemi alkotmányról szóló 1945. március 9-i cikkében. Szakasits Árpád is ebben az időben szögezte le: „... a mi értelmezésünk szerint a politikai és gazdasági szabadság elválaszthatatlan egymástól"[29]. Később sokoldalúan kifejtik, hogy a „politikai demokrácia", a demokratikus szabadságjogok biztosítása nem cél, hanem eszköz a dolgozók gazdasági felemelkedéséhez, a „gazdasági demokrácia" kivívásához. A demokrácia „csak úgy ér valamit, és csak úgy teljes – olvashatjuk a „Népszava" 1946. január 27-i számának vezércikkében –, ha az nemcsak politikai, hanem gazdasági téren is – demokrácia. A politikai demokrácia eszköz a munkásosztály kezében a teljes gazdasági demokrácia kivívására." A Kisgazdapártnak a demokráciáról alkotott felfogását bírálva pedig rámutatnak: Ha „a politikai demokráciához nem csatlakozik a gazdasági demokrácia is, végeredményben semmi sem történik a nép érdekében".[30] Vagy mint másutt írják: „...gazdasági egyenrangúság, a jövedelemmegoszlás egyenlősége, gazdasági függetlenség, emberhez méltó életszínvonal biztosítása nélkül, a közvagyon népi ellenőrzése nélkül a papírjogok semmit sem érnek".[31]

A Szociáldemokrata Párt baloldala – a Kisgazdapárt és a Parasztpárt baloldali, következetesen demokratikus politikusaihoz hasonlóan – a gazdasági demokrácián a monopoltőke visszaszorítását, a nagyüzemek államosítását értette, határozott állásfoglalás volt ez a nagytőkével vívott harc mellett. „Az államosítás első biztosítéka annak – olvashatjuk a „Népszava" „Államosítás és gazdasági demokrácia" című cikkében –, hogy az érintett országokban megszűnik a nagytőke kizárólagos uralma és helyébe a demokráciának a fejlettebb formája, a gazdasági demokrácia léphet."[32] Ezzel együtt a Szociáldemokrata Párt baloldalát erősen foglalkoztatta a munkásegység, a két munkáspárt együtt-

[29] Népszava, 1945. március 28.
[30] Népszava, 1946. június 20.
[31] Népszava, 1946. október 15.
[32] Népszava, 1946. október 27.

haladásának, szövetségének gondolata. S még ha voltak is súrlódások a két munkáspárt között, a munkásegység eszméje nem homályosult el. Az a felismerés, hogy Magyarországon a két munkáspárt együttműködése nélkül a reakcióval leszámolni nem lehet — miként Szakasits Árpád és más baloldali vezetők is leszögezték[33] — mindvégig fontos szerepet játszott a Szociáldemokrata Párt állásfoglalásának kialakításában.

A gazdasági demokrácia kivívása, a munkásegység és a munkás-paraszt szövetség gondolata volt tehát az a platform, amelynek alapján a forradalmi, a következetesen demokratikus erők: kommunisták, szociáldemokraták, parasztpártiak, kisgazdák egyesülhettek, s egyesültek is a Baloldali Blokk megalkotásával.[34] Ez a platform még nem a szocializmus platformja volt, de a polgári demokrácián túlmutató, szocialista irányú fejlődés igényét fejezte ki. Ezt fejezte ki mindenekelőtt a gazdasági demokrácia megteremtésének jelszava, amely önmagában is a polgári (vagy mint a Kisgazdapártban sokan nevezték, a „tiszta", „igazi") demokrácia kritikája volt.

Tehát nemcsak a kommunisták szegezték szembe a népi demokráciát a polgári demokráciával, hanem a koalíció más pártjainak baloldali erői is a polgári demokráciától eltérő, új rendszer megteremtésére törekedtek. Ugyanakkor az új, a polgári demokrácián túlmutató rendszernek az igenlését a különböző irányzatok különböző formában és mértékben kapcsolták össze a szocializmus, különösen a proletár szocializmus eszméivel, és eltérőek voltak a megközelítés útjára-módjára, a jövendő szocialista társadalomnak a modelljére vonatkozó elképzeléseik is.

A Nemzeti Parasztpárt baloldala, Darvas József, Erdei Ferenc és mások, a Kommunista Párt elképzeléseit tették magukévá és — mint már a háború időszakában is — lényegében a kommunistákéval azonos nézeteket vallottak. Darvas József az 1945

[33] Lásd Szakasits Árpádnak az 1945. február 18-i nagygyűlésen elhangzott beszédét (Népszava, 1945. február 20.); Vajda Imre cikkét (Szocializmus, 1945. 2. sz. 72. old.).

[34] A Baloldali Blokk a Magyar Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt, a Nemzeti Parasztpárt és a szakszervezetek részvételével alakult, de csatlakoztak követeléseihez a Kisgazdapárt baloldali politikusai is. (Lásd Dobi István, Ortutay Gyula és mások nyilatkozatát. Szabad Nép, 1946. március 7.)

augusztusában Balatonlellén tartott diákkonferencián leszögezte: „Mi népi demokráciát akarunk, munkás- és parasztdemokráciát, radikális plebejus demokráciát. Ilyen demokrácia épült volna 1905-ben Oroszországban és a népi forradalom idején Spanyolországban, ha győzött volna a forradalom; ilyen demokrácia épül ma Jugoszláviában. Mindezek a demokráciák abban térnek el a nyugati, az angol, amerikai, francia polgári demokráciától, hogy a munkásság és parasztság kezében van a hatalom, míg nyugaton a polgárság kezében."[35] Darvas és a parasztpárti baloldal más képviselői tehát nemcsak a népi demokrácia jelszavát tették magukévá, hanem tartalmilag is a leglényegesebbet: a hatalom kérdését ragadták meg.

A hatalom kérdését állították előtérbe a Nemzeti Parasztpárt pártiskolájának anyagai is. A népi demokráciáról szólva, elsősorban azt hangsúlyozták, hogy az csak akkor valósul meg, „ha a nép szervezett erői érvényesíteni tudják a maguk akaratát és vezető szerepét. Ez pedig — mint a párt programját taglaló anyag kimondja — másképp nem történhet meg, mint úgy, hogy a parasztság és munkásság ereje kiveti az uralomból, a vezető helyekről a régi uralkodó osztályokat és a maga embereivel, a maga képviselőivel foglalja el ezeket a helyeket. A népuralom megvalósulása akkor következik be, ha nemcsak a politikai jogokban, hanem a hatalom tényleges gyakorlásában és a társadalom egész rendjében a népnek, a parasztságnak, a munkásságnak az elsőbbsége érvényesül."[36] Ebből kiindulva szögezi le a népi demokráciával foglalkozó anyag, hogy „a mi népi demokráciánknak... arra kell törekednie, hogy a mai körülményeknek megfelelően valóságosan biztosítsa a nép szabadságát, ha kell azon az áron is, hogy a nép elnyomóinak a szabadságát korlátozza"[37]. Hangsúlyozzák, hogy nem lehet a szerzett jogok és a tulajdon szentségét és sérthetetlenségét erőltetni. „Ez nem jelentene mást, minthogy lehetetlenné tennénk a társadalom gyökeres átalakítását." A népi demokrácia „a nép felszabadulásának a politikai módszere... a nép felszabadulásának útja", s éppen ezért

[35] Valóság, 1945 szeptember. 56. old.
[36] PI Archívum. 284. f. XII.
[37] Ugyanott.

a népi demokráciában nem az egyenlő jogokon, egyenlő feltételeken van a hangsúly, „hanem az elnyomó rendszer teljes felszámolásán".[38]

Nem véletlenül nyilatkozott Kovács Imre úgy, hogy a pártiskola „téves alapokon nyugszik",[39] hisz ő még a népi demokrácia jelszavát is elvetette. Ő nem „az elnyomó rendszer teljes felszámolását", hanem „az egyenlő jogokat és feltételeket" hangsúlyozta. A népi demokráciát, vagy ahogy nevezi, a „totális demokráciát" éppen azért ellenezte, mert „a politikából az antidemokratikus szektort ki akarja kapcsolni, a demokrácia értelmezését... adott helyzethez, illetve fejlődéshez köti".[40] Kovács előtt a polgári, vagy mint ő nevezi, a „globális demokrácia" célkitűzése lebegett, amelyben „elfér az egész nemzet". Megítélése szerint „a demokráciát" kell építeni, az adott viszonyokat kell valamiképpen tartóssá, szilárddá tenni, a szocializmus építését a távoli jövő feladatának tekintette.[41] Ezek után érthető, hogy még az államosításokat is elítélte, mivel az „szocialista vonal", a demokrácia alapja csakis a szövetkezet lehet.[42]

Kovács Imre e nézeteivel lényegében egyedül maradt a Parasztpártban. A jobboldal egyetlen más képviselője sem választotta el oly mereven a demokráciáért és a szocializmusért folyó küzdelmet, mint ő. Ugyanakkor az is kétségtelen, hogy a politikai viszonyok, a konkrét teendők, általában a taktika kérdésében a jobboldal és a centrum több képviselője Kovács Imrével azonos nézeteket vallott. Itt elsősorban a „középpártok" szerepére vonatkozó nézetekre gondolunk. Nem egyedül Kovács Imre vallotta, hogy „a hatalmi súlypontot középre kell helyezni", hogy a koalícióban a vezető szerepet a Parasztpárt és a Szociáldemokrata Párt hivatott betölteni.[43] Bibó István, aki közel állt a Nemzeti Parasztpárt centrumához, már jóval korábban kifejtette ezeket a gondolatokat. Bibó szerint az előrehaladás,

[38] Ugyanott.
[39] PI Archívum. 284. f. XIII.
[40] Válasz, 1946. 2. sz. 101. old.
[41] Lásd Válasz, 1946. 2. sz. 97., és 105–106. old.
[42] Lásd Válasz, 1946. 2. sz. 104. old.
[43] Lásd Válasz, 1946. 2. sz. 106. old.

„a demokratikus reformpolitika" legnagyobb akadálya a politikai atmoszféra végletessé válása, polarizálódása. Ez csak úgy szüntethető meg, ha a Kisgazdapárt a jobbszárnyát, a Kommunista Párt pedig a balszárnyát „hidegre teszi", s a koalíciót a középen álló pártok: a Szociáldemokrata Párt és a Parasztpárt „hordozzák".[44]

Ezek a nézetek szorosan összefüggtek a szocializmusról, a jövő társadalmi rendszeréről kialakított elképzelésekkel, sok vonatkozásban belőlük következtek.

A Parasztpárt valamennyi politikusa egyetértett abban, hogy a szocializmus Magyarországon más formában fog megvalósulni, mint a Szovjetunióban. De azt illetően, hogy mennyiben lesz más, már lényeges eltérések mutatkoztak. Darvas József, Erdei Ferenc, illetve a baloldal főként két momentumra hívta fel a figyelmet: 1. az új viszonyok között a proletárdiktatúra elkerülhető; 2. a parasztság nagyobb szerepet kap a szocializmus formálásában.[45] Általános elvként kimondták: nincs recept arra, hogy milyen legyen a szocializmus. „Hogy közelebbről és pontosan milyen lesz az a társadalom, amely a megindult demokratikus átalakulás végbemenetele után kialakul — olvashatjuk egy 1946-ban készült pártoktatási anyagban —, azt nem lehet pontosan megmondani. Olyan lesz, amilyet a parasztság a maga körében és a munkásság a maga körében ki fog alakítani. És olyan lesz, amilyet az értelmiség szellemi erejének latbavetésével segít a parasztságnak és a munkásságnak kiformálni."[46]

E tekintetben Veres Péter is hasonló nézetet vallott. „A szocializmus világszemlélete az nem minta...", az eszmét kell nézni, s nem csak a gyakorlat vagy egyes vezetők tevékenysége alapján kell ítélni.[47] Veres Péter a szocializmusról szólva azt is leszögezi, „ha a körülmények úgy hoznák, hogy valami ilyesmi lenne — meg vagyok róla győződve, hogy nem lesz olyan, amit a marxisták elképzeltek — mi harcolni fogunk azért, hogy minden parasztember szabadon gazdálkodjon és termelhessen a maga

[44] Valóság, 1945. október—december. 34—35. old.
[45] Lásd PI Archívum. 284. f. XI., XIII.
[46] PI Archívum. 284. f. XXII/a.
[47] Lásd PI Archívum. 284. f. III.

magántulajdonán"[48]. Állásfoglalása — mint ennek más vonatkozásban is hangot adott —[49] kifejezte, hogy a szocializmust bizonyos mértékig a munkásosztály és a munkáspártok törekvéseivel szemben kell megvalósítani.

Ettől a felfogástól lényegesen eltért a centrum más képviselőinek az álláspontja, különösen azoké, akik a centrumtól jobbra távolodtak el. Szándékaikat és törekvéseiket tekintve azonban nagy részük nem vált jobboldalivá, s a haladást, a népi demokratikus fejlődést kívánták szolgálni. Közülük többen, így Illyés Gyula is, azt vallották, hogy a legközelebb a kommunistákhoz állnak,[50] hogy a napirenden a szocializmusba való átmenet van.[51] Ugyanakkor az osztályharc törvényeit teljesen figyelmen kívül hagyva, úgy vélték — s ez az egyik alapmotívuma elképzeléseiknek —, hogy ha „a forradalom ügyesen dolgozik, nem csinál magának több ellenséget, a nagybirtokosokat kivágja a nyeregből, a többivel pedig együtt dolgozik"[52]. Többek között ebből kiindulva bírálták a Magyar Kommunista Párt politikáját, formálták a jövő társadalmára vonatkozó elképzeléseiket. Ezeket a legrészletesebben Bibó István fejtette ki a „Valóság"-ban megjelent, már idézett cikkében és a „Válasz" hasábjain is.

Bibó a „kiéleződés", a „polarizáció" ellen hadakozva, ami egyébként a fejlődés, az osztályharc logikus és elkerülhetetlen következménye volt, valamiféle „kiegyenlítődésre", „a keleti és a nyugati demokrácia" szintézisének megteremtésére törekedett. „Ha a demokratikus koalíció működni képes Magyarországon — írta —, akkor ez az angolszász és szovjetorosz stílusú demokrácia szintéziseként gyakorlati mintául szolgálhat az Európaszerte nehézségekkel küzdő demokratikus koalíciók számára. Ezáltal... Magyarország fontos és pozitív tényezőjévé válhatik az angolszász–szovjetorosz viszony szerencsés és biztató alakulásának is; hosszú távlatban pedig a demokratikus konszolidáció, a szocializmusra való átmenet és egy új, harmonikus, társadalmi

[48] Ugyanott.
[49] Lásd PI Archívum. 284. f. XIII.
[50] Lásd ugyanott.
[51] Lásd Válasz, 1946. 1. sz. 1–4. old.
[52] PI Archívum. 284. f. XIII.

értékelési rendszer kiépítésének a műhelyévé is kinőheti magát." Mindez feltételezi, hogy Magyarország békeszerető, mint írja, tulajdonképpen semleges állam legyen.[53]

Ilyen perspektíva, mint reális célkitűzés, mint program, önmagában is bírálható, mint ahogy a cikk közlése után kibontakozott vitában Lukács György bírálta is.[54] Ezúttal azonban elsősorban nem arra kívánunk rámutatni, hogy Bibó miként határozta meg a jövendő magyar társadalmi rendszer képletét, hiszen — ha nem is ennyire becsvágyó módon — ez a gondolat ilyen vagy olyan formában felmerült a baloldal képviselőiben, a szociáldemokraták és a kommunisták soraiban is. Elég utalni arra — még ha ez taktikai okokból történt is —, hogy a Magyar Kommunista Párt tudományos folyóirata 1947 elején minden kritikai megjegyzés nélkül közreadta Ziliacus egyik cikkét, amelyben a szerző Bibóval rokon nézeteket fejt ki arról, hogy reális célkitűzés valamiféle félszocialista, középutas berendezkedés Közép- és Kelet-Európa országaiban.[55] Nem véletlen továbbá, hogy Bibó idevonatkozó

[53] Lásd Valóság, 1945. október—december. 39. és 43. old.

[54] Lukács György többek között rámutatott, hogy Bibó „hibáinkból, gyöngeségeinkből, történelmi múltunk terhes örökségéből akar erényt és mintaképet formálni". A Bibó által adott történeti kép és perspektíva „teljes félreértése a mai európai politikai élet centrális kérdésének, az *új* demokrácia kérdésének... A mai világátalakulás útiránya — hangsúlyozza Lukács — az új, népi demokrácia. Példakép az, ami ebben a tekintetben tökéletesebb, fejlettebb, útmutatóbb. A mi nehézségeink (a koalíció válsága, a harc kiéleződése — *Sz. B.*) demokratikus fejletlenségünkből következnek és veszélyes... illúzió ezekben a gyengeségekben valamely jövendő fölénynek, nemzetközi vezető szerepnek csíráit, lehetőségeit látni." (Valóság, 1946 január—február. 94—96. old.)

[55] Ziliacusnak a „Labour Monthly" 1947 januári számában megjelent, „A mai Európa" című cikkéről van szó. Ebben a „The Times" cikkeiből idézve, egyetértőleg szögezi le: „...nyugati demokrácia és kommunizmus között sok közbenső kormányzati forma lehetséges... melyek a fejlődés jelenlegi fokán mindkettőnél jobban megfelelnek Kelet-Európa ...adottságainak. ...Vajon Nagy-Britanniának és a Szovjetuniónak nem áll-e egyformán érdekében annak a rendszernek a kialakítását támogatni, melyet némelyikük »új demokráciának« nevezett, s mely bizonyos mértékben *középutat képez a szovjet és a tőkés-individualista rendszer között.*" (Az én kiemelésem. — *Sz. B.*) — Ziliacus cikke más helyen ezeknek az országoknak az újjáépítési programját „félszocialista újjáépítési programok"-nak nevezi, s utal arra, hogy itt többé-kevésbé tartós berendezkedésről van szó, mert a Szovjetunió nem kívánja rendszerét ezen országokra rákényszeríteni; a kommunisták felismerték, hogy nekik „az átmenet problémáit és a hatalmi kérdést saját országuk szükségletei és hagyományai alapján kell megoldani". (Társadalmi Szemle, 1947. 2. sz.)

nézeteit a korabeli vitában alig, mindenesetre a legkevésbé bírálták.[56]

Miben különbözik tehát Bibó állásfoglalása — azon túl, hogy ő a harmadikutas koncepció legkövetkezetesebb képviselője — a baloldal minden árnyalatának állásfoglalásától? Abban, hogy a hatalmi kérdést szinte teljesen negligálja, pontosabban: az adott hatalmi és társadalmi viszonyok konzerválására törekszik. Bibó nemcsak a proletárdiktatúrát veti el, ahogy — mint még látni fogjuk — a szociáldemokraták és ebben az időben a kommunisták is, hanem állást foglal a hatalmi viszonyok minden további balratolódása ellen. Bibó a „balra szűkített koalíciót" ugyanúgy elveti, mint a „kisgazdapárti többségi kormányzást". Arra ösztökél, hogy az adott hatalmi viszonyokat a „centrumok" megerősítése, a „középpártok" előtérbe helyezése révén szilárdítsák meg. Fellép az ellen, hogy a kommunisták más pártok baloldali erőire, szükség esetén közvetlenül a tömegekre támaszkodnak; s lényegében mindenáron valamiféle kiegyenlítődésre, a koalíció változatlan fenntartására törekszik.[57] Mivel azonban a centrum (elsősorban a kisgazdapárt centruma) nem határolja el magát a jobboldaltól, s természeténél, a dolgok logikájánál fogva ingadozik, hiába foglal állást Bibó bizonyos „szocialisztikus megoldások halasztása" ellen, „egy határolt és tervezett forradalom" mellett, az utóbbi megvalósítására nem voltak meg a feltételek.[58] Pedig „a határolt és tervezett forradalom" igencsak szerény igényű, nem érintette a termelési viszonyokat, nem törekedett azok további megváltoztatására

[56] Lukács György előbb idézett felszólalásában is elsősorban „a jövendő fölény", a „nemzetközi vezető szerep" gondolatát bírálja, s lényegében nem szól a „félszocialista" megoldás ellen. Csupán annyit szögez le, hogy „aki a mai Európa demokratikus fejlődésének típusait a közkeletű Kelet—Nyugat ellentétre próbálja visszavezetni, az... helytelen képet ad a helyzetről és meghamisítja a fejlődés perspektíváit". Révai József, aki szintén felszólalt a vitában, ebben a vonatkozásban semmiféle megjegyzést nem tett. (Lásd Valóság, 1946 január—február. 86—101. old.)

[57] Ezeket a gondolatokat fejti ki „A magyar demokrácia válsága" című cikkében is (Valóság, 1945 október—december), de még határozottabban szögezi le őket „A koalíció választúton" című írásában. (Válasz, 1947. I. köt.)

[58] Valóság, 1945 október—december. 23—30. old.

s lényegében, a centrum számára, sőt az adott viszonyok között a jobboldal számára is elfogadható volt.[59]

Nem véletlen tehát az sem, hogy a korabeli kritika Bibó e nézeteire élesen reagált. Lukács György leszögezte: „...az a kritika, amelyet Bibó István gyakorol a magyar demokrácia állítólagos válságán, fő vonalában – eltekintve számos okos és helyes részmegállapítástól – jobboldali kritika". Bibónak az az alapgondolata, hogy a „középpártok" legyenek a koalíció hordozói, azt jelenti – mutatott rá Révai – „hagyd ott a balszárnyat és állj közénk, tehát balról jobbra tolódj. Ez közeledés a demokrácia jobbszárnyához, vagyis elszigetelése a Kommunista Pártnak". Majd hozzátette: „Egy ország történetében, amíg a nagy kérdések nincsenek megoldva, amíg a harc nincs végigküzdve, más mint harc, mint polarizáció nem lehetséges."[60]

Bibónak ezeket a nézeteit visszautasította a Szociáldemokrata Párt több baloldali vezetője is. Horváth Zoltán a vitán, Justus Pál pedig a Szocializmus hasábjain fejtette ki, hogy Bibó módszere és az általa képviselt demokrácia elfogadhatatlan. Bibó előtt – írja Justus – évszázados tradíciókra támaszkodó demokrácia ideális képe lebeg. „Ehhez képest persze alig demokrácia a miénk, csak éppen nem kevésbé demokratikus annál, hanem másfajta demokrácia, a harcok periódusában van..." Tiltakozik az ellen, hogy a Szociáldemokrata Párt középpárt, mint írja: „...nincs baloldalibb párt nálunk az országban"[61]. Ugyanakkor – mint erre már utaltunk – a Szociáldemokrata Párt soraiban, baloldalán is, a Bibóéhoz hasonló, középutas koncepciót fogalmaztak meg, s hirdettek mint pártállásponton.

Az 1945-ös országgyűlési választások előkészítése idején jelentette ki Szakasits Árpád: „A két szélsőség között a Szociáldemokrata Párt a közép, amely körül kikristályosodik a tiszta demokrácia. A nyugat és kelet demokráciáját össze kell egyeztetnünk és

[59] Bibó terve szerint a forradalom területei: szolgáló közigazgatás, helyi önkormányzatok, kitágult nevelési perspektíva, belső erőkön nyugvó termelési társulások. A biztonság, a konszolidáció területei: közrendészet és általános gazdaságpolitika. (Valóság, 1945 október – december. 27 – 30. old.)

[60] A vita anyagát lásd Valóság, 1946 január – február. 81 – 101. old.

[61] Szocializmus, 1946. 1 – 2. sz. 79. old.

erre csak a Szociáldemokrata Párt képes."[62] Néhány nappal később a Szociáldemokrata Párt külpolitikai nézeteiről szóló cikkében Hámori szögezi le: „Nagyobb és szebb feladatot a Szociáldemokrata Párt nem lát a maga számára, minthogy Kelet és Nyugat eszmei áramlatait összeegyeztesse..."[63] Szakasits a választások előtt ezt újra megerősítette, mondván: „Ezen a földön kerüljön kiegyenlítődésre a keleti és a nyugati demokrácia."[64]

Kétségtelen, hogy e politika meghirdetésében, különösen a fenti megfogalmazásban bizonyos taktikai szempontok játszottak közre. Az ország választások előtt állt, s a jobboldal nyomása erősödött. A „hídpolitika" ilyen „középpontú", mondhatni semleges megfogalmazása részint a Szociáldemokrata Párttól jobbra álló tömegeknek szólt, részint a pártvezetőséget jobbról bíráló ellenzéknek, s lehetőséget adott arra, hogy azt mindenki a maga politikai felfogása szerint magyarázza. A jobboldal inkább egy nyugati típusú kifejlődést értett alatta, míg a baloldal a nagyhatalmak közötti ellentétek kiéleződését kívánta csökkenteni, anélkül, hogy a szocialista fejlődésről lemondott volna.[65] Nem véletlen, hogy Szakasits az osztályharc kiéleződésének idején, 1946 tavaszán, bizonyos korrekciót eszközölt, illetve a korábbi megfogalmazást lényeges tétellel egészítette ki: „Híd akarunk lenni Kelet és Nyugat között — mondotta pécsi beszédében —, hozzá akarunk járulni ahhoz, hogy a keleti és nyugati eszmék szintézise megteremtődjék, és elmosódjanak a különbségek, de természetesnek tartjuk, hogy annak a *hídnak erősebb és szilárdabb pillére a szovjet—magyar barátság lesz.*" (Az én kiemelésem. — *Sz. B.*) Ehhez még hozzátette: „Inkább balfelé engedjünk, mint jobbfelé. A forradalmi szellemben tehetünk koncessziókat, de ne tegyünk koncessziót a jobboldal, a reakció felé."[66] Lényegében ugyanezt fogalmazta meg Justus Pál is, amikor kijelentette:

[62] Népszava, 1945. október 13.
[63] Népszava, 1945. október 17.
[64] Népszava, 1945. október 23.
[65] Lásd *Jemnitz János:* A Magyarországi Szociáldemokrata Párt külpolitikai irányvonalának alakulásához. Történelmi Szemle, 1965. 2—3. sz. 149—150. old.
[66] Népszava, 1946. március 27.

A „hídformulát" azzal a kiegészítéssel fogadja el, hogy „fizikailag lényegesen közelebb vagyunk a keleti hídfőhöz"[67].

A baloldal tehát „a keleti és nyugati eszmék szintézisét", „kiegyenlítődését" hirdetve, nem foglalt állást a további balratolódás ellen. Ugyanakkor kétségtelen, hogy a „hídpolitika" bizonyos jobbratolódást jelzett a Szociáldemokrata Pártban; nemcsak valamiféle külpolitikai koncepció jutott benne kifejezésre, hanem azt is mutatta, hogy „a szovjet és a tőkés rendszer közötti középút" megalapozására törekszenek a hazai társadalmi viszonyokat illetően is. A „hídpolitiká"-ban kifejezésre jutó jobboldali, harmadikutas tendenciák azonban hosszú távon nem voltak összeegyeztethetőek azzal a mély ideológiai erjedéssel, amely a szociáldemokrata baloldal soraiban már a második világháború időszakában megindult, s a reformizmus nyílt bírálatában öltött testet, sem azzal a helyzettel, amely Magyarországon 1946-ban az osztályharc éleződése során kialakult. Éppen ezért ha a baloldalnak a fejlődés perspektíváira vonatkozó nézeteit értékeljük, nem lehet csupán a „hídpolitika" elemzésére szorítkozni, figyelembe kell venni egyrészt korábbi nézeteket, másrészt a baloldalnak egyéb kérdésekben elfoglalt álláspontját is.

Horváth Zoltán egy 1946 közepén írt cikkében a háború előtti kommunista és szociáldemokrata felfogás változását elemezve rámutatott, hogy a szociáldemokrácia elsősorban „abban a tekintetben tett nagy haladást balfelé, hogy a maga részéről is alapvetően átértékelte a demokráciáról alkotott fogalmat"[68]. Horváth Zoltán itt kétségtelenül egy igen lényeges kérdésre irányította a figyelmet, bár pontosabb a fogalmazás, ha ezt a haladást a baloldalra és részben a centrumra vonatkoztatjuk, s még egy területre: a végcél és a napi küzdelmek egymáshoz való viszonyának értelmezésére kiterjesztjük.

Ami az első „pontosítást" illeti, csak utalni kívánunk arra, hogy a jobboldal a demokráciának az átértékelését nem hajtotta végre. Különösen jól nyomon követhető ez Kéthly Anna írásaiban. Kéthly többször nyilatkozott a demokrácia értelmezéséről,

[67] PI Archívum. 283. f. 1/98.
[68] Szocializmus, 1946. 5–6. sz. 225. old.

s nem is utasított el minden korrekciót, sőt maga is fellépett a kisgazdapárti jobboldal egyes „túlzásai" ellen. A lényeget tekintve azonban álláspontja jelentősen különbözött a baloldal álláspontjától, mégpedig a demokrácia osztálytartalmának és a demokráciában alkalmazható módszereknek a megítélése tekintetében. A demokrácia értelmezésében Kéthly a hangsúlyt a nevelésre, a „demokratikus módszerekre" s nem a hatalmi viszonyokra helyezte. Akárcsak Kovács Imre, aki a koalíció, a „demokrácia funkciózavarait" nem az osztályharcra, hanem a demokrácia helyes meghatározásának hiányára vezette vissza.[69]

Mint említettük, a Szociáldemokrata Párt baloldala már a háború idején hozzáfogott az osztályharc új feltételeinek vizsgálatához, s elméleti és politikai szempontból már akkor egyaránt fontos következtetésekre jutott. Ennek egyik jelentős dokumentuma Justus Pál 1942-ben írt, de csak a felszabadulás után kiadott könyve.[70] Már ebben a munkában is megmutatkozik, hogy a demokrácia fogalmának átértékelésével párhuzamosan a baloldal bírálta a szociáldemokrácia korábbi gyakorlatát, és új módon kezdte értelmezni a végcél és a napi küzdelmek egymáshoz való viszonyát.

Justus e munkájában többek között megállapítja: a fasizmus minden korábbinál jobban „összeolvasztja a gazdasági és politikai osztályháborút"; a fasizmus – bár társadalmilag visszalépést jelent – nem a szocialista perspektíva elhomályosodását vonja maga után, hanem éppen fordítva: a szocializmusra való áttérést gyorsíthatja meg. Mint írja, a fasizmus a gazdasági követelések esetén is az állammal állítja szembe a munkást. „A »napi követelések« és a »forradalmi végcél« közötti ellentét, amely a munkásmozgalom történetének egy hosszú szakaszában központi probléma volt, így válik értelmetlen absztrakcióvá. »Reformizmus« és »forradalmiság« a fasiszta országok proletariátusa számára nem két különböző irányt jelent, hanem múltat és jövőt...

[69] Lásd Kéthly Anna referátumát a Szociáldemokrata Párt XXXIV. kongresszusán (PI Archívum. 283.); valamint „Vita a demokrácia értelmezése körül" című cikkét. (Szocializmus, 1946. 3–4. sz.)

[70] *Justus Pál:* A szocializmus útja. (Az osztályháború új feltételei.) Népszava kiadás 1945.

A monopolkapitalizmus szakaszában nincs olyan csak-reformista követelés, amit forradalmi eszközök alkalmazása nélkül kiharcolhatna a proletariátus: és másfelől a »forradalmi végcél« felé napi küzdelmek lépcsőfokain át vezet az út." Majd ehhez még hozzáteszi: „A fasizmus nemcsak a reformista tudatformákat oldja fel, hanem a többi, korábbi periódusokból ittmaradottakat is és így szabaddá teszi az utat az új, reális, egységes és forradalmi proletártudat kialakulása felé."[71]

Justus könyvének fejtegetései nem mindenben helyesek. Több kérdésben, elsősorban a nemzeti kérdésben, a kommunista népfrontpolitika értelmezésében, a párt szerepének megítélésében téves következtetésekre jut, amelyeket a korabeli kommunista kritika részletesen s általában helyesen feltárt.[72] Annak ellenére, hogy – Lukács szavaival szólva – „csak félmunkát végzett a reformista ideológia túlhaladásának kísérletével", Justus írása fontos állomás azon az úton, amelyet a baloldal a reformista ideológia és politika bírálata terén megtett.

Justus és a baloldal más képviselői a felszabadulás után tovább bírálták a Szociáldemokrata Párt korábbi politikáját. Így például Justus Pál a régi pártvezetőség politikájáról szólva a XXXIV. kongresszuson leszögezte: „Kíméletlen önkritikával kell erről a kérdésről beszélni, mert lényegétől megfosztott az a szocialista elmélet, amely mellett vele esetleg teljesen ellentétes politikát csinálnak. Volt elméletünk és volt gyakorlati politikánk, csak az hiányzott, ami az elméletet forradalmivá és a gyakorlatot szocialistává tette volna."[73] A baloldal ekkor sem maradt meg a puszta kritikánál, hanem – elsősorban a demokrácia, valamint a végcél és a napi küzdelmek közötti összefüggés értelmezésében – megkísérelte a párt forradalmi politikáját megalapozni. Nemcsak Justus Pál, hanem Horváth Zoltán, Vajda Imre és mások tollából is jelentek meg tanulmányok és cikkek, amelyek a szocialista forradalom népi demokratikus útjára vonatkozó nézetek fejlődése szempontjából figyelmet érdemelnek, még akkor is, ha

[71] Ugyanott, 147. old.

[72] Lásd *Lukács György* írását a „Társadalmi Szemle" 1946. 2. számában. (142–152. old.)

[73] PI Archívum. 283. f.

a népi demokrácia fogalmát bírálják vagy éppen elítélik, elvetik. A viszonylag gazdag anyagból csupán néhány fontosabb megállapítást emelünk ki. Most is először Justus Pált idézzük, aki 1945 nyarán, említett könyvének alapgondolatát hangsúlyozva leszögezte: „A totális tőkediktatúra totális ellentéte... nem a formális demokrácia, hanem a konkrét, *intézményesített népuralom*... szocialisták számára az alapvető alternatíva nem úgy fogalmazható: »diktatúra vagy demokrácia«, hanem most is, még mindig csak ekképp: »*kapitalizmus vagy szocializmus*«."[74] Itt, mint már idézett könyvében is, érezhető bizonyos merevség, a jelenségek „mechanisztikus, ökonomisztikus felfogása", a demokráciáért és a szocializmusért vívott harc bizonyos fokú szétválasztása, a kettő közötti új összefüggések kellő felismerésének hiánya. Mindez azonban nem adhat alapot arra, hogy e fejtegetéseket röviden „álbaloldali" jelzővel illessük – mint korábban –, s ne vegyük észre, hogy bennük a polgári, a formális demokrácia elvetése és a szocialista irányú kibontakozás igenlése jut kifejezésre.

Ez a gondolat: a polgári demokrácia „korlátainak", „fogyatékosságainak" bírálata, az új, „harcos" demokrácia igenlése csendül ki a „Szocializmus" számos más cikkéből is. 1945 nyarán még a Szociáldemokrata Párt jobbszárnyához tartozó Faragó László is, „Öngyilkos demokrácia" című cikkében többek között rámutat: öngyilkos az a demokrácia, amely nem-demokratákat enged falai közé. Öngyilkos demokrácia volt a weimari demokrácia is. „Aki tehát beéri a polgári demokrácia polgári válfajával – írja –, az ezt a polgári demokráciát veszélyezteti." Amíg nincs gazdasági demokrácia – folytatja –, a polgári demokrácia másfajta védelemre, *korrektívumokra* szorul.[75] Horváth Zoltán „Harcos demokrácia" című cikkében kifejti: a demokráciának új értelmezése, új rendszere alakul ki. „Polgári demokráciát kell felépíteni, az egyenjogúságot a kapitalista renden belül lehet-

[74] Szocializmus, 1945. 1. sz. 35. old.

[75] Lásd Szocializmus, 1945. 2. sz. 82–86. old. – Itt jegyezzük meg, hogy hasonló álláspontot fejtett ki Böhm Vilmos is egy későbbi időpontban. Ő is elutasítja „Weimart" és a demokrácia minden eszközzel való megvédése mellett foglal állást. (Lásd Szocializmus, 1946. 10–11. sz. 401–405. old.)

séges mértékig kell megvalósítani – de nem engedheti meg azt, hogy a korlátokat *egymaga* a kapitalizmus szabja meg. A kapitalizmus adta korlátok mellett fel kell állítani azokat a korlátokat is, melyek magát a kapitalizmust, a kapitalizmus hajtóerejét szorítják bizonyos területre." „A múlt tapasztalatai – folytatja gondolatát Horváth Zoltán – ezen a ponton teszik a demokráciát *harcos* demokráciává... A harcos demokrácia feladata – s kell hogy ez a magyar demokrácia tudatában éljen! – minden vonatkozásban csak az lehet, hogy a gazdasági és szellemi erőkben szegényebb tömegek jogait és biztonságát védje az erősebbekkel szemben. Feladata, hogy igyekezzék a kapitalizmuson belül elkerülhetetlen függőségi viszonyt minél inkább csökkenteni, s rendezkedjék be úgy, hogy kényszerűen felmerülő terhek viselésében a kapitalizmus ugyanúgy, vagy még fokozottabban vegye ki a maga részét, mint a dolgozók." Majd gondolatmenetét azzal zárja, hogy ez az új, harcos demokrácia út lesz a szocializmusba.[76]

Különös figyelmet érdemel Vajda Imrének a Szociáldemokrata Párt XXXIV. kongresszusa alkalmából megjelent cikke, amelyben értékeli a kongresszuson elfogadott – egyébként nem egy vonatkozásban bírálható – akcióprogramot, s többek között a következőket írja: „Marxisták vagyunk és ezért senki se vegye zokon, hogy döntő fontosságot tulajdonítunk a gazdasági tényezőknek, és azok között is ama tényezőknek, amelyek a jövő perspektíváit rejtik magukban. Mert egy kisbirtokon és termelőszövetkezeten, állami mintagazdaságokon, traktorokon és vegyvizsgálati állomásokon felépülő mezőgazdaság, emellett fejlődő állami gazdasági szektor és feladataikra megérett üzemi bizottságok – ez a három tényező maga egy darab alkotmány és a szocializmus kialakuló gazdaságának árnyékát vetítik előre ma, amikor még a jóhiszemű és aktív magántőkét hívjuk..., hogy foglalja el a számára fenntartott helyet gazdaságunk újjáépítésében..." Majd így folytatja: „Ma igyekezünk az uralkodó magángazdasági, magántulajdoni elvbe a közösségi elvet lehetőleg úgy beépíteni, hogy az ne változtassa meg a domináló profitgazdálkodás jellegét –, de amilyen mértékben sikerül terveink végre-

[76] Lásd Szocializmus, 1945. 3–5. sz. 151. és 153. old.

hajtása, olyan mértékben válik azon belül uralkodóvá a gazdaság szocialista szektora." Idevonatkozó fejtegetéseit azzal zárja, hogy a munkaterv homlokterében a demokratizálás áll, amelynek során a dolgozó osztályok megszilárdíthatják hatalmi pozícióikat, „de ezen túlmenően olyan elveket tartalmaz, amelyek tovább mutatnak, a kapitalizmusból a szocializmus felé és amelyek megvalósíthatók. ...Kutatjuk a lehetőségeket, azokat a kiindulási pontokat, *amelyek már megvannak a mostani társadalmi szerkezet méhében*, és amelyek fejleszthetők anélkül, hogy jelenlegi, az újjáépítés minden nehézségével küzdő gazdasági életünket kellene elviselhetetlen teherpróbának kitenni. Nem reformokról van szó, nem a kapitalizmust akarjuk megreformálni. *Egy új világ építéséről a régin belül*, mindaddig, míg az új annyira meg nem erősödik, hogy képes lerázni magáról a régi világ kényszerzubbonyát és forradalmi ütemben átvenni mindazt, ami addig még a kapitalizmusból megmaradt."[77]

E néhány idézet nemcsak azt tanúsítja, hogy a Szociáldemokrata Párt baloldala közvetlenül a felszabadulás után behatóan bírálta a polgári demokráciát, hanem azt is, hogy felismerte: milyen lehetőségeket nyújt az új helyzet a szocialista átalakulás megvalósításához. 1946-ban e gondolatokat még határozottabban fejtették ki, és új felismeréseknek is hangot adtak. Justus a demokrácia értelmezéséről szólva leszögezi, hogy mindennél fontosabb és döntő „az a felismerés, hogy a demokráciának egyetlen reális tartalma a népuralom teljes, osztatlan, korlátlan megvalósítása"[78]. Rámutat, hogy a társadalom szerkezetét átalakítani csupán parlamenti harc útján nem lehet,[79] de a harcok – amelyek a parlamenten kívül is folynak – „mitsem változtatnak az átmeneti útszakasz demokratikus jellegén"[80].

Justusnak különösen az 1946 végén írt „Szocialista politika" című cikke érdemel figyelmet. Ebben újra visszatér a napi küzdelmek és a végcél kérdéséhez. Többek között ezt írja: „A szocializmus, a szocialista társadalom, amely valamikor a távoli

[77] Szocializmus, 1945. 2. sz. 74. old.
[78] Szocializmus, 1946. 3–4. sz. 105–106. old.
[79] Lásd Szocializmus, 1946. 1–2. sz. 79. old.
[80] Szocializmus, 1946. 3–4. sz. 106. old.

jövő problémája volt csupán, most küzdelmeink minden egyes részletkérdésében, minden napi problémában napirendre kerül, nyíltan vagy burkoltan... Vége annak a korszaknak, amelyben a szociáldemokrata pártnak kizárólag vagy túlnyomóan a naponta változó helyzethez, pillanatnyilag elérhető célkitűzésekhez lehetett szabnia politikai magatartását, s a »szocialista végcél« ettől többé-kevésbé független, a távoli jövőbe vetített bizonytalan általánosság, vagy népgyűlési szónoklatok jólhangzó záróakkordja volt csupán."[81] A perspektíváról, a feladatokról szólva hangsúlyozza: a gazdasági erőviszonyok és a politikai erőviszonyok között lényeges eltérés mutatkozik. Tőkés viszonyok között stabilizáltunk, de a munkásosztály jelentős hatalmi pozíciókat tart birtokában. A gazdasági és a politikai viszonyoknak igazodniuk kell egymáshoz. Vagy a politikai hatalom megoszlása igazodik a gazdasági erőviszonyokhoz, vagy fordítva. „Az első folyamatot mi, szocialisták, akkor is ellenforradalomnak nevezzük, ha úgynevezett »alkotmányos« formák között zajlik le, a másodikat akkor is demokratikusnak, a nagy többség érdekében állónak tartjuk, ha a munkásosztály szervezett tömegerejével kell biztosítani."[82] S leszögezi: „Erőinket arra kell megfeszítenünk, hogy a fasizmus ellen kialakult széles, de különböző, s egymással gyakran szembeforduló erőket egyesítő frontok átalakuljanak *a szocializmusért vívott küzdelem frontjává* anélkül, hogy lemorzsolódnának róla azok a rétegek, amelyek bekapcsolódtak ugyan az antifasiszta küzdelembe, de ma még nem szocialisták."[83]

Egyidejűleg fejtett ki hasonló gondolatokat a fejlődés perspektíváiról Schiffer Pál is. Megállapította, hogy a koalíció bel- és külpolitikai szükségszerűség, de leszögezte, hogy az ellentétek igen kiélezettek, s a koalíció az adott formában már nem tartható fenn. „Elkerülhetetlen – írja –, hogy a Kisgazdapárt valóban kisgazda és a nagytőke érdekeit képviselő rétege között meglevő ellentét mielőbb ki ne robbanjon." Majd arra a következtetésre jut, hogy „a jelenlegi koalíció felbomlása után az ügyek vitelét továbbra is a pártok összefogása határozza meg, avval a különb-

[81] Szocializmus, 1946. 10–11. sz. 408. old.
[82] Szocializmus, 1946. 10–11. sz. 415. old.
[83] Szocializmus, 1946. 10–11. sz. 418–419. old.

séggel, hogy abban a szövetkezésben a társadalmi rétegződés oly széles skálája, mint a mostaniban, már nem találhat kiegyenlítődést. Az új koalíció nyilván *a munkás — paraszt — haladó értelmiség* összefogása lesz."[84]

Végezetül még idekívánkozik Justus Pálnak egy későbbi, 1947 eleji megnyilatkozása, amely Márkus Istvánnak a „Valóság"-ban megjelent cikkével kapcsolatos.[85] Ebben a cikkben Márkus „a kialakulóban levő új kisparaszti tömb" politikai arculatát jellemezve, leszögezi: „Sem a korlátlan szabadversenyes kapitalizmus megvalósításának, sem a szocializmus következetes keresztülvitelének politikáját nem teszi magáévá, hanem valamiféle »harmadik utat« keres." Majd megállapítja, hogy harmadik út általánosan használt értelemben persze nincs, hisz a szocializmus és a kapitalizmus harcában félreállni nem lehet. Így ebben az esetben nincs is harmadik útról szó. „Ez az út — írja — csak a parasztság számára harmadik", a megoldás „maga a népi demokrácia".[86] Ezzel szemben, Márkussal vitatkozva, Justus rámutat: „Hiába tiltakozik Márkus ez ellen (ti. a harmadik út ellen — *Sz. B.*), hiába állítja, hogy az ő harmadik útja »maga a népi demokrácia« — a cikk *zsákutcába* visz. Mert *a »népi demokrácia«*[87] *semmiképpen sem tekinthető változatlan állapotnak, befejezésnek; hanem maga is alakul, a társadalmi erők küzdelmének egy bizonyos szakasza.* És ezek az erők nem békíthetők össze egymással."[88] (Az én kiemelésem. — *Sz. B.*)

Viszonylag bőven idéztünk a szociáldemokrata baloldalnak a demokráciáról és a szocializmusról elhangzott nyilatkozataiból. Azt kívántuk ezzel bizonyítani, hogy a „hídpolitika" — amely bizonyos jobbratolódást fejezett ki a Szociáldemokrata Pártban — a baloldal értelmezésében, általános felfogásában nem jelentett megrekedést az adott társadalmi és hatalmi viszonyok-

[84] Szocializmus, 1946. 10—11. sz. 448. old.

[85] Lásd *Márkus István:* Parasztság és politika. Valóság, 1947. 2. sz.

[86] Valóság, 1947. 2. sz. 89. old.

[87] A népi demokráciát Justus azért teszi itt idézőjelbe, mert ő e meghatározást nem fogadta el, nem tartotta tudományosan elfogadhatónak, s itt is elhatárolja magát tőle. Erre vonatkozóan lásd *Justus Pál* „Demokrácia és szocializmus" című cikkét. (Szocializmus, 1946. 3—4. sz. 105—106. old.)

[88] Szocializmus, 1947. 2—4. sz. 150. old.

nál. A baloldal lényegében leszámolt a reformizmusnak a demokráciáról alkotott felfogásával, felismerte, hogy a demokrácia olyan új értelmezésére van szükség, amely nem az egyenlő jogokra és lehetőségekre, hanem a hatalmi viszonyok balratolására, a felszabadulással létrejött rendszer szocialista irányú fejlődésére helyezi a hangsúlyt. Ez egyben azt is jelentette, hogy a baloldal a napi küzdelmeket a végcéllal, a szocialista átalakulással szerves egységben szemlélte, az előbbieket az utóbbinak végső soron alárendelte.

Ugyanakkor rá kell mutatni arra is, hogy a baloldal a szocialista átalakulással összefüggő több kérdésben hibás, illetve igen ellentmondó álláspontra helyezkedett. Csak utalni szeretnénk arra, hogy 1945 tavaszán és nyarán többen – így például az akkor még a baloldalhoz húzó Bán Antal is – a Magyar Kommunista Párt nemzeti egységpolitikáját opportunizmusnak, taktikázásnak tartották, s baloldalibb politikát követeltek.[89] Ebben az időben írt Horváth Zoltán arról, hogy a népi írók „végleg és visszavonhatatlanul elvesztek" a magyar irodalom és a magyar szellem felépítése számára.[90] Vajda Imre pedig azt hangsúlyozta, hogy a kialakuló új rend csak *egy* osztályra, a munkásosztályra támaszkodhat, „még akkor is, ha nem tűzi ki közvetlen célul a termelési eszközök társadalmasítását..."[91] A baloldal a nemzeti kérdés és az osztályszövetséggel összefüggő kérdések korszerű felfogásának kialakításáért a felszabadulás után is viszonylag keveset tett, s ez akadályozta a kommunista népfrontpolitika megértésében, gátolta a Magyar Kommunista Párt politikai irányvonalának helyes értelmezésében.

Itt érdemes a figyelmet felhívni arra, hogy mind a parasztpárti jobboldal, illetve centrum, mind a szociáldemokrata baloldal több képviselője a népfrontpolitikát úgy értékelte, hogy az bizonyos fokú letérés a forradalmi osztálypolitika útjáról, pontosabban eltávolodás a kommunista állásponttól, közeledés a szociáldemokrata álláspont felé.

[89] Lásd *Ikladi Lajosné:* Pártok a demokráciáról. MM Tájékoztató, 1967. 1. sz. 96–97. old.

[90] Lásd Szocializmus, 1945. 1. sz. 64. old.

[91] Szocializmus, 1945. 2. sz. 72. old.

Kovács Imre 1945 júniusában a Nemzeti Parasztpárt Intéző Bizottságának ülésén többek között azzal érvelve sürgette a kommunistáktól független politikai irányvonal kidolgozását, hogy a Magyar Kommunista Párt sem követ kommunista vonalat[92]. Lényegében ugyanezt hangoztatta Bibó István is 1945 végén, aki szerint a Kommunista Párt politikai taktikája „nemcsak nálunk, de Európa-szerte válságban van". A népfrontpolitika ugyanis – mint írja – nem felel meg a kommunista pártok „karakterének", ez a politika idegen a kommunista felfogástól.[93] „A népfrontos, koalíciós és demokratikus vonal tökéletes újdonság..." A koalíciós politika és a Magyar Kommunista Párt elvi céljai között – mint mondja – ellentét van, és kérdés, hogy a Magyar Kommunista Párt ezt az ellentétet át tudja-e hidalni, s ha igen, akkor marad-e létjogosultsága. Bibó felfogása szerint ugyanis a népfrontpolitika tulajdonképpen szociáldemokrata politika, a két munkáspárt programja pedig egyaránt „kifejezetten szociáldemokrata program"[94]. Horváth Zoltán is abbeli véleményének adott kifejezést, hogy a kommunisták jelentősen közeledtek a szociáldemokrata felfogáshoz. „Tárgyilagosan meg kell állapítanunk – írta 1946 tavaszán –, hogy az egyetemes politikai taktika, a közvetlen célok kitűzése tekintetében a kommunista felfogás jelentősen közeledett *a szociáldemokrata iskolához*. Diktatúra vagy demokrácia, revolúció vagy evolúció, s még sok más dilemma tekintetében *a kommunista álláspont tette a nagyobb közeledő lépést a szociáldemokrata álláspont felé*."[95] (Az én kiemelésem. – *Sz. B.*)

Másfelől – s ez ugyancsak figyelmet érdemel – a Szociáldemokrata Párt és a Nemzeti Parasztpárt centrumán és jobbszárnyán 1946-ban mind többször hangzott fel a követelés, hogy a párt a kommunistáktól független, önálló politikát alakítson ki s valósítson meg. Ez a követelés különösen éles formában jutott kifejezésre a Nemzeti Parasztpárt nagyválasztmányának 1946

[92] PI Archívum. 284. f. XIII.
[93] Lásd Valóság, 1945 október – december. 9 – 10. old.
[94] Valóság, 1945 október – december. 11 – 12. és 23 – 24. old.
[95] Szocializmus, 1946. 5 – 6. sz. 225. old.

novemberi, a Szociáldemokrata Párt pártválasztmányának 1946 decemberi ülésén, valamint a Peyer-memorandumban is.[96]

Felmerül a kérdés: mi az oka annak, hogy a Magyar Kommunista Párt politikáját többen úgy értékelték, hogy az jelentősen közeledett a szociáldemokrata politikához, sőt, hogy az szociáldemokrata, a „parlamenti demokrácia felé hajló" politika, s ez utóbbi irányzat hívei mégis a kommunista politikától való elhatárolódás mellett foglaltak állást?

Ennek több oka van. Szociáldemokrata oldalról annak hangsúlyozása, hogy a kommunista politika közeledett a szociáldemokrata „iskolához", nem egy esetben bizonyos fajta önigazolás, vagy éppen „magyarázata" a kommunista egységfrontpolitika elismerésének. Az idézett megnyilatkozások nem minden esetben a történelmi valóságból levont pozitív elméleti fejlődés gyümölcsei; még kevésbé valamiféle elvont eszmei fejlődés eredményei, hanem az adott viszonyokhoz való kényszerű alkalmazkodás termékei. A vezetők egy része a polgári demokrácia kereteit túllépő „harcos demokráciát" kizárólag azért hirdette s tette magáévá, mert Magyarországon a fasizmus maradványai erősek, így átmenetileg nincs lehetőség a nyugati értelemben vett polgári demokrácia gyakorlására.[97] Ebben a felfogásban az új harcos demokrácia nem út, nem átmenet a szocializmushoz, hanem sajátos, az ország adottságainak megfelelő kényszerű átmenet az „igazi", a polgári demokrácia megvalósításához.

E kérdés megválaszolásánál azt is figyelembe kell venni, hogy a fejlődés perspektívájáról vallott felfogások, gyakran bármennyire elvont történeti, elméleti megfogalmazásban hangzanak is el, nagyon is konkrét, napi feladatokhoz való állásfoglalást fejeznek ki. Így a kommunista politikától „idegen", de a kommunisták által képviselt népfrontpolitikától való eltávolodás, a kommunistáktól független, önálló politika követelése a Parasztpártban és a Szociáldemokrata Pártban is legtöbbször a kommunisták által szorgalmazott társadalmi változások ellenzését, de legjobb

[96] Lásd PI Archívum. 284. f. III.; 283. f. 1/64; Népszava, 1946. december 15.
[97] Lásd *Sánta Ilona:* A munkásegység fejlődése a felszabadulás után. Húsz év. Tanulmányok a szocialista Magyarország történetéből. Kossuth Könyvkiadó 1964. 400. és 412. old.

esetben is a politikai harcoktól való átmeneti visszahúzódás, kivárás igényét fejezi ki.

A fentieken túl bizonyos szerepet játszottak egyes hiedelmek is, például olyanok, hogy az „igazi kommunista politika" az ellentétek kiélezése, a „direkt akciók", a fegyveres felkelés, a polgárháború, a kisebbségi diktatúra bevezetésére való törekvés.[98]

Végül, bár nem utolsósorban szerepe volt annak is, ahogyan a népi demokrácia fogalmát, a szocializmusba való átmenet új feltételeit és lehetőségeit a Kommunista Párt, illetve annak egyes vezetői meghatározták, magyarázták.

Ezúttal két meghatározást, pontosabban a népi demokrácia fogalmával összefüggő magyarázatot tartunk fontosnak kiemelni. Az első röviden abban foglalható össze, hogy a proletárdiktatúra nélkül is el lehet jutni a szocializmushoz, a másik szerint pedig a népi demokrácia a kapitalizmuson belüli formáció, a polgári demokrácia egyik válfaja.

Az első tételt – ha nem is határozott formában – tulajdonképpen már 1945-ben megfogalmazták. Az olyan meghatározások, hogy demokratikus úton, vagy „a demokrácia útján" is el lehet jutni a szocializmushoz, nem tagadták, nem zárták ki kategorikusan annak a lehetőségét, hogy a proletárdiktatúra megteremtése egy későbbi időpontban napirendre kerül – mégis, a fenti meghatározások lehetőséget, alapot adtak ahhoz, hogy ezeket sokan úgy fogják fel: a szocializmus proletárforradalom és proletárdiktatúra nélkül is megvalósítható. Különösen akkor, ha mindezt 1917–1919-cel szemben, mintegy az akkori út ellentétpárjaként fejtették ki.[99] A tétel egyértelmű, határozott megfogalmazására azonban csak 1946 tavaszán került sor.

Révai József 1946. május 18-án, a munkásegység és a két munkáspárt egyesülésének kérdéseit taglalva, többek között leszögezte: korábban „a kommunista álláspont az volt, hogy csak proletárforradalom, proletárdiktatúra útján lehet eljutni a szocializmusig... Ez a kérdésfeltevés – ez az ellentét a szociáldemok-

[98] Lásd Valóság, 1945 október–december. 9–10. old.

[99] Lásd *Révai József* és *Gerő Ernő* 1945 februári, illetve márciusi, az előző fejezetben idézett előadásait, amelyek az MKP Szeminárium sorozatban jelentek meg. (1. füzet 18. old.; 3. füzet 12–13. old.)

rácia és a kommunizmus között – is kezd lekerülni a történelem napirendjéről."[100] Ezt követően e gondolatot különböző fórumon és formában fejtették ki. Május 28-án Gerő Ernő, az Egyesült Izzóban tartott pártnapon hasonlóképpen foglalt állást.[101] Horváth Márton a Magyar Kommunista Párt III. kongresszusát értékelve ugyancsak leszögezte: a „mai történelmi korszakban polgárháború és proletárdiktatúra nélkül... juthatunk el a szocializmushoz"[102]. Fogarasi Béla 1947 májusában azt hangsúlyozta, hogy az új viszonyok között a szocializmushoz népi demokrácián keresztül, vagyis proletárdiktatúra nélkül is el lehet jutni.[103] A kérdésre vonatkozóan az egyik 1947-es pártoktatási tananyagban a következő megfogalmazást találjuk: a népi demokrácia „átmenet előre a szocializmushoz, vagy hátra a kapitalista diktatúrához. Nem olyan értelemben átmenet, hogy a népi demokrácia csupán rövid előkészítő harci szakasz a proletárforradalomhoz (mint az 1917-es orosz februári forradalomtól az októberi szocialista forradalomig, vagy az 1918-as magyar polgári forradalomtól az 1919-es proletárforradalomig), hanem úgy, hogy a népi demokrácia segítségével új utakon lehet előremenni a szocializmushoz, nem a proletárdiktatúra, hanem a békés fejlődés útján."[104] E megnyilatkozások szerint a népi demokrácia fő jellemzője a diktatúra elkerülése. Kis túlzással azt is mondhatnánk, hogy a népi demokrácia és a proletárdiktatúra mintegy ellentétpárt alkot, mindenesetre a két fogalom egymást kizáró értelmet kap. Nem érdektelen megemlíteni, hogy 1947 novemberében, a Magyar Kommunista Párt politikájáról szóló pártiskolai előadásában Rákosi egyenesen a szocializmusba való „benövés"-ről beszélt. „A kommunisták a szocializmushoz vezető utat az első világháború után csak úgy képzelték el – mondotta Rákosi –, mint ahogy ez a Szovjetunióban történt. A fasizmus szétzúzása után azonban egy sor országban a népi demokratikus erők

[100] *Révai József:* Élni tudtunk a szabadsággal. Szikra 1949. 180. old.
[101] PI Archívum. 274. f. 1/12–22.
[102] Társadalmi Szemle, 1946. 10. sz. 698. old.
[103] Társadalmi Szemle, 1947. 5. sz. 318. old.
[104] A népi demokrácia kérdései. Oktatási füzetek. 5. sz. Városi tanfolyam. Kiadja az MKP Országos Oktatási osztálya. é. n. 7–8. old.

előretörése olyan változást idézett elő, amelyek valószínűvé teszik, hogy ezekben az országokban a fejlődés a szocializmusba való benövéshez vezet."[105]

A népi demokrácia fogalma tehát a Kommunista Párt felfogása szerint 1946 – 1947-ben azonosult azzal, hogy a proletárdiktatúra az új viszonyok között „túlhaladott kategória", hogy proletárdiktatúra nélkül el lehet jutni a szocializmusig. Ezért a baloldali szociáldemokraták (más összefüggésben Bibó és mások is) nem minden alap nélkül állították, hogy a kommunista álláspont közeledett a szociáldemokrata iskola álláspontjához, hisz olyan fontos, sarkalatos kérdésben került sor „revízió"-ra a kommunisták részéről is, mint a proletárdiktatúra kérdése. Igaz, a kommunisták – ellentétben a szociáldemokratákkal – többek között azért tartották lehetségesnek a proletárdiktatúra elkerülését, mert létezett a Szovjetunió, mert ott a proletárdiktatúra már megvalósult. Ez a gondolat azonban 1946-ban nem lett kifejtve, inkább csak utalásszerűen merült fel. Így Lukács Györgynek és főként Révai Józsefnek azok a fejtegetései, hogy helytelen a kérdést úgy beállítani, miszerint a kommunisták „mentek a szociáldemokratákhoz" s ez tette lehetővé a két munkáspárt együttműködését, hogy a közeledés kölcsönös, hogy „közösen kritizáltuk Weimart és közösen helyezkedtünk az új népi demokrácia alapjára"[106] – akkor sokak számára nem voltak elég meggyőzőek.

Több tekintetben hasonló a helyzet, ha azt vizsgáljuk, hogyan határozta meg a Magyar Kommunista Párt a népi demokrácia helyét a fejlődésben, pontosabban: a népi demokrácia viszonyát a szocializmushoz. Itt is az 1945-ös év első hónapjaihoz kell visszanyúlni. Mint az előző fejezetben kimutattuk, a népi demokrácia osztálytartalmát elsősorban a polgári demokráciával összevetve tárgyalták; a szocialista demokráciával egyező vonásai homályban maradtak. Ehhez még hozzátehetjük: a népi demokrácia gyakran olyan összefüggésben szerepelt, hogy napirenden nem a proletárdiktatúráért, nem a szocializmusért való harc van.

[105] PI Archívum. 720. f. VII – 14.
[106] *Révai József:* Élni tudtunk a szabadsággal. 191. old.

A népi demokráciára akkor is úgy tekintettek, hogy megvalósulása közelebb visz a szocializmushoz, de a népi demokráciát mint a polgári demokrácia egyik válfaját értelmezték. A népi demokráciáért és a szocializmusért való harc megkülönböztetése, sőt bizonyos fokú szembeállítása már ekkor megfigyelhető volt.[107] Különösen vonatkozik ez az 1946-os évre, bár — erre később térünk ki — ellentétes tendencia is megfigyelhető.

1946 nyarán és őszén Révai több ízben is hangsúlyozta, hogy a népi demokrácia nem szinonímája a szocializmusnak, a küzdelem nem a polgári demokrácia és a szocializmus között folyik, Magyarországon nem a szocializmusba való átmenet megvalósítása a feladat.[108] Ezzel összefüggésben állapítja meg: a népi demokrácia polgári demokrácia, illetve annak válfaja.[109] „Egyesek szerint — írja „A népi demokrácia" című, a „Fórum"-ban megjelent cikkében — »a népi demokrácia« csak kendőzése tulajdonképpeni tartalmának, a szocializmusnak. Mások szerint nem helyes népi és polgári demokrácia merev szembeállítása, mert hiszen közelebbről megnézve, a népi demokrácia is bizonyos válfaja a polgári demokráciának. (Én magam is ezt vallom.)"[110] Ezzel együtt Révai 1946 őszén is hangsúlyozta, hogy Magyarországon még nincs népi demokrácia (csupán elemei vannak meg); a népi demokráciát még ki kell vívni.[111]

Felmerül a kérdés: a fent idézett álláspontok és magyarázatok mennyire voltak összhangban a Kommunista Párt vezetőinek a fejlődés perspektíváiról vallott felfogásával, más szóval: vajon nem taktikai szempontok játszottak-e szerepet — legalábbis rész-

[107] Lásd *Révai József, Gerő Ernő* idézett előadásait, valamint *Rákosi Mátyás* előadását. (MKP szeminárium sorozat. 2. füzet. 18. old.)

[108] Lásd a „Szabad Nép" 1946. szeptember 22-i és november 3-i vezércikkeit. — Megjegyezzük, hogy ezt nemcsak Révai hangsúlyozta, hanem még 1946 végén és 1947 elején a hároméves tervvel összefüggésben Gerő Ernő, Friss István és mások is. (Lásd Szabad Nép, 1946. december 10., 22., 28.; 1947. április 22.)

[109] Lásd Szabad Nép, 1946. szeptember 22.

[110] Fórum, 1946 november. 262. old.

[111] Lásd Révai felszólalását a Magyar Kommunista Párt III. kongresszusán (A népi demokrácia útja. A Magyar Kommunista Párt III. kongresszusának jegyzőkönyve. Szikra 1946. 136. old.), valamint idézett cikkét (Fórum, 1946. november. 267—269. old.)

ben – az idézett állásfoglalásokban? A kérdés már csak azért is felmerül, mert maga Révai utal arra egyik 1949-es beszédében, hogy harc közben helyes volt „kártyáinkat nem felfedni"[112] – ami úgy is értelmezhető, hogy a taktikai megfontolásoknak lényeges szerepük volt a népi demokráciával, egyáltalán a fejlődés perspektíváival összefüggő nézetek megfogalmazásában.

Megítélésem szerint a fent idézett állásfoglalásokban taktikai szempontok is közrejátszottak, de csak olyan mértékben, hogy e kérdés kapcsán figyelmen kívül hagyhatók. Taktikai megfontolások csak abban a vonatkozásban játszottak nagy, mondhatni meghatározó szerepet, hogy mikor és milyen hangsúllyal szóltak arról, hogy a népi demokrácia közelebb visz a szocializmushoz, hogy a párt „a népi demokrácián túl" változatlanul a szocializmusért küzd. Tehát a szocialista cél hangoztatása vagy éppen elhallgatása – még erre a későbbiek során visszatérünk – nagymértékben taktikai megfontolásoktól függött. Nem így a népi demokrácia osztálytartalmáról és a proletárdiktatúra elkerülhetőségéről felállított tételek. Itt nagy szerephez jutottak a nemzetközi kommunista mozgalom vezetőinek és teoretikusainak megnyilatkozásai.

1945 végétől kezdve növekedett az érdeklődés a közép- és kelet-európai országok iránt, s felmerült az igény, hogy általánosítsák azokat a tapasztalatokat, amelyeket ezek az országok szereztek a társadalom demokratikus átalakítása során. A népi demokrácia első átfogó igényű meghatározását Varga Jenő tette közzé. 1945 végén elkészült, a tőkés gazdaság háború utáni fejlődését elemző könyvében a következő meghatározás olvasható: „A gazdasági változások komoly politikai változásokkal kapcsolatosak. Legfontosabb közülük, a kapitalizmus keretein belül, az új típusú demokrácia kialakulása. »Új típusú demokrácia«-n valamely ország olyan állapotát értjük, amelyben a hűbériség maradványait – nagybirtok – felszámolták, amelyben fennáll ugyan a termelési eszközök magántulajdonának rendszere, de az ipari, szállítási és hitelügyi nagyvállalatokat államosították, maga az állam és annak egész apparátusa pedig nem a monopóliumos

[112] *Révai József:* Élni tudtunk a szabadsággal. 512. old.

burzsoázia érdekeit, hanem a városok és falvak dolgozóinak érdekeit szolgálja. Ilyen országnak számítható példának okáért Lengyelország, Bulgária, Jugoszlávia, Csehszlovákia."[113]

Varga meghatározása nemcsak az első átfogó igényű, hanem hosszú ideig egyetlen átfogó jellegű meghatározás is a szovjet sajtóban. Ezért is fontos, hogy különös figyelmet fordítsunk rá.

Az első, amit a fenti meghatározást elemezve meg kell állapítani, hogy Varga Jenő elsősorban a rendszert, az egyes országokban már kialakult állapotot jellemzi, s nem a folyamatot. Bár könyvében egy helyütt utal arra, hogy a várható további fejlődés ezekben az országokban érdekes és fontos problémákat vet majd fel, de ezeket a problémákat, s általában a szocializmushoz való átmenet időtartamát és lehetőségeit a munkában nem érinti.[114] Ezzel szemben azt hangsúlyozza, hogy bármennyire is fontos ezeknek az új típusú gazdaságoknak a kialakulása, súlyuk a tőkés világgazdaság egészében nem nagy, és létrejöttük „egyelőre keveset változtat a kapitalizmusnak mint egésznek általános fejlődési kilátásain"[115].

Ezzel függ össze a meghatározás másik fontos eleme, éspedig az, hogy a népi demokrácia a kapitalizmus keretein belüli alakulat. Bár Varga utal arra, hogy ezekben az országokban az államkapitalizmus került túlsúlyba, s a gazdaságot „a szó régi értelmében nem lehet kapitalizmusnak nevezni"[116] – ez azonban nem jelent többet, mint azt, hogy a kapitalizmus keretein belül egy sajátos, különös alakulattal állunk szemben, amelyben nem a „monopóliumos burzsoázia" érdekei az irányadók.

Végül rá kívánunk mutatni arra, hogy Varga megfogalmazása szerint Magyarország nem népi demokrácia. Ekkor, sőt még 1947 elején sem sorolták Magyarországot a népi demokráciák közé. Népi demokráciák alatt öt országot értettek: Lengyelországon, Bulgárián, Jugoszlávián és Csehszlovákián kívül még

[113] *Varga Jenő:* A tőkés gazdaság a második világháború után. Szikra 1947. 15. old.
[114] Lásd ugyanott, 348. old.
[115] Ugyanott, 317. old.
[116] Ugyanott.

Albániát is ide számították.[117] Varga Jenő egy 1947 elején írt cikkében is még úgy foglalt állást, hogy Magyarország és Románia nem tartozik az új típusú demokráciák országaihoz, bár a fejlődés ezekben az országokban is ilyen irányban halad.[118]

Aligha lehet tagadni, hogy Varga Jenő állásfoglalásának, így fenti meghatározásának is nagy szerepe, jelentősége volt a népi demokráciával összefüggő nézetek alakulásában, különösen a magyar pártban. Az az állásfoglalás, hogy a népi demokrácia a polgári demokrácia válfaja, s hogy Magyarországon még nem győzött a népi demokrácia, csak elemei vannak meg — teljes mértékben összhangban van a Varga-féle meghatározással s a szovjet elméleti folyóiratokban, elsősorban a „Bolsevik"-ban kifejtett nézetekkel, vagy legalábbis azok nagy részével.

Hasonlóképpen nagy szerepet játszottak a magyar párt állásfoglalásának alakulásában a nemzetközi kommunista mozgalom vezetőinek és teoretikusainak 1946-ban elhangzott megnyilatkozásai. Ezeknek fontos jellemzője, hogy a középpontba — a korábbiaktól eltérően — a szocializmusba való átmenet kérdéseit helyezik, a népi demokráciát nem a polgári demokráciával összevetve, hanem elsősorban a szocializmus megvalósításával összefüggésben szemlélik.

Mivel fontos, s egyes részkérdésekben eltérő megnyilatkozásokról van szó, úgy véljük, nem felesleges, ha az egyes vezetőknek a kérdésre vonatkozó nézetét kronológiai sorrendben részletesen ismertetjük.

Elsőnek Dimitrov 1946 februári beszédéből idézünk. Arra a kérdésre válaszolva, hogy miben áll a bolgár kommunisták politikája, Dimitrov a következőket mondotta: „A mi pártunknak... a szempontjából a Hazafias Népfront programjának gyakorlati és következetes megvalósítása annyit jelent, mint megteremteni a szükséges előfeltételeket, amelyek lehetővé teszik népünk számára az átmenetet a szocializmusba."[119] Majd rámutat, hogy a

[117] A „Bolsevik" cikkeiben 1946-ban Magyarország egyszer sem szerepel a felsorolt népi demokratikus országok között.

[118] *Varga Jenő:* Az új típusú demokrácia. Mirovoje hozjajsztvo i mirovaja polityika. 1947. 3. sz. 14. old.

[119] Rabotnyicseszkoje Delo, 1946. március 2. — A beszédet a „Társadalmi Szemle" 1947. évi 7. száma közli.

második világháború után más a szocializmusért folytatott harc helyzete, mint 1917–1918-ban Oroszországban volt. „*Akkor* – mondotta – a cárizmus elsöpréséhez, a szocializmushoz való átmenethez *a proletárdiktatúrára volt szükség.*"[120] (Az én kiemelésem. – *Sz. B.*) A végbement változások következtében – folytatja gondolatmenetét Dimitrov – „felmerül a szocializmus megvalósításának kérdése, nem mint a dolgozó osztályok szocializmusért vívott harcának kérdése, az országban levő egyéb termelő társadalmi rétegek ellen, hanem ellenkezőleg, mint a munkásosztálynak, a parasztsággal, a kisiparosokkal, értelmiséggel és a nép haladó rétegeivel való együttműködésének a kérdése." Ehhez még hozzáteszi, „...a *népek nem egyforma*, sablonos *úton fognak a szocializmusra áttérni, nem pontosan a szovjet úton*, hanem a maguk sajátos útján" ... „megtaláljuk a szocializmus felé vezető *saját bolgár utunkat*".[121] (Az én kiemelésem. – *Sz. B.*)

Röviddel ezután hasonló kérdésekről nyilatkozott Tito is. Azokkal polemizálva, akik azt hirdetik, hogy Jugoszláviában diktatúra van, leszögezi: „Van olyan diktatúra, amelynek az a célja, hogy fenntartson egy idejét múlt társadalmi rendszert... Létezik azonban haladó szellemű diktatúra is, s ennek az a célja, hogy a széles néptömegek jóléte érdekében megvalósítsa az emberiség haladó eszméit. Ez a proletárdiktatúra... *Ilyen diktatúrára volt szükség a Nagy Októberi Forradalomban...*"[122] (Az én kiemelésem. – *Sz. B.*) Majd hangsúlyozza, hogy az országban uralkodó diktatúráról szóló fecsegés – „merő propaganda", amelynek célja, hogy megrémítse más országok kispolgári tömegeit. Ugyanakkor kijelenti: „Ha a reakciós urak diktatúrának nyilvánítják azt, hogy mi nem engedjük meg egy maroknyi világi vagy egyházi reakciósnak a nagy felszabadító harc vívmányainak megdöntését, akkor hát legyen az diktatúra. De ez népi diktatúra, ... nem más, mint a legigazibb népi demokrácia."[123]

[120] Ugyanott.
[121] Ugyanott.
[122] *J. B. Tito:* Beszédek és cikkek. Novi Sad 1961. 2. köt. 352–353. old. – A cikk a „Kommunist 1946." 2. számában jelent meg. A „Társadalmi Szemle" 1947. 7. száma közli. („Új típusú demokrácia" alapjai.")
[123] *J. B. Tito:* Beszédek és cikkek. 2. köt. 354. old.

Ezután rámutat: a Szovjetunió példája nyomán a tömegek felismerték a jobb társadalom építésének lehetőségét. „*A célhoz vezető út* azonban *nem okvetlenül olyan*, és nem is lehet olyan minden egyes országban, *ahogy azt a Nagy Októberi Forradalom mutatja.*"[124] (Az én kiemelésem. — *Sz. B.*)

Hasonlóképpen nyilatkozott ebben az időben Sztálin is. Idevonatkozó nézeteit sajnos, csak a beszélgető partnerek tolmácsolásában ismerjük. Morgan Phillips a Szovjetunióban tett látogatásáról írt beszámolójában ekképp rögzíti Sztálinnak a kérdésre vonatkozó nézeteit: „Két út vezet a szocializmushoz — mondotta Sztálin —, az orosz út és az angol út, és világos, hogy mi mindketten a saját utunkon akarunk eljutni a szocializmushoz. Az orosz út rövidebb volt, de nehezebb, vérontással járt, de azt mondotta, emlékezzünk rá, hogy a marxisták—leninisták nem hiszik, hogy a saját útjuk az egyetlen út a szocializmushoz. A parlamentáris módszer nem követel vérontást, de hosszabb folyamat."[125] Gottwald a CSKP Központi Bizottságának 1946. szeptember 25—26-i ülésén pedig így számol be Sztálinnal folytatott beszélgetéséről: „A legutóbbi moszkvai látogatásom alkalmával beszéltem Sztálinnal. Sztálin akkor a következőket mondotta: amint a tapasztalatok mutatják és a marxizmus—leninizmus klasszikusai tanítják, »*nemcsak egyetlen út létezik, amely a szovjeteken és a proletárdiktatúrán át vezet*, hanem bizonyos körülmények között más út is lehetséges...« Példaként megemlítette Jugoszláviát, Bulgáriát, Lengyelországot és kihangsúlyozottan példaként hozta fel országunkat is, hogy itt lehetséges egy speciális út a szocializmushoz, amelynek nem feltétlen kell a szovjeteken és a proletárdiktatúrán keresztül vezetnie, hanem más utakon is végbemehet, ahogy az már most gyakorlatilag is megmutatkozik más országokban."[126] (Az én kiemelésem. — *Sz. B.*)

Így, vagy a fentiekhez hasonlóan nyilatkoztak a nyugati országok kommunista pártjainak vezetői is. Thorez például a párt programjáról adott nyilatkozatában leszögezte: „A demokrácia

[124] Ugyanott.
[125] Daily Herald, 1946. augusztus 22. 2. old.
[126] Archívum. U. V. KSČ. Idézi a csehszlovák párttörténeti folyóirat: Přispěvky k dějinám KSČ, 1964. 1. sz. 13. old.

fejlődése az egész világon – néhány ritka kivételtől eltekintve, amelyek csak erősítik a szabályt – lehetővé teszi, hogy más utakat válasszunk a szocializmushoz, nem azt, amelyre az orosz kommunisták léptek. *Mindenesetre az út szükségszerűen minden ország számára különböző.* Mi mindig úgy vettük és mondottuk, hogy a francia nép, amely nagy hagyományokban gazdag, meg fogja találni *saját útját* a nagyobb demokráciához, a haladáshoz, a szociális igazsághoz."[127] (Az én kiemelésem. – *Sz. B.*)

Végezetül Gomulka idevonatkozó nézeteit ismertetjük. Az LMP és az LSZP varsói szervezeteinek 1946. november 30-i aktíváülésén többek között az alábbiakat mondotta: „*Saját lengyel fejlődési utat választottunk*, s ezt a népi demokrácia útjának neveztük. *Ezen az úton nincs szükség a munkásosztály diktatúrájára* (Az én kiemelésem. – *Sz. B.*), különösen pedig az egy párt diktatúrája nem szükséges és nem lenne célszerű. Az a véleményünk, hogy az országban a hatalmat a szorosan s egyetértően együttműködő demokratikus pártok széles körének kell gyakorolnia."[128] Majd így folytatja: „Ez a koncepció jelentős, mivel nem foglalja magában az erőszakos, forradalmi megrázkódtatások szükségességét Lengyelország fejlődésében és kikapcsolja a proletárdiktatúra szükségességét mint a hatalom gyakorlásának formáját az átmeneti időszak legnehezebb szakaszában. A reális előzmények alapján *leszögezzük, hogy lehetőség van a fejlődésre a szocializmus felé a népi demokratikus rendszeren keresztül, melyben a hatalmat a demokratikus pártok gyakorolják.* Ez a koncepció a békés evolúciós fejlődésre épít, s nehezen lehetne elképzelni mindkét pártunk legszorosabb együttműködése nélkül, valamint a munkás-paraszt szövetség nélkül."[129] Az adott rendszert pedig a következőképpen jellemzi: „A mi demokráciánk tartalmazza a szocialista demokrácia számos elemét, de tartalmazza a liberális burzsoá demokrácia számos jellemvonását is, mint ahogyan gazdasági rendszerünk magán viseli a szocialista gazdaság és a kapitalista gazdaság számos jellemvonását is."[130]

[127] The Times, 1946. november 18. 6. old.
[128] Nowe Drogi, 1947. 1. sz. 6. old.
[129] Ugyanott.
[130] Nowe Drogi, 1947. 1. sz. 13. old.

A fent idézett sorok világossá teszik a Magyar Kommunista Párt vezetői által a proletárdiktatúra elkerülhetőségéről kifejtett nézetek nemzetközi hátterét, azok összefüggését más pártok állásfoglalásával. Ha más-más megfogalmazásban is, de szinte valamennyi párt vezetője úgy foglal állást, hogy a proletárdiktatúra az új viszonyok között elkerülhető. A népi demokratikus út alapvető, fő jellemzője e megfogalmazások szerint az, hogy proletárdiktatúra nélkül lehet eljutni a szocializmusig.

Mindez azonban csak a kérdés egyik oldala, s a fenti megnyilatkozásoknak is csak egyik eleme. A proletárdiktatúra szükségességének a tagadása szinte valamennyi fent idézett megnyilatkozásban egy fontos állítással párosul, nevezetesen, hogy a szocializmusba való átmenet békés úton, széles osztályszövetséggel, többpártrendszerben is lehetséges. Igen lényeges volt, hogy új viszonyok között, már az antifasiszta harc szakaszának lezárulása után *ismét* tért nyert a felismerés: új utakon, az országok sajátos viszonyait számba véve lehet és kell közeledni a szocializmushoz. Ezek a megnyilatkozások – még ha tagadták is a proletárdiktatúra szükségességét az új viszonyok között, s ez hiba volt – újabb ösztönzést adtak a pártoknak, így a magyar pártnak is, hogy keressék és elméletileg is megalapozzák a szocializmushoz vezető saját utat.

Különösen nagy visszhangot váltott ki a magyar pártban az első megnyilatkozás, Dimitrov 1946 februári beszéde.

A hatás, szinte kézzelfoghatóan, két jelenségen mérhető le. Az egyik, hogy hosszú idő után újra felhangzott a szocializmusért való harc jelszava, pontosabban, szinte általánossá lett a szocialista cél hangoztatása, főként munkásgyűléseken. Nem túlzás, ha azt állítjuk, hogy 1946 márciusa után Rákosi üzemi gyűlésen vagy funkcionárius értekezleten nem mondott olyan beszédet, amelyben ne foglalkozott volna a szocializmus kérdésével, illetve ne azzal zárta volna beszédét, hogy a párt a demokratikus államon túl a szocialista államért harcol.[131] De nemcsak munkások előtt,

[131] Lásd Rákosi Mátyás beszédét Csepelen (április 18-án) felszólalását a nagy-budapesti üzemi titkárok és üb-elnökök értekezletén (április 20-án) és a két munkáspárt összvezetőségi ülésén (április 27-én), angyalföldi nagygyűlési beszédét (május 9-én) stb. (PI Archívum. 720. f. VII – 17., 19., 21., 23., 29.,)

nemcsak gyűlésen hangoztatták a szocialista célt, hanem a nagy nyilvánosság előtt, a sajtóban is.[132] Mindez természetesen összefüggött az ország belső viszonyaival,[133] de a magyarázat nemcsak ebben található.

A másik jelenség, ugyancsak új jelenség, hogy erőteljesen felmerült az igény: tanulmányozni kell a többi Kommunista Párt tapasztalatait. „Egyre sürgetőbbé válik számunkra — mondotta Rákosi a Magyar Kommunista Párt első funkcionárius értekezletén — a nemzetközi munkásmozgalom, különösen pedig a kommunista pártok politikájának közelebbi megismerése. A legközelebbi hetekben és hónapokban ezért a Magyar Kommunista Párt elsősorban felveszi a kapcsolatot a testvérpártokkal, amelyek segítségével elő tudjuk segíteni hazánk kérdéseinek megoldását is."[134] Rövidesen felmerült egy nemzetközi tanácskozó szerv létrehozásának gondolata is. Ezek a törekvések ugyancsak összefüggtek az ország belső viszonyaival, az osztályharc kiéleződésével, s az ebből adódó problémákkal, de nemcsak ezzel.

Rákosi Mátyás mindkét kérdéssel részletesen foglalkozott a Központi Vezetőség 1946 májusi ülésén. Mielőtt azonban erre rátérnénk, úgy véljük érdemes idézni Szántó Rezsőnek egy, április 4-én kelt, Rákosinak címzett leveléből, mivel az bizonyos összefüggésekre, éppen a Dimitrov beszéd jelentőségére jól rávilágít. Szántó ekkor pártmegbizatással Moszkvában tartózkodott, s kétségtelenül jól volt tájékozva a nemzetközi mozgalom egyes problémáiról. Levelében külön felhívja a figyelmet Dimitrov beszédére, többek között azzal a megjegyzéssel, hogy az segíthet

[132] Révai a „Szabad Nép" egyéves megjelenését méltatva cikkét azzal zárja, hogy a „Szabad Nép" „a magyar demokrácia megszilárdításáért, az ország gazdasági talpraállításáért, a nemzet boldogabb jövőjéért küzdve, harcol a szocializmusért". (1946. március 24.) Lásd továbbá a két munkáspárt és a SZOT májusi felhívását (Szabad Nép, 1946. április 28.)

[133] 1946 tavaszán a baloldali erők ellentámadást indítottak a reakció ellen. Mindezt nagy népmozgalom kísérte, amelynek során szükségszerűen a munkásosztály követeléseit határozottabban fogalmazták meg. — A tömegmozgalmat, az 1946 tavaszára kialakult politikai helyzetet részletesen elemzi *Molnár János:* A munkás- és paraszttömegek harca a Kommunista Párt vezetésével a reakció ellen. 1945 október — 1946 március. Tanulmányok a magyar népi demokrácia történetéből. Akadémiai Kiadó 1955. 352 — 372. old.

[134] Szabad Nép, 1946. március 26.

a jobboldali elemek elleni harcban, „akik kezdik elveszíteni a szocialista perspektívát"[135]. Szántó bírálja Révainak azt a többször kifejtett álláspontját, amivel a párt politikáját magyarázta: azért nem vállalhatjuk az újjáépítés ügyét „egyedül", mert „gyengék" vagyunk, s mert a kommunista nemzetköziség is kötelez bennünket arra, hogy a Szovjetunió külpolitikájára „tekintettel legyünk". „Talán sokkal helyesebb annak kihangsúlyozása — írja Szántó —, hogy a mai szakaszon a szocializmus előfeltételeinek a megteremtéséért folyik a harc." Ehhez még hozzáteszi: „...úgy tűnik, hogy sokan még mindig nem értik a Vörös Hadsereg és a Szovjetunió győzelmének a jelentőségét, és azt, hogy a népi demokrácia győzelme lehetővé teszi a szocializmushoz való békés átmenetet is. Azt hiszem, hogy erre a kérdésre a párt nevelőmunkájában és propagandamunkájában is nagyobb figyelmet kell fordítani."[136] Egy másik levelében kifogásolja Révainak azt a megfogalmazását, hogy „nem szocializmust fogunk építeni, ez kétségtelen és ami nem szocializmus, az kapitalizmus"[137]. — Szántó szerint ez „leegyszerűsíti a kapitalista és szocialista rendszer kérdését... kiesik látószögéből a demokrácia új formáinak kérdése"[138].

Ezekkel a gondolatokkal Rákosi több vonatkozásban egyetértett, s hogy milyen következtetésekre jutott, azt a Központi Vezetőség előtt 1946. május 17-én tartott beszámolójából megtudhatjuk. Itt a szocializmus kérdéséről szólva, többek között rámutatott: a múlt évben szándékosan háttérbe szorítottuk szocialista mivoltunkat. Le kellett „hűteni" azokat, akik azonnal „szocializmust", tanácsköztársaságot akartak. Ez túlságosan is sikerült. Majd így folytatta: „... az adott viszonyok között, miután már tudják, hogy nem törekszünk azonnal tanácsköztársaságra vagy szocializmusra, most ideje újra figyelmeztetni a saját pártunkat és a munkásosztályt arra, hogy mi szocialisták is vagyunk. És a szocializmussal kapcsolatban arra is felhívni

[135] PI Archívum. 274. f. 1/11—256.
[136] Ugyanott.
[137] Lásd *Révai József:* Az ország újjáépítésének politikai előfeltételei. MKP szeminárium 8. füzet. 7. old.
[138] PI Archívum. 274. f. 1/13—43.

a figyelmet, hogy ha húsz évvel ezelőtt vagy negyven évvel ezelőtt a szocializmusról, mint elérhetetlen távoli ideálról beszéltünk, közben közelebb jutottunk ahhoz az időhöz, amikor a szocializmust meg lehet valósítani."[139] Ezután felveti egy új internacionálé gondolatát, amely a kommunista pártok tapasztalatainak kicserélését elősegíti. Ez a szerv — mutat rá — nem lehet olyan, mint a III. Internacionálé volt, amely egy központból akart irányítani. Olyan szerv kell — mondotta —, amely „módot ad arra, hogy az egyes pártok a helyi viszonyokhoz alkalmazkodva hajtsák végre azt a munkát, ami a proletariátus felszabadításához vezet"[140]. Majd az „új internacionálé" kapcsán visszatér a szocializmus kérdéséhez. „Ennek a koncepciónak egyik része az — mondotta —, hogy a változott viszonyok között, amelyik országban meg fog érni a proletariátus felszabadításának, vagy a szocializmusnak az előfeltétele, ott meg is fogjuk tenni, tekintet nélkül arra, hogy kapitalista környezetben van-e az illető ország vagy nem. Ez is egy új perspektíva, ami annyit jelent, hogy abban az országban, ahol a kommunista párt munkájának eredményeként ezek a feltételek megvannak, ott meg is kell valósítani."[141]

A Központi Vezetőség a felszabadulás után nem ekkor foglalkozott először a szocializmus kérdésével. Már az 1945 júliusi ülésen is felvetették, de csak olyan vonatkozásban, hogy a lehető-

[139] PI Archívum. 274. f. 1/1—34.

[140] Ugyanott. — Ebben az időben pártiskolán külön előadásban is foglalkoztak a III. Internacionálé és egy új nemzetközi kommunista szervezet megalakításának kérdésével. Gerő Ernő 1946 júliusi előadás-tervezetében többek között az alábbiakat olvashatjuk: A Kommunista Internacionálé feloszlatása helyes volt. „Kezdett fékjévé válni a kommunista pártok további fejlődésének, önálló kezdeményezésének." Feloszlatása azonban nem jelenti a proletár nemzetköziség megszűnését. „Nem jelenti, hogy feleslegessé vált volna minden szervezeti összefogása a kommunista mozgalomnak. Ellenkezőleg! Ilyen összefogás politikai és szervezeti előfeltételei mindinkább érnek és valószínűleg a közeljövőben valamilyen formában testet is öltenek." (PI Archívum. 274. f. 1/12—25.) — Ismeretes, hogy egy nemzetközi tanácskozó testület létrehozása, szervezett, kollektív véleménycsere megszervezése, mint gondolat, törekvés ebben az időben más pártokban is felmerült. Rákosi és Gerő megnyilatkozásai arra engednek következtetni, hogy már az előkészítés érdekében lépések is történtek, a tanácskozás összehívását azonban feltehetően taktikai megfontolásokból ekkor elhalasztották. (Lásd PI Archívum. 274. f. 1/1—34.)

[141] PI Archívum. 274. f. 1/1—34.

ségekhez képest, lépésről lépésre kell előrehaladni a szocializmus felé.[142] Ezt a megállapítást a Központi Vezetőség májusi ülése sem helyezte hatályon kívül, nem történt fordulat, nem módosult e tekintetben a párt irányvonala, de a kérdés sokkal szélesebb összefüggésekben, s nagyobb igényekkel merült fel. Ezt mutatja az a gondolat, hogy egy nemzetközi tanácskozást kellene összehívni, amely elősegíteni hivatott a gyakorlat által felvetett kérdések elméleti kidolgozását. Új momemtumként itt csupán azt állapíthatjuk meg, hogy egyre inkább felismerték: közelebb jutottunk ahhoz az időhöz, amikor a szocializmust meg lehet valósítani, s hogy ezt különféle korábbi, mindenekelőtt bizonyos nemzetközi megfontolások ma már nem, illetve kevésbé „nehezítik". A feladatot „a helyi viszonyokhoz alkalmazkodva" kell végrehajtani, új úton-módon kell eljutni a szocializmusig. A májusi központi vezetőségi üléssel tehát Magyarországon is előtérbe került a népi demokrácia és a szocializmus egymáshoz való viszonyának tisztázása; a gyakorlat, a forradalom fejlődése mind jobban sürgette, hogy a párt vezetősége elmélyülten tanulmányozza a szocializmushoz vezető „magyar út" problematikáját, sokoldalúan kidolgozza az átmenet új viszonyok követelte koncepcióját.

Tudjuk, a „magyar út" vagy a „saját út" gondolata nem ekkor merült fel. E gondolat bizonyos elemeivel már találkoztunk a felszabadulás előtt is, 1945 után pedig számtalan formában szóba került. 1945 áprilisában, Lenin születésének évfordulója alkalmából, a „Szabad Nép" vezércikke hangsúlyozta, hogy elsősorban azt kell megtanulni Lenintől, *„hogyan kell önálló magyar utakon járva"* az országot boldoggá és erőssé tenni.[143] A „Társadalmi Szemle" beköszöntője pedig a marxizmus–leninizmus magyar viszonyokra való alkotó, önálló alkalmazását és továbbfejlesztését szorgalmazta.[144] A gyakorlati politikában ez nagyrészt testet is öltött, elméletileg azonban 1944 végétől viszonylag kevés előrehaladás történt. Akadályozta ezt – mint már említ-

[142] Lásd PI Archívum. 274. f. 1/1–28.

[143] Lásd Szabad Nép, 1945. április 22.

[144] Lásd *Rákosi Mátyás:* Feladataink az elmélet terén. Társadalmi Szemle, 1946. 1. sz. 2. old.

tettük – bizonyos tartózkodás attól, hogy „az átélt történeti eseményekből általános érvényű tanulságokat vonjanak le", erőt vont el ettől a sokrétű párt- és államépítő tevékenység is. Voltak azonban más akadályok is.

Maga a történelmi helyzet, a belőle levont egyes következtetések, a burzsoázia taktikája bizonyos értelemben gúzsbakötötték az elméleti munkát, illetve nehezítették a forradalomelmélettel összefüggő kérdések tisztázását. Az a körülmény – mint ezt Darvas József megfogalmazta –, hogy „forradalmi álruhát öltött a reakció s vele szemben nemegyszer az addig reakciósnak hirdetett alkotmányvédelem és hagyománytisztelet sáncai közé szorult a progresszió, a haladás szelleme",[145] hogy míg 1918–1919-ben a polgári demokráciával a proletárdiktatúrát állították szembe, addig most a fasiszta diktatúrával szemben a demokrácia követelése került előtérbe, az osztályerők mondhatni gyökerében új csoportosulása a fasizmus elleni harc idején – mindez látszólag „hatályon kívül helyezett" számos, a forradalomelmélettel összefüggő tételt. Az új helyzet persze nem helyezte hatályon kívül a proletárdiktatúrát és marxista államelméletet, csupán új formák és lehetőségek születtek, amelyeknek megértése és a helyes következtetések levonása időt követelt.

A helyzetet csak bonyolította, hogy a burzsoázia a harcot a világnézeti kérdések terén is folytatta, s az antifasiszta harc szakaszának lezárulása után is a demokrácia jelszavával igyekezett tömöríteni a tömegeket egy „újabb diktatúra" ellen. Végül, nyilván közrejátszott az is, hogy 1945 végéig eléggé elfogadott álláspont volt az, hogy a további jelentős előrehaladás, a szocializmusra való áttérés évek, legalábbis jó néhány év kérdése még. Mint Varga Jenő 1945 októberében kifejtette: „...bármilyen kétes értékű is a magyar demokrácia, bármennyire is él sok ember szívében a vágy, hogy tovább kell menni, ez a mai helyzetben sem belpolitikailag, sem külpolitikailag nem aktuális... Nyilvánvaló, hogy ez az állapot hosszabb ideig, legalábbis jó néhány évig fenn fog maradni."[146]

[145] Szabad Nép, 1945. május 13.
[146] PI Archívum. 274. f. 1/11–36.

1946 tavaszán — ha a helyzet gyökeresen nem is változott meg, különösen, ami a burzsoázia taktikáját illeti — a frontok mindinkább tisztázódtak, a baloldali erők ellentámadása, ha nem is teljes és döntő, de jelentős sikerrel járt. Churchill fultoni beszéde pedig már világosan kifejezésre juttatta, hogy a két rendszer gyümölcsöző, hosszan tartó együttműködése elé nagy akadályok gördülnek, az együttműködés fenntartása szívós küzdelmet követel. Ily módon a belső erőviszonyok alakulása, továbbá egyes testvérpártok vezetőinek ösztönző megnyilatkozása mellett, a nemzetközi helyzet változása játszott szerepet abban, hogy a szocializmusra való átmenet kérdései ismét előtérbe kerültek.

Ezen a téren is fontos állomás volt a Magyar Kommunista Párt III. kongresszusa. A kongresszus, amely 1946. szeptember 29-től október 1-ig ülésezett, annak a felismerésnek a jegyében végezte munkáját, hogy a fejlődés fordulóponthoz érkezett, az ország választ előtt áll. „Pártunk III. kongresszusa — állapította meg Révai, a kongresszus előestéjén írt cikkében — a magyar demokrácia fejlődésének fordulópontján ül össze. A magyar társadalom minden osztálya tudja, vagy ösztönösen érzi, hogy a stabilizáció megvalósulásával és az előbb vagy utóbb bekövetkező békekötéssel demokráciánk életének új fejezete kezdődik. Új kérdések vetődnek fel s ezekre új válaszokat kell adnunk. Egyszerűen folytatni azt, amit eddig csináltunk, nem lehet. Mindenki érzi, hogy választ előtt állunk."[147]

A stabilizáció és a küszöbönálló békekötés kétségtelenül új feltételeket teremtett az osztályharc, „a népi demokráciáért vívott harc" számára. Azokban a kérdésekben, amelyek körül a harc már lényegében 1945 ősze óta folyt, az új viszonyok között dönteni kellett, a koalíciót változatlan összetételben sokáig fenntartani már nem lehetett. Erre utalt Rajk László is felszólalásában, amikor rámutatott: „...*megállottunk félúton, mert ha nem is vagyunk egyszerűen polgári demokrácia, de nem vagyunk még népi demokrácia sem.* Felemás állapotban pedig nem lehet sokáig büntetlenül élni. *Döntenünk kell melyiket akarjuk...*"[148] A kong-

[147] Szabad Nép, 1946. szeptember 22.

[148] A népi demokrácia útja. A Magyar Kommunista Párt III. kongresszusának jegyzőkönyve. 169. old.

resszus határozata ezzel összhangban hangsúlyozta: Magyarországnak csatlakoznia kell ahhoz a demokratikus fejlődéshez, amelynek útján legtöbb szomszédunk halad.[149]

A csatlakozáshoz, vagyis a népi demokrácia győzelméhez, Révai megfogalmazása szerint négy dolog szükséges: 1. Államosítás, „legalább annyi, amennyi benne van a közös koalíciós programunkban". 2. A szegény- és kisparasztnak, elsősorban az új gazdáknak a megsegítése, főleg a szövetkezetek útján. 3. A dolgozó nép életszínvonalának emelése. 4. Olyan kormányzat, amelyben a parasztok és a munkások képviselőinek van döntő szava.[150]

Ennek megfelelően a kongresszus határozatában követelte a termelés és a hitel állami irányítását, a bankok és a külkereskedelem állami ellenőrzését, a nagyüzemek állami kezelésbe vételét, a szabotáló tőkések üzemeinek azonnali állami igénybevételét, a nagy malmok államosítását, a közép- és kis malmok községesítését, községi ellenőrzését. Síkraszállt a földreform befejezéséért, a telekkönyvezés gyors végrehajtásáért, a parasztság hitelellátásáért a nagybankok útján, valamint a szövetkezeti társulások támogatásáért, „a minőségi termelésért". Állást foglalt hároméves állami gazdasági terv kidolgozása, a termelés további fokozása mellett s követelte az iparcikkek és közszolgáltatások árának csökkentését, az alacsony fizetésű munkások és tisztviselők fizetésének emelését, a munkanélküliség leküzdését. Fontos feladatként jelölte meg a közigazgatás demokratikus reformját, a közoktatásügy népi alapon való újjászervezését. Végül, mintegy a fenti követelések teljesítésének feltételeként, síkraszállt a reakciós, jobboldali erőknek a koalícióból való kiszorításáért, új, munkaképes kormányzat megteremtéséért.

A kongresszus követeléseinek zöme nem új követelés volt. E követeléseket, néhánytól eltekintve, a párt és a Baloldali Blokk már 1946 elejétől programjába vette. A kongresszus tehát szerves folytatása volt a korábbi politikának, megerősítette és az új viszonyoknak megfelelően továbbfejlesztette azt. A párt 1946 őszén, miként korábban is, nem a tőkés termelési és társadalmi

[149] Lásd ugyanott, 329. old.
[150] Lásd ugyanott, 136. old.

viszonyok radikális felszámolását hangsúlyozta, hanem a nagytőke korlátok közé szorítását, hatalmának megtörését, a dolgozó kistulajdonosok védelmét. A kongresszus továbbra is a kapitalizmus fokozatos, lépésről lépésre történő felszámolása mellett foglalt állást, nem tűzte ki a szocializmus azonnali megvalósítását, a tőke elleni általános támadás megindítását.[151]

Ugyanakkor a kongresszus fontos új elemekkel gazdagította a párt politikai irányvonalát. Egyfelől – mint erről már fentebb írtunk – rámutatott, hogy „a demokrácia és a reakció közötti harc" új és döntő szakaszába lépett, másfelől a részkövetéseket és a népi demokráciáért való harcot szervesen összekapcsolta a szocializmusért vívott harccal, a napirenden levő feladatokat a szocializmusért vívott harc perspektívájából világította meg.

[151] Ezt azért is hangsúlyozni kell, mert egyidőben elterjedt nézet volt, hogy a kongresszus a tőke elleni általános támadás, vagy legalábbis a tőke elleni általános támadás előkészítésének kongresszusa volt. Ezt sugallta Rákosi Mátyás 1952 februárjában tartott pártfőiskolai előadása, amely a III. kongresszust a tőke elleni általános támadás megindulásával kapcsolta egybe. (Lásd Népi demokráciánk útja. Előadás a Magyar Dolgozók Pártja Pártfőiskoláján 1952. február 29-én. *Rákosi Mátyás:* A szocialista Magyarországért. Szikra 1955. 151. old.) Igaz, a tárgyalás során maga Rákosi is sokkal árnyaltabban fogalmaz: „*A III. kongresszus*... egy sor részkövetelést állított fel, melynek összessége, bár *még mindig nem jelentett általános támadást a tőkések ellen*, de további *fokozatos visszaszorításukat és korlátozásukat tűzte ki célul*, s amelyeknek megvalósulása a szocialista szektor további fokozatos térhódítását eredményezte." (Ugyanott. – Az én kiemelésem. – *Sz. B.*) – A kérdést sokoldalúan elemzi *Blaskovits János–Labádi Lajos:* „Az osztály-erőviszonyok 1946 nyarán és a Magyar Kommunista Párt III. kongresszusa" című tanulmánya (Párttörténeti Közlemények, 1965. 1. sz.). Ebben a kongresszus határozatait elemezve, többek között leszögezik: „A kongresszusnak a gazdasági fejlődés irányára vonatkozó konkrét javaslataiból kiderül, hogy nem a szocializmusba való közvetlen átmenet stratégiáját hirdette meg, hanem a kapitalizmus fokozatos, lépésről lépésre történő felszámolását célozta. Az adott viszonyok között kisebb iramot diktálni, többet követelni hiba lett volna." Ehhez másutt még hozzáteszik: „A Magyar Kommunista Párt nem általános támadást, hanem a szocializmus fokozatos megvalósítását tűzte ki célul, amelynek eszköze, közbülső állomása a népi demokrácia megvalósítása" (65–66. és 62. old.) – Itt kívánok rámutatni arra is, hogy nem kevésbé pontatlan és hibás az az értékelés is, amely a szocializmusért való harcot a III. kongresszussal hozza csupán összefüggésbe. Így például az olyan megfogalmazások, hogy a kongresszus sok szempontból új feladatokat jelölt meg, amelyek „összességükben már a szocialista átalakulás irányában mutattak" (Lásd Magyarország története. II. köt. Gondolat 1964. 551. old.) – figyelmen kívül hagyják, hogy a követelések összességükben már korábban is a szocialista átalakulás irányába mutattak és a kelleténél élesebb határvonalakat húznak a párt korábbi és a kongresszust követő irányvonala közé.

Nemcsak arról van szó, hogy a kongresszusi nagygyűlésen s magán a kongresszuson is hangoztatták: a párt azért harcol a népi demokráciáért, hogy tovább mehessen előre a szocializmushoz, hanem körvonalazták a szocializmus megteremtésének új útjait is. E tekintetben a legátfogóbb megállapítás az volt, hogy az új viszonyok között polgárháború nélkül, békés úton lehet haladni a szocializmushoz. „Csak a népi demokrácia teszi lehetővé — rögzíti a kongresszus határozata —, hogy *országunk a társadalmi fejlődés útján, polgárháború nélkül haladjon a szocializmushoz!*"

Ezt a gondolatot a referátumokban és felszólalásokban részletesen kifejtették. A népi demokrácia mint közvetlen cél nemcsak azt jelentette, hogy békés úton lehet haladni a szocializmushoz, hogy a fennálló hatalmat nem kell erőszakos, fegyveres úton megdönteni, hanem azt is, hogy a munkásosztály a parasztsággal, a kispolgársággal, az értelmiséggel, tehát „az egész dolgozó nemzettel" együtt, széles szövetségi frontban haladhat előre, és az előrehaladás viszonylag lassú, fokozatos lesz.

Ezeket a gondolatokat elsősorban Révai fejtette ki: „...olyan államhatalom ellen — szögezte le —, amelynek karhatalma a népet szolgálja és nem a nép ellenségeit, amelynek a kormányában ott ülnek a munkásság képviselői is, *nincs szükség a forradalom eszközeire.*" (Az én kiemelésem. — *Sz. B.*) Majd így folytatja: „A népi demokrácia többek között arra is való, hogy azokat a társadalmi rétegeket, amelyek a munkásság szövetségesei a demokráciában, lassan, türelmes munkával meggyőzzük arról, hogy a szocializmus az ő érdekük is. *Ez a haladás a szocializmus felé kétségkívül lassúbb, mint az a haladás, amelynek útján jártunk 1919-ben, de mi, elvtársak, szívesen megyünk az értelmiség, a parasztság, a kisemberek, tehát az egész dolgozó nemzet kedvéért lassabban, de fájdalommentesebben a szocializmushoz, mint gyorsabban, de véres polgárháború árán.*"[152]

Joggal vetődik fel, hogy ezek nem új felismerések, hogy ezekkel már korábban is találkozhattunk. Valóban, az előző fejezetben mi is kimutattuk, hogy a párt vezetői már 1944 végén ilyen pers-

[152] A népi demokrácia útja. 137—138. old.

pektívával, lehetőséggel számoltak. De azt is megállapítottuk, hogy akkor e tételeket nem dolgozták ki, s a párt vezető szervei nem erősítették meg, nem emelték határozattá őket. Most a párt III. kongresszusa, e tételek alapján, a tudatosság magasabb fokán szabta meg a politikai irányvonalat. A kongresszus nemcsak számolt a forradalom békés fejlődésének lehetőségével, hanem a megtett út tapasztalatai alapján is a szocializmus új, békés úton való megteremtésére törekedett. A forradalom békés fejlődése, mint célkitűzés, a párt politikájának centrális kérdése lett. Igaz, a párt vezetői ekkor sem zárták ki a nem békés megoldások lehetőségét, de azt csak egyes részintézkedésekkel hozták összefüggésbe;[153] a forradalom békés fejlődését ekkor a szocializmus megközelítésének egyedül reális útjaként fogták fel, s a részköveteléseket a békés fejlődés perspektívájából fogalmazták meg.

Az 1944-es felismerések és a III. kongresszus határozatai közötti különbségek más vonatkozásban is jelentősek. Nemcsak arról van szó, hogy a korábbi felismerések most párthatározattá, kongresszusi irányelvekké emelkedtek. Mindez csak kifejezte azt, hogy a második világháború utáni új viszonyok elemzése terén is előreléptek. Az a felfogás, hogy a népfrontpolitika *az adott* nemzetközi és belső helyzet diktálta politika, amelyet a helyzet változásával „új vonal követ" – bár nem szűnt meg, de háttérbe szorult, s helyébe mindinkább az a felismerés lépett, hogy a népfrontpolitika nemcsak a fasizmus elleni harc politikája, nem egy adott helyzet függvénye, hanem a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet politikája, amelynek során a szocializmusba való átmenet új formái alakulnak ki. Lényegében ennek adott hangot Rákosi Mátyás is, amikor kongresszusi referátumában

[153] Rajk László mutatott rá a B-listázással kapcsolatban: „Minekünk nem szívügyünk, *s nem tartozik bele sem terveinkbe, sem programunkba, még megrögzött szokásaink közé sem, hogy feltétlenül erőszakos és fájdalmas operációkkal mozdítsuk elő népünk fejlődését a demokrácia útján.* Nem, sőt éppen mi vagyunk azok, akik a tudományos szocializmus alapján állva elvileg is, ha csak lehet, el akarjuk kerülni ezt... Viszont, ha a fejlődést, az előbbrejutást szépszerével nem lehet biztosítani, ha nem tudjuk minden lépés előtt simává aszfaltozni az utat, akkor a nép nagy ügye kötelez bennünket olyasféle fájdalmas operáció végrehajtására is, mint a B-lista volt. S az viselje ezért a felelősséget népe, nemzete előtt, aki ilyen fájdalmasabb beavatkozásnak a szükségességét felidézi." (Ugyanott, 168. old.)

leszögezte: „...*a szocializmushoz nemcsak egy út vezet, de csak olyan út vezet, melyet minden ország sajátos viszonyainak figyelembevételével építünk.*" Majd hozzáteszi: „...ez a szocializmus, bár magáévá teszi a nemzetközi tapasztalatok egész tárházát, *csak a magyar történelmi fejlődés, a magyar gazdasági, politikai és társadalmi erők eredményei alapján jöhet létre.* Mint ilyen, *magyar földön termett, magyar viszonyokhoz szabott szocializmus lesz.*"[154]

A III. kongresszus tehát lépés volt előre a szocializmushoz vezető „magyar út" elméleti megalapozása felé, s ami nem kevésbé fontos, nagy szerepet játszott abban, hogy a párttagságban is tudatosodjon a népi demokrácia és a szocializmusért vívott harc összefüggése.

A kongresszus elméleti vonatkozású megállapításait és a párt vezetőinek ebben az időben tett hasonló tárgyú megnyilatkozásait vizsgálva, rá kell mutatni arra is, hogy azokban több téves, elméletileg hibás, mindenképpen pontatlan és félreérthető megfogalmazást találunk. Ezek egy része olyan, amelyek más országok kommunista pártvezetőinél, teoretikusánál is fellelhetők, ha úgy tetszik „nemzetközi jellegűek". Ezek röviden a következők: A népi demokrácia, pontosabban a szocializmushoz vezető sajátos (lengyel, bolgár, magyar stb.) út fő jellemzője — a magyarázatok szerint —, hogy a proletárdiktatúra elkerülhető, az új viszonyok között nincs szükség proletárdiktatúrára. Mindez az előző oldalakon Dimitrov, Sztálin, Gomulka, valamint Révai, Horváth Márton és mások előbb idézett szavaiból eléggé világos és egyértelmű.

Nem lehet kizárni, sőt valószínű, hogy a kommunista mozgalom vezetőinek fenti megfogalmazásai többé vagy kevésbé egy olyan alapállást fejeznek ki, amely szerint a proletárdiktatúra győzelme a Szovjetunióban elkerülhetővé teszi a proletárdiktatúrát a vele szomszédos kisebb országokban: a burzsoázia az adott viszonyok között képtelen határozott ellenállásra, s a munkásosztály fegyveres összeütközés nélkül veszi át a hatalmat.[155]

[154] Ugyanott, 89. old.

[155] Ilyen fejtegetést találunk többek között még 1948 tavaszán is a Szovjetunió Kommunista Pártja elméleti folyóiratában, a „Bolsevik"-ben. *Fedoszejev* „Az osztályok és az osztályharc marxista elmélete" című konzultációs cikkében

Ebben az okfejtésben a proletárdiktatúra olyan felfogásával volt dolgunk, amely azt a nyílt, fegyveres erőszakkal, a polgárháborúval azonosítja (használta e meghatározást ilyen értelemben Lenin is),[156] vagyis a proletárdiktatúrát szűken értelmezik, tulajdonképpen csak a hatalom megragadásának formáját, módját értik alatta.

kimutatja, hogy a történelmi fejlődés mindenben igazolta az osztályharcról és a munkásosztály vezető szerepéről szóló marxi—lenini tanításokat, hogy a szocializmus a népi demokráciákban is csak az osztályharc általános törvényei szerint, a munkásosztály vezetésével valósítható meg. Leszögezi, hogy a szocialista forradalom általános törvénye a proletárdiktatúra megteremtése. Mint írja, ezt a Szovjetunió tapasztalatai mindenben igazolták. Áttérve a népi demokráciák tapasztalataira, viszont azt hangsúlyozza, hogy a szocializmus győzelme a Szovjetunióban, a szocialista forradalom általános törvényének, a proletárdiktatúrának a megvalósulása olyan nagy országban, mint a Szovjetunió, lehetővé teszi, hogy a szomszédos kis országok az osztályharc útján, de polgárháború nélkül, a szomszédos nagy országban kivívott proletárdiktatúrára támaszkodva jussanak el a szocializmushoz. Fedoszejevnek a kérdésre vonatkozó fejtegetése szó szerint a következőképpen hangzik: „Még az Októberi Forradalom előtt Lenin előre látta, hogy az egyes országok sajátos úton jutnak el a szocializmushoz. Többek között, kivételképpen Lenin lehetőnek tartotta, hogy miután egy nagy országban győzött a szocialista forradalom, a vele szomszédos kis országok munkásosztályának könnyebb lesz a hatalmat kiszakítani a burzsoázia kezéből, amikor is világossá válik, hogy helyzete reménytelen. Lenin erről még 1916-ban a következőket mondta: »A proletariátusnak, mint az egyetlen mindvégig forradalmi osztálynak diktatúrája elengedhetetlen a burzsoázia megdöntéséhez és ellenforradalmi kísérleteinek visszaveréséhez. A proletárdiktatúra kérdése olyan nagy fontosságú kérdés, hogy az, aki elveti vagy csak szavakban ismeri el, nem lehet a Szociáldemokrata Párt tagja. De nem lehet tagadni azt, hogy egyes esetekben, kivételképpen, például valamely kis államban, miután a vele szomszédos nagy állam már végrehajtotta a szociális forradalmat, lehetséges, hogy a burzsoázia békés úton átadja a hatalmat, ha meggyőződik az ellenállás reménytelenségéről és legalább a bőrét igyekszik menteni.« Ugyanakkor Lenin figyelmeztet — folytatja Fedoszejev —, hogy osztályharc nélkül a szocializmus nem valósul meg, hogy a kizsákmányolók nem tűnnek el a porondról ellenállás nélkül, hogy az osztályharc elismerése a marxista párt egyedül helyes programja.

Leninnek ezekben a megsejtéseiben különös hangsúlyt kap az, hogy elsőrendű jelentősége van a szomszédos kis országok szocializmus felé való fejlődése számára annak, hogy egy nagy országban győzött a szocializmus. Lenin útmutatásából kiviláglik, hogy ezekben az országokban (a szomszédos népi demokratikus országokban — *Sz. B.*) a szocializmus felé fejlődés formáinak sajátossága a szocialista forradalom általános törvényszerűségén nyugszik és a sajátosságot az határozza meg, hogy a szomszédos nagy országban ez a törvény már megvalósult." (Bolsevik, 1948. 14. sz. 75—76. old.)

[156] Lásd az előző jegyzetben Fedoszejev által idézett lenini sorokat. *(Lenin* Művei. 23. köt. Szikra, 1951. 65—66. old.) Később is, a polgárháború idején a proletárdiktatúra hasonló értelmezésével szintén találkozhatunk Leninnél.

Ez azonban csak egy momentum. Emellett más tényezők is szerepet játszottak. Így többek között az, hogy a proletárdiktatúra történetileg az egypártrendszerhez kötődött, mivel a Szovjetunióban, az első és hosszú ideig egyetlen szocialista országban a proletárdiktatúra egypártrendszer keretében szilárdult meg és fejlődött. Szélesebb értelemben: a proletárdiktatúra a szovjet rendszerrel azonosult, vagyis a proletárdiktatúra egyik formáját, a szovjet rendszert a proletárdiktatúra egyetlen formájának tekintették; e felfogásban a proletárdiktatúra és a szovjet fogalma „összeolvad". Ennek egy másik megjelenési formája az, hogy a forradalmat, az erőszakot azonosítják – különösen Rákosi, Révai és más magyar vezetők, de Gomulkánál is megfigyelhető ez – a polgárháborúval, a fegyveres felkeléssel, vagyis (bár más, kevésbé kiélezett formában) a forradalom egyik módját vagy formáját a forradalom egyetlen formájának tekintik. Mindez nagyrészt abból következik, hogy a második világháború utáni forradalmat, illetve fejlődést az orosz forradalmakkal, főként a Nagy Októberi Szocialista Forradalommal vetették össze, s ebből az összehasonlításból vonták le a „sajátosságokat". Ily módon nemcsak formai, hanem *olyan tartalmi* különbségeket mutattak ki, amelyek a forradalom általános törvényszerűségeit érintik, s a marxista államelmélet sarkalatos pontjaival függnek össze.

A proletárdiktatúra tartalma, lényege a társadalomnak a szocializmushoz való elvezetése a munkásosztály által. Ennek formái igen változatosak. A proletárdiktatúra megvalósulhat a népfront, vagy éppen a többpártrendszer fennállása mellett is, a proletárdiktatúrának nem feltétele, nem elengedhetetlen ismertetőjele az egypártrendszer, ugyanígy bizonyos olyan intézkedések sem, amelyek a Szovjetunióban egy adott történelmi helyzetben elkerülhetetlenek és helyesek voltak, mint például a választójog leszűkítése a nem-proletártömegek körében. Tudjuk – bár ez egyidőben feledésbe merült –, hogy a többpártrendszer elvileg nem volt kizárt Oroszországban sem; a szovjet kormányban egy ideig a bolsevikokon kívül részt vettek a baloldali eszerek is. De nem csak erről van szó. A proletárdiktatúra elkerülhetősége, mint az új út kritériuma, azért is pontatlan, hibás, mert ez a különbségeket csak a társadalmi élet politikai területére

vonatkoztatja, nem érinti a hatalomért való harcban, a gazdasági fejlődésben s a társadalmi élet más területein meglevő eltéréseket.

Áttérve az állásfoglalásokban fellelhető „sajátos magyar" vonásokra, elsősorban arra kell rámutatni, hogy a népi demokráciát viszonylag még mindig mereven elhatárolták a szocializmustól.

Ezen a ponton a kongresszus állásfoglalása igen ellentmondó volt. Egyrészt azt hangsúlyozták, hogy a népi demokrácia új út a szocializmushoz, a szocializmusba való átmenet új formái alakulnak ki, másrészt a népi demokráciát a kapitalizmus keretébe tartozó formációnak fogták fel, mindenesetre a szocializmustól több vonatkozásban elhatárolták. Így az a kettősség, amelyet az előző fejezetben — a pártpolitikáról 1945 elején adott magyarázatokat elemezve — kimutattunk, nem szűnt meg. Még 1946 végén, 1947 elején is úgy fogják fel, hogy a népi demokrácia közbeeső szakasz a szocializmusért vívott harcban, míg másutt az a felismerés kezdett dominálni, hogy a népi demokrácia az maga a szocializmus útja, a társadalom már a szocialista átalakulás stádiumában van. Ezt fejezi ki Gomulkának már idézett az a megállapítása, hogy a szocializmus lengyel fejlődési útja, kerete a népi demokrácia, hogy a népi demokrácia az adott viszonyok között tartalmazza a liberális burzsoá demokrácia és a szocialista demokrácia elemeit. Ugyanezek a felismerések váltak uralkodóvá a csehszlovák pártban is. Gottwald 1946 októberében, arra a kérdésre válaszolva, hogy a fejlődés a szocializmus felé vezet-e, leszögezte: „Noha az elmúlt 16 hónapban nem sokat beszéltünk a szocializmusról, mégis jókora utat tettünk meg a feléje vezető úton."[157] Ugyancsak októberben állapították meg a Csehszlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottsága egyik bizottságának vitáján: „Mi bonyolult úton haladunk, *a tényleges szocializmus valamennyi problematikájával*". (Az én kiemelésem. — *Sz. B.*) Csehszlovákiában mind többször hangzik el, hogy a nemzeti demokratikus forradalom, a májusi fordulat nemcsak valami megközelítése a szocializmusnak, hanem olyan esemény, amely utat nyitott a szocializmushoz.[158]

[157] *K. Gottwald* Művei. XIII. köt. Bratislava 1959. 292. old.

[158] A kérdést részletesen elemzi *K. Kaplan:* A csehszlovákiai forradalomra vonatkozó nézetek fejlődése. (Kézirat.)

A népi demokrácia és a szocializmus viszonylag merev kettéválasztása jutott kifejezésre abban is, ahogy a népi demokrácia fogalmát meghatározták (a polgári demokrácia válfaja), és Rákosi referátumaiban, amelynek kicsengése mindenütt: népi demokráciát építünk, „hogy utána továbbmenve építhessük mindannyiunk közös vágyát, a szocializmust".[159] Ezt a gondolatot azonban a legélesebben Nagy Imre fogalmazta meg. Kongresszusi referátumában mondotta: „Magyarországon nem a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet, nem a két társadalmi rendszer közötti harc van soron, hanem az, hogy *a feudalizmus erős maradványait megszüntessük.* Nem két társadalmi rendszer közötti harcról, hanem *a kapitalizmuson belül a demokrácia és a reakció közötti harcról van tehát szó.*"[160]

Ezek a fogyatékosságok, a helyes törekvések gyakran hibás magyarázatai azonban nem változtatnak a kongresszus jelentőségén, s ekkor nem is vezettek a gyakorlati munkában számottevő hibához. Ha tagadták is a proletárdiktatúra szükségességét, ha viszonylag mereven ketté is választották a népi demokráciáért és a szocializmusért vívott harcot, a kongresszus, helyesen, olyan hatalom megteremtésére törekedett, amely megfelelt a szocializmusba való átmenet új feltételeinek, s biztosíthatta is az átmenetet. Bár a kongresszus nem rögzítette, nem fejtette ki — miként Gomulka ebben az időben tette —, hogy lehetőség van a szocializmus felé való fejlődésre olyan rendszeren keresztül, amelyben a hatalmat a demokratikus pártok gyakorolják — mégis, a lényeget tekintve, a kongresszus egy többpártrendszeren alapuló munkáshatalom megteremtését tűzte ki célul.

A kongresszusnak az a követelése, hogy „Ki a nép ellenségeivel a koalícióból!" nem irányult a többi párt ellen, még a Kisgazdapárt egésze ellen sem. Ugyanakkor kétségtelen, hogy többet jelentett egy részkövetelésnél, több volt, mint az államapparátusban meghúzódó reakció elleni harc jelszava.[161] A „Ki a nép

[159] A népi demokrácia útja. 23. old.

[160] Ugyanott, 184. old.

[161] Lásd *Blaskovits János—Labádi Lajos:* Az osztály-erőviszonyok 1946 nyarán és a Magyar Kommunista Párt III. kongresszusa. Párttörténeti Közlemények, 1965. 1. sz. 68. old.

ellenségeivel a koalícióból!" jelszó azt fejezte ki, hogy a Kommunista Párt a nemzeti összefogás megújulásáért: a Kisgazdapárt dolgozó paraszti pártként való újjászervezéséért, a reakciótól mentes Függetlenségi Front megteremtéséért, olyan új és szilárd kormányzati koalícióért küzd, amely híven kifejezi és következetesen érvényre juttatja a dolgozó tömegek törekvéseit, valódi érdekeit. Ez az irányvonal a népi demokratikus diktatúra megvédésének, a burzsoázia hatalomból való kiszorításának, a munkásegységen, a két munkáspárt szoros szövetségén és a demokratikus pártok együttműködésén alapuló munkáshatalom megteremtésének irányvonala volt. Ez az irányvonal megfelelt a forradalom békés fejlődésének, annak további útját egyengette, megfelelt a népi demokratikus fejlődés hazai sajátos viszonyainak, ahol is a fejlődés a többpártrendszer viszonyai között bontakozott ki és haladt előre.

A III. kongresszuson elfogadott helyes irányvonal azonban nem feledtetheti, hogy mennyire esetleges és nem szilárd e politika elvi megalapozása. Ha a Komintern VII. kongresszusát elemezve azt hangsúlyoztuk, hogy a gyakorlati tapasztalatok hiánya még nem tette lehetővé a szocializmusba való átmenet kérdéseinek sokoldalú kimunkálását, akkor itt arra kell rámutatni, hogy az élet sürgette e feladat megoldását. S ha 1944 őszén a politika elméleti alapvetését vizsgálva arra a következtetésre jutottunk, hogy a magyar párt más országok pártjaival összevetve, lépést tartott a fejlődéssel, a követelményekkel, akkor most azt kell megállapítani, hogy a gyakorlat elméleti általánosítása elmaradt a követelményektől és egyes testvérpártok (elsősorban a lengyel és csehszlovák párt) ilyen irányú tevékenységétől. A kongresszus után, 1947 első felében sem tudunk e téren lényeges előrelépésről beszámolni.

A párt a kongresszus után az ott elfogadott határozatok gyakorlati végrehajtására összpontosította erőit. A fő feladat abban állt, hogy a párt közvetlenül és közvetve (saját sorainak gyarapítása és a más pártok baloldali erőinek erősítése, a jobbszárnyak elszigetelése révén) növelje tömegbefolyását, a nemzet nagy többségét egyesítse a munkásosztály vezetése alatt. Többek között

ezt a célt szolgálta a hároméves terv kidolgozása és az elfogadtatásáért vívott harc.

A hároméves terv célkitűzései – az újjáépítés befejezése, az 1938-as termelési szint túlszárnyalása, a dolgozók életszínvonalának emelése – tovább növelték a Kommunista Párt befolyását. A Kisgazdapárt és a reakció kapcsolatainak lelepleződése, az összeesküvés felszámolása során pedig olyan helyzetet teremtett, hogy a Kisgazdapárt alkalmatlanná vált a reakció terveinek szolgálatára, soraiban bomlás állt be. Mindez a Baloldali Blokk és egyáltalán a koalíció baloldalának megerősödéséhez, a jobboldali, reakciós erők egységének megbomlásához, a burzsoázia fő erőinek a koalícióból és a kormányzásból való kiszorulásához vezetett. Ezzel 1947 nyarára lényegében megvalósult a III. kongresszus egyik fő célkitűzése: új, a reakciótól mentes kormányzati koalíció megteremtése és meggyorsult a hároméves terv gazdasági és szervezeti előkészítése.

Ezek a változások elsősorban a politikai-hatalmi szférában s részben a gazdasági életben következtek be, az osztályerők átcsoportosulása, főként a dolgozó paraszti tömegek balratolódása, a Baloldali Blokk mögé való felsorakozása csak részben történt meg. Ezért állapította meg a Magyar Kommunista Párt Központi Vezetőségének 1947 áprilisi ülése, hogy bár a párt jelentős sikereket ért el, a kitűzött célokat nem tudták maradéktalanul megvalósítani.[162] Ebben, egyes más okok mellett szerepet játszott az is – mint erre a határozat ugyancsak rámutat –, hogy a párt „Kovács Béla kiadatásának és letartóztatásának kiharcolására összpontosítva figyelmét, nem vetette fel kellő következetességgel a Kisgazdapárt vezetősége politikai felelősségét",[163] más szóval az összeesküvés bűnügyi s nem politikai oldalára helyezte a hangsúlyt, a politikai felvilágosító-nevelő munka elmaradt a követelmények mögött.

Mindez igaz, s bizonyos módszerek, taktikai lépések bírálata indokolt is. Ugyanakkor azonban nem lehet egyetérteni olyan állásfoglalással, hogy az 1947 tavaszi-nyári fordulat a népi

[162] A határozatot közli A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai. 1944–1948. 470. old.

[163] Ugyanott, 471. old.

demokrácia szövetségi rendszerének megsértése útján következett be; a pártvezetés a III. kongresszus stratégiáját revideálta, valamiféle „sztálini koncepciót" követett; hogy „Lenin 1917-es politikáját (akkor kényszerű módon szűkebb szövetségi rendjét) alkalmazta 1947-ben".[164]

Nincs itt lehetőségünk arra, hogy a párt gyakorlati tevékenységét és a fordulat nemzetközi hátterét megvizsgáljuk, amely a kérdés megítélése szempontjából elsőrendű jelentőségű. Ezért csupán arra vállalkozunk, hogy rámutassunk: az 1947-es fordulatnak a fenti értékelése többek között a III. kongresszus irányvonalának hibás értelmezésén alapul.

A III. kongresszus a népi demokráciát viszonylag hosszú történelmi időszaknak fogta fel, úgy vélte, hogy az, bár felszámolja a nagytőkét, de ugyanakkor támogatja s még hosszú ideig fenntartja a kisárutermelést.[165] Másfelől azonban hangsúlyozta, hogy a népi demokráciát még ki kell vívni, a reakciós erőket s támogatóikat a koalícióból ki kell szorítani. Ily módon az az állásfoglalás, hogy „a magyar fejlődés számára a népi demokrácia hosszú korszaka következik",[166] és az 1947 tavaszán a hatalmi-politikai viszonyokban bekövetkezett fordulat, amely nemcsak a horthysta reakcióra, hanem a Kisgazdapártnak azt fedező vezetőségére is csapást mért, nincs ellentétben egymással. Az 1947-es események, ha nem is lehet azokat mindenben a III. kongresszus végrehajtásának logikus és elmaradhatatlan következményeiként felfogni — hisz előre nem látott fejlemények következtek be —, ezek az események mégis a kongresszus szellemében, irányvonalának megfelelően változtatták meg a hatalmi viszonyokat, s tették lehetővé a népi demokratikus fejlődés előrehaladását. Hogy a fordulat során a Kisgazdapárt centrumának nagy része kiszorult a koalícióból, az nem a kommunista politika megváltozásával, hanem mindenekelőtt azzal függött össze, hogy a Kis-

[164] Lásd *Mód Aladár:* A népi demokratikus forradalom és a magyar népi demokrácia elvi és történelmi kérdései. Valóság, 1965. 3. sz. 11. és 14. old.

[165] Lásd *Blaskovits János—Labádi Lajos:* Az osztály-erőviszonyok 1946 nyarán és a Magyar Kommunista Párt III. kongresszusa. Párttörténeti Közlemények, 1965. 1. sz. 63. old.

[166] Szabad Nép, 1946. november 7.

gazdapárt centruma is a polgári demokrácia platformján állt, s ellenállt a fejlődésnek.

Minderre a Kommunista Párt vezetői közül többen már 1946 őszén felhívták a figyelmet, mégpedig éppen a kongresszus szellemében. Horváth Márton ezzel kapcsolatban a következőket írta 1946 októberében: A magyar koalíciót nem lehet más országok nemzeti összefogásával összehasonlítani, mert benne van abban az ellenség is. „Világos tehát, hogy az ellenséggel nem maradhatunk egy táborban. Fontos azonban az, hogy valóban *csak* az ellenségtől szabaduljunk meg, és az ne tudja a befolyása alatt álló tömegeket a demokratikus összefogással szembeállítani." Egyben rámutatott: „A Kisgazdapárt demokratáitól függ, hogy a nagytőke intrikusai *velük* vagy *nélkülük* kerülnek-e le a politika színpadáról." Hangsúlyozza, hogy a nagytőke, amely ellene szegül a kongresszus határozatai megvalósításának, vereségre van kárhoztatva, napjai meg vannak számlálva. „A Kisgazdapárt demokratáinak (ideértve a Kisgazdapárt élvonalbeli vezetőit is. — *Sz. B.*) a sorsa ami kétes."[167] Más vonatkozásban pedig leszögezi: „a jobboldal minden provokatív magatartása ellenére a mai történelmi korszakban egyedül és kizárólag a népi demokrácia fejlődési útja járható. *De figyelmeztetnünk kell azokat, akik ma akadályokat gördítenek a békés fejlődés elé, hogy nemcsak a proletárdiktatúra, hanem a népi demokrácia születése is járhat megrázkódtatásokkal.*"[168]

A párt vezetői, bár a hatalom jellegének megítélése terén követtek el hibákat, de abban a kérdésben, hogy az előrehaladás feltétele a munkásosztály hatalmi pozícióinak megszilárdítása és a tőkés körök képviselőinek kiszorítása a hatalomból — sohasem ingadoztak. Azt is tudták, hogy a harcot nem lehet csak parlamentáris eszközökkel megvívni, s helyesen — bár törekedtek a nemzet nagy többségének megnyerésére — a fordulatot nem odázták el addig, míg valamennyi számottevő réteget és csoportot a párt politikája mellé nem állítják. Mindebben, mint erről már korábban is írtunk, szerepe volt természetesen a nemzetközi

[167] Fórum, 1946. október. 118—119. old.
[168] Szabad Nép, 1946. október 27.

helyzet alakulásának, többek között annak is, hogy a békeszerződést megkötötték, ami új helyzetet teremtett a belső osztályharc számára.[169]

Kétségtelen ugyanakkor, hogy a kisgazdapárti vezetőség politikai felelősségének fokozottabb hangsúlyozása, a politikai nevelőmunka erőteljesebb kifejlesztése elősegíthette volna a parasztikispolgári rétegek politikai fejlődését, nagyobb arányú felsorakozását a baloldal mögé. Bár azt is látni kell, hogy bizonyos elmaradott rétegek politikai fejlődéséhez még hosszabb időre volt szükség, fejlődésük csak a hatalmi viszonyok megváltozása után és eredményeként gyorsulhatott meg.

Összegezve a fentieket, úgy véljük, hogy a fejlődés meggyorsulása 1947 tavaszán-nyarán, figyelembe véve a III. kongresszus határozatait is, nem jelentett szakítást a fokozatos fejlődés koncepciójával, a fordulat nem járt együtt a népi demokrácia szövetségi rendszerének megsértésével. A fokozatos fejlődés koncepciója a népi demokráciára való irányvételben csúcsosodott ki, és semmiképpen sem jelenthette, s a kongresszus határozatai szerint sem jelentette a hatalmi viszonyok valamiféle lassú, „elnyújtott" megváltoztatását, illetve a jobboldal kiszorításának elodázását.

Ami pedig a népi demokráciára való irányvételt illeti, amelyben a fokozatos fejlődés, a széles szövetségi táborral való előrehaladás koncepciója lényegében megtestesült, ebben a tekintetben ekkor még változás nem tapasztalható.

Nem érdektelen ebben az összefüggésben felidézni, hogyan határozták meg 1947 elején a párt közvetlen célját a párt vezetői és a vezető pártszervek dokumentumai. Rákosi Mátyás 1947 februárjában a párt nagy-budapesti összvezetőségi ülésén többek között az alábbiakat mondta: „A mi elgondolásunk az, hogy egyrészt a Kommunista Párt és a népi demokrácia erőinek növelését, másrészt a reakció tömegbázisának szűkítését, erőinek szétdarabolását, megsemmisítését vagy semlegesítését addig visszük, míg a megfelelő pillanatban általános támadásba mehetünk át és

[169] Lásd *Szabó Bálint:* A népi demokrácia és a kommunista politika néhány kérdése a felszabadulás után. Valóság, 1965. 8. sz. 79—80. old.

tömegakció igénybevételével vagy anélkül, új választással visszaszorítsuk őket, s ha lehet, helyreállítsuk azt a helyzetet, amikor a baloldal, amikor a demokratikus erők voltak fölényben, mint 1945 őszéig és visszaszorítsuk azokat az erőket, melyek az 1945-ös választással olyan jelentékeny mértékben jelentkeztek."[170] 1947 áprilisában pedig a pártnak az összeesküvés felszámolása során követett politikáját a Központi Vezetőség határozata az alábbiakban foglalja össze: „Az összeesküvés bűnügyi és politikai felszámolásáért vívott harcban a párt célja volt: a reakció fedezékévé vált Kisgazdapárt befolyását a tömegekre, elsősorban a paraszti tömegekre, megingatni, a Kisgazdapártot mint a horthysta reakció fészkét leleplezni, szakadást előidézni reakciós és demokratikus elemei közt, és egy valóban demokratikus kormányt létrehozni, mely új választásokat tart, és biztosítja az 1945-ös választásokon kialakult erőviszonyok megváltoztatását a demokrácia javára."[171]

Ezek a célkitűzések reális és szükséges célkitűzések voltak. Szóba sem jött ekkor „a szocializmus közvetlen és általános bevezetése", s aligha lehet e politikát valamiféle káros „sztálini koncepció"-ként értékelni.

Hasonló a helyzet, ha a népi demokrácia fogalmával összefüggő nézeteket vizsgáljuk. Lukács György, Friss István, Mód Aladár és mások is elsősorban azt hangsúlyozzák, hogy a szocializmusért vívott harc még nem került napirendre, hogy a népi demokrácia nem irányul a tőkés rend ellen. „A népi demokrácia elve — főleg nálunk, de sok más országban is — érvényesülése legelején tart — írja Lukács György —, s ha megvalósítja is céljait, nem szándéka a tőkés termelési rendet megszüntetni, és ezért nem is szándékolhatja az osztály nélküli társadalom megteremtését."[172] Más összefüggésben hasonló álláspontot fejt ki Mód Aladár is a párt elméleti folyóiratában, amikor leszögezi: „A népi demokrácia ma a bányák, a nagyipar és hitelélet kulcspozícióinak államosításával a kapitalizmus általános felszámolása nélkül, a paraszti és széles

[170] PI Archívum. 720. f. VII – 39.

[171] A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai. 1944 – 1948. 470. old.

[172] Fórum, 1947. április. 263 – 264. old.

kispolgári rétegek magántulajdonának érintetlenül hagyását egyesíti a szocializmusba való átmenet szabaddá tételével."[173]

Ezekben a cikkekben, de más megnyilatkozásokban is, a népi demokrácia inkább mint „redukált szocializmus", mint a két rendszer közötti tartós formáció jelenik meg, nem pedig mint a szocializmus új útja, amely a tőkés rend ellen irányul, de új módon, új formában, más eszközökkel, mint korábban.[174]

Ha pedig a Szovjetunió, a Szovjetunió Kommunista Pártja vezetőinek megnyilatkozásait, a szovjet teoretikusok munkáit vizsgáljuk, egyenesen arra a megállapításra kell jutnunk, hogy ott 1946–1947 fordulóján az új viszonyok elemzésére, az új tapasztalatok általánosítására ösztönöznek.

Ezt mutatja, ha közvetve is az, hogy Sztálin 1946. február 3-i Clausewitz értékelése tárgyában írt levelét 1947 elején közölték. Nem hisszük, hogy tévedünk, ha azt állítjuk, hogy Sztálin levelének közlését elsősorban nem az tette aktuálissá, hogy abban egyes, Clausewitz munkásságával összefüggő nézeteket megbírált, hanem az, amit e levélben az elmélet alkotó alkalmazásáról mondott. Sztálin többek között leszögezte: „Nem haladhatunk előre és nem vihetjük a tudományt sem előbbre anélkül, hogy új, ismert tekintélyek elavult tételeit és nyilatkozatait bírálat tárgyává ne tennénk. Ez vonatkozik nemcsak a katonai tekinté-

[173] Társadalmi Szemle, 1947. 3. sz. 179–180. old.

[174] Itt jegyezzük meg: az a felfogás, hogy a szocializmushoz proletárdiktatúra vagy éppen a kapitalizmus általános felszámolása nélkül lehet haladni – a Magyar Kommunista Párt soraiban sohasem párosult olyan törekvéssel, hogy a nemzetközi politikában Magyarország valamiféle közvetítő szerepet vállaljon vagy éppen semleges legyen. 1947-ben pedig különösen élesen foglaltak állást minden ilyen, más pártok részéről megnyilvánuló középutas törekvések ellen. Hangsúlyozzák, hogy „a két irányzat harcában Magyarország helye a tartós békéért és a demokratikus haladásért küzdő erők sorában van". *(Berei Andor:* Magyarország és a világpolitika. Fórum. 1947. január.) Ennek adott hangot Révai is, május 1-e alkalmából írott vezércikkében: „A magyar demokrácia külpolitikájában – írja –, minél jobban távolodunk időbelileg a felszabadulástól, annál inkább halványodik el a Szovjetunióval és a Duna-völgyi demokratikus szomszédainkkal való sorsközösség tudata, hogy helyet adjon egy felemás és lavírozó, a világpolitikai ellentétek közepette objektívnak látszani akaró semlegességnek. A magyar demokráciának a nagyhatalmak közötti kompromisszum, a nemzetközi kiegyenlítődés óhaja mellett szolidaritást kell vállalnia a világpolitika demokratikus és imperialistaellenes erőivel..." (Szabad Nép, 1947. május 1.)

lyekre, hanem a marxizmus klasszikusaira is." Majd így folytatja: „Bírálatunkban ne a klasszikusok egyes megállapításai és kijelentései vezessenek minket, hanem az a nevezetes útmutatás, amelyet annak idején Lenin adott: »Mi egyáltalán nem úgy tekintünk Marx elméletére, mint olyan valamire, ami be van fejezve és érinthetetlen; ellenkezőleg, meg vagyunk győződve arról, hogy ez az elmélet csak alapköveit rakta le annak a tudománynak, amelyet a szocialistáknak minden irányban tovább *kell* fejleszteni, ha nem akarnak az élettől elmaradni. Mi azt hisszük, hogy az orosz szocialisták számára különösen fontos Marx elméletének *önálló* feldolgozása, mert ez az elmélet csak általános *irányelveket* ad, amelyeket másképpen kell alkalmazni Angliára, mint Franciaországra, másképpen Franciaországra, mint Oroszországra.«"[175]

Nem véletlen tehát, hogy a Szovjetunió Kommunista Pártja elméleti folyóiratában 1947 első felében egyre több olyan cikk jelent meg, amely az elmélet alkotó alkalmazására hív fel, hangsúlyozva, hogy a kommunista pártok politikáját –, miként Lenin is annak idején tette – nem történelmi analógiák alapján, hanem a helyzet elemzése alapján kell meghatározni. Rámutatnak, hogy a népi demokratikus hatalom a burzsoá parlamentarizmusnál fejlettebb hatalom, amely utat nyit a tömegek további gazdasági és politikai térnyerése számára, s Leninre hivatkozva hangsúlyozzák, hogy minden nemzet sajátos úton jut el a szocializmushoz.[176]

Igaz, ezek a cikkek és tanulmányok nem lépik lényegesen túl a népi demokráciáról 1935–1946-ban adott értékeléseket, mégis valami újat, előremutatót tartalmaznak a korábbi anyagokhoz képest. Ekkor is elsősorban Varga Jenő tett kísérletet a népi demokráciák addigi tapasztalatainak összegezésére. Azonban ő is elismétli, korábbi, 1945-ben adott meghatározását, s csupán bizonyos, bár nem lényegtelen, új mozzanatokra világít rá. Ezek közül talán a legfontosabb, hogy rámutat: „...a dolgozók poli-

[175] Megjelent a „Bolsevik" 1947. 3. számában. A „Társadalmi Szemle" 1947. 5. sz. közli. (328–330. old.)

[176] Lásd V. Ivanov, E. Burdzsalov, M. Mityin cikkeit a „Bolsevik" 1947. 2. és 5. számában.

tikai uralma a parlamenti demokrácia külső formáinak megtartása mellett is lehetséges..."[177] Fontos ez mégpedig azért, mert a korábbiaktól eltérően, új módon tárgyalja e kérdést, szakít azzal a módszerrel, amely a parlamenti demokráciát csupán a szovjet demokráciával összevetve, mint annak ellentétpárját világította meg.[178] Varga ebben a munkájában már nemcsak a politikai szférában, hanem a gazdasági szférában bekövetkezett változások jelentőségét is hangsúlyozza, az államosítást „sajátságos gazdasági forradalomnak" tekinti. Rámutat, hogy a népi demokrácia „különbözik minden eddig általunk ismert társadalmi rendtől", „nem burzsoá diktatúra, de nem is proletárdiktatúra". Ugyanakkor azonban hangsúlyozza, hogy minden feltétel adott ahhoz, hogy ezek az országok „a jelenlegi államhatalom fenntartása mellett" áttérjenek a szocializmusra. „Ily módon — írja — az új típusú demokráciák társadalmi rendje nem szocialista rendszer, hanem sajátos, új átmeneti forma."[179]

Varga Jenő munkája és a szovjet sajtóban megjelent más cikkek is tehát nem vissza, hanem inkább előrelépnek a második világháború utáni jelenségek, elsősorban a népi demokráciák tapasztalatainak elemzése terén. Az 1947-es év első felére sem Magyarországon, sem pedig a Szovjetunióban és a nemzetközi kommunista mozgalomban nem az 1946-ban lefektetett előremutató elvek revíziója, hanem továbbfejlesztése a jellemző. Ez a folyamat új szakaszba 1947 második felében lép. Ez azonban új időszakba vezet át bennünket, olyan időszakba, amikor már a hatalom birtokában kerül napirendre a szocialista átalakulás kérdése, amikor már — a korabeli szóhasználattal élve — a népi demokrácia győzött, s egyre inkább a gazdasági építőmunka feladatai kerülnek az előtérbe.

[177] Mirovoje hozjajsztvo i mirovaja polityika. 1947. 3. sz. 13. old.

[178] A kérdés kezelésében az előrelépés világosan megmutatkozik az 1946 végi egyes cikkekkel való összehasonlítás során. Lásd például Alekszandrov cikkét a „Bolsevik" 1946. 22. számában.

[179] Mirovoje hozjajsztvo i mirovaja polityika, 1947. 3. sz. 6. old.

IV

A népi demokrácia értelmezése és a szocialista építés feladatainak kidolgozása a fordulat évében és a munkáshatalom győzelme után

Az 1947 tavaszi—nyári események — az összeesküvés felgöngyölítése, a kisgazdapárti jobboldal lelepleződése, a burzsoázia fő képviselőinek a kormányból való kiszorulása — után megnyílt az út a baloldali erők követeléseinek valóraváltása előtt. Az új kormány magáévá tette a munkáspártok által kidolgozott hároméves tervet, a nagybankok államosításának követelését. Júliusban megalakult az Országos Tervhivatal, augusztus elején pedig megkezdődött a hároméves gazdasági terv megvalósítása. A köztársasági elnök feloszlatta a nemzetgyűlést és augusztus 31-re új választásokat írtak ki.

Az 1947 augusztusi választások a baloldali, forradalmi erők pozícióinak további megszilárdulásához vezettek. A Kommunista Párt 1945-höz képest mintegy 40%-kal növelte szavazóinak számát, s az induló pártok közül a legtöbb mandátumot szerezte meg. Valamelyest növelte befolyását a Kommunista Párttal szorosan együtthaladó Nemzeti Parasztpárt is. A reakciós szavazatok megoszlottak, így erősen csökkent a Kisgazdapártra leadott szavazatok száma. Az 1945-ös választásokhoz képest kevesebb mandátum jutott a Szociáldemokrata Pártnak is. A volt Baloldali Blokk pártjai együttesen közel 46 %-ot értek el. Mivel azonban a Kisgazdapárt nagyrészt megtisztult a jobboldali reakciós erőktől, s a nekik jutó szavazatok most már a baloldali erők pozícióit növelték — a Függetlenségi Frontra jutó 61% biztos alapot teremtett egy új, a munkások, a dolgozó töme-

gek érdekeit következetesen érvényre juttató kormány létrehozásához.

A választások ugyanakkor rávilágítottak arra is, hogy a burzsoá, klerikális reakciónak még mindig nagy befolyása van a tömegekre, elsősorban a városi kispolgári és a többségükben elmaradt, vallásos paraszti körökben. A szélsőjobboldali Pfeiffer-pártnak és a klerikális Barankovics-pártnak sikerült ugyanis megszerezni a szavazatok valamivel több mint 30 %-át. Ennek tudatában, valamint a Szociáldemokrata Párt jobbszárnyának antikommunista fellépésétől bátorítva a reakciós, jobboldali erők kísérletet tettek a Függetlenségi Front szakítására, egy jobboldali koalíció megteremtésére. Tervük azonban meghiúsult, és nemcsak a koalíción immár kívül rekedt reakció újabb vereségéhez, hanem a koalíción belül fellépő jobboldali szociáldemokraták lelepleződéséhez és elszigeteléséhez vezetett.

Az új kormány a baloldali erők győzelmének jegyében, túlnyomóan a baloldal vezetőinek részvételével alakult meg. Meggyorsult a hároméves terv végrehajtása, törvényerőre emelkedett a nagybankok államosítása. Ezzel nemcsak a hitelszervezet, hanem a nagyipar nagy része is szocialista tulajdonba került. Egyidejűleg a koalíciós pártok petíciójának helyt adva a parlament megsemmisítette az ellenforradalmi Pfeiffer-párt mandátumát, így a burzsoá, horthysta reakció újabb jelentős politikai pozíciót vesztett. Az ország a választások után nagy léptekkel haladt tovább előre a szocialista építés politikai és gazdasági feltételeinek megteremtése útján.[1]

A fordulat évének gyorsan pergő eseményei s a nyomukban kialakult új helyzet szükségessé tette, hogy a párt vezetősége összegezze a megtett út tapasztalatait s kijelölje a soron levő feladatokat. Azok a célok ugyanis, amelyeket a párt III. kongresszusa tűzött ki, nagyrészt megvalósultak, vagy a megvalósulás stádiumában voltak. Az élet új kérdéseket vetett fel, amelyekre

[1] A fordulat évének eseményeit különböző aspektusból részletesen elemzik: *Berend T. Iván:* Újjáépítés és a nagytőke elleni harc Magyarországon. 1945–1948.; *Ránki György:* Magyarország gazdasága a hároméves terv időszakában. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1963.; *Ságvári Ágnes:* Népfront és koalíció Magyarországon. 1936–1948.

választ kellett adni, új feladatok merültek fel, amelyeket meg kellett oldani.

Ehhez a munkához még külön ösztönzést és bizonyos útmutatást is adott a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodájának megalakulása, illetve a Lengyelországban 1947 szeptemberében összegyűlt pártok tanácskozása.

Az értekezleten kilenc — a jugoszláv, a bolgár, a román, a magyar, a lengyel, a szovjet, a csehszlovák, a francia és az olasz — párt képviselői vettek részt. Összehívásukat — mint erről a magyar delegáció[2] jelentése tudósít — elsősorban az éleződő nemzetközi helyzet tette szükségessé; egyeztetni kellett a pártok imperialistaellenes politikáját.[3]

1947 őszére jelentősen megváltoztak azok a nemzetközi viszonyok is, amelyek a háború utolsó időszakát jellemezték, s amelyek között a népi demokratikus fejlődés megindult. Az Egyesült Államok, Anglia és más tőkésországok mindinkább szembefordultak az új agresszió megelőzésére, Európa demokratikus megújhodására, a népek közötti tartós együttműködésre törekvő Szovjetunióval. Széles körű imperialista támadás bontakozott ki a Szovjetunió, a szocialista fejlődés útjára tért kelet-európai országok ellen, a kommunista és munkásmozgalom, a nemzeti-felszabadító, a forradalmi-demokratikus mozgalmak visszaszorítása, a tőke megingott pozícióinak megszilárdítása érdekében. Ilyen célokat követett a Truman-elv és a Marshall-terv, amely a szocialista országok elleni politikai és katonai szövetség alapjait vetette meg. Ebbe a vonalba esett a kommunista pártok kiszorítása a nyugat-európai államok kormányaiból, a német militarizmus felszámolására hozott jaltai és potsdami egyezmények végrehajtásának szabotálása. Mindez a legtöbb nyugat-európai országban együtt járt a munkásosztály akcióegységének felbomlásával, mivel a szociáldemokrata pártok jobboldali vezetői aktív szerepet vállaltak a burzsoázia kizárólagos hatalmának visszaállításában. A második világháborúban kialakult antifasiszta koalíció nemzetközileg és az egyes tőkésországokon belül is felbomlott.

[2] A Magyar Kommunista Pártot Farkas Mihály és Révai József képviselte.
[3] PI Archívum. 274. f. 1/13 — 191.

A nemzetközi viszonyokban a háború befejezése óta bekövetkezett változások elemzése a lengyelországi értekezlet központi kérdése volt. Az értekezlet, Zsdánov referátuma alapján, megvitatta a nemzetközi helyzetet és közös nyilatkozatot fogadott el, amelyben vázolja a két tábor kialakulását a második világháború után, leleplezi az Egyesült Államok agresszív terveit és azt a feladatot tűzi a kommunista pártok elé, hogy közös imperialista-ellenes és demokratikus program alapján gyűjtsék maguk köré a nép minden demokratikus és hazafias erejét az imperialista terjeszkedés, az agresszív tervek elleni harcra.[4]

Az értekezleten részt vett pártok képviselői informálták egymást tevékenységükről, elemezték a második világháború után országaikban bekövetkezett változásokat, azok jellegét, a harcok során szerzett legfontosabb tapasztalatokat.

A referátumok rávilágítanak arra, hogy egyes pártok nagy lépéseket tettek előre a háború utáni forradalom fejlődésének elméleti általánosítása útján. Ebből a szempontból elsősorban a jugoszláv és a lengyel párt, illetve Kardelj és Gomulka referátumát kell kiemelni. A két referátum nemcsak a megtett út elméleti általánosítása szempontjából érdemel figyelmet, hanem azért is, mert két, sok szempontból eltérő fejlődési folyamatból vonnak le következtetéseket. Kardelj referátuma az „egypártrendszerű népfrontpolitika", Gomulka pedig a „többpártrendszerű népfrontpolitika" tapasztalatait közvetíti. A különbségek, a helyzetből adódóan, a forradalom útjának és a hatalom jellegének, illetve formájának megítélésében mutatkoznak meg elsősorban. Míg Kardelj azt hangsúlyozza, hogy „a jugoszláviai népi felszabadító felkelés és a néphatalom fejlődése specifikus példája a népi felszabadító háború és a népi demokratikus forradalom folyamatai egyesítésének", addig Gomulka azt emeli ki, hogy „Lengyelország állami, politikai és gazdasági felépítésének alkati megváltoztatását békés úton, vagyis vértelen forradalom útján" hajtották végre.[5] Kardelj élesen visszautasítja azt a nézetet, hogy az új

[4] Lásd A tartós békéért, a népi demokráciáért. Kilenc Kommunista Párt lengyelországi értekezletének beszámolói. (1947 szeptember.) Szikra, é. n. 7 – 10. old.

[5] Lásd ugyanott, 47. és 62. old.

demokrácia felhasználja a parlamenti demokrácia formáit, és elutasítja a többpártrendszer gondolatát,[6] Gomulka pedig a „lengyel út" legfontosabb jellegzetességének azt tartja, hogy „a marxista párt és a többi őszintén demokratikus, imperialistaellenes párt tartja kezében felülről lefelé az államgépezet kulcspozícióit"[7].

A megtett út értékelésében mutatkozó különbségek mellett azonban elsősorban arra kell rámutatni, ami az értékelésekben közös, s ami a korábbiakhoz képest bizonyos előrelépést jelent. Így szembetűnő, hogy a referátumok többsége a megtett utat forradalomnak, mégpedig olyan forradalomnak tekinti, amely túlnőtt a demokratikus kereteken, illetve kezdettől fogva több volt annál, s most már a szocialista elemek kerültek túlsúlyba. Így Slánsky rámutatott: azok a változások amelyek Csehszlovákiában a német hódítók kiűzése után végbementek, nemzeti és demokratikus forradalmat jelentettek és hozzáteszi, hogy a munkásosztály egyes intézkedései már túllépték e forradalom kereteit.[8] Gomulka azt hangsúlyozta, hogy a Lengyelországban végbement politikai és gazdasági változások lényege nem korlátozódik egyedül olyan reformokra, amelyek a közép- és nagytőkéseket megfosztják anyagi támpontjaiktól; a változások mélysége abban mérhető le, hogy az államgépezetet képessé tették a munkásosztály és a dolgozó tömegek érdekvédelmére, hogy a párt az államgépezet útján irányíthatja a társadalmi viszonyok fejlődését, tovább bővítheti a szocialista

[6] Kardelj többek között a következőket szögezte le: „Rosszul tájékoztatott emberektől gyakran lehet hallani olyan nyilatkozatokat, mintha az új demokrácia lényegében véve a parlamenti demokrácia régi formája lenne, új tartalommal. Ami Jugoszláviát illeti, ez az állítás természetesen nem felel meg a valóságnak. Jugoszláviában a népi demokrácia fejlődésének lényeges vonása éppen az, hogy ez nem a burzsoá parlamenti demokrácia formáinak útján fejlődött... Ez a demokrácia lényegében véve a szovjet demokrácia specifikus formáját jelenti, amely megfelel a mai körülményeinknek és az országban megvívott népi felszabadító harc sajátos feltételeinek." Majd a népfrontról szólva Titót idézve megállapítja, a népfront politikai tömegszervezet, különbözik minden politikai párttól és párttömörüléstől. A pártkoalíciót, a többpártrendszert a népfronttal mintegy szembeállítva szögezi le: a népfrontunkat nem pótolhatják semmiféle polgári, politikai pártok. (Lásd ugyanott, 50. és 59. old.)

[7] Ugyanott, 64. old.

[8] Lásd ugyanott, 119. old.

szektort.[9] Kardelj pedig egyértelműen leszögezte: Jugoszlávia nem kapitalista ország többé, hanem „tipikusan olyan ország, amelyben most megy végbe a kapitalizmusból a szocializmus felé való átmenet, olyan ország, amelynek gazdasági életében a szocialista elemek vannak túlsúlyban..." „Másfelől – folytatta Kardelj – a népuralom, vagyis a munkásosztály által vezetett dolgozó nép demokratikus uralma, magában foglalja a jugoszláviai szocializmus további felépítésének minden szükséges elemét és feltételét."[10] Lényegében ugyanezeket a gondolatokat fogalmazta meg Zsdánov is, amikor kijelentette: „Közép- és Délkelet-Európa számos országa *levált* az imperializmus rendszeréről... A felszabadulás a német fasizmus igája alól egyszersmind eltávolította a hatalomból a burzsoázia és a földbirtokosság felső rétegeit... a munkások és a parasztok képviselői, a haladó értelmiség jutottak hatalomra." Rámutatott, hogy ezekben az országokban, éspedig Jugoszláviában, Bulgáriában, Romániában, Lengyelországban, Csehszlovákiában, Magyarországon, Albániában, aláásták a monopoltőke pozícióit és megszabadították a tömegeket az imperialista kizsákmányolástól. Majd így folytatja: „Új típusú államot alkottak, a népi köztársaságot, ahol a hatalom a népé, a nagyipar, a közlekedés és a bankok az állam tulajdonában vannak, és a vezető erő: a lakosság dolgozó osztályainak blokkja, élükön a munkásosztállyal. *Végeredményben* ezeknek az országoknak a népei *nemcsak az imperializmus nyomása alól szabadultak fel*, hanem *a szocialista fejlődés útjára való átmenet alapját is lerakták*."[11] (Az én kiemelésem. – *Sz. B.*)

Ezek a megállapítások kétségkívül igen fontosak voltak. Tükrözték azt a felismerést, hogy Közép- és Délkelet-Európa országaiban forradalom zajlott le, s ez a forradalom fejlődésének szocialista szakaszába jutott. Már nemcsak arról volt szó, hogy új utakon lehet eljutni a szocializmushoz, hanem arról, hogy ezeken az új utakon járva lerakták a szocializmusra való átmenet alapjait, megteremtették a szocialista építés feltételeit. Bár nem mondták ki, hogy a felszabadulás után, a sorozatos forradalmi

[9] Lásd ugyanott, 63. és 65. old.
[10] Ugyanott, 55. és 56. old.
[11] Ugyanott, 12–13. old.

vívmányok eredményeként kialakult és megszilárdult néphatalom a proletárdiktatúra új formája — ennek a korábban tapasztalt ellentmondásnak a feloldására még nem került sor —, de lényegében leszögezték: az adott hatalmi viszonyok, pontosabban hatalmi formák között a szocializmusba való átmenet feltételei adottak, mi több, az államosítások eredményeként az átmenet gazdasági alapjai is nagyrészt kialakultak. Mindez fontos volt a népi demokrácia és a szocializmus egymáshoz való viszonyának helyes értelmezése szempontjából; tulajdonképpen azt jelentette, hogy a népi demokrácia nem lépcsőfok, nem közbeeső szakasz a szocializmusért folyó harcban, hanem a fejlődés adott szakaszán kerete, formája az új, szocialista társadalom építésének.

Mindebben kifejezésre jutott, hogy az értekezletet megelőző hónapokban — az imperialista körök agresszivitásának növekedésével, a nemzetközi viszonyokban 1947-re bekövetkezett objektív változásokkal összefüggésben — meggyorsult az a forradalmi folyamat, amely a kelet-európai országokban még a háború időszakában megindult. A fordulat a nemzetközi küzdőtéren, a népi demokratikus fejlődés ütemének meggyorsulása a figyelmet a fejlődés azonos vonásaira irányította. A sajátos vonások, a „nemzeti utak" elemzése ugyan változatlanul fontos helyet kapott az értekezlet munkája során, a hangsúly azonban az egyes országokban, az állami-politikai rendszerben fellelhető különbözőségek, eltérések ellenére a közös vonásokra, a változások azonos osztálytartalmának feltárására került.

A tanácskozás jelentősége azonban ezzel még nem merül ki. Az értekezleten — de az értekezlettel egy időben más fórumokon is — bírálták a korábbi irányvonal egyes elemeit, egyes pártok tevékenységét is. Így például Kardelj rámutatott, hogy a háború utolsó időszakában opportunista tendenciák jelentkeztek a mozgalomban: „Voltak, akik már-már hajlandóknak bizonyultak azt hinni, hogy a háború befejeztével az imperializmus valamilyen nyugodtabb parlamentáris fejlődésének időszaka következik be, nem pedig a kapitalizmus általános válságának és valamennyi belső ellentmondása további kiéleződésének periódusa, vagyis az a periódus, amikor a reakciós imperialista erők az első adandó alkalommal megkísérlik, hogy megszabaduljanak a demokratikus

erők nyomásától és szabad kezet adnak az új imperialista expanziónak, ha a demokratikus erők ezt nem akadályozzák meg."[12] Majd a továbbiakban még rámutatott: „...egy időben elterjedt az a vélemény, hogy minden olyan kormány, amelyben kommunisták is részt vesznek, már ennél a ténynél fogva az új népi demokrácia kormánya. Ez a nézet természetesen téves és igen veszélyes. Bőséges tapasztalatok tanúskodnak arról, hogy a reakciós erők gyakran hajlandók voltak együttműködni a kommunistákkal még a kormányban is mindaddig, amíg gyengének érezték magukat, de mihelyt erősebbnek kezdték érezni magukat, hajlandók voltak megsérteni minden demokratikus elvet és minden parlamenti formaságot, csak azért, hogy megszabaduljanak a munkásosztálynak és a dolgozó népnek a kommunista párton keresztül gyakorolt ellenőrzésétől."[13] Hangsúlyozta, hogy a jugoszláv párt minden nehézség nélkül leküzdötte ezeket a tendenciákat, mert nem táplált illúziókat, s világosan körvonalazott álláspontra helyezkedett a háborús szövetségesekkel szemben.

Szinte teljesen egyidőben, 1947. szeptember 27-én fejtett ki hasonló nézeteket Tito is, a jugoszláv népfront kongresszusán. Arra a kérdésre, hogy a népfrontok a háború előtt és alatt megfeleltek-e feladataiknak, így válaszol: „Egyes országokban nem feleltek meg. S miért nem? Mert csak felülről alakultak meg... inkább deklaratív jellegűek voltak, nem pedig harcos társulások." Majd így folytatja: „Ennél fogva érthető, de nem igazolható az a tény, hogy egyes országokban a Kommunista Párt nem teljesítette kötelességét: nem szervezett harcot a megszállók ellen és nem hozott létre valóban demokratikus kormányzatot."[14] A mulasztások legfőbb okai között pedig a következőket sorolja fel: 1. Hiányzott a kellő elszántság és a bátorság. Fasiszta támadás esetén nem lehet csak tüntetésekkel harcolni. 2. Hiányzott a bizalom a nép erejében, viszont illúziókat tápláltak a különböző pártok vezetőségei iránt. 3. Az egyes népfrontok nem harci társulások voltak.[15]

[12] Ugyanott, 47–48. old.
[13] Ugyanott, 49. old.
[14] *J. Broz Tito:* Beszédek és cikkek. 3. köt. Novi Sad, 1962. 118. old.
[15] Lásd ugyanott.

Mindezeknek a gondolatoknak a lengyelországi értekezlet vitája során is hangot adtak. Az egyes pártok képviselői kifejtették, hogy hiba volt illúziókat táplálni arról, hogy a háború után békés fejlődés, nem pedig élesedő harc következik, hiba volt a tömegsztrájk, a tömegtüntetés eszközét mellőzni. Elsősorban az olasz és a francia tapasztalatok alapján rámutattak: a parlamenti utat szervezett tömegnyomással kell kombinálni.[16] Kifejtették — mint ezt az elfogadott nyilatkozat is kifejezésre juttatja —, hogy a jobboldali szociáldemokrácia a küzdelmek során káros, az imperialisták törekvéseit könnyítő szerepet vállal, tehát a harc ellene elkerülhetetlen.

Kétségtelen, hogy korábban, a háború utolsó szakaszában s közvetlenül a háború után — ez az előző fejezetek anyagából is kitűnik — voltak olyan elképzelések, amelyek a pártok politikáját a nagyhatalmak háború utáni hosszan tartó és gyümölcsöző együttműködésére alapozták, léteztek olyan törekvések, hogy szinte mindenáron elkerüljék a nyugati hatalmakkal és a velük együttműködő belső osztályerőkkel való élesebb szembekerülést.

A helyzet azonban 1947 őszére megváltozott. Az az eltérés, amely a háborús célok és a háború utáni berendezkedés kérdésében egyfelől a Szovjetunió, másfelől a nyugati hatalmak között megmutatkozott, a háború után viszonylag gyorsan elmélyült, s mint erre a lengyelországi értekezlet nyilatkozata rávilágított, két ellentétes politika és két fő tábor kialakulásához vezetett. A lengyelországi értekezlet már a kialakult új helyzet tapasztalatai alapján vett revízió alá bizonyos, a fejlődés által túlhaladott elképzeléseket és tételeket. Így a bírálat, bár egyes pártoknak volt címezve, az egész mozgalomnak, s Sztálin bizonyos korábbi elképzeléseinek is szólt; egy új irányvonal kialakítására való törekvés is kifejezésre jutott benne.

Mindez összességében egészséges törekvést fejezett ki: a megváltozott helyzet számbavételét, az új helyzetnek megfelelő új antiimperialista politika kidolgozását. Ugyanakkor bizonyos káros, hibás tendenciák is érvényesültek. Így például a nyilatkozat helyesen mutatott rá a nyugati szociáldemokrata vezetők

[16] PI Archívum. 274. f. 1/13 – 191.

szerepére a burzsoázia megrendült pozícióinak megszilárdításában, a munkásosztály egységének megbontásában. Nem veszi azonban számba a nyugati szociáldemokrata pártokban is fellelhető baloldali irányzatokat.[17] Helyesen mutatott rá az értekezlet bizonyos békés illúziók veszélyére, olyan elképzelések hibás voltára, melyek szerint a Szovjetunió békés külpolitikája önmagában is képes a progresszív fejlődés feltételeit a népek számára biztosítani, helyesen hangsúlyozta annak szükségességét, hogy a parlamenti utat szervezett tömegnyomással kell kombinálni. Ugyanakkor hiba volt az antifasiszta fegyveres harc viszonylagos gyengeségét egyes országokban csak, vagy elsősorban a bátortalanságban, más pártok iránt táplált illúziókban keresni, végeredményben a koalíciós formák jelentőségét, szerepét elvitatni.[18]

Egyes kutatók ezt gyakran azzal hozzák összefüggésbe, hogy az értekezlet hibásan mérte fel a nemzetközi erőviszonyokat, eltúlozta az imperialisták háborús szándékait.[19] Úgy véljük, hogy ebben aligha lehet az értekezletet és a nyilatkozatot elmarasztal-

[17] Lásd *Jemnitz János:* A Magyarországi Szociáldemokrata Párt külpolitikai irányvonalának alakulásához. 1945–1948. Történelmi Szemle, 1965. 2–3. sz. 182. old.

[18] Hasonló következtetésre jutott e kérdésben Ságvári Ágnes is. Miután ismerteti, hogy a lengyel és a csehszlovák párt képviselői a forradalom továbbfejlesztésének politikai formáját változatlanul a demokratikus pártok együttműködésében látták, rámutat, hogy hangot kapott az a nézet, is, amely szerint a pártszövetség nem lehet a népfront formája. „Ez a felfogás – írja – a népfront fogalmát egyenesen szembeállította a koalícióval, a népfrontot kizárólag olyan alulról kibontakozó tömegszervezetnek fogta fel, amelynek működése a demokratikus centralizmus elvén épül fel." (*Ságvári Ágnes:* Népfront és koalíció Magyarországon. 1936–1948. 277. old.) – Itt említjük meg, hogy kutatásunk több más – általunk nem tárgyalt – kérdésben is alátámasztja Ságvári Ágnesnek a lengyelországi értekezletről adott értékelését. Egy vonatkozásban azonban eltérő eredményre jutottunk. Úgy véljük – s ezt munkánk további részében még részletesen kifejtjük –, hogy az értekezleten már fellelhető szektás, sematikus megnyilatkozások ellenére, a népi demokráciák országaiban a népi demokratikus fejlődésből eredő sajátosságok nem ekkortól szorultak háttérbe, még nem akadt meg az új jelenségek elméleti általánosítása. 1948 tavaszáig nemcsak arról volt szó, hogy „egyik irányzat sem vált uralkodóvá", hanem – minden szektás megnyilvánulás ellenére – még az útkeresés dominál, elméletileg fontos kérdések tisztázására kerül sor. (Lásd ugyanott 274., 282. és 306. old.)

[19] Lásd *Jemnitz János:* A magyarországi Szociáldemokrata Párt külpolitikai irányvonalának alakulásához. 1945–1948. Történelmi Szemle, 1965. 2–3. sz. 182. old.

ni. A nyilatkozat helyesen hívta fel a figyelmet az imperialisták agresszív terveire, s hívott harcba az imperialisták minden háborús fenyegetése és agresszív terve ellen. Annál is inkább, mert az értekezlet nem valamiféle közvetlen háborús veszély ellen, hanem elsősorban a háborúval való fenyegetés, a tömegek megtévesztése ellen szólított harcba, olyan jelenségek ellen, amelyek az agressziós tervek megvalósításának útját egyengették. Az értekezlet nyilatkozata külön is hangsúlyozza: „Figyelembe kell venni, hogy óriási a különbség az imperialisták ama kívánsága között, hogy új háborút indítsanak és egy ilyen háború megszervezésének a lehetősége között. A világ népei nem akarnak háborút. A béke pártján álló erők annyira jelentősek és hatalmasak, hogy ha ezek az erők a béke védelmében szilárdak és kemények lesznek, ha állhatatosságot és hajthatatlanságot tanúsítanak, akkor az agresszorok tervei teljes kudarcot vallanak. Nem szabad elfelejteni, hogy az imperialista ügynökök azért csapnak zajt a háborús veszélyről, hogy a gyenge idegzetűeket és ingatagokat megijesszék és zsarolással engedményeket csikarjanak ki az agresszor javára."[20]

Ezek a sorok önmagukért beszélnek, az értékelés helyességéhez — az azt követő történelmi fejlődés minden tapasztalatát is számba véve — úgy véljük, nem fér kétség. Az egyes szektás tendenciák tehát nem a nemzetközi helyzet értékelésével, hanem más kérdésekkel voltak összefüggésben. Megítélésünk szerint jelentős szerepet kapott itt az egyébként nagy értékű, sok tekintetben tanulságos jugoszláv tapasztalatok abszolutizálása, különösen a jugoszláv népfront tapasztalatainak általános és mondhatni kötelező érvényű törvényszerűségként való értékelése.

A jugoszláv párt már a háború első napjaitól kezdve sikeres erőfeszítéseket tett egy széles körű népfelszabadító háború kifejlesztése érdekében. A megszállók elleni fegyveres harc már a háború első felében összefonódott a belső reakció elleni fegyveres harccal, a nemzeti felszabadulás a társadalmi felszabadulással. Ez bizonyos nehézségeket, konfliktusokat okozott a nagyhatalmak antifasiszta koalíciójának működésében, mégpedig azért,

[20] A tartós békéért, a népi demokráciáért. 9—10. old.

mert a nyugati hatalmak a burzsoá uralmat akarták Jugoszláviában is fenntartani, útját akarták állni, hogy a jugoszláv nép saját akarata szerint rendezze be életét. A jugoszláv párt politikájának, a harc eredményeinek nemzetközi elfogadtatása erőfeszítéseket követelt. Mivel azonban Jugoszlávia népeit, nemcsak a munkásosztályt, hanem a parasztság óriási tömegeit is sikerült a népfront, a Kommunista Párt mögé felsorakoztatni, más hatalom, mint a népi felszabadító bizottságokra támaszkodó forradalmi hatalom az országban nem létezett, a felszabadító háború és forradalom eredményeit a nyugati imperialisták minden terve és törekvése ellenére is sikerült megőrizni és továbbfejleszteni. Jugoszlávia kezdettől fogva a közép- és kelet-európai népi demokratikus fejlődés élvonalában haladt, sok tekintetben példaképül szolgált e térség népei számára. 1947-ben a nemzetközi helyzet kiéleződése, különösen a Francia és az Olasz Kommunista Párt kiszorulása a kormányból igazolni látszott a jugoszláv tapasztalatok egyetemes érvényét. A jugoszláv út: ha nem is kizárólag a fegyveres harc, de az osztályharc élesebb formái, a népfront mint „egyetemes népi politikai szervezet", az „egypártrendszerű népfront" olyan megvilágításba került, mint ami egyedül helyes, illetve a leginkább célravezető.

Erre bizonyos okot adtak Kardelj és Tito fent idézett megállapításai is. Bár Tito elöljáróban leszögezte, hogy referátumában a „belső fejlődés tekintetében a sajátos tételeket ismerteti", hogy a belső fejlődés minden országban sajátos, hogy nem lehet a jugoszláv tapasztalatokat sablonosan alkalmazni más országokban, az a kritika, amelyet egyes más országokkal szemben gyakorolt, a jugoszláv tapasztalatok egyetemességét emeli ki. Ez csendült ki abból is, amikor hangsúlyozta, hogy a népfrontoknak másutt is egységes általános népi politikai szervezetté kell átalakulniuk, mert csak ily módon lehetséges megvalósítani az új típusú demokráciát.[21] Ebben az összefüggésben a koalíció, a többpártrendszer, egyáltalán a más típusú fejlődés fejletlen, „alacsonyabb típusú formá"-nak tűnik. Mindez ekkor még csak mint tendencia jelentkezett, erőteljes kifejtésére később került sor. Mosa Pijade

[21] Lásd *J. Broz Tito:* Beszédek és cikkek. 3. köt. 119–120. old.

egy később készült cikkében már egyértelműen és határozottan leszögezi: Jugoszlávia volt és marad a népi demokráciák vezető állama, csak ott fejlődött ki a népfront mint egységes, általános népi szervezet, egyéni tagsággal, másutt csak pártkoalíció volt. Csak Jugoszlávia Kommunista Pártja mutatta a következetes harc példáit, egyedül ez a párt teljesítette következetesen internacionalista kötelességét.[22]

Kétségtelen, hogy a jugoszláv párt és Jugoszlávia népei kiemelkedő szerepet vállaltak, nagy áldozatokat hoztak a fasiszta agresszorok szétzúzásában. Az is vitathatatlan, hogy mindez csak helyes politikai irányvonal alkalmazásával volt lehetséges, olyan irányvonallal, amely megfelelt az országban kialakult helyzetnek és osztály-erőviszonyoknak. Másfelől viszont az is kétségtelen, hogy ennek az irányvonalnak a követése más feltételek, más történelmi viszonyok között nem vezetett volna a kívánt eredményre, esetleg éppen súlyos kudarcok forrásává válhatott volna.

Az értekezlet munkája során és a nyilatkozatban is megmutatkozó bizonyos szektás jelenségek azonban nem homályosíthatják el magának az értekezletnek a jelentőségét és pozitív hatását a népi demokratikus országok további fejlődésére. Az értekezlet nem utolsósorban arra ösztönzött, hogy a pártok tanulmányozzák a megtett út tapasztalatait, elméletileg szilárdabb alapokra helyezzék tevékenységüket.

Ebből a szempontból figyelmet érdemel, hogy a magyar párt milyen következtetéseket vont le az értekezletből, milyen feladatokat tűzött maga elé, s hogyan alakult a párt fő irányvonala az értekezletet követő hónapokban.

Jellemző és témánk szempontjából is fontos, hogy a Magyar Kommunista Párt küldöttségét váratlanul érte, hogy Magyarországot minden megkülönböztetés nélkül a népi demokratikus országok közé sorolják. Mint jelentésükben írták: „...jelentős megbecsülése a Magyar Kommunista Pártnak, hogy a meghívottak között szerepelt és hogy a nemzetközi helyzetről szóló referátumban megkülönböztetés nélkül a népi demokratikus ország-

[22] Lásd *Mosa Pijade:* Jugoszlávia Kommunista Pártjának 30 esztendeje. Hid, 1949. április. 194. és 197. old.

gok között említik"[23]. Érthető, hogy ezt kiemelik, fontos momentumként említik, különösen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy Révai az értekezleten elmondott referátumában még mindig azt hangsúlyozta, hogy „a magyar demokrácia a népi és polgári demokráciák elemeinek keveréke", s hogy Magyarország népi vagy polgári demokrácia lesz-e, ez a kérdés véglegesen még nincs megoldva.[24]

A jelentés szerint az értekezletből a magyar párt számára a következő főbb tanulságokat vonták le. Először: „A konferencia által kidolgozott politikai platform alkalmazása Magyarországra nem azt jelenti, hogy a Magyar Kommunista Pártnak fordulatot kellene végrehajtania politikájában. A magyar delegáció a konferencián le is szögezte, hogy a Magyar Kommunista Párt politikája nagyban és egészében helyes volt."[25] Majd rámutat: ezzel a megállapítással azonban nem lehet beérni. A párt vezetőségének feladata, hogy a nemzetközi tapasztalatok alapján átgondolja politikai irányvonalát, kidolgozza a legközelebbi teendőket, tísztázza a magyar demokrácia fejlődésének perspektíváit. Ez azért is fontos, mert a párt politikájában sokszor a prakticizmus lett úrrá, nem történt meg a politika kellő elméleti megalapozása, és érezhető — bár a párt nem riadt vissza a tömegek mozgósításától — a pártközi tárgyalások, felső parlamentáris kombinációk bizonyos túlbecsülése. Leszögezi, hogy a konferenciára való felkészülés nem volt elég körültekintő és ez bizonyos nehézséget okozott, azért is, mert „pártunkban a magyar demokrácia fejlődésének és pártunk politikájának alapvető elvi kérdései nincsenek vagy nincsenek kellőképpen kidolgozva"[26].

A konkrét tennivalókat pedig a jelentés az alábbiakban foglalja össze: 1. Az új koalíció kialakítására irányuló politika végrehajtásának meggyorsítása. 2. A gazdaságpolitika felülvizsgálata a burzsoázia fokozatos kiszorítása szempontjából. 3. Meg kell vizsgálni a régi államapparátus megjavításának lehetőségeit és a hadseregszervezést a fejlesztés szempontjából. 4. A párt tömeg-

[23] PI Archívum. 274. f. 1/13 – 191.
[24] Lásd A tartós békéért, a népi demokráciáért. 185 – 186. old.
[25] PI Archívum. 274. f. 1/13 – 191.
[26] Ugyanott.

párt jellegét megőrizve, biztosítani kell annak harcos jellegét, szervezeti és ideológiai egységét. 5. Meg kell vizsgálni a tömegszervezeti munkát, hogy megelőzzük a szakszervezetek bürokratikus megmerevedését, leküzdjük a tömegektől való elszakadás veszélyét. 6. Végül leszögezi: fordulatot kell végrehajtani az elméleti munkában, elméletileg ki kell dolgozni a fent felvetett problémákat és a demokrácia egész fejlődését; a vezetés munkáját céltudatosabbá és tervszerűbbé kell tenni.

A jelentésben foglalt feladatok azt célozták, hogy a párt következetesen végigvigye az 1947 tavaszán elindult fordulatot, meggyorsítsa a koalíció és a népi rendszer új alapokra helyezését. Ugyanakkor, a jelentés tanúsága szerint, a konferencia arra ösztönözte a párt vezetőségét, hogy elméletileg megalapozottan jelölje ki a soron levő feladatokat. Ilyen értelmű döntést hozott a Politikai Bizottság is, miután megtárgyalta a konferencián részt vett magyar delegáció munkáját és jelentését. A Politikai Bizottság a jelentést és az abban foglalt feladatokat jóváhagyta és három bizottságot küldött ki: a párt politikájának, a párt gazdaságpolitikájának, valamint a párt- és a tömegszervezeti munkának a megvizsgálására.[27]

Felmerül a kérdés, hogy azok a hibás jelenségek, amelyekről az értekezlet kapcsán szóltunk, milyen hatást váltottak ki a magyar pártban, jelentkeztek-e, s ha igen, hogy jelentkeztek ezek akkor Magyarországon.

Bizonyos nyomait e jelenségeknek magában a delegáció jelentésében is megtalálhatjuk. A jelentés, az antiimperialista politika irányvonaláról szólva, helyesen emeli ki, hogy a demokratikus frontokban jelentős erőátcsoportosulás megy végbe azzal kapcsolatban, hogy „a szocializmus és a demokrácia fő ellenségévé a Hitler-fasizmus leverése után az amerikai imperializmus lett". Az erő-átcsoportosulásból következően — mutat rá a jelentés — a munkásosztály szembe kerül olyan erőkkel, amelyek tegnap szövetségesei voltak, de ma az amerikai imperializmus támogatóivá váltak. Ebből következik a jobboldali szociáldemokraták elleni harc szükségessége. Mindezzel összefüggésben a jelentés le-

[27] PI Archívum. 274. f. 1/2 – 110.

szögezi, hogy az értekezleten nagy nyomatékot kapott a hatalomért való harc, a hatalmi pozíciók megszerzése és megvédése, az önálló tömegmozgalmak szervezése, és megállapítja, hogy „a parlamenti harc csak a harci eszközök egyike". Ezek mellett azonban olyan megállapítást is tesz, éppen a fentiekkel összefüggésben, hogy a tanácskozás „komoly változtatásokat dolgozott ki a Komintern VII. kongresszusa által lefektetett politikai és taktikai vonalon". Másrészt pedig a jugoszláv tapasztalatokra hivatkozva leszögezi, hogy a népfrontnak a néptömegek harcban kialakult egységes szervezeteire kell épülnie.[28]

A két utóbbi megállapítás az, amely a hibás következtetések, hibás tendenciák szempontjából figyelmet érdemel. Ami a VII. kongresszus irányvonalának „revideálását" illeti, az elsősorban a kapitalista viszonyok között küzdő pártok jövőbeni politikájával összefüggésben merült fel. A másik kérdés, a népfronttal kapcsolatos állásfoglalás viszont a magyar párt jövőbeni politikáját közvetlenül érintette. Jelentőségét az adja meg, hogy a népfront olyan átszervezésének gondolatát veti fel, amely a többpártrendszerben fejlődő magyar népi demokráciától idegen.

Közvetlen következményük, hatásuk e megállapításoknak azonban ekkor alig volt. A párt előtt álló feladatok megjelölésénél ugyanis — mint ezt előbb láttuk — e két megállapítást nem vették számba (sem a népfront gyökeres átalakítását, sem pedig a párt a Komintern VII. kongresszusa irányvonalán alapuló politikájának revideálását nem tűzték ki, sőt az ellenkezőjét hangsúlyozták). A helyzet a lengyelországi értekezletet követő első hónapokban is úgy alakult, hogy a hibás tendenciák nem, vagy csak kismértékben jelentkeztek. Elméleti vonatkozásban, a feladatok kimunkálása során elsősorban a tanácskozás pozitív, előremutató gondolatai érvényesültek.

Ezt mutatja többek között két programjellegű dokumentum, amelyeket nagyrészt a lengyelországi tanácskozások kapcsán hozott határozatok alapján dolgoztak ki. A Politikai Bizottság 1947. október 9-i ülésén kiküldött gazdaságpolitikai bizottság munkájának volt az eredménye az „Irányelvek a Magyar Kom-

[28] Lásd PI Archívum. 274. f. 1/13 — 191.

munista Párt gazdaságpolitikájához" című előterjesztés, amelyet a Politikai Bizottság 1948. február 12-én fogadott el.[29] Egyidejűleg, e munka tapasztalatai alapján bízták meg a Falusi Bizottságot, hogy készítse el a mezőgazdaságra vonatkozó részletes irányelveket. Ezt a dokumentumot ugyancsak a Politikai Bizottság — 1948 áprilisában — tárgyalta meg, s emelte határozattá.[30]

A gazdaságpolitikai irányelvek kijelölik azokat az intézkedéseket, amelyek a szocialista termelési viszonyok kiteljesedését és megszilárdítását hivatottak szolgálni. „Új intézkedések egész rendszere szükséges — mutatnak rá az irányelvek —, hogy a magyar nemzetgazdaságot a népi demokrácia érdekeinek és a hároméves terv céljainak megfelelően a szocializmus útján tovább fejlesszük." Az intézkedések célját a következőkben határozza meg: 1. a lehető legszűkebb korlátok közé szorítani s végső fokon kiszorítani a magántőkét; 2. kiterjeszteni, megerősíteni és rentábilissá tenni az állami szektort; 3. hathatósabb támogatást nyújtani és kifejleszteni a tagok tényleges öntevékenységén alapuló szövetkezeti mozgalmat, s ennek segítségével mezőgazdaságunkat átvezetni a szocializmus vágányára; 4. biztosítani a gazdasági élet összes ágainak tervszerű állami irányítását és így a hároméves terv végrehajtását. „Az intézkedéseknek — szögezik le az irányelvek — olyanoknak kell lenniük és úgy kell őket végrehajtani, hogy lehetőleg ne idézzenek elő éles összeütközéseket a kormánykoalícióban és nagyobb zökkenőket a gazdasági életben."

A legfontosabb intézkedéseket a következőkben határozták meg: A *hitelszervezet* terén: a nagybankok államosításának gyors végrehajtása és a bankok érdekeltségébe tartozó ipari és kereskedelmi vállalatok magántőkés jellegének megszüntetése. Az államosított nagybankok gazdasági ágak szerinti olyan specializálása, amely biztosítja a hitelek felhasználásának tényleges ellenőrzését. A magánbankokat rövid időn belül, a hitelellátás

[29] PI Archívum. 274. f. 1/2—128. — Az irányelveket teljes terjedelemben közli Rákosi Sándor a „Párttörténeti Közlemények" 1963. 4. számában. Itt értékes felvilágosítást is kapunk az előkészítő munkáról, a dokumentummal összefüggésben kibontakozott vitáról.

[30] Az irányelveket közli: A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai. 1944—1948. 564. old.

útján kell felszámolni, illetve az állami bankokba való beolvadásra kényszeríteni. Az *ipar* terén: a már régebben elhatározott, de még végre nem hajtott államosítások (bauxit-, timföld-, alumíniumipar és a még magántulajdonban levő elektromos művek) gyors ütemű végrehajtása. A magánvállalatoknál az állami befolyást ki kell terjeszteni, mégpedig oly módon, hogy „a hitelnyújtás vagy a hitelprolongálás feltételeként részvényeik jelentős és — ahol csak lehet — döntő részét engedjék át az államnak". A kapitalista jellegű iparvállalatoknak a tervgazdálkodás keretén belül megfelelő helyet kell biztosítani és állami ellenőrzésüket annyira folyamatossá és szorossá tenni, hogy azok jelentős része államkapitalista vállalatokká változzon át. Fel kell karolni a kisipart és a háziiparosok egyéni kezdeményezéseit. Ebből a szempontból nagy fontossága van a kisiparosok szövetkezetbe tömörítésének, ami megkönnyíti a kisiparnak a tervgazdálkodásba való bekapcsolódását. A *kereskedelem* terén: a döntő fontosságú élelmiszerek, közszükségleti cikkek és nyersanyagok forgalmát államilag kell irányítani. Még 1948 folyamán törekedni kell a külkereskedelem állami monopóliumának és a belkereskedelemben a nagykereskedelem államosításának megvalósítására. Ezt folyamatosan kell megközelíteni, de ha a kül- és belpolitikai helyzet megengedi vagy megköveteli, egyszeri rendszabállyal kell végrehajtani. A kiskereskedők árubeszerzését a kiskereskedők beszerző szövetkezetei útján kell lehetőleg lebonyolítani, ami feltételezi a szövetkezetek fejlesztését és támogatását. A *mezőgazdaság* terén: „A kulákok ellen nem időszerű általános jellegű intézkedések alkalmazása, amelyek földtulajdonukat érintenék, vagy az árutermelést számukra érdektelenné tennék. Az ilyen intézkedések megrázkódtatnák mezőgazdasági árutermelésünket és a középparasztság egy részét a kulákság oldalára állítanák." Szükség van azonban a kulákréteg gazdagodásának és a falu többi rétegére gyakorolt befolyásának korlátozására: a feketézés szigorú megbüntetése, a földadó progresszívvá tétele, a kulákoknak nyújtandó hitel magas kamatlábhoz kötése stb. útján. Másfelől adó- és hitelkedvezményekkel meg kell védeni az elszegényedéstől az újgazdák erre rászoruló részét, valamint általában a szegényparasztokat, fejleszteni kell az állami gazdaságokat,

hogy ezek a parasztságot nevelő mintagazdaságokká váljanak. A *szövetkezeti mozgalom* terén: központi feladat a még fennálló kapitalista befolyás kiszorítása a szövetkezetekből. A mozgalmat ki kell terjeszteni nemcsak az újbirtokosokra és a szegényparaszti rétegre, hanem a középparasztságra is. Egyúttal olyan formákat kell létrehozni, amelyek alkalmasak arra, hogy a parasztság egyéni érdekeit és tulajdonát összeegyeztessék a szövetkezeti termelés fejlesztésével. „A beszerzési és értékesítési tevékenységet, amely a legközelebbi időben még a falusi szövetkezeti mozgalom középpontjában fog állni, egyre inkább össze kell kapcsolni a termelés megszervezésével, úgy, hogy a mezőgazdasági eszközök és gépek közös használata, valamint a parasztok magántulajdonát képező földek közös megművelése fokozatosan tért hódítson." Végül az irányelvek felsorolják a tervgazdálkodás megszilárdítása, káderek képzése terén megvalósítandó feladatokat és hangsúlyozzák, hogy a szomszédos, tervgazdálkodást folytató országokkal meg kell erősíteni az együttműködést, olyan megállapodásokat kell kötni velük, amelyek „a minél gazdaságosabb termelés érdekében munkamegosztást létesítenek az országok különböző termelési ágai között, és biztosítják a technikai és tudományos kutatások együttes erővel való folytatását".

A szövetkezeti irányelvek a gazdaságpolitikai irányelvek szellemében részletezik a mezőgazdaság szocialista átszervezésének feladatait. Egyfelől leszögezik, hogy „Magyarországon a mezőgazdaság szocialista fejlődése a termelőszövetkezeteken keresztül visz", hogy a burzsoázia elleni harcban „a szövetkezet a munkásosztály fegyvere", a termelőszövetkezet teszi lehetővé a burzsoázia visszaszorítását és teljes elszigetelését a falun, továbbá a mezőgazdaság technikai bázisának kiszélesítését, a mezőgazdasági termelőerők fejlődésének meggyorsítását, a bővített újratermelést, a tervgazdaság szempontjainak fokozott érvényesítését. Ugyanakkor hangsúlyozzák, hogy itt egy hosszú folyamatról van szó, s az átalakítást körültekintő munkával, fokozatosan kell végrehajtani. „Az átmenet az egyéni gazdálkodásról a szövetkezeti gazdálkodásra – szólnak az irányelvek – lassú folyamat, mely a parasztság önkéntes elhatározását, továbbá türelmes át-

nevelését követeli meg." Az irányelvek döntő szempontként hangsúlyozzák, hogy „ne csak a parasztság legelőrehaladottabb rétegei kövessenek bennünket, hanem karöltve együtt tudjunk haladni a dolgozó parasztság egész tömegével a szocializmus felé". Ebből kiindulva szögezi le: „Népi demokráciánk szövetkezeti rendszerének kiépítésénél, a földművesszövetkezetnek általános falusi szövetkezetté való fejlesztésére kell helyezni a hangsúlyt. Az általános falusi szövetkezeten belül viszont arra kell venni az irányt, hogy az értékesítési és elosztási tevékenység hathatós támogatása mellett minden módon előmozdítsuk a termelés szövetkezeti megszervezését." Az irányelvek külön foglalkoznak az állam szerepével a szövetkezeti mozgalom fejlesztésében. Az állami támogatás legsürgősebb és legfontosabb feladatának tekinti: 1. állami mezőgazdasági gépüzemek hálózatának kiépítését; 2. állami termelési szerződéses rendszer kimunkálását és egyre szélesebb körben való alkalmazását; 3. állami támogatással megfelelő szövetkezeti káderek kinevelését.

Mindkét dokumentum a III. kongresszus határozataihoz képest új feladatokat jelöl meg, olyan feladatokat, amelyek már a meglevő szocialista viszonyok kiteljesedését, a szocialista építést szolgálják. A dokumentumok azt célozzák, hogy az eddigiekhez képest gyorsabb ütemben, még tervszerűbben szélesítsék a szocialista szektort, tényleges lépéseket tegyenek a mezőgazdaság szocialista átszervezése felé is. A gazdaságpolitikai irányelvek ugyanakkor feladatul tűzik a kisipar kezdeményezésének támogatását, óvnak minden olyan rendszabálytól, amely a kulákgazdaságok árutermelését korlátozná. A mezőgazdaság szocialista átszervezése terén különösen, de más területeken is mértéktartó, a fokozatosság elvét érvényesíti. A dokumentumok a konkrét teendőket, feladatokat tehát a III. kongresszuson lefektetett fő irányvonal szellemében határozták meg, figyelembe vették a hazai adottságokat, a realitásokat. A dokumentumok tükrözik a hatalmi viszonyokban bekövetkezett fordulatot, a helyzet változását, de korántsem jelentenek fordulatot, valamiféle változást, eltérést a korábbi irányvonaltól, hanem továbbfejlesztik azt az új követelményeknek megfelelően.

Ebben az összefüggésben nem tekinthető fordulatnak a száz

munkásnál többet foglalkoztató vállalatok államosítása sem, bár kétségtelen, hogy ezt a lépést a gazdaságpolitikai irányelvek nem tartalmazták, s az a korábbi gazdaságpolitika módosítását jelentette. Erre az utóbbira világít rá Gerő Ernő beterjesztése is, amelyben leszögezi: „A belpolitikai és a nemzetközi helyzet lehetővé teszi, hogy az államosítás terén az iparban és részben a kereskedelemben, *eredeti elgondolásainktól eltérően* (Az én kiemelésem. — *Sz. B.*) újabb komoly lépést tegyünk előre. Mint ismeretes, az eredeti elgondolás az volt, hogy az államosításokat általában a »száraz« úton fogjuk végrehajtani. Akkor azonban nem számoltunk a belpolitikai helyzet ilyen gyors fejlődésével és a csehszlovák stb. eseményeket sem kalkuláltuk be terveinkbe. Szerintem hiba lenne ragaszkodni az eredeti elgondoláshoz és nem kihasználni a kínálkozó kedvező helyzetet."[31]

Világos tehát, hogy itt a korábbi elképzelésektől, az államkapitalista „száraz" út politikájától eltérő, annál gyorsabb és radikálisabb megoldásról van szó. Ez azonban a helyzetből következő és a gyakorlat által is igazolt lépés volt s tulajdonképpen nem a korábbi politikával merőben ellentétes intézkedés. A dolog lényegét tekintve a „száraz" út és a radikális államosítás a legközvetlenebb összefüggésben állt egymással, az előbbi előkészítette az utóbbit, a radikális államosítás betetőzte a felszámolásba átnövő tőkekorlátozás politikáját.[32] Egyébként az irányelvek is számoltak a radikális államosítások lehetőségével, bár akkor ezt nem tűzték ki közvetlen feladatként. „*Addig is* — szögezik le az irányelvek —, *amíg sor kerül az eddig még nem államosított magánkapitalista vállalatok államosítására*, az állami ellenőrzést annyira folyamatossá, közvetlenné és szorossá kell tenni, hogy ezek jelentékeny részét lényegileg államkapitalista vállalatokká változtassuk át."[33] Másfelől figyelembe kell venni azt is, hogy a párt már 1945-től kezdve egymással szoros összefüggésben alkalmazta a közvetett, államkapitalista utat és az államosítást, a tőke köz-

[31] Gerő Ernő előterjesztése a Politikai Bizottság számára. 1948. március 3. Idézi *Berend T. Iván:* Újjáépítés és a nagytőke elleni harc Magyarországon. 1945—1948. 373. old.

[32] Lásd ugyanott, 372—374. old.

[33] PI Archívum. 274. f. 3/131.

vetlen kisajátítását (szénbányák, legnagyobb üzemek, nagybankok államosítása).

Lényegében a fent ismertetett két dokumentum volt az alapja a Magyar Dolgozók Pártja programnyilatkozatának, illetve a nyilatkozat gazdaságpolitikai célkitűzéseinek. A nyilatkozat többi részét is a fenti dokumentumokra jellemző mértéktartó elemzés, a feladatok reális kitűzése hatotta át. Ilyen szellemben ülésezett még 1948 júliusában a Magyar Dolgozók Pártja országos szövetkezeti konferenciája is. Vagyis 1948 nyaráig a párt vezetősége a korábban kijelölt helyes úton haladt, továbbfejlesztve, az új viszonyoknak és követelményeknek megfelelően gazdagítva korábbi irányvonalát.

Mindez összefüggött azzal, hogy a párt vezetősége előrehaladt a népi demokrácia és a szocializmus egymáshoz való viszonyának tisztázása, a megtett út elméleti általánosítása terén is.

Az előrehaladásban, a népi demokráciával kapcsolatos elméleti kérdések tisztázásában az október 9-én kiküldött gazdaságpolitikai bizottságnak volt nagy szerepe. Az elméleti kérdések ekkor elsősorban a gazdaságpolitikai irányelvek kidolgozása, a tervezet vitája során merültek fel.

A vitatott kérdések körét, főként azonban a nézetek fejlődését jól szemlélteti a november 27-én benyújtott tervezet[34] és a viták után átdolgozott, 1948 februárjában jóváhagyott dokumentum összehasonlítása. A különbségek nem a feladatok meghatározásában, hanem az elért eredmények, a megtett út, a nemzetgazdaság jellegének megítélésében mutatkoznak. Míg a tervezet első pontja csupán azt szögezi le, hogy „A felszabadulás óta a magyar demokrácia... gazdasági téren igen jelentős eredményeket ért el", addig az irányelvek már érzékeltetik a bekövetkezett minőségi változásokat: „Az ország felszabadulása óta — olvashatjuk az irányelvekben — a magyar *nemzetgazdaság szerkezetében lényegbevágó változások történtek*, melyek — a bekövetkezett politikai változásokkal egyetemben — *megváltoztatták a magyar nemzetgazdaság jellegét.*"[35] Figyelmet érdemel az álla-

[34] Lásd PI Archívum. 274. f. 1/2—118.

[35] A kiemeléseket az összehasonlítás során mindenütt én eszközöltem. — *Sz. B.*

mosításoknak és a termelés állami irányításának az értékelése is. A tervezet csupán annyit állapít meg, hogy az államosításokkal megvetettük „nemzetgazdaságunk állami szektorának szilárd alapját" és megtettük „az első lépéseket nemzetgazdaságunk állami megszervezésére és irányítására". Az irányelvekben ugyanerről a kérdésről a következő áll: az államosításokkal megteremtettük „nemzetgazdaságunk állami és általában társadalmi, *lényegileg szocialista* szektorának szilárd alapjait" és „*komoly lépéseket* tettünk nemzetgazdaságunk állami irányítása és fejlesztése útján". Az elért eredményeket, a nemzetgazdaság jellegét értékelve a tervezet a következőket tartalmazza: „Ezek a jelentős sikerek azonban önmagukban nem döntötték el azt az alapvető kérdést, hogy a magyar nemzetgazdaság milyen úton fog tovább fejlődni: a kapitalista rendszer újjáépítése, vagy a népi demokrácia gazdasági bázisának kiépítése, tehát a szocializmus felé való haladás útján. Ebből a szempontból a felszabadulás utáni magyar gazdaságpolitika *még nem ért el döntő eredményeket*." Leszögezi, hogy a kapitalista szektornak „még igen nagy, több szempontból döntő súlya van". „Gazdasági rendszerünk – olvashatjuk a továbbiakban – éppen a magántőke által játszott szerepénél fogva *még távol van a szocializmustól és a népi demokrácia gazdasági követelményeinek sem felel meg.* Másrészt, noha nemzetgazdaságunkban a magántőke még ily nagy helyet foglal el, *mégsem lehet kapitalista jellegűnek tekinteni*, minthogy a demokratikus államhatalom már jelentős mértékben a dolgozók érdekei szerint irányítja és szabályozza a gazdasági életet és a termelési eszközök jelentős része is a demokratikus állam kezében van." A végső konklúzió pedig így hangzik: „*Gazdasági életünk tehát a kapitalista termelési módtól a népi demokráciák jugoszláv vagy lengyel típusú gazdasági rendjéhez való átmenet jegyében áll* és fejlődése folyamán lassan ugyan, de egyre inkább közeledik ehhez a rendszerhez, amelyben a föld kivételével a termelőeszközök döntő része a demokratikus állam és a szövetkezetek tulajdonát képezi." Mindez az irányelvekből kimaradt, e megállapítások helyett a következőket olvashatjuk: Nemzetgazdaságunk társadalomgazdasági képződményei közül „*súlyban és jelentőségében a legfontosabb a szocialista szektor*, mely már rányomja a bélye-

gét az egész magyar nemzetgazdaságra. Ez azt jelenti, hogy *a magyar nemzetgazdaság letért a kapitalizmus útjáról* és folytonos, szakadatlan harcban a még igen jelentékeny kapitalista szektorral, fokozatosan a szocialista termelési viszonyok megvalósítása felé fejlődik." Itt csupán egy „megszorítással" találkozunk — s ez Gomulkának a varsói értekezleten elmondott beszédében is megtalálható[36] —, mégpedig, hogy nemzetgazdaságunk szocialista szektora *„nem következetesen szocialista,* mert még államhatalmunk sem az, és mert úgy az államhatalomra és az állami gépezetre, mint az állami, közületi és szövetkezeti üzemekre jelentékeny befolyást gyakorol a nagytőkések osztálya".

A fent idézett sorokból kiderül, hogy a két dokumentumban jelentős eltérés, különbség van a nemzetgazdaság jellegének, a felszabadulás óta elért eredményeknek a megítélésében. Ezek a különbségek elsősorban a kapitalista, illetve szocialista szektor súlyának és szerepének értékelésében, valamint — s ez különösen fontos — a népi demokrácia és a szocializmus egymáshoz való viszonyának értelmezésében mutatkozik meg. Míg a tervezet különbséget tesz a népi demokrácia és a szocializmus között, az előbbit a szocializmus közbeeső szakaszaként fogja fel, addig az irányelv már egyértelműen arról beszél (az idézett megszorítás ellenére is), hogy a magyar nemzetgazdaság letért a kapitalizmus útjáról; a népi demokrácia és a szocializmus megkülönböztetése, szembeállítása pedig elmarad. Igen lényeges előrelépés volt ez: olyan ellentmondást oldott fel, amely addig megnehezítette a társadalmi folyamatok minden részletének helyes felismerését, az eredmények reális értékelését, a perspektíva világos megrajzolását.

[36] Gomulka többek között az alábbiakat mondotta: „Pártunk Központi Bizottságának teljes ülése úgy határozta meg állami szektorunkat, különösen pedig iparunkat, mint amely jelentős szocialista elemeket tartalmaz ugyan, de még nem következetesen szocialista. Úgy véljük, hogy állami gazdaságunk nem tőkés, hanem népi demokratikus állami gazdaság, ezért nem lehet államkapitalizmusnak tartani. Nem szabad azonban következetesen szocialista gazdaságnak sem tartani, minthogy az állami gazdaság kereteiben elért árutöbbletnek csupán egy része marad az állam kezében és az állam csak ezt a részt osztja szét tervszerűen..." (A tartós békéért, a népi demokráciáért. 65. old.)

A bankállamosítás végrehajtásának hatása az iparra, az államosított szektor növekedése kétségkívül szerepet játszott e fejlődésben. Hisz az első tervezet és a végleges szöveg elkészítése között mintegy két és fél hónap telt el. Ezek a felismerések azonban már korábban érlelődtek, s már december közepe táján megfogalmazást nyertek.

A Politikai Bizottság 1947. december 18-án tárgyalta az irányelvek vitája során felmerült kérdéseket. Ezen az ülésen vetették el azokat a nézeteket, amelyek a népi demokráciát a kapitalizmus keretei közötti formációként, más szóval a polgári demokrácia válfajaként fogták fel.

Ilyen nézeteket képviselt még ekkor is Nagy Imre. A tervezetről készített feljegyzésében helyesen hívja fel a figyelmet a tervezetnek azokra — az előbb általunk is idézett — részeire, amelyek nem egy ellentmondást tartalmaznak: egyfelől azt hangsúlyozzák, hogy nemzetgazdaságunk távol van a szocializmustól és a népi demokrácia követelményeitől, másfelől pedig leszögezik, hogy mindezek ellenére sem kapitalista jellegű. Nagy Imre hosszasan és több szempontból helyesen fejtegette, hogy e megállapítás milyen elméleti hibákat takar, ugyanakkor azonban a tervezetben fellelhető ellentmondást úgy véli megoldani, hogy megállapítja: Magyarországon még kapitalizmus van, a kapitalista szektor van túlsúlyban, az államosítások jellegén lényegében mit sem változtat az, hogy a munkásosztály a hatalom részese, sőt vezető ereje. Erről a következőket írja: „Vajon változtat-e, és ha igen, mennyiben változtat az államosítás jellegén és az államosításon keresztül a kapitalizmus jellegén az a körülmény, hogy az államosítást nem nagytőkés államhatalom, hanem a munkásosztály részvételével vagy vezetésével egy demokratikus államhatalom valósítja meg? Igen, változtat, mégpedig annyiban, hogy *demokratikussá* teszi az államosítást, azaz annak előnyeit nem a nagytőkés, hanem a demokratikus állam számára biztosítja, *anélkül azonban, hogy a kapitalista gazdasági rendszert, vagy a termelési mód kapitalista jellegét alapjában megszüntetné.*" (Az én kiemelésem. — *Sz. B.*) Majd leszögezi: hibás, antimarxista nézet az, amely a népi demokráciát „mint különálló társadalom-

gazdasági formációt a kapitalizmuson kívüleső, azon túl létező gazdasági rendnek tartja".[37]

Nagy Imre tehát nem valamiféle „új antimarxista, jobboldali nézeteket" hirdetett itt meg – mint ezt korábban többen állították –, hanem megrekedt bizonyos korábbi nézeteknél, amelyeket nem csak ő – bár a legszélsőségesebb formában kétségkívül ő – képviselt (többek között a párt III. kongresszusán). E felfogáson azonban túllépett az élet, s nemzetközileg is tarthatatlanná vált. Nemcsak a lengyelországi tanácskozásokon tett megállapításokra gondolunk, hanem arra is, hogy ekkor – nyilvánvalóan e tanácskozásokkal, az ott elhangzott értékelésekkel összefüggésben – a Szovjetunióban is nyilvánosan bírálták Varga Jenő bizonyos korábbi megállapításait, olyanokat, amelyeken a magyar párt népi demokráciára vonatkozó meghatározásai nagyrészt nyugodtak.[38]

A Politikai Bizottság tehát, amikor elvetette Nagy Imre nézetét, egyben revideálta a népi demokráciáról lényegében a párt egész vezetése által korábban vallott felfogást. Egyben megbízta Gerő Ernőt, hogy az e kérdésekben elfoglalt új álláspontot a nemzetgazdaság átalakulásáról tartandó előadásában hozza nyilvánosságra.[39]

A lengyelországi tanácskozások után lefolyt viták eredményeként lehetővé vált, hogy a párt összegezze az 1947 tavasza óta bekövetkezett változásokat, tudatosítsa, hogy társadalmunk fej-

[37] PI Archívum. 274. f. 1/2–121. – Nagy Imre észrevételei a gazdaságpolitikai irányelvekhez. 1947. december 10.

[38] 1947 szeptemberében közli a „Bolsevik" azt a vitát, amelyet *Varga Jenő* „A tőkés gazdaság a második világháború" után című munkájáról tartottak. A cikk kiemeli: éles kritika tárgyát képezte a szerzőnek az a megállapítása, hogy az államosított üzemek Jugoszláviában, Bulgáriában, Lengyelországban – államkapitalista vállalatok. Bírálták azt a felfogást, hogy a népi demokráciák létrejötte csak a politikai változás szférájába tartozik. (Bolsevik, 1947. 17. sz.) – Megemlítjük, hogy egyébként Varga maga is túllépett e felfogáson 1947 elején az új demokráciáról írt, általunk is idézett cikkében. Nem véletlen, hogy Varga a bírálatból egyedül csak azt fogadta el, ami a népi demokrácia jellegére vonatkozó, korábbi (1945-ös) meghatározást illette. (Lásd Pravda, 1948. január 26.) Egyéb észrevételeket csak később, és mint írja, kényszerűségből fogadott el. (Lásd *Varga Jenő:* Tanulmányok a kapitalizmus politikai gazdaságtanának problémáiról. Kossuth Könyvkiadó 1965. 40. old.)

[39] Lásd PI Archívum. 274. f. 3/124.

lődésének új szakaszába lépett. Ezt Gerő Ernő 1947. december 19-i előadásában a következő szavakkal fogalmazta meg: „Jelenleg Magyarországon az államhatalom a népé, a dolgozóké, a munkásoké, a parasztoké, a haladó értelmiségé, akik szövetségben vannak egymással. És ma ez sokkal inkább így van, mint mondjuk egy évvel ezelőtt. Egy évvel ezelőtt még csak arról beszélhettünk, hogy nem polgári demokrácia, hanem népi demokrácia útjára kell vinnünk az országot. Ma határozottan állíthatjuk, hogy hazánk nem kapitalista úton halad többé, mert átlépte a rubikont a polgári és a népi demokrácia között." Majd leszögezi: az államosított vállalatok már nem kapitalista, „hanem egy új, nem kapitalista, lényegében szocialista, bár még nem következetesen szocialista, gazdasági rendszer alapját adták".[40]

Ezeknek a gondolatoknak a jegyében ült össze az MKP III. funkcionárius értekezlete is 1948. január 10-én. Az értekezlet egyik fő feladata volt tudatosítani a párttagságban és a dolgozó tömegekben a fordulatot, azt, hogy országunk a népi demokrácia és a szocializmus építésének útjára lépett. Megnyitó beszédében Kádár János leszögezte: „Hazánk és népünk belső politikai és gazdasági viszonyaiban lényeges változás állt be. A fejlődés új, magasabb lépcsőfokára értünk, felzárkóztunk az előttünk haladókhoz, demokratikus szomszédainkhoz: szilárdan *a népi demokrácia útjára léptünk, a szocializmus építésének útjára.*"[41] (Az én kiemelésem. — *Sz. B.*) E gondolatnak ad nyomatékot Rákosi Mátyás zárszavában is: „Remélem — mondotta Rákosi —, hogy ennek a konferenciának a célját, azt a tudatot, hogy *a népi demokráciával egyben a szocializmust is építjük*, az elvtársak magukévá tették, elterjesztik a pártban és a fejlődés új erőforrását nyitják meg."[42]

Mindez nemcsak hangsúlyeltolódást bizonyít, hanem lényeges új felismerést is. Míg korábban (a III. kongresszuson és utána is)

[40] *Gerő Ernő:* Harcban a szocialista népgazdaságért. Válogatott beszédek és cikkek. 1944—1948. Szikra 1950. 231. és 236. old.

[41] PI Archívum. 274. f. 1/22. — A Magyar Kommunista Párt III. funkcionárius értekezletének jegyzőkönyve. 3. old.

[42] A Magyar Kommunista Párt III. funkcionárius értekezletének jegyzőkönyve. 152. old.; lásd még: Szabad Nép, 1948. január 13.

a népi demokráciát a szocializmusért vívott harc közbeeső szakaszának, vagy a szocialista építéshez vezető útnak fogták fel, s azt hangsúlyozták, hogy a népi demokrácia nem szocializmus, nem jelenti a szocializmus építését, addig most a népi demokrácia és a szocializmus fogalma egybeolvadt, s éppen azt emelték ki, hogy a népi demokrácia útja egyben a szocializmus építésének az útja. Ennek felelt meg a konferencia fő jelszava is: „Tiéd az ország, magadnak építed!", amely a bekövetkezett fordulatot, azt, hogy a hatalomban és a nemzetgazdaságban, pontosabban az iparban túlsúlyra jutottak a szocialista elemek — tömören és jól kifejezte. Ugyanakkor a népi demokrácia és a proletárdiktatúra egymáshoz való viszonya továbbra is homályban maradt. Mi több, ismételten kifejtették azt a nézetet, hogy proletárdiktatúra nélkül lehet eljutni a szocializmusig, hogy a proletárdiktatúra, illetve a szocializmus győzelme a Szovjetunióban elkerülhetővé teszi a proletárdiktatúrát a népi demokráciákban.

1948 áprilisában, egy pártiskolai előadása során Gerő Ernő arra a kérdésre válaszolva, hogy mi a különbség a népi demokrácia és a proletárdiktatúra között, a következőket mondotta: „A proletárdiktatúrában a hatalom birtokosa a munkásosztály, amely szövetségben van ugyan a kizsákmányolást nem folytató, dolgozó parasztsággal, de vele a hatalmat meg nem osztja, hanem azt egymaga gyakorolja, az egész nép érdekében. A népi demokráciában viszont, mint látjuk, a munkásosztály ugyancsak szövetségben van a parasztsággal, de a hatalmat nem egymaga gyakorolja, hanem ezt megosztja szövetségesével, a dolgozó parasztsággal és részben a haladó értelmiséggel. Ugyanakkor azonban a munkásosztály biztosítja a maga döntő, vezető szerepét az osztályszövetségben." Majd kifejti, hogy a kormány jellege mind a proletárdiktatúrában, mind a népi demokráciában: munkás-paraszt kormány. Az állam jellege azonban már különböző: a proletárdiktatúrában — munkásállam; a népi demokráciában — munkás-paraszt állam. Ezután leszögezi: mindez nem jelenti azt, hogy megdőlt volna Sztálinnak az a tétele, miszerint a leninizmus lényege a proletárdiktatúráról szóló tanítás. Mégpedig azért nem, mert „a Szovjetunió nélkül, a Szovjetunióban megvalósított proletárdiktatúra nélkül nem jöhettek volna létre a népi demok-

ráciák"[43]. Más szóval: a proletárdiktatúra, a szocializmus győzelme a Szovjetunióban lehetővé teszi, hogy mi proletárdiktatúra nélkül haladjunk a szocializmus útján.[44]

Gerő Ernő előadása tehát igazolja azt a korábbi megállapításunkat, hogy a proletárdiktatúrát az új viszonyok között változatlanul elkerülhetőnek tartották. Azonban nemcsak ezt igazolja, hanem rávilágít arra is, hogy a népi demokrácia lényegét, pontosabban a proletárdiktatúrától való alapvető eltérését abban látták, hogy a munkásosztály megosztja a hatalmat szövetségeseivel. Felmerül a kérdés: mi volt ennek ekkor a jelentősége?

Megítélésünk szerint hiba lenne e fejtegetés jelentőségét eltúlozni. A fejtegetés ugyan elméleti igényű volt, de ténylegesen nem vitte előre a kérdés megoldását, nem teremtett alapot új megközelítések, új megoldások számára. A különbségek hangsúlyozása, a proletárdiktatúra tagadása itt elhomályosítja azt a nagyon értékes tapasztalatot, hogy a munkásosztály milyen sajátos úton került hatalomra, s a népi demokratikus út milyen sajátos vonásokat kölcsönöz a proletárdiktatúrának. Bár Gerő Ernő állást foglalt amellett, hogy az új viszonyok között új hatalmi formák alakultak ki, amelyek keretében előre lehet haladni a szocializmushoz,[45] meghatározása magában rejti annak a lehetőségét, illetve veszélyét, hogy a „proletárdiktatúrát", azaz a szovjethatalmat fejlettebb formának tekintik, amelynek bevezetésére meghatározott helyzetben sor kerülhet, ez pedig a népi demokratikus formák felszámolásához vezethet. Tükrözi, hogy — bár helyes úton jártak, jelentősen előrehaladtak a felszabadulás óta megtett út tapasztalatainak általánosítása terén — a forradalom fejlődéséből, az új viszonyokból még nem vontak le

[43] PI Archívum. 274. f. 1/11—59

[44] Érdemes megemlíteni, hogy nagyjából egyidőben adott helyt hasonló fejtegetésnek a „Bolsevik" is. A vonatkozó részt a III. fejezetben idéztük. (Lásd 155. jegyzetet.)

[45] Gerő Ernő végső következtetése ugyanis az, hogy a népi demokrácia és a Szovjetunió esetében két különböző útról van szó, hogy ez a két út — mint írja —, „lényegileg ugyanazon cél felé vezet: a szocializmushoz, a kommunizmushoz..." Így mindkét hatalom olyan hatalom, amely a munkásosztály vezetése alatt áll és a szocializmusba való átmenetet biztosítja. (PI Archívum. 274. f. 1/11—59.)

minden következtetést, ezek összes konzekvenciáját nem vették számba.

Az elméleti munka fogyatékosságaira a Politikai Bizottság is felfigyelt és tisztában volt az ebből eredő veszélyekkel. Azon az ülésen, amelyen a gazdasági irányelveket elfogadták, 1948. február 12-én, foglalkoztak az elméleti munka kérdésével is. Jóváhagyták azt a felterjesztést, amely e napirendhez készült és többek között leszögezi: „Pártunkban az elméleti munka terén komoly hiányosságok és mulasztások mutatkoznak. Maga a Politikai Bizottság nem dolgozta fel marxista–leninista szemszögből a magyar demokrácia fejlődésének elméleti problémáit és a népi demokrácia kérdéseit. Ennek következtében a párt soraiban, sőt magában a Politikai Bizottságban is helytelen nézetek jutottak kifejezésre a népi demokrácia jelentőségéről és Magyarország gazdasági szervezetében végbement minőségi változások lényegéről. Az elméleti munka terén mutatkozó mulasztások és hiányosságok azzal a veszéllyel fenyegetik pártunkat, hogy további tevékenységében, éppen az elméleti problémák feldolgozásának a hiányában, komoly politikai hibákat követhet el."[46]

Az elméleti munka elmaradása, különösen az, hogy a népi demokrácia és a proletárdiktatúra egymáshoz való viszonyát megnyugtatóan tisztázni nem tudták, elsősorban az új viszonyoknak megfelelő politikai struktúra kialakításában okozott nehézséget. Bár ez a munka is előrehaladt, hozott is eredményeket, a hibás tendenciák itt már jelentkeznek.

1947 végén – 1948 elején egymást követték a pártmunka módszereivel, a pártszervezéssel, a tömegszervezetekkel kapcsolatos határozatok, amelyek már a szocialista építés feladataival összhangban igyekeznek a további munka számára irányelveket adni. 1947. november 13-án született döntés az egységes nő-, ifjúsági és sportmozgalom kialakításáról, november 20-án határozták el a tagkönyvcserét, amelynek célja a párt szervezeti és ideológiai egységének megszilárdítása volt. Ezt követte november 27-én a Politikai Bizottság határozata a szakszervezeti munkáról, amely többek között leszögezte, hibás az a módszer, hogy

[46] PI Archívum. 274. f. 3–131.

a párt közvetlenül beavatkozik a szakszervezeti életbe, és feladatul állítja a szakszervezetekben dolgozó kommunisták elé a szakszervezeti demokrácia szélesítését. A december 4-én hozott határozat foglalkozik a Központi Vezetőség munkájával, és intézkedéseket vesz tervbe a vezető szervek munkájának megjavítására (tervszerűség növelése, határozatok végrehajtásának rendszeres ellenőrzése stb.). 1948. február 19-én a Politikai Bizottság újra foglalkozik az ifjúsági és a nőmozgalom feladataival, március 9-én pedig a párt aktivistáinak szervezett összefogására, elméleti színvonaluk fejlesztésére hozott határozatot.[47] Párhuzamosan folyt a két munkáspárt egyesülésének előkészítése, az egyesült párt programjának, szervezeti szabályzatának kidolgozása.

Bár ez a munka már mind az új Függetlenségi Front megteremtésének keretében folyt, mégis — különösen az egyesülés előkészítése miatt, háttérbe szorult a Függetlenségi Fronttal kapcsolatos kérdések tisztázása. Annak ellenére, hogy elhatározták a Függetlenségi Front alapelveinek kidolgozását és megvitatását, erre nem került sor. Csupán egyes referátumokban, budapesti titkári, megyei titkári értekezleteken merült fel a Függetlenségi Front átszervezésének kérdése, s így ebből következtethetünk bizonyos korabeli elképzelésekre.

1948. március 3-án a nagy-budapesti titkári értekezleten Rákosi Mátyás beszélt a népfronttal kapcsolatos elképzelésekről. Többek között ezeket mondotta: Ősszel létrehozzuk a népfrontot. Ennek a lényege, hogy Kommunista Párton kívül a többi pártnak csak fővárosi szervezete lesz, a falvakban, vidéken „...szervezetei, komoly erőteljesebb szervezetei csak a Kommunista Pártnak lesznek". Hozzátette még: vigyázni kell arra, hogy a falu használható emberei benn legyenek a Kommunista Pártban.[48] 1948 április elején, feltehetően a megyei titkárok értekezletén, Kovács István is kitért a népfront kérdésére. „A népfrontapparátus — mondotta — egy igen komoly, nagy apparátus lesz. Amikor a népfront létrejön, lényegében véve az agitációs munka, a nép demokratikus szellemben való nevelése, a gazdasági fel-

[47] Lásd ugyanott, 3 – 119 – 122., 132., 136.
[48] Lásd PI Archívum. 720. f. VII – 66.

adatok megoldása, a községpolitika és egy egész csomó munka átmegy a népfrontba és a kommunista funkcionáriusok egy része is beépül a népfrontba... Úgy kell megszervezni a népfrontot, hogy egy bizonyos idő után a mi pártunk kivételével a többi pártokat a népfront felszívja, egy párt maradjon a népfront mellett, az egyesült párt, amely irányítója és vezetője a népfrontnak."[49] Mindez összefüggött azzal a törekvéssel, mondhatni kampánnyal 1948 tavaszán, hogy minél több középparasztot vegyenek fel a pártba, és akit lehet, vezető helyre állítsanak.[50]

Mit mutatnak a fent idézettek? Azt mutatják, hogy már ekkor felmerült – feltehetően, de részben az elhangzottakból következően is, a jugoszláv tapasztalatok alapján –, hogy az új népfront egypártrendszeren alapuljon. Az is kiviláglik, hogy a népfrontnak nagy szerepet szántak, nagy apparátussal, széles feladatkörrel. Mindez azonban ekkor még nem volt előtérben álló kérdés, s nem is volt eldöntve. Bizonyos adatok pedig arra mutatnak, hogy ezt a felfogást általánosan nem fogadták el, a kérdés körül viták is folytak. Így például egy vita során Révai óvta a vezetőséget attól, hogy centrális kérdésként kezelje a párt taglétszámának emelését, a párt közvetlen befolyásának erősítését. Rámutatott, hogy a pártot lehet ugyan erősíteni, de ez még nem feltétlenül jelenti tömegbefolyásának növelését. Figyelmeztetett, hogy a sikerek ne homályosítsák el e kérdésben a tisztánlátást.[51]

1948 nyarán azonban olyan események következtek be, amelyek még jobban elhomályosították a tisztánlátást, megnehezítették a nyitott kérdések alkotószellemű megoldását, még inkább a hibás döntések, tételek felülvizsgálatát.

1948 június végén jelent meg a Tájékoztató Iroda határozata a Jugoszláviai Kommunista Pártja helyzetéről.[52] A határozat – bár a jugoszláv és a szovjet párt között nagyrészt 1948 elején felmerült nézeteltérések közvetlen következménye volt, s olyan

[49] PI Archívum. 274. f. – Szervezési Osztály.
[50] Lásd ugyanott.
[51] Lásd PI Archívum. 274. f. 3–134.
[52] Lásd A Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodájának határozatai. Szikra. 1950.

konkrét kérdésekre terjedt ki, mint a falusi politika, a pártszervezés és a pártmunka kérdései, a szovjet szakértőkhöz való viszony Jugoszláviában — végső soron igen mélyen gyökeredzett: a szocializmusban a második világháború után felmerült új és megoldatlan problémáknak volt az eredménye. Olyan problémáké, amelyek a szocializmus útjára lépett országok egymáshoz való viszonyával, a szocialista építés szovjetunióbeli tapasztalatainak értelmezésével, és az újonnan szocialista útra tért országok gyakorlati munkájának értékelésével függtek össze. Mivel azonban ezeknek a kérdéseknek elvszerű megvitatására, tisztázására nem került sor, a határozat viszont a szocialista építés során Jugoszláviában tapasztalható bizonyos vélt vagy ténylegesen meglevő negatív jelenségekből, nehézségekből olyan messzemenő következtetésekre jutott, hogy Jugoszlávia Kommunista Pártja vezetői szovjetellenes, pártellenes, nacionalista vonalra tértek át, a szocialista fronttól való elszakadás útjára léptek — olyan helyzet állt elő, amely megnehezítette az egyes országok sajátosságainak megfelelő politika kidolgozását, a szovjet tapasztalatok mechanikus másolására ösztönzött. Hisz egy olyan ország pártjának megbélyegzésére került sor, amely az újonnan szocialista útra tért országok közül a legmesszebbre jutott, s amely kétségkívül igen eredeti úton, sajátos formában haladt előre a szocializmushoz.

A Tájékoztató Iroda határozatát rövidesen követte a Lengyel Munkáspárt Központi Bizottságának határozata a párt vezetőségében mutatkozó jobboldali és nacionalista elhajlásról, amely fellép a szocializmushoz vezető „lengyel út" korábbi koncepciója ellen.

Mindkét határozat egyik központi kérdése, hogy a megbírált személyek nem tették magukévá vagy egyszerűen nem értik azt az alapvető tételt, hogy a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet során az osztályharc szükségszerűen éleződik. Mindkét határozat kiemeli a falun végbemenő osztálytagozódást, amelynek meg nem értése a tőkés elemek megerősödéséhez vezet. A Lengyel Munkáspárt Központi Bizottságának határozata mint súlyos fogyatékosságot még kiemeli: 1. a népi demokráciák szocializmus felé való fejlődési ütemének elégtelen megértését; 2. a Szovjetunió szocialista építőmunkája tapasztalatainak és vezető

szerepének elégtelen és hiányos ismertetését a pártban; 3. a gondatlan és gyakran liberális viszonyt a meg nem felelő, sőt hibás teoretikus megfogalmazásokkal szemben.[53]

Bár ezek a megállapítások egy adott párt vezetőségével, illetve a vezetőség egy részével kapcsolatban hangzottak el, olyanok voltak, hogy nem maradtak hatás nélkül más pártokra sem. Ezt mutatja a magyar párt vezetőségének reagálása is. Rákosi Mátyás a jugoszláv párt ügyében hozott, majd a lengyel párt által elfogadott határozatokat ismertetve, éppen a fenti kérdésekre irányítja a figyelmet, s arra a következtetésre jut, hogy a magyar pártban is vannak hasonló hibák, fogyatékosságok.[54] A határozatok nyomán szinte rögtön türelmetlenség lépett fel a mezőgazdaság szocialista átszervezése kérdésében, valamint a Függetlenségi Front más pártjaival szemben.[55] Azt hangsúlyozták, hogy a szocialista építés problémái a Szovjetunióban és Magyarországon lényegében azonosak, teljesen a háttérbe szorul az új nemzetközi és a sajátos magyar viszonyok elemzésének követelménye. Leszögezték, hogy a szocializmus építésének nincs és nem is lehet „külön nemzeti, magyar útja", valamint, hogy az osztályharc a szocialista építés körülményei között kiéleződött.[56]

1948 nyarán így megkezdődött a korábban kidolgozott, alapjában helyes politikai irányvonal felülvizsgálata, a népi demokratikus fejlődés szülte szervezeti formák, módszerek felszámolása.

E folyamat hátterében a nemzetközi helyzet további éleződése, s ezzel összefüggésben az a törekvés állt, hogy egyesítsék a szocialista építés útjára tért országok erőfeszítését, meggyorsítsák a fejlődést ezekben az országokban. De a fordulatban — abban, hogy a szocialista építés meggyorsítására, az egység megszilárdítására való törekvés a népi demokratikus fejlődés szülte különb-

[53] Lásd Szabad Nép, 1948. szeptember 12. 4. old.

[54] PI Archívum. 276. f. 1/1 – 36., 1/2 – 164.; PI Archívum. 720. f. VII – 16.

[55] E kérdésre vonatkozóan lásd *Zsilák András*: A magyar társadalom osztályszerkezetének alakulása a szocializmus építésének kezdeti időszakában és a Magyar Dolgozók Pártja szövetségi politikájának főbb vonásai. (1949 – 1956.) A Kommunista Párt szövetségi politikája. 1936 – 1962. Kossuth Könyvkiadó. 1966. 176. és 201. old.

[56] Lásd PI Archívum. 276. f. 1/1 – 38.

ségek és sajátosságok felszámolására vezetett — nagy szerepet kapott (miként korábban a helyes politika hibás indoklásában, magyarázatában is) a proletárdiktatúra dogmatikus értelmezése. Ez azonban 1948 nyarán — kora őszén nem vált még nyilvánvalóvá, sőt megkísérelték e dogmatikus felfogás korrigálását, a proletárdiktatúra és a népi demokrácia útja között korábban feltételezett ellentmondás megoldását.

A Magyar Dolgozók Pártja oktatási konferenciája 1948 szeptemberében nagy figyelmet szentelt az államhatalom kérdésének. Révai József referátumában e kérdéssel kapcsolatban kifejtette, hogy államhatalmunk, abban a mértékben, ahogy sikerült belőle kiszorítani a tőkésosztályt, a dolgozó nép fegyverévé lett. Az államhatalom képes: 1. a gazdsági és politikai hatalmuktól megfosztott kizsákmányoló osztályok ellenállásának megtörésére; 2. a külső imperialista veszéllyel szembeni védekezésre; 3. a gazdasági, társadalmi, kulturális átalakulás megszervezésére a szocializmus alapjainak lerakása érdekében. Ezután leszögezte: „A mi államunk feladatai és funkciói tehát lényegében nem különböznek azoktól a feladatoktól és funkcióktól, amelyeket a kapitalizmus és a szocializmus közötti átmeneti időszak államhatalmának meg kell oldania, gyakorolni kell... Más szóval: *a népi demokrácia állama történelmileg a kapitalizmusból a szocializmusba vezető átmeneti korszak államtípusához tartozik, vele rokon.*" Ehhez még hozzátette: „Ha vannak különbségek — és vannak —, akkor ezek az állam formáira és nem lényeges funkcióira vonatkoznak."[57] Ezeket a gondolatokat a tervezetben — amelyet vita után módosított — még határozottabban fogalmazta meg: „*A népi demokrácia állama történelmileg ahhoz az államtípushoz tartozik, mint a szovjetállam: a kapitalizmusból a szocializmusba vezető átmenet államtípusához.*"[58] (Az én kiemelésem. — *Sz. B.*)

Az sem közömbös, hogyan vélekedett Révai arról, hogy mik az államhatalom fejlődésének perspektívái. Révai mindenekelőtt arra mutatott rá, hogy az államhatalomnak egységessé, homogénabbá kell válnia, a munkásosztály vezető szerepét tovább kell

[57] Szabad Nép, 1948. szeptember 26. 2. old.
[58] PI Archívum. 276. f. 1/2 — 165.

növelni. Leszögezte, hogy a népi demokráciából „ki lehet küszöbölni a polgári demokratikus csökevényeket, a marakodást, a pártok kicsinyes pozícióharcait". Ehhez még hozzátette: „*A hatalom egységét a munkásosztály vezető szerepével és a dolgozó parasztsággal való egyre szorosabb szövetségével lehetett biztosítani.* Mi azt valljuk, hogy ezzel az államhatalommal szövetségeseinkkel való szoros együttműködésben tudunk előre menni a szocializmushoz. *Nem törekszünk arra, hogy népi demokráciánk alapjellegén és kormányzatunk szerkezetén alapvető változásokat hajtsunk végre a velünk szövetséges osztályok rovására.*"[59] Ezeket a gondolatokat is valamivel élesebben fogalmazta meg a már említett tervezetben. Ebben, többek között, az alábbiak állnak: „A népi demokrácia államhatalma egyre egységesebbé válik, polgári demokratikus csökevényeit egyre jobban leveti, anélkül, hogy a munkásságnak egyedül kellene átvennie a hatalmat. Ez nem elkerülhetetlen és nem erre vesszük az irányt. *A hatalom egységét biztosíthatja a munkásosztály szilárd vezető szerepe és egyre szorosabb szövetsége a dolgozó parasztsággal* (a városi és falusi kizsákmányolók ellen) *és nem okvetlenül a hatalom kizárólagossága.*"[60] (Az én kiemelésem. — *Sz. B.*)

Ezeken a fejtegetéseken alapul Révainak a többpártrendszerről, az új Függetlenségi Frontról alkotott nézete. A tervezet erről a következőket tartalmazza: „A többpártrendszer szükséges, mert a munkássággal szövetséges osztályok és rétegek még az önálló pártot tekintik a munkássággal való szövetkezés legalkalmasabb keretének és formájának. De miután a többpártrendszer a kapitalista elemek behatolásának veszélyét is magában rejti, ezért szükséges a szövetséges osztályok egységének biztosítására, a kapitalista behatolás veszélyének lehető elhárítására és a munkásosztály vezető szerepének megszilárdítására az új Függetlenségi Front."[61] Az egypártrendszerű népfront-törekvésekkel szemben a beszámoló igen élesen fogalmaz: „Áradikalizmus és öncsalás volna, ha fel akarnók számolni a pártokat az osztálykülönbségek felszámolása vagy elmosódása előtt... Nálunk népi

[59] Szabad Nép, 1948. szeptember 26. 2. old.
[60] PI Archívum. 276. f. 1/2 – 165.
[61] Ugyanott.

demokrácia van, koalíció van, osztályok vannak, nem mosódtak el a munkásság és a parasztság közötti különbségek: ilyen körülmények között a pártok formális megszüntetésével egy lépést sem tennénk előre az osztályok különbségeinek megszüntetése felé."[62]

Végül az új Függetlenségi Frontot, e front helyét és szerepét a következőképpen határozza meg: „*Az új Függetlenségi Front lényegében az a sajátos politikai forma, amely összekapcsolja a vezető munkásosztályt a vele szövetséges dolgozó osztályok milliós tömegeivel*, elsősorban a parasztsággal, továbbá a városi kispolgársággal, az értelmiséggel, *olyan viszonyok között, amikor a dolgozó osztályok különbségei még fennállnak és így a munkásosztály pártján kívül a többi demokratikus pártnak is gyökerei vannak a néptömegekben.*" Rámutat: az új Függetlenségi Frontban a burzsoázia képviselői nem lesznek benne, e front „gerince és alapja a munkásosztály és a dolgozó parasztság lesz, *a munkásosztály szilárd vezetésével*".[63] Jellemző, hogy a jugoszláv népfrontot — amely korábban többek számára követendő példa volt — itt Révai mint hibás kísérletet világítja meg. (Mint ahogy a korábbi ide vonatkozó nézetekkel, ezzel sem lehet egyetérteni, ez azonban nem homályosíthatja el Révai fenti nézeteinek jelentőségét.)

Révainak ezek a fejtegetései a népi demokratikus államhatalom jellegéről, fejlődési perspektíváiról, a többpártrendszerről a szocialista építés viszonyai között kétségtelenül gazdagították a marxista államelméletet, beleesnek abba a fejlődési vonalba, amely a Kommunista Internacionálé VII. kongresszusa után bontakozott ki, és amelyet a felszabadulás új viszonyai között a párt III. kongresszusa megerősített. Mindez még a III. kongresszus fő elvi vonalán mozgott, és egyben lépés volt a proletárdiktatúra dogmatikus értelmezésének leküzdése, a népi demokrácia és a proletárdiktatúra között korábban keletkezett ellentmondás felszámolása útján. A lényeget tekintve, Révai a többpártrendszerű proletárdiktatúra elméleti megalapozására törekedett, reálisan vette számba az osztály-erőviszonyokat, a népi demokratikus

[62] Szabad Nép, 1948. szeptember 26. 2. old.
[63] Ugyanott.

fejlődés követelményeit, helyesen igyekezett a korábbi út során kialakult formákat és módszereket az új viszonyok között megőrizni, azokat a szocialista építés eredményeinek növelésére, gazdagítására felhasználni.

Révai számos más kérdésben is a realitásokkal számot vetve, az új viszonyok új követelményeit szem előtt tartva foglal állást. Így például nagy hangsúllyal szól a mezőgazdaság szocialista átszervezése során az átmeneti formák szerepéről és leszögezte, hogy a mezőgazdaság szocialista útra való áttérésének feltételei még nincsenek meg. Kiemelte, hogy „ma még a termelőszövetkezetek előkészítésének időszakában vagyunk, ma nem a falusi kizsákmányolás felszámolása, hanem csupán korlátozása van napirenden"[64]. Fő vonásaiban helyesen elemezte a megtett utat, a békés fejlődés fogalmát. Miközben hangsúlyozta a szovjet tapasztalatok jelentőségét, és kiemelte, hogy a Szovjetunió példaként áll előttünk, rámutatott arra is, hogy tanulni a Szovjetunió Kommunista Pártjától „nem jelent szolgai másolást",[65] vagy mint ez a tervezetben áll: „Sztálin nem gondolkodik helyettünk, nem is cselekszik helyettünk"[66].

A fent elmondottak természetesen nem jelentik, hogy Révai referátuma minden kérdésben helyes álláspontot képviselt volna. Referátumában jelentős helyet kapott az osztályharc élesződésének tétele (bár nem olyan kiélezett formában, mint ezt a tervezet vitája során egyesek szükségesnek vélték), és az államhatalomról szólva, Révai is a népi demokrácia és a proletárdiktatúra közötti különbségről beszélt. Nem véletlen tehát, hogy miközben kifejtette, hogy a népi demokratikus állam az átmeneti korszak államtípusához tartozik, gondosan kerülte a proletárdiktatúra kifejezést, nem állapította meg, hogy a népi demokrácia a proletárdiktatúra formája. Így a korábbi ellentmondást és zavart e kérdésben nem tudta teljesen felszámolni, tovább tarthatta magát, illetve újra felelevenedhetett az a nézet, hogy a szocializmus építése során a népi demokráciáról át kell térni a proletárdiktatúrára. E nézet újjáéledését tükrözte Révai referátum-

[64] Ugyanott.
[65] Ugyanott.
[66] PI Archívum. 276. f. 1/2 – 165.

tervezetének vitája,[67] és ezt tükrözte a Központi Vezetőség 1948 novemberi ülése is.

A Központi Vezetőség novemberi ülése nem foglalkozott ugyan közvetlenül az államhatalom jellegének kérdésével, de a referátum vonala, különösen egyes kitételei és az ülés előkészítése során tett elvi jellegű megjegyzés fenti állításunkat bizonyítja. A dogmatikus, merev szemlélet térnyerése különösen Révai előbb idézett referátumával összevetve szembetűnő. Míg Révai a többpártrendszer tartós fennmaradása mellett foglalt állást, addig Rákosi azt hangsúlyozta, hogy „a szövetségesek likvidálására is irányt kell venni". Míg Révai azt emelte ki, hogy a termelőszövetkezetek előkészítésének szakaszában vagyunk, s nem a falusi kizsákmányolás felszámolása van napirenden, addig Rákosi már a kulákföldek kisajátításáról beszélt, arról, hogy a szövetkezés a falu központi kérdése lett, amelyet három-négy év alatt kell megvalósítani.[68]

Figyelmet érdemel az is, hogy Rákosi a referátum-tervezetben széles frontot nyitott azok ellen, akik rögzíteni akarták az átmeneti állapotot, akik a régi formákhoz, intézményekhez ragaszkodtak: „Aki ma közülünk valamely intézményhez vagy rendszabályhoz csak azért ragaszkodik, mert két éve vagy három éve mi magunk létrehoztuk, az a legjobb indulattal is árt." Majd a nyomaték kedvéért még hozzáfűzte: „Ez vonatkozik intézményekre és szervezetekre egyaránt."[69]

Gerő Ernő, a Központi Vezetőség ülése előtt bírálta Rákosi beszédtervezetének több kifejezését, árnyaltabb fogalmazást

[67] Révai referátum-tervezetének vitáján egyesek ellenezték, hogy kifejtse a proletárdiktatúra és a népi demokrácia, pontosabban az államhatalom jellegének kérdését, egyáltalán az olyan kérdéseket, amelyek nincsenek még „alaposan kivitatva", „nem teljesen pontosan vannak megfogalmazva, s újabb vitát váltanak ki". E nézetekkel szemben Révai ragaszkodott a kérdés kifejtéséhez, bár — mint ez válaszából kitűnik — maga sem tartotta végleg lezártnak azt. Többek között ezeket mondotta: „Az államhatalom kérdését nem hagynám ki. Államformabeli különbség, de nem lényegbeli a különbség; ez a tanulsága a jugoszláv és lengyel vitának... lehet most felvetni és csak később kivitatni ezt a kérdést. Napirendre kell tűzni, mert nem véletlen, hogy minden oldalról felvetik." (PI Archívum. 276. f. 1/2 – 165.)

[68] A kérdésre vonatkozóan lásd *Zsilák András:* A magyar társadalom osztályszerkezetének... 176 – 177. és 201 – 202. old.

[69] PI Archívum. 276. f. 1/1 – 38.

szorgalmazva. Észrevételeiből csak egyet emelünk ki, amely a proletárdiktatúrával kapcsolatos elméleti zavarra utal, és arra, hogy ez milyen bizonytalanná teszi az érvelést, az állásfoglalást, s hogyan enged teret a hibás nézeteknek. Gerő Ernő a Rákosi-féle beszédtervezetnek azzal a részével kapcsolatban, amely a többi pártokhoz való viszonyról szól, ezeket írja: „Nagyon dodonai a célzás arra, hogy a Magyar Dolgozók Pártján kívül a többi pártokra nem lesz örökké szükség. Ezt persze így nem lehet nyíltan megmondani, de ahogyan az a szövegben szerepel, azt félre lehet érteni oly módon is, hogy például a népi demokrácia most megfelel, de holnap esetleg már elvetjük és rátérünk a proletárdiktatúrára (ami persze teoretikusan kizárva nincsen)."[70]

Nem sok időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy amit 1948 novemberében csak elvileg láttak lehetségesnek, a gyakorlatban is lehetségessé váljék, s hogy a proletárdiktatúrára való „rátérés" következményei politikai, gazdasági és társadalmi téren, meg a pártéletben is jelentkezzenek. Bár itt is folyamatról van szó, a tulajdonképpeni fordulat 1948 utolsó napjaiban – 1949 elején következett be. Ekkor mondták ki, hogy a népi demokrácia fejlődésének adott szakaszán proletárdiktatúra. E megállapítás a korábbi ellentmondást nem szüntette meg, az ellentmondás csupán más előjelet kapott.

A következtetés levonásához az ösztönzést a lengyel és a bolgár párt 1948 december második felében tartott kongresszusai adták. 1948. december 15-én Bierut, 18-án pedig Dimitrov jelentette ki, hogy a népi demokrácia proletárdiktatúra. Nem ekkor hangzott el először ez a megállapítás. Elsőnek a jugoszláv párt 1948. július 21-én összeült V. kongresszusa szögezte ezt le.[71] Ekkor azonban – a Tájékoztató Iroda határozatát követő napokban – ennek különösebb visszhangja nem lett.

A tétel megfogalmazásában Magyarországon Gerő Ernő játszott kezdeményező szerepet. Gerő Ernő volt annak a delegációnak a vezetője, amely a Magyar Dolgozók Pártját a lengyel párt kongresszusán képviselte. Bár Bierut referátumának elhangzása-

[70] PI Archívum. 720. f. VII – 16.

[71] Lásd Jugoszlávia Kommunista Pártjának V. kongresszusa. Jelentések és beszámolók. Novi Sad. 1951. 435. old.

kor nem volt ott a kongresszuson – december 15-én a költségvetést terjesztette be a parlamentben –, de utólag megismerkedve a referátummal és más pártok képviselőivel is konzultálva visszaérkezése után ő tett javaslatot arra, hogy a magyar párt is foglaljon állást a kérdésben.

December 26-án Gerő Ernő levéllel fordult a Titkárság tagjaihoz. Ebben többek között a következőket írja: „Sztálin elvtárs legutóbbi igen fontos elméleti jelentőségű megnyilatkozásaiból[72] a magunk számára le kell vonni a tanulságokat..." Majd így folytatja: „A sztálini meghatározás, hogy »a népi demokrácia betölti a proletárdiktatúra alapvető funkcióit«, azt jelenti, hogy a népi demokrácia lényegileg a proletárdiktatúra válfaja, amely a történelmi fejlődés különleges körülményei között jött létre: proletárdiktatúra szovjet rendszer nélkül, de olyan proletárdiktatúra, amely a földkerekség egyhatodán már meglevő szovjet rendszerre támaszkodik és e nélkül nem is létezhet." Ezután leszögezi: „A mi meghatározásunk lényegileg azt jelentette, hogy bizonyos tekintetben revideáltuk a leninizmus lényegét, azt állítva, hogy proletárdiktatúra nélkül is lehet építeni a szocializmust." Végül levonja a következtetést: a sztálini meghatározás nemcsak elméleti, hanem gyakorlati jelentőségű: diktatúra nélkül nem lehet megoldani a szocializmus építését. „Vagyis: erősítenünk kell a népi demokrácia diktatúra jellegét, erősítenünk kell a munkásosztály és a párt szerepét az államban, a gazdaságban, az ország politikai és kulturális életében." Ehhez még hozzáteszi: ez természetesen nem jelenti, hogy adminisztratív eszközökkel helyettesítsék a politikát és szervezést.[73]

Ez volt tehát az az alap, amelyről kiindulva 1949 elején tisztázták a népi demokrácia jellegét. A meghatározások, a következtetések közül külön kiemeljük: itt nem kevesebbről van szó, mint arról, hogy a korábbi útkeresést elvetik, mint ami a leninizmus lényegét revideálta. Azzal, hogy a diktatúra erősítését tűzik ki feladatul, a népi demokráciát mint valami különleges, a szovjet

[72] Sztálinnak ez a megnyilatkozása előttünk nem ismert. Feltehetően Bierut és Dimitrov a kongresszust megelőzően konzultáltak e kérdésről Sztálinnal. Gerő Sztálin megnyilatkozásairól Varsóban értesült.

[73] PI Archívum. 720. f. VII–75.

rendszerre támaszkodó képződményt változatlanul szembeállítják a proletárdiktatúrával, illetve egy alacsonyabb rendű típusba sorolják. Ezt a felfogást tükrözi Gerőnek egy néhány nappal korábban, december közepén készült előadástervezete is, amely a népi demokráciát „nem következetesen szocialista államhatalom"-nak nevezi.[74]

Gerő Ernő javaslatával, azzal, hogy a következtetéseket a magyar pártnak is le kell vonnia, a Titkárság tagjai egyetértettek. Levelének több kitétele azonban ellenzést, vitát váltott ki. Rákosi nem értett egyet azzal a megállapítással, hogy a párt korábban revideálta a leninizmus lényegét, szerinte „még egyszerűen nem dolgoztuk ki ezt a kérdést". Révai túlzásnak, önmarcangolásnak minősítette Gerőnek idevonatkozó megállapítását, de rámutat, hogy korrigálni kell „eddigi helytelen, mert felemás és ki nem dolgozott álláspontunkat". Hangsúlyozta, hogy az oktatási konferencia előrelépés volt, meg is adta a választ, de nem nyíltan.[75]

Ellenzést váltott ki Gerőnek a diktatúra erősítésére vonatkozó megállapítása is. Rákosi helyeselte, hogy a sztálini megállapítás minél gyorsabban a párt közkincsévé váljék, „persze anélkül, hogy most hirtelen a másik túlzásba esnénk és a népi demokrácia diktatúra jellegét helyeznénk előtérbe". Révai egyértelműen kijelentette: nem ért egyet Gerő megfogalmazásával, mert abból úgy tűnik, hogy diktatúra nálunk még nincs, csak majd lesz. „Ha egyoldalúan csak azt hangsúlyozzuk, hogy még mennyire el vagyunk maradva a diktatúra teljes megvalósulásától – írja Révai –, akkor ebből akarva, nem akarva felhívás lesz adminisztratív eszközök alkalmazására, amit Gerő elvtárs sem akar." Majd hozzátette: ez nem jelenti, hogy a népi demokráciának ne kellene még sokat fejlődnie, hogy a munkásosztály egységes vezetése az államban megvalósuljon.[76]

Figyelemre méltó eszmecserére került sor a parasztságnak a hatalomban való részvételéről. A kérdés Rákosi állásfoglalása következtében merült fel.

[74] PI Archívum. 276. f. 1/12–80.
[75] Lásd ugyanott, 720. f. VII–75.
[76] Lásd ugyanott.

Mindenki elismerte, hogy a munkásosztály és a parasztság közötti „hatalommegosztást" is tisztázni kell. Rákosi ezzel kapcsolatban leszögezte, hogy ez a kifejezés nem jó, „mert a népi demokrácia államhatalmának lényege, hogy a hatalom csak formálisan oszlik meg a munkásság és a dolgozó parasztság között, lényegében azonban a munkásosztály kezében van". Utalt arra, hogy Oroszországban is volt egy ilyen látszólagos megoszlás „a baloldali eszer koalíció idején". Révai határozottan szembehelyezkedik ezzel a nézettel. „Én nem helyeslem — szögezi le — sem elméletileg, sem gyakorlatilag, hogy a parasztság részesedését a hatalomban formálissá nyilvánítsuk. A parasztság részesedése a hatalomban, szerintem, nem akadálya a munkásosztály vezető szerepe, tehát diktatúrája megvalósulásának a népi demokráciában." Utalt Dimitrov és Bierut megfogalmazására, amely szerint a népi demokrácia a dolgozók uralma, akiket a munkásosztály vezet. Lényegében hasonló módon foglalt állást Gerő is. Ő is leszögezte: „...a népi demokráciában a munkásosztály mellett a dolgozó parasztság is részese a hatalomnak" és hozzátette: jellegét mégsem ez, hanem az határozza meg, hogy döntően a munkásosztály van hatalmon, s minél inkább haladunk előre, annál határozottabban érvényesül a munkásosztály vezető szerepe.[77]

A Gerő levelét követő eszmecsere közelebb vitt a helyes álláspont kialakításához. Mivel azonban szélesebb körű és behatóbb eszmecserére nem került sor — hisz a véleménycsere, a vita tulajdonképpen csak egyes megfogalmazások körül folyt, anélkül, hogy a tényleges helyzetet vizsgálták volna —, a korábbi hibás szemléletet nem sikerült kiküszöbölni.

A vita során, mint ahogy korábban Gerő Ernő 1948 áprilisi és Révai József szeptemberi előadásaiban is, nehezítette a kérdés tisztázását az a körülmény, hogy a proletárdiktatúra fogalma változatlanul az egypártrendszerhez kötődött. Mivel Magyarországon többpártrendszer volt, úgy foglaltak állást, hogy itt nincs proletárdiktatúra, vagy az legalábbis nem teljes, mert a munkásosztály megosztja hatalmát szövetségeseivel.

[77] Lásd ugyanott.

A proletárdiktatúra kétségtelenül egy osztály, a munkásosztály hatalma. Ez azonban nem zárja ki, hogy más pártok, következésképpen más osztályok képviselői is részt vegyenek a hatalom gyakorlásában. A részvételnek természetesen feltételei vannak. A legfontosabb feltétel az, hogy a hatalom gyakorlásában részt vevő pártok elismerjék a munkásosztálynak és forradalmi pártjának vezető szerepét. Ha a más pártok szembefordulnak a munkásosztály forradalmi pártjával, miként ez a baloldali eszerek esetében Oroszországban, más történelmi viszonyok között pedig 1956-ban Magyarországon is történt, akkor a többpártrendszer nem maradhat fenn. Magyarországon 1948–1949-ben azonban megvoltak a többpártrendszerű proletárdiktatúra feltételei. A népfrontban részt vevő pártok a szocialista építés platformjára helyezkedtek, elismerték a munkásosztály, az egyesült munkáspárt vezető szerepét, alávetették magukat a népfront vezető szervei döntésének. A hatalom egységét, a munkáshatalom következetes érvényesítését akkor Magyarországon a hatalom kizárólagossága nélkül is lehetett biztosítani.

Mindez azonban 1948 végén a Magyar Dolgozók Pártja vezetőségében nem így vetődött fel, a proletárdiktatúra dogmatikus felfogását nem sikerült leküzdeni. Így állt elő olyan helyzet, hogy míg korábban a proletárdiktatúra és a népi demokrácia közötti vélt ellentmondást úgy oldották fel, hogy tagadták a proletárdiktatúra szükségességét, ekkor a szocializmusba való átmenet népi demokratikus útját tették kérdésessé. Ezt rejti magában a vita után készített Rákosi-cikk „A népi demokrácia néhány problémájáról",[78] ezt mutatják a később levont elméleti következtetések és a gyakorlat is.

Rákosi cikkéből a kérdésre vonatkozó összefoglaló megállapítást kívánjuk kiemelni. Rákosi a népi demokratikus államról a következőket írja: „A népi demokrácia olyan állam, amelynek segítségével a Szovjetunió győzelmének eredményeként, és a Szovjetunióra támaszkodva, a dolgozó nép a munkásosztály vezetésével halad a kapitalizmusból a szocializmus felé. A népi

[78] A cikk 1949. január 16-án jelent meg a „Szabad Nép"-ben.

demokrácia funkciójára nézve proletárdiktatúra szovjet forma nélkül."

Ez a meghatározás — bár az oktatási konferencián elhangzottakhoz képest új elemet tartalmaz: egyértelműen szögezi le, hogy a népi demokrácia a proletárdiktatúra funkcióit teljesíti — tulajdonképpen visszalépés az oktatási konferencián kifejtett nézetekhez képest. Az a megfogalmazás, hogy „a népi demokrácia proletárdiktatúra szovjet forma nélkül" — ellentétben Révai meghatározásával és egész fejtegetésével, amelynek lényege az volt, hogy a népi demokrácia a mi viszonyaink között a legmegfelelőbb forma —, azt sugallja, hogy a népi demokráciában a proletárdiktatúra nem teljes, az átmeneti államtípus valamiféle fejletlenebb változata. Ezt a cikk nem mondja ki, sőt bizonyos szempontból az ellenkezőjét hangsúlyozza, mégis maga a megfogalmazás s annak későbbi konzekvenciái alapot adnak ehhez a következtetéshez.

Ebben az összefüggésben figyelmet érdemel az is, hogy e kérdést a testvérpártok vezetői sokkal sokrétűbben fogalmazták meg, s a fenti definíció tulajdonképpen egyedülálló, a többitől különböző definíció volt.

Más pártok vezetői, e pártok vezető szerveinek dokumentumai is hangsúlyozzák a népi demokratikus út különleges, sajátos voltát, de a szovjet úttól való eltérés, a szovjet forma hiánya sehol nem kap olyan kicsengést, mint a fenti megfogalmazásban, sőt arra is utalnak, hogy a különbségek szükségszerűek, és az adott forma, a népi demokrácia országuk viszonyai között a legalkalmasabb a szocializmus megvalósításához.

A jugoszláv párt 1948 nyarán elfogadott programjában erről a következőket olvashatjuk: „Népuralmunk (a népbiztosságok, népszkupstinák) alapvető jellegzetessége, hogy ez a falu és a város dolgozóinak uralma, amelyben a vezető szerep a munkásosztályé... A népuralom Jugoszláviában az az uralom, amelynek segítségével hazánk dolgozói sikeres harcot vívnak a tőkés elemek ellen és a szocialista társadalom felépítéséért. A munkásosztály vezető szerepe a népuralomban biztosítja, hogy megvannak benne a proletárdiktatúrának azok az alapjellegzetességei, amelyek biztosítják az ország szocialista fejlődését, éspedig: ez az

uralom meg tudja törni a kizsákmányolók ellenállását, ez az uralom meg tudja szervezni a szocializmus felépítését, ez az uralom a legalkalmasabb, hogy a szocializmus megvalósításáért vívott harcban egyesítse a dolgozó nép legszélesebb tömegeit."[79] Más megfogalmazás szerint: „A mi népi demokráciánk, ahogyan a mi adottságaink között kiépült, tulajdonképpen a proletár — vagyis a szocialista demokrácia egyik formája", létrejöttében a legfontosabb a Szovjetunió léte és a párt helyes politikája (Kardelj).[80] Hangsúlyozzák, hogy azok az utak és formák, amelyekkel hozzáláttak a szocializmus építéséhez, „sajátosak voltak és ilyeneknek kellett lenniük. Számot kellett vetnünk mind belső körülményeinkkel, mind a világ fejlődésének új feltételeivel." Az utak és formák nem lehetnek azonosak az Októberi Forradalom utáni utakkal és formákkal (Kidrics).[81]

Ezek a momentumok, ha más formában is, ha nem is ilyen súllyal, de szerepelnek Dimitrov és Bierut elemzésében is. Dimitrov is — mint Rákosi — beszél a szovjet formáról, pontosabban a szovjet rendszerről. A megfogalmazás azonban pozitív. Ő nem azt hangsúlyozza, hogy a népi demokrácia proletárdiktatúra szovjet forma nélkül (mintegy hiányolva annak létét), hanem leszögezi: „...megnyílt a lehetőség, hogy szovjet rendszer létesítése nélkül, népi demokratikus rendszer útján teremtsük meg az átmenetet a kapitalizmusból a szocializmusba"[82]. Kongresszusi zárszavában a következőképpen fogalmaz: „...a szovjet rendszer és a népi demokrácia rendszere egy és ugyanazon hatalomnak két formája: annak a hatalomnak, amelyet a munkásosztály a város és falu dolgozóival szövetségben gyakorol". Megállapítja: mindkét rendszer a proletárdiktatúra formája.[83] Bierut is hangsúlyozza, hogy a népi demokrácia a közös út, a szocializmushoz vezető út egy változata és egyértelműen leszögezi: „A népi demokrácia mint a munkásosztály vezetése alatt álló dolgozó

[79] Jugoszlávia Kommunista Pártjának V. kongresszusa. Jelentések és beszámolók. 435. old.
[80] Lásd ugyanott, 269 – 270. old.
[81] Lásd ugyanott, 312. old.
[82] *G. M. Dimitrov:* Válogatott cikkek és beszédek. 348. old.
[83] Lásd ugyanott.

tömegek politikai hatalmának új formája a jelenlegi történelmi körülmények között a legjobb módon biztosítja fejlődésünket a szocializmus irányában."[84]

Rákosi 1949 januári cikkében idézi is ezek közül egyik-másik megállapítást. Ezek azonban munkájában csak illusztrációk, amelyekből nem von le következtetéseket, amelyeket nem visz tovább, s az általa adott meghatározásban sem ezek a gondolatok érvényesülnek. Nem véletlen tehát, hogy a Központi Vezetőség 1949 márciusi ülésén olyan következtetések levonására kerül sor, amelyek a testvérpártok vezetőinek Rákosi által is idézett gondolataitól eltérnek, sőt, több vonatkozásban azokkal ellentétesek, de a Rákosi-féle meghatározással megegyeznek, tulajdonképpen abból következnek.

A Központi Vezetőség 1949 márciusi ülésén már egyértelműen megfogalmazták azt a tételt, hogy a Független Front nem a szövetségesek, nem más pártok összefogásának szerve, hanem fő funkciója ezeknek a pártoknak a felszámolása, mi több, magának a népfrontnak a likvidálása is.[85] Ez az ülés mondotta ki, hogy a középparasztság megnyerésének fő feltétele a kulákság elleni harc fokozása, ami a gyakorlatban oda vezetett, hogy a kulákság szükséges és indokolt korlátozása helyett a kulákság likvidálása következett be. Ezzel együtt a hangsúlyt az állam elnyomó szerepére, e szerepének növelésére helyezték és szinte szó sem esett, illetve csak mellékesen került szóba a proletárdiktatúra egyéb funkciója. Bár idézték Leninnek azt a tételét, hogy a proletárdiktatúra nem csak erőszak, de a gyakorlatban az erőszakszervek nagyarányú kifejlesztésére, az adminisztratív irányítás kifejlesztésére vettek irányt.[86] S hogy mindez milyen összefüggésben volt a Rákosi-féle meghatározással, arra Révai fejtegetései vetnek fényt, aki ezen az ülésen tulajdonképpen az új irányvétel elméleti megalapozására, magyarázatára kényszerült.

Révai felszólalásában hibásnak bélyegezte azt a nézetet, amely szerint „kell ugyan proletárdiktatúra nálunk is ahhoz, hogy eljus-

[84] *Boleslaw Bierut:* A pártról. Szikra 1952. 182. old.
[85] PI Archívum. 276. f. 1/1–4. (Film 95.)
[86] Lásd *Zsilák András:* A magyar társadalom osztályszerkezetének... 178–207. old.

sunk a szocializmusba, de a proletárdiktatúrát úgy fogta fel, mint valamit, aminek fel kell váltania a népi demokráciát"[87]. Ez a bírálat azonban nem volt összefüggésben következtetéseivel, sőt a lényeget tekintve az általa is megbírált nézeteket, illetve e nézetekből folyó felfogást fejtette ki a jövő feladatait vázolva.

Révai felszólalásában a Rákosi-féle meghatározásból indul ki. Rámutat: „Abban a tételben, hogy a népi demokrácia: proletárdiktatúra szovjet forma nélkül, benne volt több mint négyesztendős harcaink eredményeinek értékelése és *feladataink lényegének az összefoglalása.*"[88] (Az én kiemelésem. — *Sz. B.*)

Hogyan értékeli Révai ezt a szovjet forma nélküli proletárdiktatúrát, milyen feladatokat jelöl meg annak fejlesztése érdekében? Lényegében három pontban foglalhatjuk ezt össze: 1. A népi demokrácia még nem kész formája a proletárdiktatúrának, mert magán viseli eredetének polgári demokratikus maradványait, fennáll még ugyanis a többpártrendszer. A népi demokrácia tehát fejletlen formája a proletárdiktatúrának. 2. Ezért az államszervezetet és az egész politikai felépítményt közelíteni kell a proletárdiktatúra szovjet típusához, meg kell valósítani az egypártrendszert, s felszámolni magát a népfrontot is. 3. Erősíteni kell az államhatalom elnyomó szerveit.

E koncepció első tételét a legjobban az alábbi fejtegetés tartalmazza: „Polgári demokratikus tojáshéj", hogy formálisan megosztjuk a vezetést más pártokkal. E pártok „puszta léte állandó tartalékot jelent az ellenség számára, ...nem annyira összekapcsolnak bennünket a szövetséges osztályokkal és rétegekkel, mint inkább elválasztanak tőlük bennünket". Majd Révai leszögezi: „*A népfront* szükséges, a mai fejlődési szakaszban elkerülhetetlen és ezért helyes, de átmeneti jellegű alakulat, amely *átmenet, közbeeső szakasz, lépcsőfok a polgári demokratikus többpártrendszertől a proletárdiktatúra egypártrendszere felé.* A népfront transzmisszió, összekötő áttétel a munkásosztály és a többi dolgozó réteg között, de áttétel az adott helyzetben, *amikor a mi*

[87] *Révai József:* Élni tudtunk a szabadsággal. 513. old.
[88] Ugyanott, 506. old.

proletárállamunk még nem haladta túl, nem vetkőzte le teljesen a polgári demokratikus maradványokat."[89] (Az én kiemelésem — *Sz. B.*) Más megfogalmazás szerint, s ez már át is vezet bennünket e koncepció második tételéhez: „A jövő feladatainak megszabásánál nemcsak azt kell szem előtt tartani, hogy államunk a proletárdiktatúra válfaja, hanem azt is, hogy olyan válfaja, amely még *magán viseli eredetének tojáshéjait*, a polgári átalakulás szakaszából való átnövésének maradványait. *A mi proletárdiktatúránk még nem kész, befejezett valami...* A mi államunk szervezetének *közelednie kell a proletárdiktatúra szovjet típusához...*"[90] Végül, s ez a fenti harmadik ponttal kapcsolatos, Révai arra a kérdésre válaszolva, hogy milyen következtetést kell levonni abból a felismerésből, hogy a népi demokrácia válfaja a proletárdiktatúrának, leszögezi: „Mindenekelőtt azt, *hogy a munkásosztály kezében levő hatalmat... még sokkal határozottabban és keményebben kell és fogjuk alkalmazni, mint eddig...* Az a felismerés, hogy a népi demokrácia válfaja a proletárdiktatúrának, felfegyverez bennünket azzal a tudattal, hogy az osztályellenség ellen *még határozottabban és egységesebben kell kiépíteni az államhatalomnak azokat a szerveit, melyek* ennek *az erőszaknak az alkalmazására valók.*"[91] (Az én kiemeléseim. — *Sz. B.*)

Amikor a fenti idézeteket egymás után felsorakoztatjuk és bizonyos részeit kiemeljük, természetesen nem gondolunk arra, hogy nem kellett volna a proletárdiktatúra államrendszerét tovább építeni, nem kellett a hadsereget és más fegyveres testületeket átszervezni, fejleszteni, hogy e téren nem tanulhattunk még sokat a szovjet tapasztalatokból. Ellenkezőleg. A fent idézettekben és más anyagokban azonban nemcsak, sőt elsősorban nem erről van szó, hanem arról, hogy a lehető legrövidebb idő alatt fel kell számolni a népi demokratikus fejlődés szülte formákat és módszereket, hogy a proletárdiktatúra lényege — ha ezt így nem is fogalmazták meg — elsősorban az erőszak, hogy a vezetést „szilárdan" kézbe kell venni, ami a politikai és szervező munka háttérbe szorítását, az adminisztratív rendszabályok elburján-

[89] PI Archívum. 276. f. 1/1—39.
[90] *Révai József:* Élni tudtunk a szabadsággal. 517. old.
[91] Ugyanott, 516. old.

zását idézte elő. S itt nemcsak az a figyelemre méltó, hogy a fenti következtetésekre jutottak, hanem még inkább az, hogy *csak* ezekre a következtetésekre jutottak, hogy szinte meg sem említették — vagy ha igen, csak formálisan és mellékesen — azt, hogy a tömegeket jobban be kell vonni a hatalom gyakorlásába, az államszervezet és a gazdasági igazgatás munkájába, illetve e munka ellenőrzésébe, hogy fejleszteni kell a szocialista demokráciát. Hisz ennek feltételei — egyes negatív jelenségek ellenére, amelyek nem voltak teljesen elválaszthatók a párt politikájától — lényegében kialakultak, a helyzet a szocialista demokrácia kiterjesztésének kedvezett.

A proletárdiktatúra dogmatikus felfogása — amely 1948—1949 fordulóján megerősödött — gátolta a kedvező helyzet kihasználását, egyáltalán, az új helyzet, a magyar történelmi fejlődés, a hatalomhoz vezető új út követelményeinek számbavételét, és további súlyos hibák forrásává vált, a pártépítés, az államépítés, a gazdasági és a társadalmi élet minden területén.

Nem kívánjuk természetesen a proletárdiktatúra dogmatikus értelmezésének szerepét az elkövetett hibákban felnagyítani, a hibákat kizárólag erre visszavezetni. Hiszen hasonló hibákat elkövettek más pártokban is, többek között a Jugoszláv Kommunista Pártban is, egy időben viszonylag elég szélsőséges formában.[92] A szocialista építés helyes útjainak, formáinak kialakítása az újonnan szocialista útra tért országokban mindenütt időt követelt, saját gyakorlati tapasztalatokra is szert kellett tenni. Az azonban kétségtelen, hogy a hibák elkövetésében, különösen abban, hogy e hibák Magyarországon viszonylag nagymértékben, szélsőségesen jelentkeztek és leküzdésük is vontatottan és főleg nagy konfliktusokkal haladt előre, nem kis szerepet játszott a proletárdiktatúra dogmatikus értelmezése, 1948 után az önálló elméleti munka nagyfokú visszaesése, mondhatni megszűnése. Nem véletlen, hogy 1956 után a hibák kijavításának egyik cent-

[92] Mindenekelőtt a mezőgazdaság szocialista átszervezése során elkövetett szektás hibákra gondolunk 1948 után. Később pedig elég súlyos jobboldali tendenciák érvényesültek, elsősorban a párt vezető szerepének kérdésében. (Lásd A Jugoszláv Kommunista Szövetség rövid története. Novi Sad 1963. 504—506., 553—555. és 563. old.)

rális kérdése a proletárdiktatúra helyes, lenini értelmezésének helyreállítása volt.

A Magyar Szocialista Munkáspárt vezetősége egyrészt szakított a proletárdiktatúra dogmatikus értelmezésével, másrészt szembeszállt az annak létjogosultságát tagadó revizionista nézetekkel, s az új kor követelményeinek, hazánk konkrét és változó viszonyainak megfelelően, helyesen alkalmazta a proletárdiktatúráról szóló lenini tanításokat. A Magyar Szocialista Munkáspárt és a forradalmi munkás-paraszt kormány minden korábbinál következetesebben és eredményesebben érvényesítette a proletárdiktatúra elnyomó funkcióit, határozottan fellépett a szocializmus, a néphatalom ellenségeivel szemben. Ugyanakkor gondosan ügyelt arra, hogy az ellenségnek szánt csapások valóban az ellenséget érjék, hogy e csapások az ellenség szétzúzását, a megtévesztettek, az ingadozók megnyerését eredményezzék. S ami még talán ennél is fontosabb: szem előtt tartotta azt a lenini tanítást, amely szerint nem egyedül, sőt nem is elsősorban az erőszak a proletárdiktatúra lényege. A forradalom sokkal mélyebb, állandóbb és jellemzőbb vonása a dolgozó tömegek megszervezése, az új szocialista demokrácia kifejlesztése.

Ennek megfelelően számos új vonás érvényesült a proletárdiktatúra mechanizmusában, a pártmunka módszerében és stílusában, a szövetségi politikában.

A Magyar Szocialista Munkáspárt elvetette az adminisztratív módszerek primátusát képviselő nézeteket és gyakorlatot, és a szocialista építés feladatainak megoldása során az eszmei-politikai irányító munkát helyezte előtérbe. Növelte az állami és a tanácsi szervek, a tömegszervezetek szerepét, szélesítette azok tevékenységi körét. Fokozta a területi és a helyi állami és pártszervek, ipari és gazdasági vállalatok, valamint a szövetkezetek önállóságát, a választott szervek felelősségét és szerepét. A munkához való új viszony kialakításában, de a gazdasági irányításban is nagyobb teret biztosított az anyagi ösztönzésnek; felhasználta a kisárutermelésben rejlő lehetőségeket. Új módon közelítette meg a szövetségi politika kérdéseit, amikor többek között kimondta, hogy pártfunkció kivételével a pártonkívüliek minden más állami, társadalmi és gazdasági funkciót betölthetnek, ha

a rendszerhez hűek és szakmailag kellően felkészültek. Lehetőséget adott arra, hogy minden magyar állampolgár, ha betartja törvényeinket, korábbi osztályhelyzetétől függetlenül, beilleszkedhessék társadalmunkba.

Mindez összefüggött azzal, hogy a párt vezetősége elvetette az osztályharc szükségszerű és állandó éleződéséről korábban vallott hamis felfogást. A párttagság és a tömegszervezetek szerepét nem szűkítette le a határozatok végrehajtására, hanem a pártonkívüliek véleményét is kikérte fontos döntések meghozatalánál. Ez azonban csak úgy volt lehetséges, hogy törvényre emelte azt az elvet, hogy nem a hibás nézetek hordozói, hanem a hibás nézetek ellen kell harcolni; s ezzel megteremtette az alkotó viták légkörét.

Ezek az elvek érvényesültek és továbbfejlődtek a mezőgazdaság szocialista átszervezése során, érvényesülnek és kiteljesednek a gazdasági mechanizmus reformjában, amelynek bevezetése együtt kell hogy járjon a szocialista demokrácia, a néptömegek alkotóképességének további kibontakozásával, a párt eszmei-politikai irányító szerepének, az ideológiai munka jelentőségének növekedésével.[93]

A párt politikájának, a szocialista építés gyakorlatának új vonásai, amelyek egyes elemeikben már 1953-tól, következetesen azonban csak 1956-tól mutatkoztak meg az adott helyzet követelményeinek megfelelően, az akkori viszonyok alkotó marxista elemzése révén alakultak ki. Ugyanakkor azonban szervesen kapcsolódnak a párt 1948 előtti politikai irányvonalához, s összhangban vannak a szocialista építés népi demokratikus formáinak követelményeivel. A párt vezetősége szinte minden részletében elemezte a párt 1948 utáni irányvonalát, a szocialista építés során 1956-ig összegyűlt tapasztalatokat, s ezek alapján, sok szempontból új viszonyok között, a fejlődés magasabb fokán

[93] Mindezeket a kérdéseket sokoldalúan kifejtették a párt szövetségi politikájának fejlődéséről 1965 tavaszán és társadalmi fejlődésünk legutóbbi tíz esztendejének történetéről 1966 őszén a Párttörténeti Intézetben rendezett tudományos ülésszakokon. (Lásd „A Kommunista Párt szövetségi politikája. 1936–1962." című tanulmánygyűjteményt, valamint *Vass Henrik*, *Molnár János*, *Szenes Iván*, *Szabó Imre* tanulmányait a Művelődésügyi Minisztérium Marxizmus–Leninizmus Oktatási Főosztályának Tájékoztatójában. 1967. 3. sz.)

adott helyes választ azokra a kérdésekre, amelyeket a történelem már előbb, a szocialista építés kezdetén felvetett.

*

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom gyökeres fordulatot hozott a munkásosztály forradalmi mozgalmának fejlődésében világszerte. Jelentősen megváltoztak az osztályharc objektív feltételei, szubjektív vonatkozásban pedig a munkásmozgalomban alapvető, minőségi változások következtek be.

Az Októberi Forradalmat követő forradalmi válság időszakában az európai munkásosztály sikerrel küzdött a hatalomért, s Oroszországon kívül Magyarországon, Bajorországban, Szlovákiában is tanácshatalom jött létre. A hatalmat megtartani azonban csak az oroszországi munkásosztály volt képes. A kapitalizmus még elég erősnek bizonyult ahhoz, hogy más országokban a forradalmi erőket visszaszorítsa. Ebben nagy szerepet játszottak a szociáldemokrata vezetők, akik a döntő pillanatban a burzsoázia oldalán léptek fel a forradalmi proletariátus ellen, s összefüggött azzal, hogy a fiatal kommunista pártok gyengék és tapasztalatlanok voltak. Ez utóbbira hívta fel a figyelmet a Kommunista Internacionálé, amikor az 1918–1922-es évek eseményeit elemezve rámutatott: „A győzelmes forradalom *objektív* feltételei megvoltak. Hiányzott azonban a *szubjektív* tényező: hiányzott a határozott, a harcrakész öntudatos forradalmi munkáspárt."[94]

A fiatal kommunista pártok ekkor nem tudták még a munkásosztály többségét a maguk oldalára állítani, illetve a munkásosztály többségében szerzett befolyásukat megőrizni, különösen nem tudták a széles kispolgári és paraszti tömegeket megnyerni, illetve a munkásosztály és a parasztság szövetségét — ahol a munkásosztály hatalomra került — megszilárdítani. Mindebben közrejátszottak azok a hibák is, amelyek a kommunista pártok politikájában ebben az időszakban jelentkeztek. Ezekre a hibákra

[94] IV. Kongressz Kommunyisztyicseszkovo Internacionala. Posztanovlenyija. Izd. Kominterna, 1923. 158. old.

mutatott rá O. Kuusinen is, amikor a Komintern tevékenységének első éveire emlékezve leszögezte: „...amellett, hogy nem értettük kellően a pártról és a parasztkérdésről szóló lenini tanításokat, többen közülünk hajlamosak voltak a forradalmi helyzet túlbecsülésére és képtelenek voltak az objektív lehetőségek józan elemzése alapján helyesen meghatározni a párt feladatait és munkájának módszereit"[95].

A Komintern kezdettől fogva behatóan tanulmányozta az osztályharc új feltételeit, s nagy erőfeszítéseket tett az új viszonyoknak megfelelő új stratégia és taktika kidolgozására. A Kommunista Internacionálé III. és IV. kongresszusainak határozatai fontos, elvi jelentőségű állásfoglalást tartalmaztak a munkásegységfront megteremtése, az általános demokratikus követelések felkarolása, a proletár osztályharc és a demokráciáért vívott harc összekapcsolása tekintetében, amelyek azonban idővel háttérbe szorultak, feledésbe merültek.

A húszas évek közepére a kapitalizmus időlegesen stabilizálódott; a tőkés világ munkásmozgalmában a forradalmi fellendülés után az apály időszaka következett. A munkásmozgalom jobbszárnya, a reformista vezetők újabb akcióit indították pozícióik megszilárdítása, a kommunista pártok befolyásának visszaszorítása érdekében; a kommunista pártok soraiban viszont a „baloldali" tendenciák erősödtek meg. A nemzetközi munkásmozgalom fejlődésében új, korszakos változás csak a harmincas évek közepére köszöntött be.

A mozgalom fejlődésének ezt az új szakaszát egyfelől az első proletárállam jelentős bel- és külpolitikai sikerei, a szocializmus alapjai építésének nagy eredményei, másfelől a fasizmus előretörésével szemben a néptömegek fokozódó aktivitása, az antifasiszta, demokratikus mozgalom kialakulása és fejlődése jellemzi. A tőkés világ új megrázkódtatás előtt állt s ezzel a szocialista világforradalom is fejlődésének új periódusába lépett.

Ilyen viszonyok között ült össze a Kommunista Internacionálé VII. kongresszusa, amely kimunkálta a kommunista mozgalom

[95] *O. Kuusinen:* Izbrannije proizvegyenyija (1918–1964). Moszkva 1966. 666. old.

új, korszerű politikai irányvonalát, tömören szólva: az antifasiszta, antiimperialista népfrontpolitikát. E politika centrális kérdése a demokráciáért és a szocializmusért vívott harc szerves egységbe fogása, a fasizmussal és a háborús veszéllyel szemben a függetlenségért és demokráciáért együttműködni kész valamennyi erő, politikai párt és társadalmi réteg tömörítése a munkásosztály vezetése alatt. Ez a politika ugyanakkor, a VII. kongresszus felfogása szerint is, messze túlmutatott a fasizmus elleni küzdelmen: a munkásosztály hatalmáért vívott harc új útjait, módjait és formáit jelölte meg, s rövid idő alatt az új demokráciáért, a népi demokráciáért vívott harc koncepciójának kidolgozásához vezetett. Olyan új rendszer megteremtéséről volt szó, amely szétzúzza a fasizmus gazdasági alapjait és utat nyit a dolgozó tömegek további gazdasági és politikai térhódításához, a szocialista célok fokozatos megvalósításához.

Ezt a politikai irányvonalat a kommunista pártok, országuk adottságait szem előtt tartva, még a VII. kongresszust követő első években kidolgozták, s realizálása során nagy tekintélyt vívtak ki maguknak. Európa és Ázsia számos országában a kommunista pártok nagy tömegekre terjesztették ki befolyásukat, a munkásosztály a fasizmus és a háború ellen, a nemzeti függetlenségért és a társadalmi haladásért folyó küzdelem élvonalába került, a nemzet elismert vezetőjévé vált.

A Kommunista Internacionálé VII. kongresszusának irányelvein alapuló kommunista politika, az új viszonyoknak, a szocialista világforradalmi folyamat második szakaszának megfelelő stratégia és taktika – mint szubjektív tényező – sokban hozzájárult ahhoz, hogy az objektíve érlelődő forradalmi válság győztes forradalmakhoz vezetett. A háború idején, különösen a háború utolsó időszakában Kelet-Európában és Ázsia egyes országaiban megdőlt a nagytőke és nagybirtok uralma, új népi demokratikus rendszer jött létre. Ezekben az országokban a kommunista pártok, a forradalom vezetői sok tekintetben új feladatok elé kerültek, amelyeknek sikeres végrehajtása a korábban kidolgozott és követett politikai irányvonal továbbfejlesztését, s ezzel együtt több fontos és bonyolult elméleti kérdés megoldását követelte meg.

A Komintern VII. kongresszusa körültekintő útmutatást adott a kommunista pártoknak egy antifasiszta, antiimperialista fordulat végrehajtásához. Utalt arra is, hogy az új, demokratikus hatalom nem hozhat végleges megoldást, hogy a demokratikus forradalmat szocialista fordulattal kell betetőzni. Arra vonatkozóan azonban, hogy az átnövés során milyen taktikát kell alkalmazni, hogy a születő új szocialista rendszer milyen jegyekkel gazdagodik – jelentős útmutatást nem adott, illetve fenntartva a „Szovjethatalomért!" jelszót, tulajdonképpen a szovjet rendszer, az első proletárállamban alkalmazott formák és módszerek követésére ösztönzött. Ismeretes az is, hogy az első időben Magyarországon és más országokban is elhangzott az a magyarázat, hogy a népfrontpolitika az adott időszak politikája, amelyet majd más viszonyok között más politika, egyes megfogalmazások szerint a szovjet köztársaság platformján álló politika vált fel. Köztudott, hogy a legtöbb országban ilyen tendencia érvényesült, 1948 után ilyen folyamat tanúi lehettünk.

Joggal vetődik fel tehát az a kérdés, hogy 1945 után a szocializmus új útjairól elhangzott megnyilatkozások nem taktikai megfontoláson alapultak-e kizárólag vagy elsősorban? A követett irányvonal magyarázatával van-e csupán dolgunk, avagy a szocializmusba való átmenet új útjainak kimunkálására irányuló tényleges törekvéssel?

Természetesen nem lehet minden e témakörbe vágó kijelentést vagy éppen cikket elméleti igényű megnyilatkozásnak tekinteni. Figyelembe kell venni, hogy Sztálinnál, de más pártok egyes vezetőinél is bizonyos politikai megfontolások nagy szerepet kaphattak, olyan megfontolások, amelyek a népi demokratikus országokban kibontakozott forradalmi fejlődés békés jellegének fenntartásával, illetve a nyugat-európai kommunista pártok helyzetével, a nyugati munkásmozgalom perspektíváival, a nagyhatalmak együttműködésének biztosításával függtek össze. Ily módon politikai-taktikai és elméleti megfontolások keveredhettek és keveredtek is.

A szocializmus új útjaira vonatkozó megállapítások azonban a legtöbb népi demokratikus országban, s így Magyarországon is, többet jelentettek, mint egy adott politika, egy kényszerű tak-

tika „ideológikus" magyarázatát. Tényleges és komoly útkereséssel van dolgunk, amely az objektív viszonyok elemzésén alapult. Az útkeresés, a szocializmushoz vezető „sajátos nemzeti utak" kimunkálása, az erre való törekvés a politikai-taktikai megfontolásokkal viszonylag hosszú ideig szinkronban haladt, s jelentős felismerésekre vezetett.

Nem beszélhetünk természetesen arról, hogy a szocializmushoz vezető, új, népi demokratikus útra vonatkozó nézetek egységes, részleteiben is kimunkált koncepcióvá fejlődtek. A kommunista pártok az élet által felvetett kérdésekre kerestek választ, s eközben a szocializmusba való átmenet egész időszakára vonatkozó, elméletileg is fontos következtetésekre jutottak. Az útkeresés, az új formák és új módszerek kutatása az egész tárgyalt időszakra jellemző, még akkor is, ha ez a munka nem volt mindenkor intenzív, s ha gyakran hiányzott is az átfogó elméleti általánosításra való törekvés.

Az útkeresés lényeges eredménye volt, hogy leszögezték: a szocializmus építése végbemehet a népi demokrácia útján, a többpártrendszer fennmaradása mellett, a munkásosztály vezető szerepe új formában érvényesülhet, amikor is a szocializmus alapjainak építése a szocialista demokrácia további fejlődése alapján valósítható meg. Mindez összefüggött azzal a felismeréssel, hogy a népi demokrácia a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet mindkét forradalmi szakaszán a hatalom formája, hogy a népi demokratikus állam sikerrel teljesítheti nemcsak a munkásparaszt forradalmi demokratikus diktatúra, hanem a proletárdiktatúra funkcióit is.

Ez a felismerés Magyarországon viszonylag későn nyert tért, olyan viszonyok között, amikor a politikai megfontolások — a nemzetközi helyzet és a nemzetközi munkásmozgalmon belüli viszonyok alakulásával összefüggésben — jelentősen megváltoztak. Az antifasiszta koalíció szétesése, a nyugat-európai kommunista és munkásmozgalom visszaszorulása, a hidegháború kibontakozása, a Jugoszláv Kommunista Párttal éleződő konfliktus — mind olyan tényező volt, amely nem kedvezett a szovjet úttól eltérő, új „nemzeti utak" keresésének. A sajátos nemzeti vonások számbavételének háttérbe szorulása, elmulasztása a konkrét

viszonyok konkrét elemzése helyett bizonyos sémák mechanikus másolása nagy károkat okozott a szocializmus ügyének; gátolta a szocialista rendszerben rejlő óriási lehetőségek kiaknázását, a szocialista építés során súlyos ellentmondásokhoz vezetett.

Amikor ezt hangsúlyozzuk, arra is rá kell mutatni, hogy a nemzeti vonások számbavétele, „nemzeti utak" keresése mindenekelőtt a szocialista építés közös törvényszerűségei maradéktalan érvényrejutásának a szempontjából döntő jelentőségű. A nemzeti sajátosságok szerepének eltúlzása, s ennek révén a szocialista építésről szóló általános marxista–leninista alapelvektől való eltérés ugyanis szintén súlyosan árt a szocializmus ügyének. Ez különösen a későbbi évek során mutatkozott meg. Az általunk tárgyalt időszakban a legtöbb újonnan szocialista útra lépett országban elterjedt a nemzeti sajátosságok lebecsülése.

Az 1940-es évek első felében kibontakozó forradalmi hullám az ötvenes évekre véget ért. Az imperializmus újabb jelentős pozíciókat vesztett; országok sorában győzött a munkáshatalom, létrejött a szocialista világrendszer. A tőkés világ országaiban azonban a munkásosztály átmeneti visszavonulásra, fontos pozíciók feladására kényszerült. A nemzetközi helyzet kiéleződött, a két világrendszer között háborús konfliktusra került sor. A jobboldali szociáldemokrata vezetők nem kis szerepet vállaltak a nyugati tőkés rendszer konszolidálásában; így a háború időszakában létrejött munkásegységfront felbomlott. A kommunista mozgalomban a forradalmi apály időleges és részleges beköszöntésével a „baloldali" elhajlás ismét megerősödött, majd mintegy ennek „büntetéseként", a kommunista mozgalomban a „nemzeti kommunizmus", a revizionizmus kezdett tért hódítani.

A következetes proletár osztályálláspontól eltérő antimarxista nézetek jelentkezésében nem kis szerepe volt annak, hogy a proletárdiktatúra egyoldalú, meghatározott történelmi viszonyokhoz kötött, dogmatikus felfogását nem sikerült időben kiküszöbölni. Lenin nemegyszer és nagy nyomatékkal hangsúlyozta, hogy a proletárdiktatúra széles osztályszövetség a szocializmus megteremtésére, és megszilárdítására, hogy a népek különböző formában jutnak el a szocializmushoz. Mégis, az első proletárdiktatúra keletkezésének konkrét viszonyai, az a tény, hogy

Szovjet-Oroszországban – Lenin szavaival szólva – a „proletariátus diktatúráját a legridegebb formában kellett megvalósítani", más történelmi hatásokkal együtt, olyan következményekkel járt, hogy a forradalmárok egész nemzedékének tudatában a proletárdiktatúra eszméje, elsősorban egyik funkciója, nevezetesen elnyomó, erőszak funkciója alapján rögződött. A proletárdiktatúrának ez az egyoldalú, dogmatikus felfogása vált egyik forrásává a baloldali szektásság és a jobboldali opportunizmus, a revizionizmus kialakulásának. Az előbbiek, miután 1948 végén tisztázódott, hogy a népi demokrácia is proletárdiktatúra, mindinkább elvetették a népi demokratikus formákat, hogy „igazi", „tiszta" proletárdiktatúrát vezessenek be. A revizionisták viszont, akik a proletárdiktatúrát szintén egyoldalúan, dogmatikusan fogták fel, a problémák és az ellentmondások láttán, tagadták a proletárdiktatúrát, a munkáshatalom győzelme előtti többpártrendszer, a szocialista demokrácia megteremtésének jelszavával a polgári demokrácia visszaállításában vállaltak szerepet. A proletárdiktatúra dogmatikus felfogása, a munkáshatalom azonosítása a szocialista országokban a fejlődés egy adott szakaszán kialakult gyakorlattal –, nemegyszer magával a személyi kultusszal – ma is szerepet játszik a proletárdiktatúra eszméjének elvetésében, a revizionizmus jelentkezésében.

A különféle antimarxista nézetek leküzdésének, a mozgalom fejlődésének ma is fontos feltétele a proletárdiktatúra lenini értelmezésének helyreállítása, az adott történelmi korszak követelményeinek megfelelően az elmélet gazdagítása. E téren is nagy szerepe volt az SZKP XX. kongresszusának, valamint a kommunista és munkáspártok 1957 novemberi s azt követő tanácskozásainak. A forradalom békés fejlődésének, a parlamenti útnak a lehetőségéről, a többpártrendszerű proletárdiktatúráról, a szocialista építés közös törvényszerűségeiről és a nemzeti sajátos viszonyokról adott értékelések fontos szerepet játszottak a proletárdiktatúra dogmatizmustól mentes, új értelmezésében. A korábbi értelmezéssel szemben az alábbi momentumokat kívánjuk kiemelni: a szovjet rendszer a proletárdiktatúrának nem egyetlen, hanem egyik formája; a proletárdiktatúrának nem szükségszerű velejárója az egypártrendszer; a proletárdiktatúra

keletkezésétől kezdve szélesebb osztályszövetségen alapulhat, mint a szocialista világforradalom első szakaszában; a proletárdiktatúra győzhet a burzsoá államapparátus előzetes teljes szétzúzása nélkül, bizonyos parlamenti formák fenntarthatók; a proletárdiktatúra funkciói közül a gazdasági építő és nevelő funkció kezdettől fogva nagyobb szerepet kaphat mint korábban, az adminisztratív módszerek nem szükségszerűen elsődlegesek a szocialista építés kezdeti időszakában sem, a szocialista demokrácia szélesebb körű lehet a proletárdiktatúra keletkezésétől kezdve. Mindez azt is jelenti, hogy a munkásosztály hatalma megvalósulhat más politikai csoportoknak a kormányzásban való részvétele mellett is. Az a tétel tehát, hogy a proletárdiktatúra a munkásosztály osztatlan hatalma, semmiképpen sem jelenti a hatalom gyakorlásának kizárólagosságát a munkásosztály és forradalmi pártja által. Az „osztatlan hatalom" azt jelenti, hogy az állam a munkásosztály világszemlélete szerint működjön, hogy a munkásosztály forradalmi álláspontja következetesen, tehát osztatlanul érvényesüljön. A más pártok és politikai csoportok részvétele a hatalomban ugyanakkor feltételezi, hogy azok elismerjék a munkásosztály forradalmi pártjának vezető szerepét, magukévá tegyék a szocializmus felépítésének célkitűzéseit.

A proletárdiktatúrának ezt az értelmezését már a forradalom oroszországi fejlődése is több vonatkozásban igazolta. A szocialista forradalom békés fejlődése, a többpártrendszerű proletárdiktatúra mint lehetőség már akkor felmerült, de nem realizálódott. Csak később valósult meg, s ezzel együtt a proletárdiktatúra is új formát öltött, nem utolsósorban annak eredményeként, hogy a Szovjetunióban felépült a szocializmus, és a világban új erőviszonyok jöttek létre. A szocialista világforradalom harmadik szakasza nyilván új lehetőségeket tár fel, a szocializmusba való átmenet új formái alakulnak ki, s a proletárdiktatúráról alkotott felfogás is továbbfejlődik majd.

Tartalom

Bevezető 5

I. A Kommunista Internacionálé VII. kongresszusa és a Kommunisták Magyarországi Pártjának új irányvonala 9

II. A Kommunista Párt 1944 őszi akcióprogramja és a népi demokratikus fejlődés értelmezése a felszabadulás idején 75

III. A főbb politikai irányzatok a fejlődés perspektíváiról. Az MKP III. kongresszusa 137

IV. A népi demokrácia értelmezése és a szocialista építés feladatainak kidolgozása a fordulat évében és a munkáshatalom győzelme után 207

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója. Szerkesztette Kukk Györgyné. A borító és a kötésterv Erdélyi János munkája. Műszaki vezető Szécsi Andor. Műszaki szerkesztő Lengyel József. A szedést 1969. dec. 30-án kezdték meg. Megjelent 1970. VI. 10-én, 3000 példányban. Terjedelme 16,75 (A/5) ív. PL–88–K–7072. 70.0001/1 Zrínyi Nyomda, Budapest. Felelős: Bolgár Imre igazgató.

30,— Ft